

Instytut Geografii
i Przestrzennego
Zagospodarowania
Polska Akademia Nauk

Rozprawa doktorska
Doctoral thesis

Wpływ zmian granic w różnych etapach historycznych na funkcjonowanie produktów turystycznych na pograniczu polsko-białoruskim

The impact of border changes in various historical stages on the functioning of tourist products on the Polish-Belarusian borderland

mgr Aliaksandr Cyargeenka

Rozprawa doktorska przygotowana pod
kierunkiem

*prof. dr hab. Marka Więckowskiego,
IGiPZ PAN*

Promotor pomocniczy:
*Mgr. Daniel Michniak, PhD,
Institute of Geography SAS*

Warszawa, 2026

Podziękowania

Pragnę wyrazić szczególne podziękowania mojemu promotorowi, prof. dr. hab. Markowi Więckowskiemu, Kierownikowi Zakładu Geografii Miast i Ludności IGiPZ PAN, za opiekę naukową, cenne wskazówki merytoryczne, życzliwość, cierpliwość oraz nieustanne wsparcie na wszystkich etapach przygotowywania niniejszej rozprawy doktorskiej.

Serdeczne podziękowania kieruję również do promotora pomocniczego, mgr. Daniela Michniaka, PhD, Dyrektora Instytutu Geografii Słowackiej Akademii Nauk, za merytoryczne konsultacje, cenne uwagi, wsparcie badawcze oraz stworzenie możliwości odbycia dwóch staży naukowych. Dziękuję także za okazaną gościnność i przyjazną atmosferę współpracy.

Wyrazy wdzięczności składam wszystkim Koleżankom i Kolegom z Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN za inspirujące dyskusje naukowe, wymianę doświadczeń oraz życzliwe wsparcie w trakcie powstawania pracy. Szczególnie podziękowania kieruję do dr. hab. Mariusza Kowalskiego, prof. IGiPZ za opiekę, doradztwo i liczne konsultacje, a także do dr. Denisa Cerića za cenne rady, pomoc oraz wiele wartościowych rozmów.

Dziękuję również Narodowemu Centrum Nauki za wsparcie finansowe badań realizowanych na początkowym etapie przygotowywania rozprawy doktorskiej w ramach projektu badawczego „Granice Polski jako zasoby - pomiędzy dziedzictwem a produktem turystycznym” (nr 2018/29/B/HS4/02417), dzięki któremu możliwe było przeprowadzenie znaczącej części prac badawczych.

Słowa wdzięczności kieruję także do wszystkich respondentów, którzy zgodzili się wziąć udział w badaniach. Ich poświęcony czas, otwartość, życzliwość oraz udzielone odpowiedzi stanowiły cenne źródło informacji i w istotny sposób przyczyniły się do realizacji celów przedłożonej dysertacji.

Niniejszą rozprawę dedykuję Narodowi Polskiemu i Narodowi Białoruskiemu z nadzieją, że przedstawione w niej wyniki badań będą sprzyjały rozwojowi dobrosąsiedzkich relacji, wzajemnego zrozumienia oraz współpracy między oboma społeczeństwami.

SPIS TREŚCI

I. Tekst objaśniający do cyklu powiązanych tematycznie publikacji naukowych

Artykuły składające się na cykl.....	4
Streszczenie.....	7
Abstract.....	9
1. Wprowadzenie.....	11
2. Podłoże teoretyczne oraz przegląd literatury	15
2.1. Granice i pogranicza.....	16
2.2. Produkt turystyczny obszaru.....	19
2.3. Cykl życia obszaru turystycznego (TALC).....	28
2.4. Zarządzanie Wielopoziomowe (MLG).....	33
3. Problem, przedmiot, cel, pytania badawcze i hipotezy, zakres przestrzenny oraz chronologiczny.....	37
4. Metody badawcze i źródła danych do analizy.....	41
5. Podsumowanie i wnioski.....	47
6. Dyskusja naukowa, ograniczenia i perspektywy badawcze.....	62
7. Suplementy.....	65
8. Literatura wykorzystana w tekście objaśniającym.....	69

II. Artykuły naukowe wchodzące w cykl rozprawy doktorskiej

1. Wpływ złagodzenia reżimu granicznego na Białorusi na wielkość ruchu turystycznego – wstęp do badań	81
2. Expanding transboundary tourist space – The growing significance of the Augustów Canal.....	101
3.1. Zmiany transgranicznego ruchu turystycznego na pograniczu polsko-białoruskim na przykładzie Kanału Augustowskiego [PL].....	111
3.2. Changes in cross-border tourist traffic on the Poland–Belarus border, as exemplified by the Augustów Canal [EN].....	122
4. Białowieża Forest as a tourist product of the area on the Polish-Belarusian borderland.....	134
5. Brest Fortress as a flagship tourist product in the context of geopolitical change and heritage significance.....	157
6. The Brest Fortress in the borderland context: symbolism, memory and heritage.....	181
Oświadczenia współautorów publikacji.....	204
Potwierdzenie przyjęcia artykułu do publikacji.....	207

I. Tekst objaśniający do serii powiązanych tematycznie artykułów naukowych

ARTYKUŁY SKŁADAJĄCE SIĘ NA CYKL

Jako osiągnięcie naukowe, które prezentuje autorski wkład w rozwiązanie problemu badawczego, potwierdzające ogólną wiedzę teoretyczną z dziedziny nauk społecznych w dyscyplinie geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna oraz zdolność do autonomicznego prowadzenia badań, przekładam cykl sześciu powiązanych tematycznie artykułów naukowych pod tytułem: **Wpływ zmian granic w różnych etapach historycznych na funkcjonowanie produktów turystycznych na pograniczu polsko-białoruskim** wraz z tekstem objaśniającym. Na tę serię składają się następujące publikacje, wykazane poniżej w układzie chronologicznym:

A1	Więckowski M., Cyargeenka A. (2019). Wpływ złagodzenia reżimu granicznego na Białorusi na wielkość ruchu turystycznego – wstęp do badań. <i>Przegląd Geograficzny</i> , 91, 4, 589-608. https://doi.org/10.7163/PrzG.2019.4.8	IF czasopisma: - Scopus CiteScore: 0,5 Punkty MEiN: 70 Liczba cytowań: Google Scholar: 8 Scopus: 6 Web of Science: <i>nie dotyczy</i>
----	---	---

Zakres mojego wkładu w przygotowanie artykułu obejmował następujące elementy:

1. Zgromadzenie materiału empirycznego, 2. Przygotowanie materiału graficznego, 3. Opracowanie wyników, 4. Udział przy pisaniu artykułu i przy poprawianiu po recenzjach. Mój wkład autorski można oszacować na 40%.

A2	Cyargeenka A., Więckowski M. (2020). Expanding transboundary tourist space – The growing significance of the Augustów Canal. <i>Baltic Journal of Health and Physical Activity</i> , 12, Spec. iss (1), 139-148. https://doi.org/10.29359/BJHPA.12.Spec.Iss1.15	IF czasopisma: 0,8 Scopus CiteScore: 1,9 Punkty MEiN: 70 Liczba cytowań: Google Scholar: 9 Scopus: 6 Web of Science: 3
----	--	--

Zakres mojego wkładu w przygotowanie artykułu obejmował następujące elementy:

1. Opracowanie przeglądu literatury, 2. Zgromadzenie materiału empirycznego, 3. Przygotowanie materiału graficznego, 4. Opracowanie wyników i sformułowanie wniosków. 5. Udział przy pisaniu artykułu i przy poprawianiu po recenzjach. Mój wkład autorski można oszacować na 60%.

A3	PL) Cyargeenka A. (2021). Zmiany transgranicznego ruchu turystycznego na pograniczu polsko-białoruskim na przykładzie Kanału Augustowskiego. <i>Tourism</i>, 31, 1, 59–69. https://doi.org/10.18778/0867-5856.31.1.07 EN) Cyargeenka A. (2021). Changes in cross-border tourist traffic on the Poland–Belarus border, as exemplified by the Augustów Canal. <i>Tourism</i>, 31, 1, 57–68. https://doi.org/10.18778/0867-5856.31.1.17	IF czasopisma: - Scopus CiteScore: 0,5 Punkty MEiN: 40 Liczba cytowań (łącznie): Google Scholar: 7 Scopus: 7 Web of Science: <i>nie dotyczy</i>
----	--	--

Uwaga: Artykuł opublikowano zgodnie z ówczesnymi wymogami redakcyjnymi czasopisma w dwóch tożsamyh wersjach – w języku polskim oraz angielskim.

A4	Cyargeenka A. (2023). Białowieża Forest as a tourist product of the area on the Polish-Belarusian borderland. <i>Geografický časopis / Geographical Journal</i>, 75, 4, 369-391. https://doi.org/10.31577/geogrcas.2023.75.4.18	IF czasopisma: 0,9 Scopus CiteScore: 1,1 Punkty MEiN: 40 Liczba cytowań: Google Scholar: 2 Scopus: 1 Web of Science: 0
----	--	---

A5	Cyargeenka A. (2025). Brest Fortress as a flagship tourist product in the context of geopolitical change and heritage significance. <i>Przegląd Geograficzny</i>, 97, 3, 241-264. https://doi.org/10.7163/PrzG.2025.3.1	IF czasopisma: - Scopus CiteScore: 1,2 Punkty MEiN: 70 Liczba cytowań: Google Scholar: 0 Scopus: 0 Web of Science: <i>nie dotyczy</i>
----	---	--

A6	Cyargeenka A., Więkowski M. (2026). The Brest Fortress in the borderland context: symbolism, memory and heritage. <i>Geographia Polonica</i>, 2, 26, 148-170.	IF czasopisma: 1,1 Scopus CiteScore: - 2,1 Punkty MEiN: 100 Liczba cytowań: Google Scholar: - Scopus: - Web of Science: -
----	--	--

Zakres mojego wkładu w przygotowanie artykułu obejmował następujące elementy:

1. Opracowanie koncepcji, zakresu i układu treści. 2. Opracowanie przeglądu literatury. 3. Zgromadzenie materiału empirycznego. 4. Przygotowanie materiału graficznego. 5. Opracowanie wyników i sformułowanie wniosków. 6. Pełnienie wiodącej roli w powstaniu wszystkich podrozdziałów. 7. Przeprowadzenie artykułu przez proces wydawniczy oraz autor korespondencyjny. Mój wkład autorski można oszacować na 75%.

Przedstawiony zestaw publikacji naukowych obejmuje łącznie 118 stron opublikowanego tekstu. Informacje dotyczące liczby stron artykułów, wykazu cytowanej literatury oraz części ilustracyjnej obejmującej ryciny, mapy, tabele i zdjęcia przedstawiono syntetycznie w **Tabeli 1**. Sumaryczny Impact Factor (Clarivate) wymienionych publikacji z cyklu wynosi: 2,8 (3 publikacje), sumaryczny CiteScore (Scopus) 7,3 (6 publikacji), a sumaryczna liczba punktów MEiN to 390 (6 publikacji, bez podziału na autorów). Sumaryczna liczba cytowań to 26 (Google Scholar), 20 (Scopus) oraz 3 (Web of Science). Powyższy stan przedstawiono zgodnie ze stanem faktycznym na dzień 13 maja 2026 roku.

Nr artykułu / Liczba	Strony	Bibliografia	Ryciny	Mapy	Tabeli	Zdjęcia
A 1	20	43	3	-	5	-
A 2	10	46	1	-	-	1
A 3	11	40	3	1	2	2
A 4	23	78	8	-	1	1
A 5	24	86	2	-	6	-
A 6	23	78	1	2	2	4

Tabela 1. Charakterystyka formalna elementów strukturalnych artykułów naukowych.
Źródło: opracowanie własne.

STRESZCZENIE

Słowa kluczowe: granica, produkt turystyczny, Kanał Augustowski, Puszcza Białowieska, Twierdza Brzeska, Polska, Białoruś.

Pogranicze polsko-białoruskie stanowi interesujący obszar badań dla geografii społeczno-ekonomicznej, a w szczególności geografii granic, geografii politycznej, geografii turystyki oraz innych pokrewnych dyscyplin naukowych. Z jednej strony granica może pełnić funkcję bariery ograniczającej przepływy ludzi, towarów i idei, z drugiej zaś – funkcję pomostu sprzyjającego współpracy transgranicznej. Obszar ten położony jest na styku wielu narodów, języków, kultur, religii oraz odmiennych systemów społecznych, gospodarczych i politycznych, czego odzwierciedleniem jest bogate dziedzictwo kulturowe, historyczne i przyrodnicze regionu.

Na przestrzeni dziejów współczesne pogranicze polsko-białoruskie było zamieszkane przez różnorodne plemiona i ludy oraz wchodziło w skład różnych organizmów państwowych. Współczesny przebieg granicy został ustalony w 1945 r., po zakończeniu II wojny światowej, jako granica pomiędzy Polską Rzeczpospolitą Ludową a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich. Od 1991 r., po rozpadzie ZSRR, jest to granica państwowa pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Republiką Białorusi. Granica polsko-białoruska odgrywa również istotną rolę geopolityczną. Stanowi ona fragment wschodniej lądowej granicy Unii Europejskiej, strefy Schengen oraz NATO, a jednocześnie zachodnią granicę Wspólnoty Niepodległych Państw, Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej oraz Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym. Tym samym jest obszarem styku odmiennych przestrzeni politycznych, gospodarczych i cywilizacyjnych.

W niniejszej rozprawie doktorskiej po pierwsze zidentyfikowano i przeanalizowano sześć okresów funkcjonowania granicy polsko-białoruskiej po 1945 roku pod kątem jej przepuszczalności, rozumianej jako łatwość lub trudność przekraczania granicy oraz związane z tym wymogi formalne, w tym regulacje wizowe i bezwizowe. Analizy dokonano z wykorzystaniem koncepcji *bordering* – *debordering* – *rebordering*. Po drugie, przeprowadzono analizę funkcjonowania turystyki na pograniczu w każdym z wyróżnionych okresów, zwracając szczególną uwagę na jej specyfikę oraz zmieniające się trendy rozwojowe. Po trzecie, szczegółowej analizie poddano trzy wybrane flagowe produkty turystyczne obszaru pogranicza polsko-białoruskiego, reprezentujące odmienne typy przestrzenne: Kanał Augustowski o charakterze liniowym, Puszcę Białowieską o charakterze powierzchniowym oraz Twierdzę Brzeską jako obiekt punktowy. Każda z tych atrakcji posiada unikatowe walory naturalne oraz antropogeniczne, związane z dziedzictwem przyrodniczym, kulturowym i historycznym regionu.

Przeanalizowano również ruch turystyczny oraz frekwencję muzealną, zarówno w wymiarze krajowym, jak i międzynarodowym oraz transgranicznym, w odniesieniu do najpopularniejszych destynacji turystycznych badanego obszaru pogranicza. Na podstawie

danych statystycznych dotyczących wybranych obiektów i produktów turystycznych podjęto próbę identyfikacji poszczególnych faz ich rozwoju – wzrostu, stagnacji i spadku – z wykorzystaniem modelu Cyklu Życia Obszaru Turystycznego (*Tourism Area Life Cycle – TALC*). Szczególną uwagę zwrócono na sezonowość oraz strukturę ruchu turystycznego i transgranicznego. Wykorzystując koncepcję zarządzania wielopoziomowego (*Multi-Level Governance – MLG*), ustalono, że czynniki geopolityczne, międzynarodowe oraz krajowe (*top-down*) wywierają większy wpływ na funkcjonowanie produktów turystycznych pogranicza polsko-białoruskiego niż czynniki regionalne i lokalne (*bottom-up*).

W pracy szczegółowym badaniom poddano dwa kluczowe okresy. Pierwszym z nich był okres liberalizacji reżimu granicznego w latach 2015–2020, kiedy na zachodniej Białorusi rozpoczęto odgórnie zainicjowany proces tworzenia stref umożliwiających bezwizowy wjazd obywateli Polski, Litwy oraz innych państw. Drugim analizowanym okresem był czas po 2020 r., związany z pogorszeniem sytuacji na granicy polsko-białoruskiej, co znacząco wpłynęło zarówno na turystykę transgraniczną, jak i na rozwój turystyki po polskiej stronie pogranicza. Zidentyfikowano i przeanalizowano zarówno negatywne, jak i pozytywne czynniki geopolityczne, bilateralne i krajowe warunkujące współczesne funkcjonowanie sektora turystycznego na badanym obszarze.

W przypadku Twierdzy Brzeskiej szczególną uwagę poświęcono znaczeniu symbolicznemu i ideologicznemu tego produktu turystycznego. Przeanalizowano jego rolę w kontekście odradzania się postkomunistycznych narracji historycznych, polityki pamięci oraz funkcji propagandowych, zwłaszcza w odniesieniu do społeczeństw Białorusi i Rosji. W ostatnich latach obserwowany jest systematyczny wzrost liczby turystów z Rosji odwiedzających Białoruś, co częściowo kompensuje spadek liczby odwiedzających z Polski, Litwy, Łotwy oraz innych państw Unii Europejskiej po 2020 r.

W przedstawionej pracy zastosowano metodę kameralną, obejmującą przegląd literatury przedmiotu, analizę materiałów historycznych oraz analizę dokumentów prawnych i strategicznych. Wykorzystano również metody ilościowe do analizy danych statystycznych oraz metody jakościowe, w szczególności indywidualne wywiady pogłębione (IDI). Ponadto zastosowano szereg metod uzupełniających, wspierających proces badawczy i interpretację uzyskanych wyników.

ABSTRACT

Keywords: border, tourism product, Augustów Canal, Białowieża Forest, Brest Fortress, Poland, Belarus.

The Polish-Belarusian borderland constitutes an interesting research area for socio-economic geography, and in particular for border geography, political geography, tourism geography, and other related scientific disciplines. On the one hand, the border may perform the function of a barrier limiting the movement of people, goods, and ideas; on the other hand, it may serve as a bridge fostering cross-border cooperation. This area is located at the intersection of numerous nations, languages, cultures, religions, and different social, economic, and political systems, which is reflected in the rich cultural, historical, and natural heritage of the region.

Throughout history, the contemporary Polish-Belarusian borderland has been inhabited by various tribes and peoples and has belonged to different state entities. The contemporary course of the border was established in 1945, following the end of the Second World War, as a border between the Polish People's Republic and the Union of Soviet Socialist Republics. Since 1991, following the dissolution of the USSR, it has been a state border between the Republic of Poland and the Republic of Belarus. The Polish-Belarusian border also plays an important geopolitical role. It constitutes a section of the eastern land border of the European Union, the Schengen Area, and NATO, while simultaneously forming the western border of the Commonwealth of Independent States, the Eurasian Economic Union, and the Collective Security Treaty Organization. Thus, it represents an area where different political, economic, and civilizational spaces meet.

In this doctoral dissertation, firstly, six periods in the functioning of the Polish-Belarusian border after 1945 were identified and analysed in terms of its permeability, understood as the ease or difficulty of crossing the border and the associated formal requirements, including visa and visa-free regulations. The analysis was conducted using the concept of *bordering–debordering–rebordering*. Secondly, an analysis of the functioning of tourism in the borderland during each of the identified periods was carried out, with particular attention paid to its specific characteristics and changing development trends. Thirdly, three selected flagship tourism products of the Polish-Belarusian borderland were subjected to detailed analysis, representing different spatial types: the Augustów Canal as a linear feature, the Białowieża Forest as an areal feature, and the Brest Fortress as a point feature. Each of these attractions possesses unique natural and anthropogenic values associated with the natural, cultural, and historical heritage of the region.

Tourist traffic and museum attendance were also analysed at the domestic, international, and cross-border levels with regard to the most popular tourist destinations within the studied borderland area. On the basis of statistical data concerning selected tourist sites and tourism products, an attempt was made to identify particular phases of their development—growth, stagnation, and decline—using the Tourism Area Life Cycle (TALC) model. Particular attention was paid to seasonality and to the structure of tourist and cross-border traffic. Using the concept of Multi-Level Governance (MLG), it was determined that geopolitical,

international, and national (*top-down*) factors exert a greater influence on the functioning of tourism products in the Polish-Belarusian borderland than regional and local (*bottom-up*) factors.

The dissertation subjected two key periods to detailed examination. The first of these was the period of border regime liberalisation between 2015 and 2020, when a centrally initiated process of establishing zones allowing visa-free entry for citizens of Poland, Lithuania, and other countries began in western Belarus. The second analysed period was the time after 2020, associated with the deterioration of the situation at the Polish-Belarusian border, which significantly affected both cross-border tourism and the development of tourism on the Polish side of the borderland. Both negative and positive geopolitical, bilateral, and national factors determining the contemporary functioning of the tourism sector in the studied area were identified and analysed.

In the case of the Brest Fortress, particular attention was devoted to the symbolic and ideological significance of this tourism product. Its role was analysed in the context of the revival of post-communist historical narratives, memory politics, and propaganda functions, particularly with regard to the societies of Belarus and Russia. In recent years, a systematic increase has been observed in the number of tourists from Russia visiting Belarus, which partially compensates for the decline in the number of visitors from Poland, Lithuania, Latvia, and other European Union countries after 2020.

The study employed the desk research method, including a review of the relevant literature, an analysis of historical materials, and an analysis of legal and strategic documents. Quantitative methods were also used for the analysis of statistical data, as well as qualitative methods, particularly individual in-depth interviews (IDIs). In addition, a range of supplementary methods supporting the research process and the interpretation of the obtained results were applied.

1. WPROWADZENIE

Granice i pogranicza są jednymi z najbardziej ciekawych zjawisk w geografii zarówno społeczno-ekonomicznej, jak i fizycznej, które dzielą różne strefy, regiony, obszary, akweny, krainy, kultury, religie oraz państwa. Granice często nie są statyczne, lecz zmienne w czasie i przestrzeni. Często nie mają charakteru linearnego i w różnych aspektach nakładają się na siebie, dlatego pojawiają się strefy przejściowe oraz różnego rodzaju pogranicza. Współczesne granice między kulturami, językami, religiami, układami gospodarczymi, społecznościami oraz państwami zaczęły kształtować się już kilka tysięcy lat temu i proces ten trwa do dziś oraz z dużą wiarygodnością będzie kontynuowany w przyszłości.

Granica państwowa oddziela i rozróżnia terytoria poszczególnych państw i ustala zakres przestrzenny ich suwerenności (Chojnicki, 1999, s. 356). Współczesne granice państwowe ponadto odzwierciedlają położenie geograficzne, istotę, rozległość oraz możliwość nawiązywania kontaktów z innymi państwami, gdyż są państwa posiadające najwięcej, czyli 14, lądowych granic z innymi państwami, takie jak Rosja oraz Chiny, a także państwa mające tylko jedną granicę z sąsiadem, np. Portugalia, Lesotho, Watykan, Gambia i Monako.

Granice polityczne stanowią odzwierciedlenie relacji między państwami ościennymi, pokazując różnorodne istoty konfliktu, konkurencji, podporządkowania i współpracy, a także inne oblicza postrzegania granicy (Kolosov & Więckowski, 2018). Pojmowanie istoty granic jest z kolei kwestią zrozumienia funkcjonowania państw, a ponadto sposobu, w jaki granice mogą być wykorzystywane do mobilizacji i utrwalania obszarów, tożsamości, socjalizacji, bezpieczeństwa, emocji i pamięci oraz innych form łączności narodowej, przy jednoczesnym zwracaniu uwagi na proces powstawania granic, z uwzględnieniem warunków politycznych i ideologicznych (Paasi, 2012). Granice polityczne oraz pogranicza mogą funkcjonować zarówno jako bariery, jak i złącze pod względem geopolitycznym, społeczno-ekonomicznym, ideologicznym, kulturowym, językowym oraz mentalnym, dzieląc lub łącząc państwa o bardzo różnych bądź bardzo podobnych cechach (Kałuski, 2017; Timothy, 1995). Obserwacja zmienności granic oraz ich funkcji jest jednym z najbardziej zasadniczych elementów zrozumienia relacji międzypaństwowych oraz międzynarodowych.

Z biegiem czasu stało się zauważalne coraz większe zainteresowanie podróżujących zarówno samymi granicami, jak i ich przekraczaniem, nie tylko z powodów ekonomicznych i politycznych, ale także turystycznych. W wielu częściach świata granice pełnią funkcję atrakcji przyciągających coraz więcej zarówno turystów krajowych jak i międzynarodowych, a tym samym stanowią coraz bardziej interesujące pole badań dla naukowców (Bronisz & Jakubowski, 2017; Dołzbłasz, 2017; Mazurek, 2013; Paasi, 1999; Studzieniecki i in., 2023; Timothy, 1995, 2002; Timothy & Boyd, 2006; Timothy & Gelbman, 2015; Więckowski, 2010a; Więckowski i in., 2012). Współczesne trendy turystyczne wskazują, że nawet jeśli przekraczanie granicy w celu poznania nowych tradycji i kultury nie jest możliwe, nadal istnieje taka potrzeba, która rodzi tendencję do „choćby pozostawania w pobliżu” linii granicznej (Timothy & Gelbman, 2015; Więckowski, 2023a). Często, choć nie zawsze, atrakcyjność pogranicza jest ściśle związana z jego peryferyjną lokalizacją mniej narażoną na antropopresję, co sprzyja zachowaniu wyjątkowych obszarów i obiektów dziedzictwa, kształtujących unikatowe produkty turystyczne o charakterze przyrodniczym i kulturowym

(Balogh, 2019; Timothy, 2002). Z kolei dziedzictwo kulturowe można podzielić na niematerialne (żywe tradycje, kultura, religia, język, kuchnia, rzemiosło) oraz materialne (architektura, artefakty, zabytki) (Middleton i in., 2009). Łącznie z walorami, odrębnością i wyjątkowością, a także infrastrukturą, usługami, zapewnieniem odpowiedniego serwisu i promocji, takie obszary przygraniczne kreują olśniewające produkty turystyczne, skutecznie funkcjonujące na poziomie lokalnym, regionalnym, krajowym oraz międzynarodowym.

Pogranicze polsko-białoruskie, któremu poświęcona jest niniejsza dysertacja, z jednej strony stanowi wyjątkowe pole badań z perspektywy geografii granic oraz turystyki, gdyż przez stulecia był to obszar usytuowany na styku wielu kultur, religii, języków, narodowości oraz układów społecznych, politycznych i gospodarczych, posiadający znaczący potencjał turystyczny. Z drugiej strony, pod względem geopolitycznym, jest to także punkt styku oraz miejsce zderzenia (point of clash) cywilizacji Zachodniej i Prawosławnej (Huntington, 1996). Jest to również region historycznie zmiennych i płynnych granic, charakteryzujący się niestabilnością, zlokalizowany na skrzyżowaniu interesów mocarstw, stanowiący swoistą strefę buforową, często nazywaną „shatter belt” lub „crush zone” (Bógdał-Brzezińska & Wendt, 2025). Na współczesnym etapie historycznym pogranicze polsko-białoruskie stanowi z jednej strony część wschodniej lądowej granicy Unii Europejskiej oraz NATO, a z drugiej — zachodnią granicę Wspólnoty Niepodległych Państw, Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej oraz Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym.

Niemniej jednak od czasów rozpadu ZSRR i rozpoczęcia postsocjalistycznej transformacji w końcu lat 1980ch - na początku 1990ych granica ta oraz reżimy jej przekraczania przeszły kilka etapów łagodzenia, wzmocnienia, ponownego otwarcia, a nawet zamknięcia, co w literaturze często określane jest jako proces „bordering – debordering – rebordering” (Cerić, 2025; Jańczak, 2024; Więckowski & Timothy, 2021). Każdy z tych etapów miał swoje czynniki, osobliwości oraz skutki co robi badanie tego ciągu wydarzeń bardzo interesującym uwzględniając jego wpływ na funkcjonowanie flagowych produktów turystycznych zlokalizowanych na pograniczu polsko-białoruskim.

Wizytówkami turystycznymi badanego obszaru są takie topowe produkty, jak Kanał Augustowski (A2, A3), Puszcza Białowieska (A4) oraz Twierdza Brzeska (A5, A6). Po pierwsze, każda z wymienionych atrakcji jest produktem najwyższego szczebla, skupiającym w sobie wiele innych, różnorodnych produktów, połączonych wspólnym wizerunkiem, sensem, sposobem postrzegania oraz nadrzędną ideą. Po drugie, każdy z tych produktów już znajduje się na liście światowego dziedzictwa UNESCO (Puszcza Białowieska), albo pretenduje do wpisu po złożeniu wniosku (Twierdza Brzeska), bądź posiada duży potencjał, aby się na niej znaleźć (Kanał Augustowski), co potwierdza globalny poziom ich znaczenia i potencjału turystycznego tego obszaru. Po trzecie, każdy ze wspomnianych produktów posiada własne cechy i osobliwości, jest nierównomiernie zlokalizowany w odniesieniu do granicy polsko-białoruskiej, ma dysproporcję na różnych poziomach, skalach, płaszczyznach oraz w różnych sektorach i branżach. Po czwarte, każdy produkt posiada własny wizerunek wśród zwiedzających po obu stronach granicy oraz cieszy się zdefiniowaną ale dość dużą skalą popularności na co wskazują natężenie ruchu turystycznego do poszczególnych destynacji.

Wykaz *aktualnej literatury naukowej* (tzw. *state of the art*) został uwzględniony w każdym z artykułów stanowiących serię i obejmuje zarówno zagadnienia teoretyczne z zakresu badań nad granicami i pograniczami, jak i ujęcia z perspektywy turystycznej. Ponadto wykorzystano najnowsze – na moment publikacji poszczególnego artykułu – piśmiennictwo dotyczące pogranicza białoruskiego jako całości, a także trzech studiów przypadku flagowych obszarów: Kanału Augustowskiego (A2, A3), Puszczy Białowieskiej (A4) oraz Twierdzy Brzeskiej (A5, A6). Analizy te prowadzone są z perspektywy produktu turystycznego oraz ruchu turystycznego, z próbą identyfikacji okresów lub faz funkcjonowania, w odniesieniu do odpowiednio zmodyfikowanego modelu *Tourism Area Life Cycle* (TALC) (R. W. Butler, 1980) oraz podejścia *Multi-Level Governance* (MLG) (Otto i in., 2011; Piattoni, 2010)- ściśle powiązany z tzw. “bottom-up / top-down approach” (Kask & Hinsberg, 2012; Saarinen & Kask, 2008).

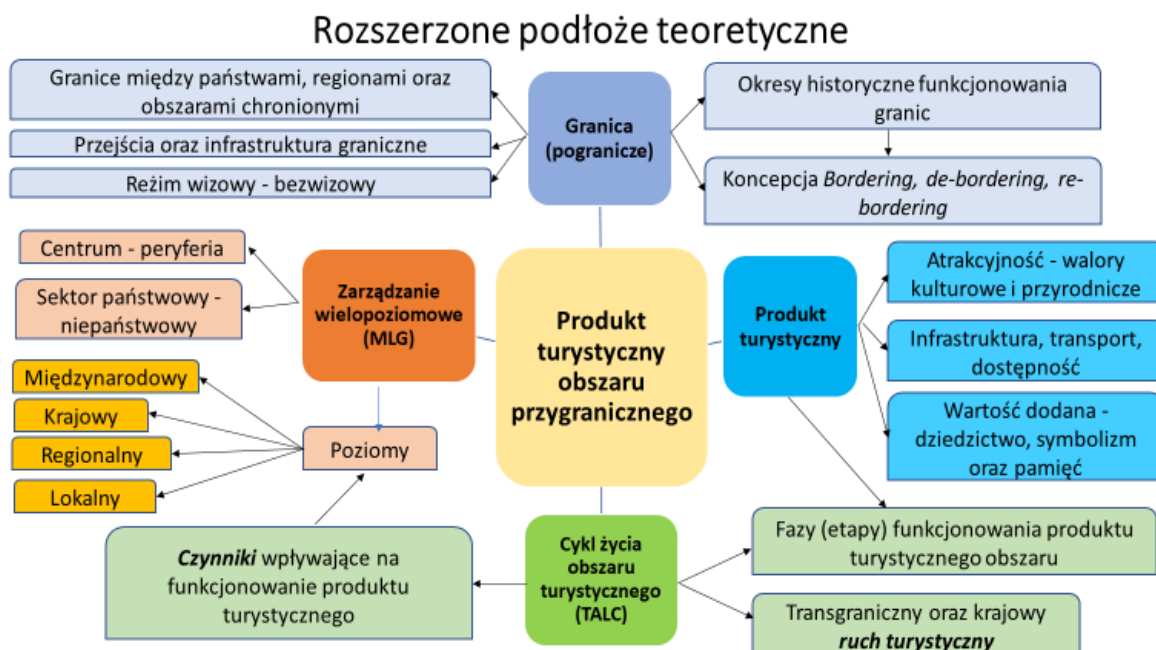
Podstawowymi źródłami informacji były dane statystyczne, akty prawne oraz dokumenty programowe, promocyjne i strony internetowe i inne, pochodzące zarówno z białoruskich, jak i polskich źródeł informacji, uzupełnione przez informacje uzyskane w trakcie badań terenowych oraz indywidualnych wywiadów pogłębionych. Należy również podkreślić, że w literaturze przedmiotu dominują opracowania naukowe dotyczące pojedynczych produktów lub obszarów, analizowanych oddzielnie po stronie polskiej bądź białoruskiej, bądź też koncentrujące się na wybranych aspektach turystyki (takich jak transport i dostępność, baza noclegowa, turystyka przyrodnicza, kulturowa, wodna, nostalgiczna, frekwencja muzealna, dziedzictwo). Jednocześnie wydaje się, że brakuje ujęć holistycznych oraz opracowań syntetycznych, które łączyłyby całość badanego obszaru pogranicza i analizowały jego funkcjonowanie z perspektywy systemowej turystyki.

Aktualność podjętego w rozprawie tematu można określić, **po pierwsze**, z perspektywy wspólnego dziedzictwa przede wszystkim dla Polaków oraz Białorusinów ale również innych narodowości. Puszcza Białowieska stanowi unikatowy przykład jednego z najstarszych lasów w Europie z jego symbolem żubrem, zachowanego do dziś, a zarazem jeden z najdłużej chronionych prawnie obszarów przyrodniczych. Przed historyczną bitwą pod Grunwaldem w 1410 r. król Władysław II Jagiełło wraz z sojusznikami odbył naradę wojskową w Brześciu, a następnie polował w Puszczy Białowieskiej, gromadząc zapasy mięsa na potrzeby zaopatrzenia wojska. Z Twierdzą Brzeską związane jest również jedno z kluczowych wydarzeń schyłku I wojny światowej – separatystyczny pokój brzeski, zawarty pomiędzy państwami centralnymi a wycofującą się z wojny Rosją Sowiecką oraz obrona Twierdzy w 1939 roku przez załogę polską, a w 1941 przez armię czerwoną. Z Puszczą Białowieską wiąże się ponadto jedno z najważniejszych wydarzeń geopolitycznych XX wieku – spotkanie przywódców republik związkowych w Wiskulach w 1991 r., które doprowadziło do rozpadu Związku Radzieckiego. Kanał Augustowski z kolei stanowi przykład dziedzictwa kulturowego jako wybitny zabytek architektury hydrotechnicznej pierwszej połowy XIX wieku, natomiast otaczający go obszar charakteryzuje się wysokimi walorami przyrodniczymi, łącząc liczne tereny chronione, niekiedy określane mianem Puszczy Augustowsko-Grodzieńskiej. Wymieniona wyżej niewielka część dziejów oraz faktów jest powszechnie znana oraz stanowi znaczący element dziedzictwa oraz pamięci narodowej.

Po drugie, każde z wymienionych studiów przypadku posiada istotne znaczenie nie tylko jako produkt turystyczny w skali lokalnej, lecz także regionalnej, a nawet międzynarodowej. **Po trzecie**, z perspektywy gospodarczej przez obszar pogranicza polsko-białoruskiego przebiega jeden z kluczowych korytarzy transportowo-logistycznych na osi zachód–wschód, łączący Europę Zachodnią z Moskwą oraz Chinami, okreśłany mianem „Jedwabnego Szlaku” (Liu i in., 2021). Turystyka, rozumiana jako forma „miękkiej siły”, mogłaby pełnić rolę „łącznika” i „mostu” sprzyjającego współpracy transgranicznej oraz budowaniu wspólnego dobra (Komornicki i in., 2022; Marin, 2016). **Na koniec**, współczesne znaczenie i aktualność podejmowanych badań wiążą się również z nowymi sensami i symboliką, jakie zyskało dziedzictwo pogranicza polsko-białoruskiego, zwłaszcza w kontekście kryzysu politycznego na Białorusi w 2020 r., początku wzmocnienia presji migracyjnej na granicy polsko-białoruskiej w 2021 r. oraz po wybuchu pełnoskalowej fazy wojny na Ukrainie w 2022 r.

2. PODŁOŻE TEORETYCZNE ORAZ PRZEGLĄD LITERATURY

W niniejszej dysertacji do analizy przedmiotu badań wykorzystano podejścia teoretyczne oraz koncepcyjne, które składają się z czterech podstawowych komponentów. Dwa pierwsze mają charakter fundamentalny i można je określić jako „*Granice i pogranicza*” oraz „*Produkt turystyczny*”, które są połączeniem nakładających się tematów związanych z problematyką granic politycznych oraz pograniczy (Border Studies) z Geografią turystyki (Tourism Geography), co można również w uproszczeniu określić jako zagadnienia związane z funkcjonowaniem turystyki na obszarach przygranicznych. Pozostałe dwa komponenty odgrywają funkcję dodatkową. Są to podejście *Zarządzania Wielopoziomowego (Multi-level (multi-scalar) Governance – MLG)* oraz model *Cyklu życia obszaru turystycznego (Tourism Area Life Cycle – TALC)*. Każdy z wspomnianych komponentów został zastosowany jedynie częściowo oraz w postaci zmodyfikowanej, dostosowanej do potrzeb badań (*Ryc. 1*). Wynikało to z kilku powodów: niepełnego dopasowania do celów badawczych, nadmiernej liczby różnorodnych części składowych, braku danych wejściowych istotnych do pełnego zastosowania modelu, a także ograniczonej odpowiedniości do wszystkich zagadnień analizowanego obszaru. Autor, kierując się zasadą rozsądnosci, dokonywał selektywnego wyboru tych elementów i składników, które uznano za bardziej istotne, użyteczne oraz potencjalnie mające większy efekt na uzyskane rezultaty, rezygnując jednocześnie z słabiej dopasowanych, mniej istotnych lub przydatnych elementów wchodzących w skład wymienionych wyżej czterech podstawowych komponentów.

Rycina 1. Rozszerzone podłoże teoretyczne rozprawy doktorskiej. Źródło: opracowanie własne.

2.1. Granice i Pogranicza

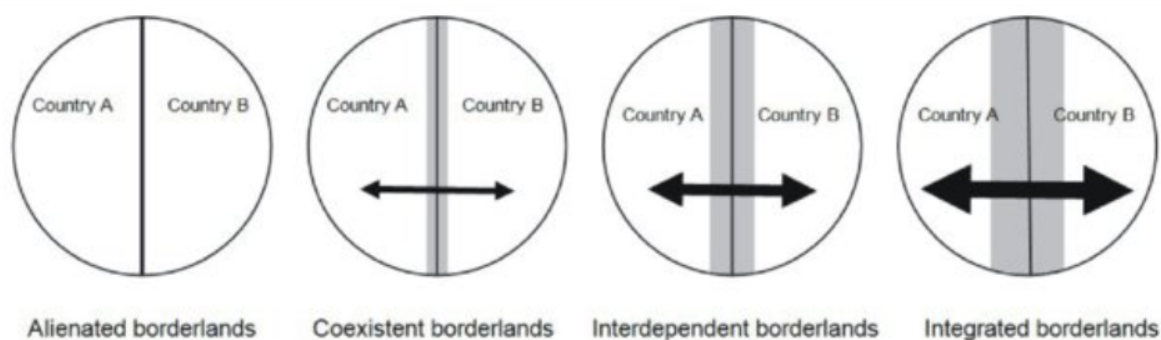
Pojęcie **granicy** jest rozumiane w sposób wieloznaczny. Może być ono interpretowane jako element dzielący powierzchnia i przestrzenie, wyznaczający linię, kontur, kres, krawędź, rubież lub koniec jednego zjawiska oraz początek innego, odmiennego (Balawajder, 2013). W szerszym, metaforycznym ujęciu „granica” bywa także używana w znaczeniu filozoficznym, na przykład jako „granica między dobrem a złem”. W geografii pojęcie **granicy** można podzielić na dwie podstawowe kategorie (Bański, 2010). Pierwszą z nich tworzą **granice naturalne (fizycznogeograficzne)**, do których zaliczane są granice hydrograficzne (wodne), orograficzne (górskie) oraz krajobrazowe (związane z ekosystemami). Drugą kategorię stanowią **granice polityczno-administracyjne** - linie sztucznie wyznaczone przez ludzi w wyniku procesów politycznych (Heffner, 2023).

Granice te mogą mieć różny przebieg. Granice między państwami oraz jednostkami administracyjnymi mogą przyjmować także charakter geometryczny jako linie proste (np. w Afryce oraz Ameryce Północnej) lub historyczny, kiedy już nie istniejące (reliktowe) granice nadal oddziałują na współczesne procesy społeczno-gospodarcze.

W danej rozprawie pojęcie granicy będzie rozumiane jedynie w drugim znaczeniu, jako **granica polityczna**. „Granica państwowa wyodrębnia terytoria państw i wyznacza zasięg przestrzenny ich suwerenności... nie tylko jednak rozdziela państwa, lecz także styka je jako sąsiadów” (Chojnicki, 1999, s. 356). W literaturze anglojęzycznej funkcjonuje znacznie bogatsza terminologia odnosząca się do pojęcia granicy "border" gdyż "boundary" najczęściej używane na określenie linii granicznej, natomiast pojęcie "frontier" odnosi się do strefy granicznej bądź pogranicza (Bański, 2010). Takie rozróżnienie kwestionuje ściśle linearną cechę granic i wskazuje na ich bardziej płynny, przejściowy oraz dynamiczny charakter (Paasi, 2012). Z zagadnieniem tym wiąże się również ewolucja w postrzeganiu funkcji granic. W pierwszej połowie XX wieku granice traktowane były przede wszystkim w negatywnym sensie jako bariery, natomiast od końca XX wieku coraz częściej postrzegane są jako "łączniki", "przestrzenie kontaktu" i "mosty współpracy", wspierające łączność obszarów po obu stronach granic politycznych (Anderson & O'Dowd, 1999; Komornicki i in., 2019; Newman, 2006). Granice państwowe mają znaczenie symboliczne i stanowią wartościowy zasób w kształtowaniu transgranicznej tożsamości regionalnej oraz rozwoju wizerunku (Sohn, 2014). Granice mogą być również wykorzystywane do wyróżniania obszarów jako niepowtarzalnych i odrębnych, oferując różnorodne korzyści, takie jak zróżnicowanie gospodarcze, interesujące elementy fizyczne granicy, specyfika kulturowa oraz różne uwarunkowania regulacyjne oraz prawne (Sohn, 2022).

Bardzo istotnym zagadnieniem dla danej rozprawy jest nie tylko zmienność granic w przestrzeni, lecz także ich **zmiany z perspektywy funkcji oraz typu**. Z punktu widzenia ludzi granica jest bowiem oceniana przede wszystkim pod względem łatwości jej przekraczania oraz przewozu towarów (Więckowski & Cyargeenka, 2019). Pod tym kątem można wyróżnić granice: nieprzepuszczalne, częściowo przepuszczalne, w znacznym stopniu przepuszczalne

oraz całkowicie przepuszczalne (Ciok, 1990). Stopień przepuszczalności granicy ma znaczący wpływ na różne strony życia społeczno-ekonomicznego, w tym w szczególności na rozwój turystyki i innej działalności transgranicznej. Poziom ten zależy bezpośrednio od pełnionej przez granicę funkcji, którą może występować jako bariera, filtr lub element integrujący przestrzeń przygraniczną. W zależności od trybu funkcjonowania granic możliwe jest także wyodrębnienie czterech typów regionów przygranicznych - alienowane (zamknięte), koegzystujące (współistniejące), współzależne (współpracujące) oraz zintegrowane (Martinez, 1994) (*Ryc. 2*).

Rycina 2. Rodzaje wzajemnego oddziaływania obszarów przygranicznych (według Martinez, 1994).

Warto zwrócić uwagę również na rolę obszarów przylegających do linii granicznej, w których życie społeczno-gospodarcze w większym lub mniejszym stopniu uzależnione jest od bliskości granicy państwowej oraz które pełnią funkcję stref przejściowych i często charakteryzują się niższymi wskaźnikami rozwoju. W polskojęzycznej literaturze przedmiotu występują liczne niejasności dotyczące pojmowania i wzajemnych relacji pojęć takich jak: strefa, obszar lub region graniczny (bezpośrednio przylegający do linii granicznej), przygraniczny (położony po jednej stronie granicy państwowej), pograniczny oraz nadgraniczny (Więckowski, 2010b). W literaturze anglojęzycznej pojęcia te najczęściej ujmowane są jako "border area" lub "borderland". W niniejszej rozprawie doktorskiej, podążając za podejściem przyjmowanym przez wielu autorów, zastosowano termin **pogranicze lub obszar pogranicza** (borderland), rozumiany jako przestrzeń położona po obu stronach granicy, na przykład pogranicze polsko-niemieckie (Ciok, 1990; Dołzbłasz, 2017), polsko-rosyjskie (Palmowski, 2007; Studzińska, 2023; Żęgota, 2021), polsko-słowackie (Więckowski i in., 2012) bądź polsko-białoruskie (Bogusz & Sialverstava, 2018; Mironowicz, 2013; Roman i in., 2018). Delimitacja takich obszarów zazwyczaj budzi istotne kontrowersje, szczególnie pod kątem funkcji odległości granicy: stopnia oddalenia od granicy (obszary bezpośrednio lub pośrednio przylegające), dostępności czasowej i transportowo-komunikacyjnej, a także pytania o istnienie właściwego regionu przygranicznego lub transgranicznego jako spójnego elementu funkcjonalnego (Komornicki i in., 2019; Węławowicz, 2006). Dlatego w danym opracowaniu pogranicze będzie rozumiane bardzo szeroko, często w dużym powiązaniu z granicą państwową.

Granice państwowe nie są zjawiskiem statycznym w ujęciu historycznym ani politycznym. Pojawiają się, kształtują i zmieniają, mogą być wzmacniane lub rozluźniane, stawać się bardziej przepuszczalne, zanikać, a potem ponownie się odtwarzać — jednak już w innych warunkach i epokach oraz pod wpływem innych czynników niż w przeszłości. Z perspektywy badawczej jedną z użytecznych koncepcji analizy zmienności granic jest podejście znane jako „*bordering – debordering – rebordering*”, które podkreśla cykliczny charakter tego procesu oraz jego zróżnicowanie czasowe (Brańka i in., 2020; Cerić, 2025; Sendhardt, 2013; Więckowski & Timothy, 2021). Model ten pozwala na zidentyfikowanie różnych faz funkcjonowania granic, takich jak ich zamykanie, łagodzenie, otwieranie czy ponowne wzmocnienie, które są zwyczajnie współzależne, nakładają się na siebie i prowadzą do ciągłych modyfikacji granic i pograniczy (Więckowski, 2025).

W niektórych częściach świata, poprzez ustalanie, wzmocnienie granic, wdrażanie systemów bezpieczeństwa granicznego, „*bordering*” proces nadal trwa, choć w Europie Zachodniej od czasu wejścia w życie Układu z Schengen z 1985 roku wraz z likwidacją niemal wszystkich barier oraz kontroli między państwami zaczął się proces „*debordering*” (Więckowski i in., 2024). Doprowadziło to do znaczących zmian w znaczeniu i społeczno-politycznym i symbolicznym, a także w rozwoju turystyki (Gelbman i Timothy, 2011; Więckowski i Timothy, 2021). (Prokkola & Lois, 2016; Stoffelen & Timothy, 2023; Więckowski & Timothy, 2021). Niemniej jednak skutek kryzysu migracyjnego po wybuchu „arabskiej wiosny” w 2011 roku, a później Pandemii COVID-19 w 2020 roku i innych kryzysach geopolitycznych został coraz bardziej widoczny proces przywracania funkcji granic jako barier czyli „*rebordering*”.

Granice i Turystyka

W badaniach nad turystyką granic i pograniczy powszechnie uznaje się pogląd, iż granice nie pełnią jedynie funkcji barier, lecz mogą także stanowić potencjalne atrakcje sprzyjające rozwojowi produktów turystycznych oraz większej integracji regionalnej obszarów transgranicznych (Sohn, 2022; Timothy, 2002; Timothy & Gelbman, 2015; Witte & Braun, 2015). Uprawianie turystyki ciągle wiąże się z przemieszczaniem się, czyli przekraczaniem granic między jednostkami administracyjnymi na różnych poziomach międzyregionalnych, transgranicznych oraz międzynarodowych, co samo w sobie stanowi atrakcyjne przeżycie dla osób podróżujących (Timothy, 1995, 2002; Timothy i in., 2016). Współcześnie sytuacja wzdłuż granic politycznych konkretnego państwa może się znacznie różnić, jak i warunki funkcjonowania turystyki oraz współpracy transgranicznej. Podczas gdy pogranicza wewnątrz Unii Europejskiej korzystają z bardziej sprzyjających uwarunkowań (Scott, 2018), obszary stanowiące zewnętrzne granice Unii Europejskiej napotykają liczne restrykcje (Bar-Kořelis & Wendt, 2018). Uwarunkowania polityczne i instytucjonalne uznawane są za elementy najistotniejsze w dziedzinie mobilności, dostępu do finansowania, tworzenia sieci współpracy, selekcji partnerów oraz charakteru wspólnych projektów (Dołzbłasz, 2018).

Z jednej strony, niektóre granice zostały od początku ustalone w regionach słabo dostępnych, zaludnionych, zacofanych, opuszczonych oraz peryferyjnych, które pozostały najmniej podatnymi na antropopresję oraz słabo rozwiniętymi obszarami buforowymi i/lub strefami

przejściowymi pomiędzy przylegającymi państwami (Więckowski, 2014a). Z drugiej strony, ten fakt czasami okazywał się pozytywnym oraz pożytecznym pod względem ochrony wyjątkowych krajobrazów naturalnych oraz rozwoju turystyki na obszarach przygranicznych (Ramutsindela, 2014; Więckowski, 2018). Zwłaszcza takie obszary chronione prawnie, zlokalizowane na obszarach przygranicznych, często zalesione są istotnym zasobem naturalnym dla powstania transgranicznych destynacji turystycznych (Cyargeenka, 2023; Kiryluk, 2016; Więckowski, 2020; Yurgenson & Probal, 2017).

Wyróżnia się również cztery typy atrakcji pogranicza, określane na podstawie (1) peryferyjności oraz reprezentacji potencjalnych zasobów kulturowych oraz przyrodniczych; (2) występowania różnic oraz kontrastów związanych przeważnie z handlem transgranicznym i odrębnością kulturową; (3) obecności różnorodnych elementów granicznych zwłaszcza linii granicznej, obejmujących możliwość jej fizycznego przekraczania, a także właściwych znaków granicznych, pomników lub infrastruktury; oraz (4) regionów transgranicznych, pojmowanych jako nowo powstałe obszary turystyczne (Więckowski, 2023a). Wszystkie te kategorie wskazywane są jako kluczowe czynniki oddziałujące na atrakcyjność granic z perspektywy turystyki. Różne typy dynamiki granic, określane są jako procesy "bordering - debordering - rebordering" charakteryzują się fluktuacjami stopnia ich otwartości, przenikalności lub intensywności (Więckowski & Timothy, 2021). Proces "debordering" może wywierać znaczący wpływ na pogranicza przez modyfikację uwarunkowań ekonomicznych, społecznych i politycznych, a nawet poprzez kształtowanie nowego produktu turystycznego na danym obszarze — zarówno wewnątrz jednego państwa granicznego, jak i kilku sąsiadujących ze sobą krajów (Więckowski i in., 2024).

2.2. Produkt turystyczny obszaru

Pojęcie produktu turystycznego jest wielowymiarowe i ściśle powiązane z terminami takimi jak przestrzeń bądź obszar turystyczny. Są one elementami przestrzeni geograficznej, przekształconej w wyniku działalności człowieka i zagospodarowanej w różnym stopniu na potrzeby ruchu turystycznego. Definicja przestrzeni turystycznej nie jest jednolita i różni się w zależności od podejścia badaczy polskich oraz zagranicznych. Najczęściej postrzega się ją jako efekt „zachodzenia na siebie” różnych obszarów geograficznych. Jak wskazuje (Kowalczyk, 2014), pojęcie to ma charakter dwoisty – łączy w sobie cechy mierzalne (obiektywne) z osobistymi odczuciami (subiektywnymi). W tradycyjnym ujęciu autor ten wyróżnia cztery formy tej przestrzeni: przestrzeń turysty, turystów, turystyki oraz tę właściwą – turystyczną.

Literatura przedmiotu oferuje także inne definicje przestrzeni turystycznej, z których jedna określa ją jako podtyp przestrzeni w geografii człowieka (część przestrzeni ekologicznej), będący zbiorem elementów warunkujących zaspokojenie potrzeb człowieka. Przestrzeń turystyczna, wraz z kulturową oraz społeczną, należy do przestrzeni niefizycznej, która wspólnie z przestrzenią fizyczną tworzy ogólną przestrzeń realną. (Lisowski, 2003). Inna definicja określa przestrzeń turystyczną jako „część (podprzestrzeń) przestrzeni niefizycznej, definiowanej jako zbiór przedmiotów w relacji z poznającym i działającym podmiotem, w tym przypadku turystą” (Włodarczyk, 2009, s. 22). Zwracano również uwagę, że

“...warunkiem koniecznym dla zaklasyfikowania części przestrzeni geograficznej jako przestrzeń turystyczna jest ruch turystyczny, niezależnie od jego wielkości i charakteru. Warunkiem dodatkowym umożliwiającym jej delimitację jest występowanie zagospodarowania turystycznego, którego wielkość i charakter pozwalają określić typ przestrzeni turystycznej (Włodarczyk, 2009, s. 74–75).

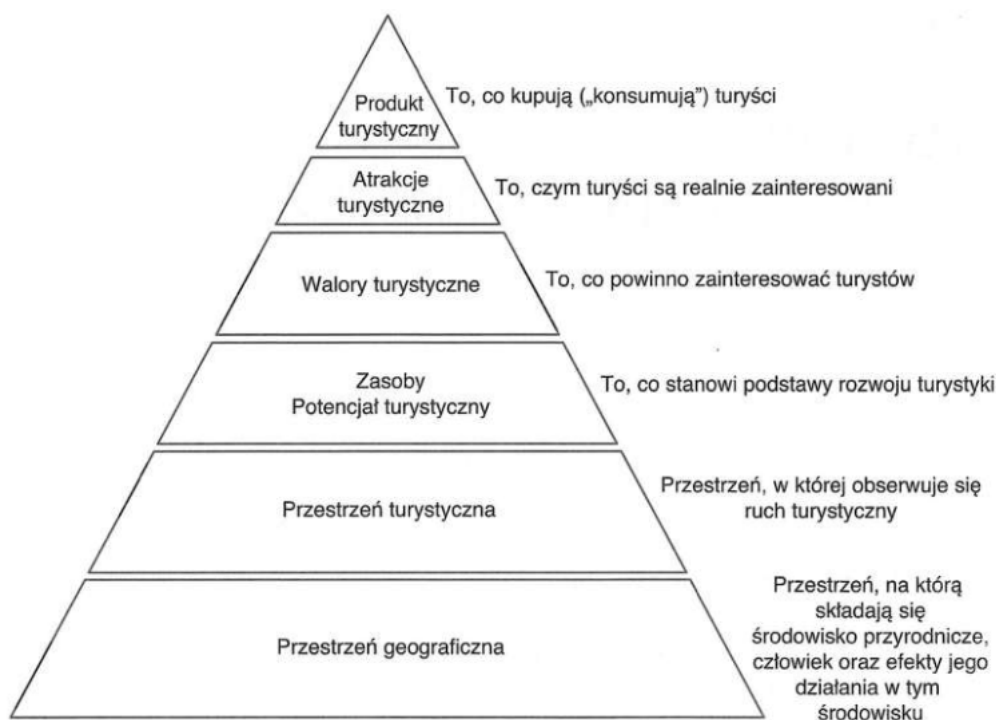
Kolejnym istotnym problemem teoretycznym jest wyróżnienie najbardziej znaczących elementów tworzących przestrzeń (obszar, region, destynację, atrakcję) turystyczną (Włodarczyk, 2009, s. 76–77). Pierwszym składnikiem przestrzeni turystycznej są **walory**, które z jednej strony są bezpośrednio związane z **przyrodą**, a z drugiej – z **kulturą**. Walory naturalne (przyrodnicze) nie były pierwotnie związane z turystyką, lecz stanowią istotny element jej potencjału, obejmując rzeźbę i ukształtowanie terenu, wody, klimat oraz florę i faunę. Z kolei walory kulturowe (antropogeniczne) zostały wytworzone w wyniku działalności człowieka na przestrzeni lat. Drugim składnikiem jest **zagospodarowanie turystyczne**, obejmujące infrastrukturę oraz transport. Trzecim elementem jest **człowiek**, który zarówno kreuje przestrzeń turystyczną i nią zarządza, jak i ją odwiedza. Frekwencja turystyczna jest jednym ze wskaźników wydzielania obszarów turystycznych, a także miarą ich rangi oraz atrakcyjności (*Ryc. 3*).

Rycina 3. Kryteria wyodrębniania przestrzeni (regionu) turystycznego. Opracowanie własne na podstawie (Włodarczyk, 2009).

Przestrzeń lub obszar turystyczny pod względem ekonomicznym, a zwłaszcza marketingowym, może tworzyć dla nabywców własny produkt turystyczny składający się nie tylko z towarów, usług i technologii, lecz także z idei, satysfakcji oraz przyjemności. Z perspektywy potencjalnego klienta produkt turystyczny można zdefiniować jako pakiet materialnych i niematerialnych składników, oparty na możliwościach przebywania w danej destynacji za określoną cenę (Middleton, 1996). Produkt turystyczny jest także definiowany jako “zbiór użyteczności związanych z podróżami turystycznymi, czyli dostępne na rynku dobra i usługi turystyczne umożliwiające ich planowanie, odbywanie, przeżywanie oraz gromadzenie doświadczeń z nimi związanych” (Kaczmarek i in., 2005, s. 74). Pod względem

hierarchizacji koncepcyjnej produkt turystyczny stanowi część geograficznej przestrzeni turystycznej, posiadającej własne zasoby i potencjał, które kształtują walory atrakcyjne dla osób podróżujących (Kaczmarek i in., 2010, s. 51–53) (**Ryc. 4**).

Rycina 4. Od przestrzeni do produktu turystycznego: Źródło (Kaczmarek i in., 2010, s. 52).

Produkt turystyczny to byt szczególny i złożony, który wynika z perspektywy obszaru, wymiaru oraz różnorodności, obejmując jednocześnie szereg dodatkowych działań i procesów wykraczających poza samą turystykę *per se* (Fletcher, 2005). Produkt turystyczny obejmuje również zróżnicowany wachlarz ofert, skupionych głównie na dostarczaniu niezapomnianych wrażeń (w stopniu większym niż dóbr materialnych) – co jest prostym odzwierciedleniem usługowego charakteru tej branży (Nelson, 2013). Produkt rdzenny (kluczowy) ma tutaj charakter abstrakcyjny i niematerialny, a nie fizyczny; ucieleśnia on ideę zaspokajającą podstawową potrzebę lub pragnienie, tak jak są one postrzegane i poszukiwane przez klienta. Idea ta jest przekazywana za pomocą języka i obrazów, które mają inspirować do zakupu oraz oddawać istotę doświadczeń, jakie produkt ten może zapewnić (Middleton i in., 2009).

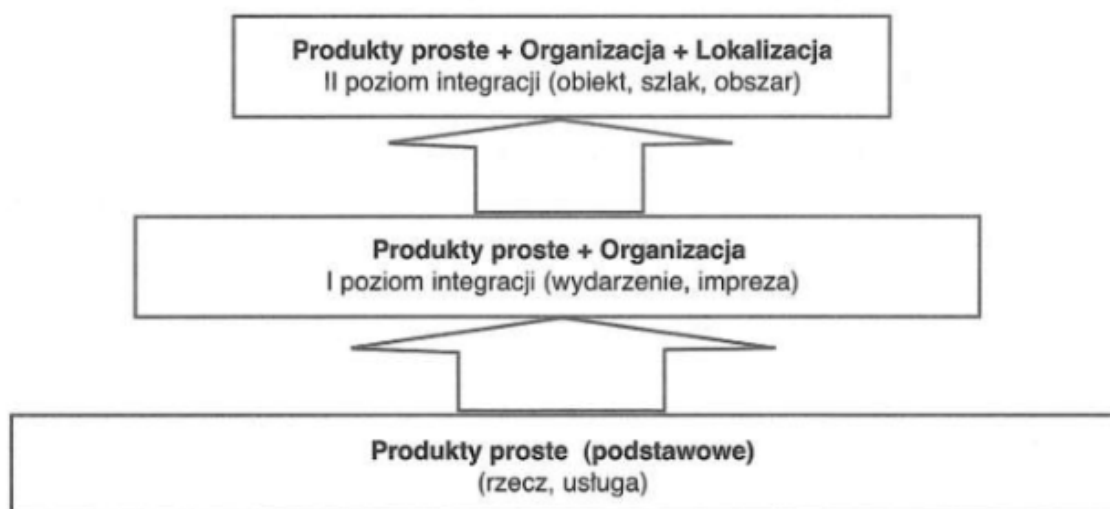
Ponadto produkty turystyczne często wiążą się z komercjalizacją dziedzictwa historycznego i kulturowego, wykorzystując miejsca historyczne oraz obiekty o znaczeniu kulturowym jako główne atrakcje wyjazdów wakacyjnych i miejskich wypadów. Tak prezentuje się teoria, jednak w praktyce eksploatacja obiektów na potrzeby odwiedzających rodzi liczne, złożone wyzwania wymagające delikatnego zarządzania, jeśli promocja turystyki ma zostać zrównoważona z zachowaniem środowiska historycznego (Page & Connell, 2020). Z punktu widzenia turysty produkt obejmuje całościowe doświadczenie od momentu opuszczenia domu aż do powrotu, stanowiąc tym samym nierozzerwalne powiązanie trzech głównych

komponentów: atrakcji, zagospodarowania miejsca docelowego oraz jego dostępności komunikacyjnej (Middleton i in., 2009, s. 120). Kontynuując ten wątek, wyróżnia się produkt turystyczny w ujęciu *sensu stricto* oraz *sensu largo* (Medlik, 1995). Produkt w ujęciu *sensu stricto* obejmuje wszystkie elementy, które turyści nabywają bezpośrednio – takie jak transport, zakwaterowanie czy pakiety usług. Natomiast produkt w ujęciu *sensu largo* stanowi szerszą kategorię, obejmującą całokształt doświadczeń turystycznych, w tym aktywności podejmowane przez turystów oraz walory infrastruktury i usług, z których korzystają.

Wielu autorów zwraca uwagę na różne poziomy produktów turystycznych – lokalny, regionalny, krajowy oraz międzynarodowy (Gralak, 2007; Michałowski & Łagowska, 2007; Powęska, 2007). Co więcej, produkty turystyczne pogranicza polsko-białoruskiego stanowią doskonałą szansę na rozwój i promocję turystyki sylwanalnej (leśnej), w tym turystyki zdrowotnej i ekoturystyki (Jalinik, 2016, 2017; Kiryluk, 2016; Rutkiewicz, 2013). Istnieją również opracowania analizujące ten obszar turystyczny jako produkt w kontekście ochrony przyrody (Parki Narodowe, krajobrazowe itd.), podkreślające negatywne aspekty presji antropogenicznej na naturę wywołanej ruchem turystycznym (Adamowicz, 2007; Chojnacka-Ożga & Ożga, 2007; Gierasimiuk i in., 2005; Kazulka, 2002; Kozieł, 2010).

Analizując pojęcie produktu turystycznego, badacze często dokonują dychotomii między produktem pakietowym, kreowanym przez touroperatorów, a produktem terytorialnym, właściwym dla konkretnego obszaru lub miejscowości recepcji turystycznej. Koncepcja **produktu turystycznego obszaru** (regionu) jest bardzo złożona i posiada wiele wymiarów oraz płaszczyzn (Marczak & Borzyszkowski, 2009; Stec, 2015). Ponadto w literaturze naukowej komponenty i definicje produktu turystycznego obszaru często korelują i pokrywają się z takimi pojęciami jak region turystyczny (obszar lub przestrzeń), atrakcja turystyczna, a także destynacja turystyczna i obszar recepcji turystycznej (Kruczek, 2011, s. 7–19; Więckowski, 2014b).

W niniejszym opracowaniu wykorzystana zostanie definicja **produktu turystycznego obszaru** jako złożonego zbioru mniejszych komponentów połączonych ideą przewodnią (Kaczmarek i in., 2005, s. 74–78, 101–102). Produkt turystyczny składa się zarówno z kategorii prostych (podstawowych), takich jak dobra materialne i usługi, jak i z kategorii pierwszego poziomu integracji (produkty proste połączone z organizacją), do których zalicza się wydarzenia i imprezy. Ponadto wyróżnia się złożone produkty turystyczne drugiego poziomu integracji (produkty proste powiązane z organizacją i lokalizacją), takie jak obiekty, szlaki oraz obszary turystyczne (**Ryc. 5**).

Rycina 5. Piramida kategorii produktów turystycznych. Źródło: (Kaczmarek i in., 2010, s. 85).

Produkty turystyczne, ze względu na ich formę przestrzenną, mogą być klasyfikowane jako **punktowe, liniowe i powierzchniowe** które także określane także jako **PT - obiekt, PT - szlak** oraz **PT - obszar** odpowiednio (Kaczmarek i in., 2005). Punktowy produkt turystyczny odnosi się do obiektu zlokalizowanego w jednym, ściśle określonym miejscu geograficznym, takiego jak muzeum, hotel, zabytek czy zamek. Liniowy produkt turystyczny obejmuje natomiast układy, w których aktywności oraz atrakcje koncentrują się wzdłuż wyznaczonej osi, np. szlaku, trasy turystycznej, linii kolejowej lub drogi wodnej (rzeki, kanału). Z kolei powierzchniowy (obszarowy) produkt turystyczny dotyczy większych jednostek przestrzennych, charakteryzujących się wyrazistym wizerunkiem oraz zróżnicowaną ofertą turystyczną, takich jak regiony geograficzne, miasta ujmowane całościowo czy parki narodowe. Należy przy tym podkreślić, że wskazane formy nie mają charakteru rozłącznego, lecz mogą się wzajemnie przenikać — produkt punktowy może stanowić element produktu liniowego, który z kolei funkcjonuje w obrębie produktu powierzchniowego.

Definiując pojęcie **produktu turystycznego – obszaru**, warto podkreślić, iż jest to „szczególny, zdeterminowany geograficznie produkt, złożony z wybranych elementów potencjału turystycznego (lub istniejących produktów prostych) danego obszaru, połączonych nadrzędną ideą, decydującą o jego oryginalności, odrębności i atrakcyjności rynkowej” (Kaczmarek i in., 2005, s. 101). Nie jest to jedynie proste zestawienie elementów niższego rzędu, lecz struktura posiadająca wartość dodaną oraz własne atrybuty symboliczne, takie jak wizerunek, stereotypy czy obiegowe opinie. Elementy te wpływają na nadrzędną ideę, która spaja wszystkie składniki i stanowi warunek niezbędny funkcjonowania produktu turystycznego – obszaru. Ponadto produkt turystyczny – obszar pełni funkcję wizytówki danego terytorium oraz jego produktu firmowego i flagowego, budując markę kraju, regionu, miejscowości, powiatu czy parku narodowego, często posiadając własną nazwę, logo oraz slogan marketingowy.

Produkt turystyczny na obszarach przygranicznych odnosi się do różnych ofert związanych z turystyką, dostępnych dla podróżnych w regionach położonych w pobliżu granic państwowych. Z jednej strony takie produkty turystyczne zależą od tego, czy granica jest otwarta, czy zamknięta. Z drugiej strony produkt turystyczny zlokalizowany w pobliżu granicy państwowej może wpływać na reżim przekraczania granicy, ponieważ władze krajowe, regionalne i lokalne (model MLG) są zainteresowane tworzeniem jak najlepszego wizerunku produktu turystycznego. Z naukowego punktu widzenia istotne jest wyjaśnienie roli obszarów turystycznych w kształtowaniu się **transgranicznych produktów turystycznych** – czy są to spójne produkty po obu stronach granicy oraz jaki jest główny cel pobytu: turystyka kulturowa, zakupowa, sportowa, ekoturystyka itp. (Stasiak & Włodarczyk, 2008). Strukturę transgranicznego megaprodktu (produktu flagowego) tworzą: dziedzictwo kulturowe, historyczne, przyrodnicze, religijne i językowe, a także infrastruktura – baza noclegowa, gastronomiczna, paraturystyczna, edukacyjno-szkoleniowa oraz rekreacyjno-sportowa. Istotną rolę odgrywa również wartość dodana, obejmująca elementy symboliczne i sentymentalne, funkcjonujące w sferze psychologicznej i podświadomości, takie jak satysfakcja turystów czy stereotypy (Kaczmarek i in., 2005).

Jednym z warunków rozwoju turystyki transgranicznej jest tworzenie, promowanie oraz dywersyfikacja produktu turystycznego, opartego na lokalnych zasobach przestrzeni, środowisku naturalnym oraz wspólnej kulturze i historii sąsiadujących narodów (Bogusz & Sialverstava, 2018; Kul-Sialverstava, 2014). Badania struktury i motywacji odwiedzających, wraz z analizą sposobów przekraczania granicy, ukazują czynniki organizacyjne, finansowe i psychologiczne, które mogą zarówno ograniczać, jak i stymulować ruch turystyczny (Bobowska, 2018; Yeliseyeu, 2017). Jednym z kluczowych wskaźników funkcjonowania produktu turystycznego na obszarach przygranicznych jest zarówno ruch turystyczny krajowy (bez przekraczania granicy), jak i transgraniczny (z jej przekraczaniem), co pozwala na identyfikację faz oraz czynników wpływających na rozwój danego obszaru (podejście TALC). Ponadto produkt turystyczny na obszarze przygranicznym może mieć różny charakter. Może być transgraniczny lub nie, może istnieć wyłącznie po jednej stronie granicy albo funkcjonować po obu stronach niezależnie.

Wreszcie transgraniczny produkt turystyczny - obszar można zdefiniować jako szczególny przypadek produktu, który jest kreowany, realizowany oraz konsumowany na terytorium co najmniej dwóch państw, na podstawie spójnego wykorzystania potencjału turystycznego danego obszaru (Kaczmarek i in., 2005, s. 114). Warto także podkreślić, że najważniejszym warunkiem uznania produktu turystycznego zlokalizowanego na obszarze przygranicznym za transgraniczny jest możliwość swobodnego przekraczania granicy państwowej — w idealnym przypadku bez wiz, kontroli, w miarę szybko i bez innych utrudnień (Gradzińska, 2015, s. 40; Więckowski, 2010b). Jeśli ten warunek nie jest spełniony, nie możemy w pełni mówić o transgranicznym produkcie turystycznym (Mazurek, 2013; Studzienicki, 2013; Studzienicki i in., 2022, 2023). Dlatego w niniejszej dysertacji stosuje się raczej neutralnego pojęcia „produkt turystyczny pogranicza” bądź „produkt turystyczny obszaru pogranicza”.

Niektórzy badacze opowiadają się za tezą, że to właśnie **atrakcja** stanowi kluczowy element produktu turystycznego (Kruczek, 2011; Middleton, 1996). Atrakcje turystyczne są walorami danego obszaru, które budzą zainteresowanie odwiedzających i pełnią funkcję swoistego magnesu, przyciągającego turystów do miejsca docelowego. Choć niektóre atrakcje turystyczne wydają się mieć charakter immanentny (przyrodzony), ich siła oddziaływania wynika z dodatkowego, „nadanego” znaczenia, które jest kształtowane zarówno przez samych odwiedzających, jak i pod wpływem działań menedżerów turystyki. Atrakcje mogą obejmować „obiekty godne zobaczenia, formy aktywności do podjęcia lub doświadczenia, których można doznać” (Nelson, 2013, s. 40).

Wielu autorów dostrzega tak ścisłą korelację między produktem turystycznym a atrakcją turystyczną, że wprowadzają oni pojęcie „**produktu-atrakcji**” (*attraction product*) (Fyall & Wanhill, 2005; Wanhill, 2002). Co więcej, jądro, stanowiące centralny element systemu atrakcji turystycznych, może obejmować dowolny atrybut lub cechę destynacji, którą podróżny bierze pod uwagę lub którą faktycznie odwiedza (Leiper, 1990). Rdzeń tego „produktu-atrakcji” tkwi w jego pejzażu obrazowym (*imagescape*) – reprezentacji wizualnej, która ma na celu przekazanie potencjalnym klientom istoty doświadczenia turystycznego (Wanhill, 2013). Atrakcje obszaru recepcji turystycznej obejmują szeroki wachlarz elementów, w tym:

- atrakcje przyrodnicze (krajobrazy i inne elementy geograficzne),
- atrakcje antropogeniczne (takie jak budynki i infrastruktura turystyczna, w tym architektura historyczna, zabytki, promenady, parki itp.),
- atrakcje kulturowe (obejmujące historię, folklor i kulturę ludową, religię, muzea, wydarzenia specjalne itp.),
- atrakcje społeczne (reprezentujące styl życia, zwyczaje, język oraz możliwości interakcji społecznych między mieszkańcami a odwiedzającymi) (Middleton, 1996; Middleton i in., 2009).

Istnieje pewien zakres, w jakim wszystkie atrakcje turystyczne oceniają swój sukces poprzez odniesienie do „liczby odwiedzających, jakości oferowanych im doświadczeń oraz wspomnień, które zabierają ze sobą do domu, aby zapewnić powtórne wizyty lub szerzenie rekomendacji drogą pantoflową” (Fyall & Wanhill, 2005, s. 357–358). Reasumując powyższe rozważania, za atrakcję turystyczną można uznać wszystkie elementy składowe produktu turystycznego, w tym zarówno usługi, jak i walory miejsca, wydarzenia, obiekty oraz autentyczne wytwory kultury „oznaczone jako szczególne, mające zdolność przyciągania turystów i decydujące o tym, że wybierają oni dany obszar, a nie inny” (Kruczek, 2011, s. 18).

Analizując produkt turystyczny wielu naukowców zwraca uwagę na **dziedzictwo** zarówno przyrodnicze jak i kulturowe, które stanowi jeden z jego najważniejszych elementów. Turystyka dziedzictwa może być rozumiana i doświadczana na różne sposoby przez różnych odwiedzających – od masowych wizyt w najbardziej znanych atrakcjach świata, takich jak Luwr, po indywidualne, wysoce spersonalizowane i specjalistyczne wyjazdy edukacyjne, na przykład poświęcone kuchni włoskiej (Cooper, 2005, s. 780). Turystyka dziedzictwa jest

jedną z nowszych form aktywności, przenikającą się z innymi produktami turystycznymi, takimi jak turystyka kulturowa, miejska czy eventowa; można ją jednak równie dobrze ująć w szerszej kategorii „produktu turystyki dziedzictwa kulturowego” (Nelson, 2013, s. 60–65).

Dziedzictwo kulturowe dzieli się na dwie główne kategorie: **nieruchome**, obejmujące obiekty trwale związane z gruntem, oraz **ruchome**, do których zaliczamy obiekty dające się przemieszczać. Podstawę dziedzictwa kulturowego stanowią zarówno elementy kultury materialnej (fizycznej) jak i niematerialnej (żywej), ponieważ w turystyce wykorzystywane są zarówno namacalne, jak i duchowe aspekty historyczne. Obejmuje to współczesne kultury wywodzące się z przeszłości, a także niematerialne elementy dziedzictwa, takie jak muzyka, język, religia czy festiwale, oraz materialne pozostałości, w tym zabytki, historyczne budowle, zamki, muzea czy ruiny archeologiczne (Timothy & Nyaupane, 2009). Niektóre badania wskazują, że na znaczeniu zyskują „produkty turystyki dziedzictwa”, które służą pogłębianiu wiedzy, zaspokajaniu ciekawości i nostalgii, wspieraniu rozwoju duchowego, relaksowi, spędzaniu czasu z rodziną czy samopoznaniu (Timothy & Nyaupane, 2009, s. 7–10). Warto podkreślić, że najwyższą formą ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego jest wpisanie obiektu lub obszaru na Światową Listę Dziedzictwa UNESCO, po spełnieniu określonych kryteriów.

Produkt turystyczny a dziedzictwo graniczne, symbolizm oraz pamięć.

Produkty turystyczne obszarów przygranicznych, poza posiadaniem atrakcyjnych walorów wynikających z lokalizacji dziedzictwa przyrodniczego oraz kulturowego, cechują się również wymiarem symbolicznym, ściśle powiązaniem z pamięcią historyczną, a niekiedy nawet służącym celom ideologicznym oraz propagandowym. Ponadto odnotowano, iż granice są ściśle związane z dziedzictwem oraz że nie zanikają — i nie zanikną - lecz raczej ulegają transformacjom (Balogh, 2019). Trzeba wskazać, iż dziedzictwo stanowi kompleksowy, dynamiczny i negocjowalny proces oraz pojęcie o charakterze społeczno-politycznym, symbolicznym oraz terytorialnym, które służy różnym podmiotom do komunikowania narracji o inkluzji i ekskluzji, ciągłości i niestabilności, oraz nie może być rozpatrywane abstrahując od współzależnych pojęć pamięci i tożsamości (McDowell, 2008). Granice otaczają i definiują stabilne tożsamości narodowe (Källén, 2019, s. 7). Nawet w dobie gwałtownych i szybkich zmian geopolitycznych, procesów znoszenia granic (debordering) oraz supranacjonalizmu, granice wciąż wzmacniają świadomość narodową i poczucie wspólnoty (Andersen & Prokkola, 2022). Zgodnie z paradygmatem studiów nad granicami (border studies) oraz krytycznej geografii turystyki, obszary graniczne funkcjonują jako obszary performatywne, generujące znaczenia poprzez połączenie narracji, emocji i praktyk przestrzennych (Brambilla, 2015; Newman, 2006). Na przykład, niejednoznaczna natura przestrzenna oraz symboliczna siła granic wodnych kreują zaangażowanie emocjonalne i otwierają możliwości interpretacyjne, co czyni je dobrym zapleczem dla performowania tożsamości, pamięci oraz wyobraźni (Borschberg & North, 2010; Konrad i in., 2025; McGrath i in., 2025).

Zmienność granic (ich przesuwanie się, podział lub zanikanie), w połączeniu z ich memorializacją jako miejsc dziedzictwa pogranicza (*frontier heritage*), podkreśla znaczenie tożsamości i pamięci, tworząc jednocześnie geopolityczne obszary przygraniczne, które utrwalają mity o podziałach oraz narracje hegemonistyczne (Konrad i in., 2025). Co istotne, (Timothy & Więckowski, 2022) dowodzą, że granice polityczne mogą być postrzegane jako dziedzictwo kulturowe niosące implikacje dla turystyki w procesie tworzenia dziedzictwa, czyli tzw. herityzacji (*heritagisation*). Proces ten wyraża się w sześciu wymiarach:

- Symbole władzy, dominacji i dumy narodowej;
- Miejsca konfliktów i działań wojennych, które sprzyjają rozwojowi turystyki mrocznej (*dark tourism*);
- Jako przestrzeń spotkań, sprzyjające budowaniu relacji dobrosąsiedzkich;
- Jako źródła lokalnych historii i narracji konstytuujących dziedzictwo;
- W postaci infrastruktury granicznej, stanowiącej dziedzictwo materialne;
- Jako wspólne zasoby transgranicznego lub ponadnarodowego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego

Jedną z podstawowych funkcji granicy jest związana z ideologią, rozumianą jako manifestacja władzy oraz odrębności wobec innych państw, często wyrażana poprzez widoczne znaki o znaczeniu symbolicznym i turystycznym (Foucher, 2007; Guichonnet & Raffestin, 1974; Więckowski, 2022a, 2022b). Rola granic także jest często ściśle powiązana bądź nawet połączona z propagandą (Guichonnet & Raffestin, 1974). Akcentuje to fakt, że państwo na różnych szczeblach zarządzania – lokalnym, regionalnym oraz międzynarodowym – co najmniej spróbuje sprawować nadzór nad polityką pamięci, historią oraz tożsamością, mierząc się jednocześnie z ciężarem trudnych aspektów przeszłości i teraźniejszości oraz obawami o przyszłość (O'Dowd, 2001). Każde miejsce posiada dziedzictwo – może ono mieć wymiar osobisty, lokalny, regionalny, narodowy lub międzynarodowy pod względem zasięgu, atrakcyjności turystycznej oraz wartości upamiętniającej (Timothy, 1997). W tym sensie granice nadal opowiadają istotne narracje dotyczące wiary, rodziny, kultury i narodowości, stanowiąc miejsca hartowania historii – zarówno konfliktowej, jak i pokojowej (Timothy & Więckowski, 2022).

Turystyka dziedzictwa w krajach postsowieckich oraz postsocjalistycznych Europy Środkowo-Wschodniej ma swoisty charakter oraz symbolikę. Wiele produktów turystycznych związanych z radziecką przeszłością jest nacechowane politycznie, ideologicznie, a nawet propagandowe, rozpatrując dziedzictwo sowieckie wieloaspektowo oraz wieloskalowo (Light i in., 2009). Ponadto istnieją przeciwległe systemy wartości i pamięci – pamięć wroga wobec pamięci własnej, podział „my–oni” – które narzucają społeczeństwu wewnętrzny konsensus, skupiając najczystsze wartości moralne w archetypie bohatera, stającego się silną podstawą sprawowania władzy i jej usprawiedliwienia, podczas gdy muzea wojenne pełnią funkcję symbolicznych „świątyń” tego ustroju (Bogumił i in., 2015). W istocie znaczna część symboliki socjalistycznej koncentrowała się wokół monumentalnej architektury, muzeów i miejsc dziedzictwa, które służyły przede wszystkim

jako instrumenty propagandy państwowej oraz narzędzia promowania wartości patriotycznych (Naumov & Weidenfeld, 2019).

W artykułach tworzących cykl publikacji składających się na rozprawę doktorską, w mniejszym lub większym stopniu, zostały wykorzystane elementy składowe oraz inne zagadnienia związane z produktem turystycznym obszaru. W **Tabeli 2** podjęto próbę systematyzacji oraz wizualizacji zagadnień rozwiniętych w artykułach bądź nie, będących tematami wiodącymi lub pomocniczymi.

Zagadnienia / Artykuły	A1	A2	A3	A4	A5	A6
Przestrzeń turystyczna	-	++	++	+	+	-
Produkt turystyczny - obszar	-	-	+	++	++	+
Atrakcja turystyczna	-	+	+	+	++	++
Dziedzictwo kulturowe	-	+	+	++	++	++
Dziedzictwo przyrodnicze	-	-	-	++	-	-
Symbolizm	-	-	-	+	++	++
Pamięć	-	-	-	-	++	++
Ideologia i propaganda	-	-	-	-	++	++
Dostępność transportowa	+	+	++	++	++	+
Infrastruktura graniczna oraz turystyczna	++	+	+	+	+	-
Reżim graniczny	++	++	++	++	-	-

Tabela 2. Główne zagadnienia przedstawione w serii artykułów z perspektywy produktu turystycznego obszaru pogranicza. Źródło: opracowanie własne.

++ zagadnienie będące głównym tematem artykułu;

+ zagadnienie będące dodatkowym tematem artykułu;

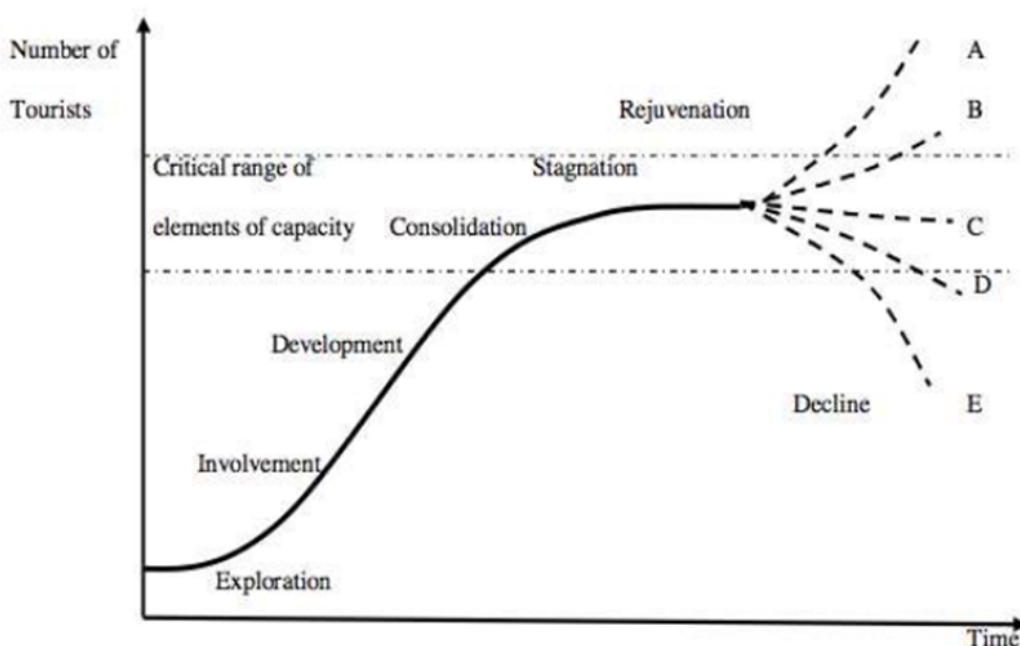
- brak zagadnienia

2.3. Cykl życia obszaru turystycznego (TALC)

Koncepcja TALC (Tourism Area Life Cycle – cykl życia obszaru turystycznego), ujmując rzecz ogólnie, opiera się na ekonomicznych koncepcjach funkcjonowania produktu (marki, brandu) w systemie rynkowym, które z kolei bazują na klasycznych teoriach ekonomicznych (np. keynesowskich). W ich ramach, zarówno na poziomie makro-, jak i mikroekonomicznym, wyróżnia się różne fazy rozwoju, takie jak wzrost, stagnacja oraz upadek. Koncepcja przedstawiona przez R. W. Butlera jest dobrze znana w naukach geograficznych, ekonomicznych oraz społeczno-humanistycznych zajmujących się turystyką (R. W. Butler, 1980, 2009b). Koncepcja TALC staje się narzędziem dla analizy zmian

zachodzących w procesie ewolucji obszarów turystycznych oraz umożliwia przedstawienie ich zmieniającej się popularności, która może przyjmować charakter malejący, wzrastający lub niezmienny. W tej analizie liczba turystów pełni funkcję głównego wskaźnika i jest jednym z zasadniczych mierników funkcjonowania produktu turystycznego. Ponadto ważnym elementem w tym modelu jest zidentyfikowanie czynników determinujących każdą z faz oraz wpływających na funkcjonowanie obszaru w konkretny odcinek czasu (Hovinen, 1981; Rak & Pstrocka-Rak, 2013; Saarinen & Kask, 2008). W kontekście obszarów przygranicznych obejmuje ona zarówno ruch turystyczny krajowy (bez przekraczania granicy państwowej), jak i transgraniczny bądź międzynarodowy (z jej przekraczaniem), co pozwala na zidentyfikowanie poszczególnych faz rozwoju oraz czynników wpływających na tempo i kierunek zmian badanego obszaru, atrakcji lub produktu turystycznego (Cyargeenka, 2023; Gore i in., 2021; Kruczek, 2011). Natomiast w ograniczonym zakresie bierze się pod uwagę oddziaływanie czynników społecznych, kulturowych i przyrodniczych, wykorzystując dane historyczne oraz statystyczne, uwzględniające cele podróży, formy transportu oraz rekreacji (Rak & Pstrocka-Rak, 2014).

Ewolucja obszarów turystycznych opisywana jest z wykorzystaniem sześciu faz, z których każda wyróżnia się odmienną dynamiką i procesem zmian, określanym na podstawie liczby turystów odwiedzających konkretną destynację w kolejnych latach. Do kluczowych zalicza się fazy: odkrywania (exploration), wprowadzenia (involvement), wzrostu (development), konsolidacji (consolidation), stagnacji (stagnation) oraz odrodzenia (rejuvenation) lub spadku (decline) (R. W. Butler, 1980) (**Ryc. 6**).

Rycina 6. Model cyklu ewolucji obszaru turystycznego R. W. Butlera.

Faza **odkrywania** albo **eksploracji** stanowi wstępny etap rozwoju obszaru turystycznego, w którym można mówić o pojawieniu się turystyki, a nawet prototurystyki. Na danym obszarze występuje wtedy niewielka liczba turystów, przyciąganych przeważnie przez walory przyrodnicze bądź kulturowe. Wycieczki organizowane są indywidualnie, a wpływ ruchu turystycznego na społeczność lokalną oraz gospodarkę ma charakter marginalny.

Faza **wprowadzenia** cechuje się postępowym wzrostem liczby turystów odwiedzających dany obszar. Jednocześnie lokalna ludność zaczyna osiągać pierwsze zyski z prowadzenia turystyki, zwłaszcza w sferze usług noclegowych, gastronomicznych oraz transportowych. Pojawiają się początkowe działania promocyjne skierowane do turystów, daje to możliwość do wyodrębnienia sezonowości ruchu turystycznego, a także obserwuje się nieznaczne zmiany w strukturze społecznej ludności tubylczej.

Faza **wzrostu** następuje w momencie, gdy rynek turystyczny ulega zdecydowanej stabilizacji, a sektor turystyczny staje się jednym z podstawowych źródeł dochodu. Dynamizacja aktywności promocyjnych poza obszarem recepcji turystycznej, w regionach emisji ruchu, prowadzi do wejścia na rynek lokalny znacznych aktorów turystycznych oraz do etapowej utraty wpływu na procesy rozwojowe obszaru przez lokalnych przedsiębiorców. W okresach szczytowych liczba odwiedzających mieści się na poziomie lub wykracza poza liczbę stałych mieszkańców, wykorzystywany są także zewnętrzne zasoby ludzkie, a infrastruktura paraturystyczna (sklepy, banki, kina) intensywnie się rozbudowuje. Transformacji doświadcza również profil turysty, który przyjmuje charakter turysty zinstytucjonalizowanego.

Faza **konsolidacji** oznacza osiągnięcie dojrzałości funkcji turystycznej obszaru. Szybkość wzrostu liczby zwiedzających ulega spowolnieniu, jednak całkowita liczba turystów ciągle wzrasta i przewyższa liczbę stałych mieszkańców. Sektor turystyczny staje się jedną z głównych sektorów gospodarki lokalnej, a działania rozwojowe skupiają się na wydłużeniu sezonu turystycznego. Narastająca presja frekwencji turystycznej prowadzi do pojawienia się sprzeciwu oraz niezadowolenia wśród części społeczności lokalnej, w szczególności osób niezwiązanych bezpośrednio z działalnością turystyczną.

Początek fazy **stagnacji** sygnalizowany jest przez zahamowanie dynamiki wzrostu ruchu turystycznego oraz osiągnięcie granicznych poziomów chłonności i pojemności turystycznej obszaru, po czym następuje spadek liczby odwiedzających. Dla wielu zmiennych przekroczone zostają dopuszczalne poziomy zdolności absorpcyjnych, czemu towarzyszą nasilające się problemy społeczne, gospodarcze i środowiskowe. Obszar zachowuje ugruntowany wizerunek turystyczny, jednak traci swoją atrakcyjność w kategoriach rynkowej nowości.

Ostatnia faza cyklu, określana jako faza **odrodzenia** lub **upadku**, obejmuje – zgodnie z koncepcją R. W. Butlera – dwa skrajne scenariusze rozwoju, pomiędzy którymi możliwe są warianty pośrednie o zróżnicowanym charakterze. Faza **upadku** charakteryzuje się systematycznym spadkiem liczby turystów oraz narastającą nierentownością infrastruktury turystycznej, co prowadzi do zaostrzonej konkurencji z nowszymi destynacjami i do

kurczenia się rynku turystycznego, zarówno w wymiarze przestrzennym, jak i ilościowym. W strukturze ruchu turystycznego wzrasta udział odwiedzin jednodniowych i weekendowych, a także popyt generowany przez ludność lokalną, co jest konsekwencją istotnego obniżenia cen usług turystycznych. Niemniej jednak istnieje możliwość *ewolucji* obszaru w kierunku jego **odrodzenia**, choć jest to proces bardzo trudny bez dobrze przemyślanych i kompleksowych działań na rzecz odnowienia marki turystycznej (Kruczek & Szromek, 2011). Wyróżnia się dwa podstawowe sposoby odświeżenia wizerunku produktu turystycznego: poprzez kreowanie atrakcyjności wytworzonej przez człowieka (np. infrastruktura, transport, centra handlowe, kasyna itp.) lub poprzez wykorzystanie walorów naturalnych (turystyka przyrodnicza, ekoturystyka czy usługi sportowo-rekreacyjne) (Rak & Pstrocka-Rak, 2011).

Są pewne **osobliwości i ograniczenia** dotyczące danego podejścia. Po pierwsze, jak wiele innych koncepcji w naukach społecznych oraz ekonomicznych, TALC jest podejściem zidealizowanym, które w znacznym stopniu upraszcza rzeczywistość. Z tego wynika kwestia dotycząca wyłonienia oraz określenia faz cyklu, a także ich liczby i nazw. Generalnie rzecz biorąc, struktura zawierająca sześć faz cyklu, zaproponowana w koncepcji TALC, ma charakter modelowy. Badacz analizując dany obszar nie musi precyzyjnie kopiować tego wzorca, lecz raczej dostosować model do wybranego studium przypadku, zwiększając lub zmniejszając liczbę faz oraz nazywając je w inny sposób (np. faza prototurystyczna, dojrzałości itd.), tak aby jak najlepiej odpowiadały specyfice badanego obszaru lub produktu.

Po drugie, w ujęciu historycznym trudno znaleźć dużo przykładów obszarów turystycznych, w których wszystkie wymienione fazy następowały liniowo, jedna po drugiej (Mazurkiewicz, 2011). Istnieje wiele przypadków, w których po fazie wzrostu następuje nagle faza upadku, albo po eksploracji pojawia się gwałtowny wzrost. W skali kilkudziesięciu lat może wystąpić hybrydowy zestaw cykli TALC, ze znacznymi fazami spadku lub nawet z okresami całkowitego zaniku funkcjonowania obszaru turystycznego. Zjawiska te są najczęściej związane z kluczowymi wydarzeniami geopolitycznymi (wojny, kryzysy gospodarcze, pandemie), lokalnymi i regionalnymi (klęski żywiołowe lub katastrofy antropogeniczne), jak również zdarzeniami o charakterze prywatnym (np. pożar lub śmierć właściciela uzdrowiska) (Kask & Hinsberg, 2012; Kruczek & Szromek, 2017). W takich przypadkach zasadne jest odwołanie się do teorii chaosu oraz uwzględnienie jej głównych założeń (Kruczek, 2015; Kruczek & Szromek, 2017; Mazurkiewicz, 2011). System obszaru turystycznego jest zjawiskiem złożonym, które charakteryzuje się naprzemiennymi okresami stabilności (równowagi) i zaburzeń (chaosu) (Kruczek & Szromek, 2017). Dopiero w okresach równowagi można stosować model TALC, przy czym należy pamiętać, że po kolejnej fazie chaosu (spadku) obszar turystyczny funkcjonuje już w odmienny sposób, według innych zasad — z inną strukturą, przebiegiem faz TALC, kryteriami, frekwencją oraz zachowaniami turystycznymi.

Po trzecie, R. W. Butler w swojej koncepcji wprowadził główny wskaźnik determinujący całokształt modelu — liczbę turystów (zwiedzających). Niemniej jednak, pod względem ilościowym nie możemy stosować tego wskaźnika precyzyjnie dla wszystkich okresów cyklu. Największym problemem jest tu uzyskanie szczegółowych danych statystycznych

dotyczących liczby turystów. Z reguły, w początkowych etapach rozwoju obszaru turystycznego, oddalonych o 50–70 lat lub więcej, takich danych nie da się odnaleźć ze względu na brak prowadzenia dokładnych badań archiwalno-statystycznych, a także z powodu trudności i czasochłonności w pozyskiwaniu informacji źródłowych. Warto również podkreślić, że nawet współczesne dane dotyczące frekwencji turystycznej w niektórych obszarach są niedokładne, niekompletne, niestosowne, podlegają wpływom politycznym lub w ogóle nie są dostępne (Cyargeenka, 2025; Singh, 2021). Na przykład większość parków narodowych dysponuje jedynie danymi o liczbie sprzedanych biletów (jeśli wstęp jest odpłatny), które bywają traktowane jako liczba turystów, bez uwzględnienia osób odwiedzających te obszary indywidualnie, poza systemem biletowym itd.

Po czwarte, wątpliwości budzi również opieranie analizy ilościowej wyłącznie na danych dotyczących frekwencji zwiedzających w badanym obszarze. Często, na ile to możliwe, są uwzględniane inne dane statystyczne odnoszące się do funkcjonowania obszaru turystycznego, takie jak baza noclegowa (liczba hoteli, miejsc noclegowych, łóżek, udzielonych noclegów), liczba przedsiębiorstw turystycznych, roczne dochody oraz inwestycje w regionie, a także dochody lokalnej ludności. Hipotetycznie, po przeprowadzeniu analizy porównawczej może się okazać, że liczba turystów zaczyna się obniżać, natomiast dochody w branży rosną. Przykładowo, taka sytuacja może wynikać z przekształcenia obszaru turystycznego z destynacji niskobudżetowej w bardziej luksusową, która przyjmuje mniej turystów pod względem liczby, ale za to zamożniejszych, generujących większe przychody oraz przyciągających znaczące inwestycje w sektor turystyki. Według koncepcji R. W. Butlera byłaby to faza spadku, natomiast z perspektywy gospodarczej – faza wzrostu.

Reasumując, powyższe rozważania prowadzą do wniosku, że obszar turystyczny należy analizować w sposób holistyczny, a nie jednostronny. Model TALC, jako samodzielna koncepcja, ma wartość jako idealistyczny, w pewnym stopniu oderwany od innych procesów wzorzec, który wymaga weryfikacji oraz uzupełnienia poprzez zastosowanie innych metod i koncepcji (w tym cykli ekonomicznych, politycznych czy pokoleniowych) na różnych poziomach zarządzania (lokalnym, regionalnym, krajowym oraz międzynarodowym), aby lepiej zrozumieć istotę czynników wpływających na funkcjonowanie obszaru turystycznego (R. W. Butler, 2011; R. Butler & Weidenfeld, 2012; Zmysłony, 2010, 2011). Dlatego przez ostatnie dziesięciolecia model TALC został poddany wielokrotnym modyfikacjom oraz adaptacjom (R. W. Butler, 2009a, 2009b; Mazurkiewicz, 2011; Szromek, 2019).

Nawet jeśli nie było to wyraźnie artykułowane, każdy z artykułów w serii zawiera elementy zmodyfikowanego modelu TALC w mniejszym (A1, A2, A3, A6) lub większym stopniu (A4, A5) w postaci wykresów lub tabeli. Modele graficzne zostały opracowane na podstawie analizy zarówno transgranicznego (A1-A6), jak i krajowego (A1, A4, A5, A6) ruchu turystycznego, a także frekwencji w obszarach przyrodniczych (A2, A3, A4) oraz instytucjach muzealnych (A4, A5, A6) jako na Białorusi (A1, A4, A5, A6) tak i w Polsce (A4, A5) z uwzględnieniem sezonowości zwiedzań (A4) oraz pochodzenia turystów (A1, A3,

A4). To zostało zrobione na przestrzeni czasowej od kilku (A1), kilkunastu (A2, A3, A4) do kilkudziesięciu (A4, A5, A6) lat (**Tab. 3**).

Kategorie-aspekty / Artykuł	A1	A2	A3	A4	A5	A6
Transgraniczny ruch turystyczny	+	+	+	+	+	+
Krajowy ruch turystyczny	+			+	+	+
Białoruś	+			+	+	+
Polska				+	+	
Obszary przyrodnicze		+	+	+		
Frekwencja muzealna				+	+	+
Sezonowość				+		
Narodowość	+		+	+		
Okres kilku lat	+	+		+	+	
Okres kilkunastu lat		+	+		+	
Okres kilkudziesięciu lat				+	+	+

Tabela 3. Zastosowanie zmodyfikowanego modelu TALC w ujęciu tabelarycznym i graficznym w cyklu artykułów naukowych stanowiących rozprawę doktorską. Źródło: opracowanie własne.

2.4. Zarządzanie Wielopoziomowe (MLG)

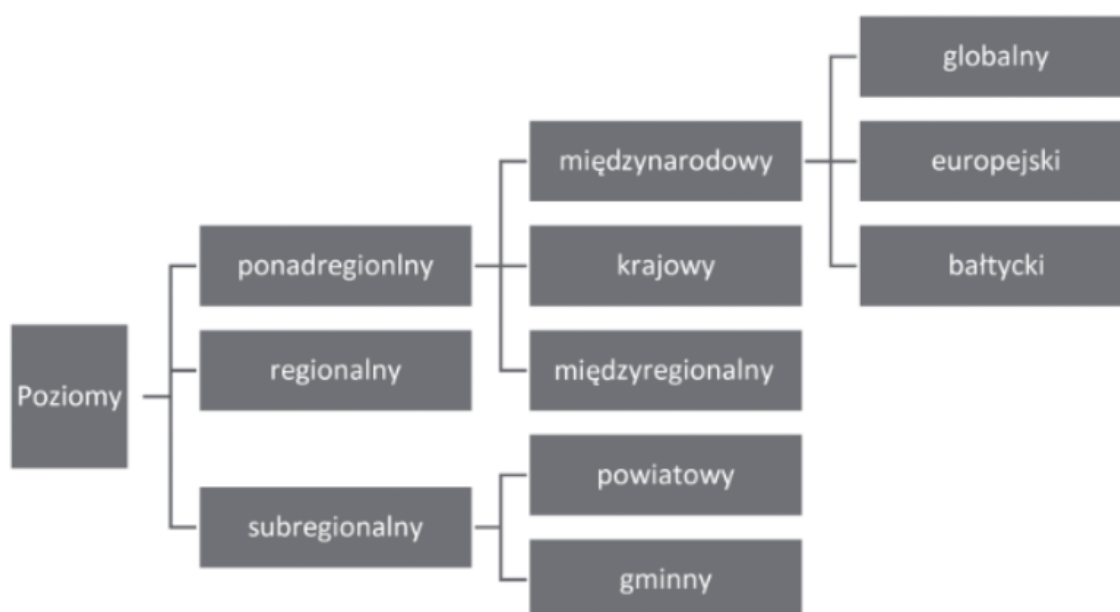
Zarządzanie wielopoziomowe (Multi-level Governance, MLG) to pojęcie odnoszące się do podziału władzy oraz procesów podejmowania decyzji, które zachodzą zarówno w układzie pionowym - między różnymi poziomami władzy - jak i poziomym — między różnego rodzaju organizacjami quasi-państwowymi, podmiotami niepaństwowymi oraz innymi aktorami życia publicznego (Cairney i in., 2019). Koncepcja ta wynika z faktu, że we współczesnych państwach funkcjonuje kilka poziomów zarządzania, takich jak poziom lokalny, regionalny, krajowy czy federalny, a także różnorodni aktorzy polityczni i instytucjonalni zaangażowani w proces podejmowania decyzji oraz ich wdrażania. Dodatkowo różnego rodzaju podmioty o charakterze ponadpaństwowym - organizacje, korporacje, konsorcja międzypaństwowe, międzynarodowe, globalne.

Koncepcja Multilevel Governance została opracowana przez Gary Marks na początku lat 90. XX wieku w celu scharakteryzowania procesu decyzyjnego w Unii Europejskiej oraz podziału kompetencji między państwa centralne a poziomy subnarodowe i ponadnarodowe (Marks, 1993). W późniejszym okresie koncepcja ta została rozwinięta i uzupełniona o analizę preferencji oraz konfliktów związanych z zarządzaniem wielopoziomowym, a także o próbę wyjaśnienia jego uwarunkowań przyczynowych w szerokim kontekście

porównawczym. Podejście to czerpie z dorobku różnych dyscyplin naukowych, w tym nauk politycznych, historii, ekonomii oraz socjologii. Zarządzanie wielopoziomowe modelowo postrzegane jest jako rozproszenie władzy „w górę, w dół i na boki” od państwa centralnego i obejmuje dwa typy: pierwszy — hierarchiczny, oparty na stabilnych poziomach władzy oraz jurysdykcjach o charakterze ogólnym, oraz drugi — elastyczny, charakteryzujący się nakładającymi się i przecinającymi jurysdykcjami ukierunkowanymi na realizację konkretnych zadań (Hooghe & Marks, 2003).

Koncepcja MLG ma charakter dynamiczny i trójwymiarowy, obejmując trzy podstawowe osie: (1) poziomy przestrzenne między skalą wewnątrzpaństwową i międzynarodową (w szczególności regionalną, krajową i ponadnarodową), (2) relację centrum–peryferie oraz (3) relacje między państwem a społeczeństwem (wymiary rządowy i pozarządowy), przy czym sektor pozarządowy dzieli się na prywatny oraz organizacje pozarządowe (NGO) (Piattoni, 2010). Każdy z tych wymiarów obejmuje zmiany zachodzące na trzech płaszczyznach analitycznych: mobilizacji politycznej, kształtowania polityki oraz jej restrukturyzacji (Piattoni, 2009).

Koncepcja MLG jest powszechnie wykorzystywana w badaniach nad turystyką w obszarach przygranicznych, ponieważ sektor ten cechują się interakcją wielu aktorów funkcjonujących na różnych poziomach zarządzania – od lokalnego po ponadnarodowy (Prokkoła i in., 2024; Stoffelen i in., 2017). Podejście to umożliwia analizę kompleksowych procesów decyzyjnych, wypracowania wspólnych strategii oraz koordynacji polityk oraz stosunków między instytucjami publicznymi i podmiotami prywatnymi w rozwoju turystyki (Studzeniecki & Meyer, 2019) (**Ryc. 7**).

Rycina 7. Poziomy w systemie wielopoziomowego zarządzania turystyką według (Studzieniecki & Meyer, 2019).

Wymienione poziomy, w literaturze przedmiotu czasem nazywane skale bądź warstwy przestrzenne (levels, scalars, layers, dimensions), mogą się ze sobą łączyć, nakładać na siebie i rozszerzać na sferę lokalną, regionalną (międzyregionalną, euroregionalną, interregionalną), transgraniczną, dwustronną (bilateralną), międzynarodową, transnarodową, globalną i inne (Kropinova, 2021; Studzieniecki i in., 2023) (**Ryc. 8**).

Rycina 8. Poziomy instytucjonalne zrównoważonego rozwoju turystycznego w regionie Morza Bałtyckiego według (Kropinova, 2021).

Wielopoziomowe zarządzanie w ochronie różnorodności biologicznej obejmuje analizę procesów podejmowania decyzji oraz koordynacji działań na poziomie lokalnym, regionalnym i międzynarodowym (Otto i in., 2011). Co więcej, podejście MLG postrzegane jest jako jedno z narzędzi umożliwiających budowanie „mostów” współpracy transgranicznej w zakresie ochrony środowiska i rozwoju ekoturystyki, co znajduje odzwierciedlenie w praktyce na różnych poziomach i skalach zarządzania (Marin, 2011, 2016). Obejmuje to promowanie zrównoważonego i inkluzywnego rozwoju turystyki, który przynosi korzyści podmiotom i aktorom politycznym oraz społeczno-ekonomicznym po obu stronach granicy i rozwiązuje napięcia polityczne, które mogą mieć wpływ na turystykę (Perrier Bruslé, 2013).

Zmodyfikowana koncepcja MLG jest również często uwzględniana w badaniach dotyczących turystyki dziedzictwa na obszarach przygranicznych, wyróżniając poziomy i skali: indywidualną, lokalną, regionalną, krajową (wewnątrzpaństwową, subnarodową) oraz ponadnarodową (międzynarodową, globalną) (Prokkola i in., 2024; Prokkola & Lois, 2016; Timothy & Boyd, 2006). Ponadto wyróżnia się skalarną typologię atrakcji dziedzictwa kulturowego, obejmującą poziom globalny (obiekty ikoniczne i rozpoznawalne na całym świecie), narodowy (skierowany głównie do turystów krajowych, częściowo także zagranicznych), lokalny (np. muzea historyczne czy pomniki upamiętniające lokalnych

bohaterów) oraz najmniejsze skale (indywidualne i rodzinne historie) (Timothy & Boyd, 2015, s. 10). Ponadto państwo, na różnych poziomach swojego funkcjonowania (lokalnym, regionalnym, narodowym i ponadnarodowym), zarządza pamięcią, historią i tożsamością, jednocześnie mierząc się z wyzwaniami oraz obciążeniami wynikającymi z negatywnych aspektów przeszłości i teraźniejszości (O'Dowd, 2001). Biorąc wszystko pod uwagę, każde miejsce ma dziedzictwo, które może mieć zasięg indywidualny, rodzinny, (micro)lokalny, regionalny, narodowy lub międzynarodowy, zarówno pod względem atrakcyjności turystycznej, jak i wartości upamiętniającej (Timothy, 1997).

W niniejszej pracy, w większości artykułów z serii (z wyjątkiem A1), w mniejszym lub większym stopniu wykorzystywana była zmodyfikowana koncepcja MLG. Szczególne zastosowanie znalazła ona w analizie procesów pozyskiwania, identyfikacji oraz porządkowania czynników wpływających — w różnym stopniu — na funkcjonowanie turystyki na różnych poziomach i skalach. Podejście to było również niekiedy (A4, A5) łączone z koncepcją inicjowania działań i podejmowania decyzji w ujęciu „top-down – bottom-up” - „odgórnym (państwowy, międzynarodowy) – oddolnym (lokalny, regionalny)” (Kask & Hinsberg, 2012; Saarinen & Kask, 2008). Najczęściej wykorzystywany w analizach był wymiar oparty na poziomach przestrzennych (lokalnym, krajowym, ponadnarodowym itp.), natomiast wymiar centrum–peryferie stosowano w bardziej ograniczonym zakresie. Z kolei wymiar odnoszący się do relacji między sektorem państwowym a pozarządowym nie był wykorzystywany.

3. PROBLEM, PRZEDMIOT, CEL, PYTANIA BADAWCZE I HIPOTEZY, ZAKRES PRZESTRZENNY ORAZ CHRONOLOGICZNY

Przedłożona rozprawa doktorska pod tytułem "Wpływ zmian granic w różnych etapach historycznych na funkcjonowanie produktów turystycznych na pograniczu polsko-białoruskim" jak wspomniano wcześniej posiada wieloaspektowy oraz interdyscyplinarny charakter.

Główny problem badawczy przedłożonej pracy koncentruje się wokół wyjaśnienia determinantów warunkujących genezę, ewolucję i mechanizmy działania turystyki na pograniczu polsko-białoruskim.

Przedmiotem badań jest obszar pogranicza polsko-białoruskiego traktowany jako zasób, a także wpływ jego walorów na uwarunkowania rozwoju oraz mechanizmy funkcjonowania produktów turystycznych obszaru.

Celem niniejszej rozprawy doktorskiej jest identyfikacja oraz charakterystyka czynników na różnych poziomach oraz skalach wpływających na cykl życia produktów turystycznych obszaru pogranicza polsko-białoruskiego pod kątem zmiany funkcji granic.

Dla osiągnięcia postawionego celu sformułowano następujące **pytania badawcze**:

- Jakie były etapy historyczne w funkcjonowaniu współczesnego pogranicza polsko-białoruskiego, oraz jakie nadeszły zmiany w jego funkcjonowaniu?
- Jaki wpływ na turystykę miał proces zmian funkcji granic, w szczególności podczas, zarówno łagodzenia, jak i wzmocnienia trybów ich przekraczania?
- Jakimi specyficznymi walorami przyrodniczymi i kulturowymi dysponuje pogranicze polsko-białoruskie pod kątem tworzenia oraz rozwoju flagowych produktów turystycznych z uwzględnieniem specyfiki wybranych studiów przypadku: Kanału Augustowskiego, Puszczy Białowieskiej, oraz Twierdzy Brzeskiej?
- Jakie czynniki determinują funkcjonowanie produktów turystycznych pogranicza polsko-białoruskiego wykazując charakter trwały, a które podlegają fluktuacjom w kontekście różnych poziomów zarządzania - od lokalnego po międzynarodowy?

Hipotezy ogólne:

- Decyzje oraz działania podjęte na poziomie międzynarodowym, międzypaństwowym lub krajowym mają większy wpływ na turystykę na pograniczu polsko-białoruskim (*podejście top-down*), niż decyzje i działania, które pochodzą od struktur regionalnych oraz lokalnych (jednostek samorządu, transgranicznych organizacji, firm etc.) (*podejście bottom-up*).

- Fazy cyklu życia produktu turystycznego nakładają się na poszczególne etapy historyczne procesu funkcjonowania granic.

- Wzrost stopnia przenikalności granicy polsko-białoruskiej w latach 2015-2019 związany z łagodzeniem trybu przekraczania granicy oraz wprowadzeniem stref bezwizowych na Białorusi, pozytywnie wpłynął na rozwój turystyki transgranicznej. Z kolei kryzys epidemiologiczny oraz społeczno-polityczny, który zaczął się w 2020 r., charakteryzuje się dalekosiężnymi skutkami, negatywnie wpływającymi na wyłonienie się nowych oraz rozwój i funkcjonowanie obecnych transgranicznych produktów turystycznych.

Zakres przestrzenny pracy obejmuje obszar pogranicza polsko-białoruskiego po obu stronach od linii granicznej z uwzględnieniem trzech studiów przypadku - najbardziej atrakcyjnych flagowych produktów turystycznych - Kanału Augustowskiego, Puszczy Białowieskiej oraz Twierdzy Brzeskiej. Bardziej szczegółowa delimitacja przestrzenna nie została przeprowadzona, ponieważ nie było to celem badań i nie miało znaczenia operacyjnego. Z kolei szczególną uwagę skoncentrowano na symbolicznym znaczeniu badanych obszarów oraz na kluczowych destynacjach charakteryzujących się znaczną frekwencją turystyczną.

Zakres chronologiczny opracowania sięga początków transformacji postsocjalistycznych na początku lat 90. XX wieku, natomiast własne badania szczegółowe koncentrują się na okresie od 2019 roku. W zależności od potrzeb analizę uzupełniono o szerszy kontekst dziejowy, stanowiący tło dla zrealizowanych badań.

No	Autor/ autorzy, rok i tytuł	Cele	Podejście	Metody	Źródła
A1	Więckowski M., Cyargeenka A. (2019). Wpływ złagodzenia reżimu granicznego na Białorusi na wielkość ruchu turystycznego – wstęp do badań	Analiza zmian uregulowań prawnych dotyczących turystyki przyjazdowej do Białorusi; analiza specyfiki stref bezwizowych; analiza ruchu turystycznego na Białoruś w latach 2011–2019.	jakościowe i ilościowe	Metody kameralne - analiza dokumentów prawnych oraz strategicznych. Metody ilościowe - analiza dokumentów statystycznych	Dane statystyczne: GUS oraz Główna Komenda SG Rzeczypospolitej Polskiej, Narodowy Komitet Statystyczny Republiki Białorusi. Akty prawnicze: polsko-białoruskie umowy bilateralne dotyczące granic, reżimów przekraczania, przejść granicznych. Dekrety prezydenta związane z wprowadzeniem stref i reżimów bezwizowego wjazdu na Białoruś.
A2	Cyargeenka A., Więckowski M. (2020). Expanding transboundary tourist space – The growing significance of the Augustów Canal.	Analiza zmian reżimu przekraczania granicy polsko-białoruskiej oraz zwiększenia atrakcyjności Kanału Augustowskiego	jakościowe; ilościowe (uzupełniająca rola)	Metody kameralne - analiza dokumentów prawnych; metody ilościowe - analiza dokumentów statystycznych; wyjazdy terenowe z zastosowaniem metod obserwacji uczestniczącej; Analiza podłużna oraz czynnikowa studium przypadku	Dane statystyczne: Główna Komenda SG Rzeczypospolitej Polskiej; dane pochodzące z zarówno z polskich jak i białoruskich konsulatów oraz organizacji turystycznych

A3	Cyargeenka A. (2021). Zmiany transgranicznego ruchu turystycznego na pograniczu polsko-białoruskim na przykładzie Kanału Augustowskiego.	Określenie czynników wpływających na zmianę struktury i dynamiki transgranicznego ruchu turystycznego na Kanale Augustowskim, na podstawie danych statystycznych z przejścia granicznego Rudawka–Lesnaja.	jakościowe i ilościowe	Metody kameralne - przegląd literatury, Analiza materiałów historycznych, analiza dokumentów prawnych; metody ilościowe - analiza danych statystycznych; badania terenowe z obserwacją uczestniczącą; analiza podłużna oraz czynnikowa studium przypadku. Analiza kartograficzna - przygotowano mapę badanego obszaru	Dane statystyczne: Główna Komenda SG Rzeczypospolitej Polskiej; dane pochodzące z zarówno z polskich jak i białoruskich konsulatów oraz organizacji turystycznych
A4	Cyargeenka A. (2023). Białowieża Forest as a tourist product of the area on the Polish-Belarusian borderland.	Zbadanie elementów historycznych i geopolitycznych na różnych poziomach, skalach oraz wymiarach (mied inn. dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe, ochronę środowiska, dostępność oraz kwestie związane z granicami i wizami) wpływających na transformację ruchu turystycznego w transgranicznym obszarze Puszczy Białowieskiej	jakościowe i ilościowe	Metody kameralne - przegląd literatury, analiza materiałów historycznych oraz archiwalnych; analiza ilościowa danych statystycznych; analiza podłużna studium przypadku; analiza procesowa oraz czynnikowa.	Dane statystyczne - polska SG, polski oraz białoruski urzędy statystyczne, dane z Białowieskiego Parku narodowego. Dane prawne, dokumenty dotyczące reżimu przekraczania granicy.
A5	Cyargeenka A. (2025). Brest Fortress as a flagship tourist product in the context of geopolitical change and heritage significance.	Analiza roli i znaczenia produktu turystycznego Twierdzy Brzeskiej w porównaniu z innymi muzeami, obszarami i regionami; identyfikacja kluczowych czynników wpływu; prześledzenie etapów funkcjonowania produktu Twierdzy Brzeskiej oraz ocena jej znaczenia turystycznego – poprzez badanie frekwencji turystycznej oraz muzealnej.	jakościowe i ilościowe	Metody kameralne - przegląd literatury, analiza materiałów historycznych oraz archiwalnych; analiza ilościowa danych statystycznych; wyjazdy z inwentaryzacją terenową; metoda jakościowa - indywidualne wywiady pogłębione, analiza podłużna studium przypadku; analiza procesowa oraz czynnikowa;	Dane pochodzące z Białoruskiego Urzędu statystycznego; dane statystyczne z raportów dotyczących Euroregionu Bug; dane uzyskane z mediów dotyczące frekwencji muzealnej; wtórne dane statystyczne uzyskane z opracowań wcześniejszych (m. in. przewodników turystycznych, raportów) oraz dane pierwotne uzyskane od 4 respondentów (w tym) statystyczne
A6	Cyargeenka A., Więckowski M. (2026). The Brest Fortress in the borderland context: symbolism, memory and heritage.	Zbadanie i ocena symbolicznego postrzegania Twierdzy Brzeskiej obejmującej zarówno Kompleks Memorialny po stronie białoruskiej, jak i Przedmoście Terespolskie po stronie polskiej.	jakościowe	Metoda jakościowa - ustrukturuwane indywidualne wywiady pogłębione. Metody kameralne - przegląd literatury, analiza materiałów historycznych oraz archiwalnych; analiza podłużna studium przypadku; analiza procesowa oraz czynnikowa;	9 Indywidualnych wywiadów pogłębionych;

Tabela 4. Syntetyczne ujęcie celów, podejść, metod i źródeł danych w wybranych publikacjach tworzących serię powiązanych tematycznie artykułów naukowych składających się na rozprawę doktorską. Źródło: opracowanie własne.

4. METODY BADAWCZE ORAZ ŹRÓDŁA DANYCH DO ANALIZY

W niniejszej rozprawie doktorskiej wykorzystano podejście autorskie, łączące trzy metody podstawowe oraz kilka uzupełniających, które są spójne oraz powiązane ze sobą (**Ryc. 9**). W pierwszej kolejności jest to zestaw metod kameralnych (*desk research*). Po drugie, są to klasyczne ilościowe metody statystyczne, a po trzecie – metoda pogłębionych wywiadów, mająca charakter jakościowy. Ponadto przeprowadzone zostały inne badania uzupełniające, takie jak obserwacja uczestnicząca oraz wyjazdy terenowe. Warto zwrócić uwagę, że w każdym z sześciu artykułów z serii wykorzystany został odrębny zestaw metod oraz własne źródła danych. Niniejsza dysertacja jest próbą objaśnienia wzajemnych powiązań między turystyką a pograniczem polsko-białoruskim w oparciu na badania empiryczne i analityczne.

Metody kameralne

- Przegląd literatury (*state of the art*)
- Analiza materiałów historycznych oraz archiwalnych
- Analiza dokumentów prawnych
- Analiza dokumentów strategicznych (pełniła funkcję pomocniczą)

Metody ilościowe - statystyczne

- Dokumenty pochodzące z białoruskich oraz polskich urzędów statystycznych
- Dane uzyskane od polskiej Straży Granicznej
- Dane z Białowieskiego Parku Narodowego
- Dane uzyskane ze źródeł internetowych – portalów oraz organizacji turystycznych

Metody jakościowe – wywiady pogłębione

- Częściowo ustrukturywane indywidualne wywiady pogłębione z respondentami [n=16] przeprowadzone zarówno w terenie jak i w trybie zdalnym

Metody Uzupełniające

- Badania terenowe z zastosowaniem metod obserwacji uczestniczącej oraz inwentaryzacji terenowej
- Analiza podłużna studium przypadku (*Longitudinal Case Study*)
- Analiza czynnikowa
- Analiza procesowa (*Process Tracing*)

Rycina 9. Metody badawcze i źródła danych. Źródło: opracowanie własne.

1) Metody kameralne

- **Przegląd literatury** (*state of the art*). Ponieważ praca ma charakter interdyscyplinarny i dotyczy zagadnień życia społeczno-gospodarczego, przeprowadzony został przegląd literatury nie tylko z zakresu geografii turystyki, lecz także politologii, stosunków międzynarodowych, historii, socjologii, kulturoznawstwa, prawa i innych dyscyplin. Pod

uwagę wzięto prace zarówno o charakterze koncepcyjno-teoretycznym – dotyczące przestrzeni oraz produktu turystycznego, granic oraz pogranicza, teorii TALC oraz podejścia wielopoziomowego zarządzania (MLG) – jak i te dotyczące konkretnego regionu Europy Środkowo-Wschodniej, a w szczególności wschodniej zewnętrznej granicy UE oraz pogranicza polsko-białoruskiego. Biorąc pod uwagę, że pięć artykułów poświęcono trzem flagowym produktom turystycznym obszaru pogranicza polsko-białoruskiego – Kanałowi Augustowskiemu (A2, A3), Puszczy Białowieskiej (A4) oraz Twierdzy Brzeskiej (A5, A6) – do każdego z tych studiów przypadku dobrano odpowiednią, aktualną literaturę z zakresu nauk społeczno-humanistycznych, ze szczególnym uwzględnieniem kwestii granicznych powiązanych z turystyką, atrakcyjnością dziedzictwa oraz symbolizmem.

- **Analiza materiałów historycznych oraz archiwalnych.** Aby wzbogacić wiedzę oraz rozszerzyć rozumienie procesów – zwłaszcza na obszarach wybranych jako studia przypadku – przeprowadzona została kwerenda literatury sięgająca w ujęciu czasowym okresu radzieckiego, a nawet międzywojennego. Dotyczyło to zarówno opracowań teoretycznych, jak i przede wszystkim map, przewodników oraz ulotek turystycznych, co stworzyło możliwość spojrzenia na funkcjonowanie badanych obszarów z perspektywy historycznej. Przykładowo, nadzwyczaj wartościowe okazały się opracowania oraz raporty dotyczące turystyki w Puszczy Białowieskiej zaczynając od lat 1920-ych, zawierające dane o bazie noclegowej, frekwencji, sezonowości oraz strukturze zwiedzających, a także o postrzeganiu dziedzictwa tego obszaru turystycznego w ówczesnych czasach (A 5)]. Również literatura popularnonaukowa, opracowania historyczne oraz przewodniki dotyczące Kompleksu Memorialnego „Twierdza Brzeska - Bohater” z czasów ZSRR okazały się bardzo pomocne w zrozumieniu zagadnień związanych z pamięcią, symbolizmem oraz ideologizacją tej destynacji turystycznej. To retrospektywne podejście pozwoliło na pogłębioną analizę czynników i uwarunkowań, które wpływały na funkcjonowanie tego produktu turystycznego na przestrzeni czasu (model TALC) oraz na różnych poziomach i w różnych skalach (konceptcja MLG) (A 5, A 6).

- **Analiza dokumentów prawnych.** *Po pierwsze*, w celu zrozumienia specyfiki stosunków bilateralnych, przeprowadzona została analiza umów, traktatów oraz porozumień – zarówno aktualnych polsko-białoruskich, jak i wcześniejszych, zawartych między PRL a ZSRR. Pozwoliło to na zgłębienie kwestii przebiegu granicy oraz funkcjonowania przejść granicznych. *Po drugie*, do analizy zmian reżimu granicznego oraz przepisów wizowych wykorzystano: dzienniki ustaw oraz oficjalne portale internetowe Prezydenta Republiki Białorusi, Rady Ministrów, a także Państwowego Komitetu Granicznego. Do ukazania specyfiki przejść granicznych i możliwości funkcjonowania turystyki w strefach bezwizowych posłużyły: dekrety dotyczące stref bezwizowych oraz inne dekrety Prezydenta Republiki Białorusi zamieszczone na oficjalnym portalu, a także rozporządzenia Rady Ministrów. *Po trzecie*, pod uwagę wzięto również dokumenty strony polskiej publikowane w Dzienniku Ustaw i innych organach, dotyczące funkcjonowania granicy, przejść granicznych, ograniczeń w czasie pandemii oraz warunków wizowych i zasad wjazdu do Polski dla obywateli Białorusi.

- **Analiza dokumentów strategicznych** miała charakter uzupełniający i polegała głównie na badaniu dokumentów planistycznych, takich jak koncepcje rozwoju oraz promocji turystyki, zarówno po stronie białoruskiej, jak i polskiej. Dokumenty te dotyczyły nie tylko

bezpośrednio obszarów pogranicza – ze szczególnym uwzględnieniem wybranych studiów przypadku – lecz także sąsiadujących regionów: obwodów brzeskiego i grodzieńskiego na Białorusi oraz województw lubelskiego i podlaskiego w Polsce, przy jednoczesnym wzięciu pod uwagę strategii krajowych.

2) Metody statystyczne

- W badaniu wykorzystano oficjalne dokumenty oraz raporty białoruskie wydane przez **Państwowy Komitet Statystyczny**. Analizę frekwencji, sezonowości oraz struktury ruchu turystycznego, infrastruktury oraz bazy noclegowej oparto na rocznikach statystycznych z serii „*Turystyka*”, a także na publikacjach dotyczących kultury i muzealnictwa oraz innych dokumentach uzupełniających. Należy jednak zaznaczyć, że dane te są dostępne dopiero od lat 2010–2012, zawierają istotne luki i niespójności oraz charakteryzują się brakiem ciągłości. Co więcej, w następstwie pandemii COVID-19 oraz kryzysu politycznego na Białorusi w 2020 roku, władze – z pobudek politycznych – częściowo ograniczyły, ujawniły lub zminimalizowały publikowanie danych statystycznych. Dotyczy to nie tylko obszaru medycyny, ale również sektora społeczno-gospodarczego, w tym turystyki i kultury.
- Wykorzystano również polskie dane statystyczne pochodzące z **Głównego Urzędu Statystycznego**, dotyczące ruchu granicznego i turystycznego, frekwencji muzealnej oraz odwiedzin w parkach narodowych na różnych szczeblach. Uwzględniono także dane pochodzące z **lokalnych oraz regionalnych organizacji turystycznych**, działających głównie na obszarze pogranicza polsko-białoruskiego.
- Ponadto wykorzystano dane pochodzące z polskiej Komendy Głównej **Strazy Granicznej**, co pozwoliło na szczegółową analizę ruchu granicznego – jego struktury, natężenia, sezonowości oraz liczby przekroczeń na poszczególnych przejściach (w tym na przejściach turystycznych w Puszczy Białowieskiej oraz na Kanale Augustowskim).
- Dane o frekwencji turystycznej w polskiej części Puszczy Białowieskiej uzyskano bezpośrednio z Działu Udostępniania **Białowieskiego Parku Narodowego** w postaci liczby biletów sprzedanych do trzech ośrodków przyrodniczo-muzealnych (A 4).
- Część danych statystycznych zebrano także podczas **wyjazdów terenowych** poprzez kontakty z administracją turystycznych oraz muzealnych oraz w trakcie wywiadów z respondentami (A 5, A 6).
- Aby uzupełnić istniejące luki, przeprowadzono analizę treści portali internetowych należących do głównych **białoruskich mediów**, zwłaszcza tych dotyczących funkcjonowania branży turystycznej. Pozwoliło to między innymi na próbę oszacowania liczby zwiedzających w 15 najpopularniejszych muzeach na Białorusi, aczkolwiek cel ten udało się wykonać jedynie częściowo (A 5).

3) Wywiady pogłębione. (Ivanova & Smaljančuk, 2019; Więckowski, 2023b, s. 45)

Podstawową zastosowaną w pracy metodą jakościową były częściowo ustrukturyzowane, indywidualne wywiady pogłębione (*individual in-depth interviews, IDIs*), w których oprócz pytań zawartych w scenariuszu wywiadu zadawano również dodatkowe pytania służące pogłębieniu interesujących zagadnień w określonym obszarze (Żelazo, 2013). Podejście to akcentuje różnorodne sposoby pojmowania rzeczywistości społecznej, przy czym respondent traktowany jest jako „ekspert”, a badacz interpretuje tę perspektywę poprzez „refleksję nad wartościami oraz słuchanie, którego celem jest wzmocnienie znaczenia i nadanie głosu doświadczeniom respondentów” (Hesse-Biber, 2010, s. 455). Zrealizowano kolejne kroki

badawcze: określenie celów badań i przygotowanie pytań, dobór respondentów, przeprowadzenie wywiadów, analizę danych oraz opracowanie wyników w formie tekstu naukowego (Kriukow, 2024).

Opracowano scenariusz wywiadu obejmujący 13 otwartych, rozbudowanych pytań, ułożonych w taki sposób, żeby jak najbardziej schylić respondentów na odtworzenie i wyjaśnienie badanego problemu (*Suplement 1*). Pytanie wprowadzające brzmiało: „Jakie są najbardziej atrakcyjne obszary oraz produkty turystyczne na pograniczu polsko-białoruskim według Pana/Pani opinii?”. Następnie zadawano pytania: „Czy granica i pogranicze stanowią atrakcję turystyczną?” oraz „Jak ocenia Pan/Pani ruch turystyczny i infrastrukturę turystyczną?”. Pytania obejmowały również zagadnienia dotyczące okresu przed pandemią, w trakcie pandemii oraz po jej zakończeniu, a także kwestie związane z poprawą wizerunku obszaru, strategiami odbudowy turystyki oraz perspektywicznymi kierunkami dalszego rozwoju. Pytania zasadnicze i kluczowe skupiały się na przyrodniczym i kulturowym znaczeniu dziedzictwa, symbolice oraz atrakcyjności badanego obszaru, przy uwzględnieniu, że większość rozmówców posiadała co najmniej wykształcenie wyższe, doświadczenie zawodowe i wiedzę dotyczącą turystyki na pograniczu polsko-białoruskim oraz miała kontakt z setkami, a nawet tysiącami odwiedzających — zarówno lokalnych, regionalnych, krajowych, jak i międzynarodowych.

Łącznie przeprowadzono szesnaście wywiadów pogłębionych IDI ($n = 16$) - w języku polskim ($n = 12$), rosyjskim ($n = 3$) oraz białoruskim ($n = 1$) - w okresie od września do grudnia 2024 r., w tym w Warszawie ($n = 2$), podczas wyjazdów terenowych ($n = 8$) oraz online ($n = 6$). Respondenci byli bezpośrednio związani z analizowanymi studiami przypadku: obszarem Twierdzy Brzeskiej–Terespola ($n = 6$), Puszczy Białowieskiej ($n = 4$), Kanału Augustowskiego ($n = 3$), a także obejmowali ekspertów zajmujących się problematyką pogranicza ($n = 3$). Bardziej szczegółowe informacje o respondentach przedstawiono w **Suplemencie 2**.

Każdy wywiad IDI trwał od 45 minut do dwóch godzin, został nagrany w formie audio, przepisany, a następnie poddany szczegółowej analizie. Badanie koncentrowało się na identyfikacji kluczowych stwierdzeń istotnych dla problematyki badawczej, zgodnie z wcześniej przygotowaną ramą analityczną (macierzą), i przyczyniło się do opracowania wyników przedstawionych w niniejszej pracy. Dane audio uzyskane podczas wywiadów zostały przekształcone do formatu tekstowego, a następnie dodatkowo przetłumaczone z języka rosyjskiego ($n = 3$) i białoruskiego ($n = 1$) na język polski za pomocą oprogramowania TurboScribe.

Należy podkreślić, że zasadniczy materiał empiryczny wykorzystany w rozprawie doktorskiej stanowiły dane pochodzące z dziewięciu indywidualnych wywiadów pogłębionych ($n = 9$) dotyczących obszaru Twierdzy Brzeskiej (Brześć i Terespol) stanowiące podstawę do analiz przeprowadzonych w ostatnim artykule i (A 6) oraz w mniejszym stopniu ($n = 4$) w przedostatnim (A 5) z serii. Pozostałe dane pełniły funkcję materiału pomocniczego, służącego głębszemu zrozumieniu ogólnych prawidłowości zachodzących na obszarze pogranicza polsko-białoruskiego oraz syntetyzowaniu wyników. Uzyskane w trakcie wywiadów informacje zostaną także wykorzystane na potrzeby kolejnych badań.

4) Metody uzupełniające

- Przeprowadzono dwa *wyjazdy terenowe z zastosowaniem metod obserwacji uczestniczącej oraz inwentaryzacji terenowej*.

Pierwsza wyprawa na pogranicze polsko-białoruskie odbyła się w końcu lipca 2019 roku i zawierała kilkukrotne przekraczanie granicy. Odwiedzono Terespol, a następnie lokalnym pociągiem przekroczone granicę do Brześcia (w tym zwiedzono Twierdzę Brzeską oraz inne atrakcje turystyczne miasta). Kolejnym krokiem była wizyta z przewodnikiem w białoruskiej części transgranicznego Parku Narodowego „Puszczy Białowieskiej”, obejmująca m.in. Basztę Kamieniecką, Muzeum Przyrodniczo-Leśne oraz Rezerwat Pokazowy Żubrów. Następnie odbyła się jednodniowa wycieczka autokarowa z przewodnikiem turystycznym, startująca w Augustowie i obejmująca przeważnie atrakcje usytuowane w Grodno, krótką wizytę w Druskiennikach oraz powrót do Augustowa. W trakcie tej podróży przekroczone tego samego dnia granicę polsko-białoruską (Kuźnica Białostocka - Bruzgi), białorusko-litewską (Priwałka - Raigardas) oraz litewsko-polską (bez kontroli granicznej). Wreszcie dokonano pieszego przekroczenia z powrotem granicy polsko-białoruskiej przez turystyczne przejście Rudawka–Lesnaja nad Kanałem Augustowskim, połączonego ze zwiedzaniem śluz Kurzyniec i Wołkuszek.

Proces przekraczania granicy analizowano w trzech etapach narracji socjologiczno-kulturowych: „przed”, „w trakcie” oraz „po” przekroczeniu (Kudźmaitė, 2019; Zichner i in., 2017). Przed wyjazdem terenowym zebrano informacje dotyczące reżimu wjazdu do turystycznych stref bezwizowych na zachodzie Białorusi, procedur uzyskiwania przepustek, ubezpieczeń zdrowotnych oraz możliwości wypożyczenia kajaków i rowerów, zamówiono przewodników turystycznych, wybrano konkretne destynacje. Przygotowano także niezbędne dokumenty i załatwiono formalności, korzystając m.in. ze źródeł internetowych. Podczas pobytu w strefie przygranicznej, bezpośrednio na granicy i po jej przekroczeniu, w terenie analizowano procedury, czas odprawy, dostępność, stan oraz oznakowanie infrastruktury, a także wykonano dokumentację fotograficzną. Po przeprowadzeniu badań terenowych dokonano systematyzacji zgromadzonych materiałów i danych oraz przedyskutowano zdobyte wrażenia, przeczucia oraz doświadczenia związane z odwiedzaniem wybranych produktów turystycznych obszaru pogranicza.

Drugi etap badań terenowych został zrealizowany w październiku 2024 roku i obejmował trzy wyjazdy do analizowanych studiów przypadku zlokalizowanych po polskiej stronie granicy, co było ściśle związane z niebezpieczeństwem przekraczania granicy polsko-białoruskiej oraz pobytem na Białorusi z przyczyn politycznych. Po pierwsze, przeprowadzono badania w mieście i gminie Terespol, obejmujące wizyty w urzędach, ośrodkach kultury oraz izbach pamięci zlokalizowanych w Prochowni w Terespolu i w Bojowych Koszarach Międzyfortowych w Kobylanach. Po drugie, odwiedzono obszar Białowieskiego Parku Narodowego, w tym ośrodki promocyjne oraz lokalne organizacje turystyczne w Białowieży oraz Hajnówce. Po trzecie, badaniami objęto miasto Augustów, gdzie odwiedzono punkt informacji turystycznej oraz dział Muzeum Kanału Augustowskiego. Ten etap badań był przede wszystkim związany z przeprowadzeniem wywiadów pogłębionych oraz inwentaryzacją terenową, obejmującą wykonywanie dokumentacji fotograficznej, a także wizytacje turystycznych obiektów przyrodniczych, muzealnych, kulturalnych i edukacyjnych.

- *Analiza podłużna studium przypadku (Longitudinal Case Study)* to metoda łącząca śledzenie dynamiki zmian i procesów oraz ciągłą obserwację wskaźników na skali czasowej, zarówno w przypadku pogranicza polsko-białoruskiego jako całości, jak i bardziej szczegółowych studiów przypadku — trzech flagowych produktów turystycznych na nim usytuowanych.

- *Analiza procesowa (Process Tracing)*, która koncentruje się na odkrywaniu mechanizmów przyczynowo-skutkowych, pomaga zidentyfikować krok po kroku łańcuch zdarzeń społeczno-politycznych oraz ekonomicznych, które wpływały na funkcjonowanie turystyki i doprowadziły do jej obecnego stanu.

- *Analizę czynnikową* w ujęciu jakościowym wykorzystano w celu wyodrębnienia czynników wpływających na turystykę oraz identyfikacji determinant jej rozwoju lub spadku. Są to zazwyczaj czynniki wewnętrzne — takie jak zagospodarowanie turystyczne, infrastruktura oraz polityka lokalna — jak również czynniki zewnętrzne: stosunki dwustronne i wpływy geopolityczne wpływające na badany obszar pogranicza polsko-białoruskiego.

Reasumując, w niniejszej rozprawie doktorskiej zastosowano *podstawowe badania ilościowe*, obejmujące przede wszystkim dane statystyczne dotyczące ruchu granicznego oraz frekwencji turystycznej i muzealnej. Niemniej jednak pod kątem pogłębienia i poszerzenia zasięgu analizy *najbardziej preferowano jakościową perspektywę badawczą*, rozumianą jako „systematyczna metoda badawcza, dążąca do budowy holistycznego podejścia, mającego w dużej mierze charakter narracyjny i opisowy, służącego pogłębianiu rozumienia zjawisk społecznych lub kulturowych przez badaczy”, opisywana jako „subiektywna w swoim podejściu, co stanowi jedną z jej kluczowych cech”, a zarazem dobrze przystosowana do badania perspektyw, generowania wiedzy kontekstualnej oraz analizy tekstów i dokumentów w celu „doprecyzowania wcześniej przyjętych założeń, analizy i oceny problemu z pogłębionej perspektywy” (Anas & Ishaq, 2022, s. 89). W ramach szerokiego spektrum metodologii jakościowych zastosowano cztery główne podejścia badawcze: wywiady, studia przypadków, obserwację oraz badania zastane (*desk research*) (Pegani, 2023).

W pracy wykorzystano źródła danych pierwotnych wewnętrznych, uzyskanych w trakcie przeprowadzonych wywiadów pogłębionych oraz wyjazdów terenowych, jak również pierwotne dane zewnętrzne, pochodzące przede wszystkim z polskiej Straży Granicznej, dokumentów prawnych oraz umów międzynarodowych. Ponadto wykorzystano wtórne dane zewnętrzne, obejmujące dane z urzędów statystycznych, raporty, strategie oraz inne materiały źródłowe.

Do gromadzenia, zarządzania, organizacji oraz synchronizacji źródeł, bibliografii i przypisów wykorzystano program komputerowy Zotero. Oprogramowanie to pozwala na systematyczne przechowywanie i kategoryzację różnych rodzajów informacji – od piśmiennictwa po linki internetowe – a także robienie notatek oraz szybkie i operatywne generowanie przypisów i bibliografii podczas sporządzania tekstów naukowych, z możliwością automatycznej zmiany stylów bibliograficznych (APA, Chicago, Harvard). Artykuły naukowe (A 4, A 5, A 6) wchodzące w skład przedłożonej rozprawy doktorskiej wraz z niniejszym tekstem objaśniającym zostały opracowane z wykorzystaniem programu Zotero. Na dzień 12.05.2026 konto programu Zotero zawierało 655 różnorodnych rekordów.

5. PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Dla dogłębnego oraz wszechstronnego rozeznania oraz analizy procesów funkcjonowania turystyki na pograniczu polsko-białoruskim oraz czynników je warunkujących, sformułowano *cztery pytania badawcze (PB)*, na które poniżej przedstawiono odpowiedzi wraz z dyskusją:

PB 1. Jakie były etapy historyczne w funkcjonowaniu współczesnego pogranicza polsko-białoruskiego, oraz jakie nadeszły zmiany w jego funkcjonowaniu?

Obecnie Polska, oprócz granicy morskiej, posiada granice lądowe z siedmioma państwami sąsiadującymi: z Niemcami na zachodzie, gdzie granica w dużej mierze przebiega wzdłuż rzek; z Czechami i Słowacją na południu, gdzie ma charakter górski i przebiega grzbietami pasm górskich; z Ukrainą i Białorusią na wschodzie, gdzie częściowo wyznaczają ją rzeki; a także z Litwą i Rosją na północnym wschodzie. Długość obecnej granicy polsko-białoruskiej wynosi około 399–418 km, z czego około 172–180 km stanowi granica rzeczna przebiegająca wzdłuż rzeki Bug. W średniowieczu Bug, podobnie jak inne rzeki, pełnił jednak funkcję łącznika oraz ważnej arterii transportowej, a nie bariery, jaką stał się w czasach nowożytnych.

Obszar współczesnego pogranicza polsko-białoruskiego był wówczas silnie zalesiony, trudno dostępny i słabo zaludniony (A 4). Zamieszkiwały go plemiona nadbałtyckie, głównie Jaćwingowie, a teren ten stanowił swoisty „frontier” pomiędzy Słowianami zachodnimi (protopolakami) a wschodnimi (protobiałorusinami). W XII–XIII wieku znaczna część tego obszaru należała do księstw halicko-wołyńskich, natomiast od XIV wieku znalazła się w granicach Wielkiego Księstwa Litewskiego. Po zawarciu Unii Lubelskiej w 1569 roku granica między Królestwem Polskim a Wielkim Księstwem Litewskim przebiegała około 20–60 km na zachód od obecnej granicy polsko-białoruskiej. Miała ona charakter wewnętrzny i administracyjny, oddzielając dwie części Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Taki stan utrzymywał się do 1795 roku, kiedy omawiane ziemie znalazły się w granicach Imperium Rosyjskiego, pozostając w jego obrębie aż do I wojny światowej.

Okres czasowy	Państwowa przynależność – jednostka państwowa	Funkcja granicy	Process	Wymagane dokumenty dla Polaków	Wymagane dokumenty dla Białorusinów	Opis
1921-1939	II Rzeczpospolita, Województwo Białostockie i Poleskie	Brak granicy	Nie dotyczy	Nie dotyczy	Nie dotyczy	Granica między jednostkami administracyjnymi jednego państwa

1939-1941	ZSRR, BSSR, Obwody Brzeski oraz Białostocki		Brak granicy	Nie dotyczy	Nie dotyczy	Nie dotyczy	Granica między jednostkami administracyjnymi jednego państwa
1941-1944	Nazistowskie Niemcy, Bezirk Białystok (pod rządami Prus Wschodnich)		Brak granicy	Nie dotyczy	Nie dotyczy	Nie dotyczy	Stan wojenny, zakaz jakiegokolwiek swobodnego przemieszczenia się
1945-1991	ZSRR, BSSR, obwód Brzeski i Grodzieński	Polska Rzeczpospolita Ludowa, województwo białostockie	Granica zamknięta	Bordering	Paszport i Przepustka z SB	Paszport i Przepustka z KGB	Granica jako linia separacji w czasach socjalizmu. W latach 80. XX wieku w Puszczy Białowieskiej możliwe było przekraczanie granicy dla oficjalnych delegacji państwowych
1991-2003	Republika Białorusi, obwód Brzeski i Grodzieński	Rzeczpospolita Polska, województwo Podlaskie oraz Lubelskie (przed 1998 r. Białkopodlaskie oraz Białostockie)	Granica-filtr	Debordering	Paszport i Voucher	Paszport i Voucher	Małe bariery graniczne, darmowe lub tanie i łatwe do zdobycia dokumenty potrzebne do przekroczenia granicy
2003-2007			Granica-filtr	Rebordering	Paszport i wiza	Paszport i wiza	Przedakcesyjne zaostrzenie formalności granicznych, oba państwa wprowadziły wizy
2007-2014			Granica -bariera	Rebordering	Paszport i wiza	Paszport i wiza Schengen	Zewnętrzna granica UE oraz NATO. Dalsze zaostrzenie formalności granicznych. Wzrost kosztów otrzymania wizy
2015-2019			Granica-filtr	Debordering	Paszport i przepustka	Paszport i wiza Schengen	Złagodzenie reżimu przekraczania granic – utworzenie przygranicznych stref bezwizowych na Białorusi
Od 2020			Granica prawie zamknięta	Rebordering	Paszport i przepustka	Paszport i wiza Schengen	Ograniczony ruch graniczny w związku z epidemią COVID-19 (2020-2021) i pogorszeniem stosunków politycznych

Tabela 5. Zmiany oraz fluktuacja granicy oraz reżimy jej przekraczania w obszarze współczesnego pogranicza polsko-białoruskiego.

W okresie I wojny światowej oraz następujących po niej konfliktów panował znaczny chaos graniczny. Dopiero na mocy traktatu pokojowego w Rydze zawartego w 1921 roku współczesne pogranicze polsko-białoruskie wraz z Zachodnią Białorusią (Kresami Wschodnimi) znalazło się w granicach II Rzeczypospolitej Polskiej zwłaszcza w obrębie poleskiego oraz białostockiego województw (*Tab. 5*).

Od września 1939 do czerwca 1941 roku obszar ten został włączony do ZSRR, a w szczególności do Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (BSRR). Następnie, od czerwca 1941 do lipca 1944 roku, znajdował się pod okupacją nazistowską. Po zakończeniu

II wojny światowej, na mocy ustaleń konferencji jałtańskiej oraz bilateralnych umów między ZSRR a PRL, od 1945 roku granica posiada niemal niezmieniony przebieg, z niewielkimi korektami dokonanymi w 1948 roku.

Od tego czasu można wyróżnić sześć podstawowych okresów funkcjonowania granicy polsko-białoruskiej w kontekście koncepcji ***bordering–debordering–rebordering*** (A 4, A 5, A 6):

1. **1945-1991.** Okres sowiecki charakteryzował się znacznym zamknięciem granicy (***bordering***), ponieważ zarówno obywatele PRL, jak i ZSRR, aby ją przekroczyć, musieli uzyskać odpowiednie zezwolenia oraz przepustki wydawane przez organy partyjne i służby specjalne – odpowiednio Służbę Bezpieczeństwa oraz KGB.
2. **1991-2003.** Po rozpoczęciu transformacji postsocjalistycznej i rozpadzie ZSRR granica ta, bez większych zmian przebiegu, stała się granicą państwową pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Republiką Białorusi i pozostaje nią do dziś. W latach 1991–2004 nastąpił okres łagodzenia reżimu granicznego, który można określić mianem „***debordering***”. Okres ten charakteryzował się względną łatwością przekraczania granicy oraz brakiem obowiązku wizowego, ponieważ bezpośrednio na granicy wydawano przepustki lub vouchery turystyczne.
3. **2003-2007.** Jeszcze przed przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej w maju 2004 roku, już od października 2003 roku, wprowadzono obowiązek posiadania wiz narodowych dla obywateli Białorusi. Wizy te były jednak stosunkowo tanie, a dla wielu kategorii osób ubiegających się o ich wydanie pozostawały bezpłatne. W odpowiedzi symetrycznej władze białoruskie również od października 2003 roku wprowadziły obowiązek wizowy dla obywateli Polski. Pomimo że uzyskanie wiz było w dalszym ciągu stosunkowo proste i niedrogie, okres ten charakteryzował się początkiem wzmacniania reżimu granicznego oraz ***początkową fazą procesu „rebordering”***.
4. **2007-2015.** Przystąpienie Polski do strefy Schengen w grudniu 2007 roku spowodowało, że polskie wizy stały się droższe i trudniejsze do uzyskania dla obywateli Białorusi, co dodatkowo przyczyniło się do ochłodzenia relacji transgranicznych i ***pogłębienia procesu „rebordering”***. Ponadto nastąpił wzrost opłat wizowych oraz zaostrenie procedur związanych z ich uzyskiwaniem.
5. **2015-2020.** (A 1 - A 4). W kolejnych latach Białoruś rozpoczęła proces wprowadzania i stopniowego poszerzania stref bezwizowego wjazdu do zachodniej części kraju, bezpośrednio graniczącej z Polską i częściowo Litwą, dla obywateli nie tylko Polski, lecz także około 70 innych państw, zgodnie z ówczesnymi regulacjami. ***Tabela 6*** w sposób syntetyczny przedstawia kamienie milowe tego procesu, który można określić jako ***początek ponownego „debordering”***. Ze swojej strony Polska wprowadziła dla obywateli Białorusi tzw. ***wizę zakupową***, jednocześnie łagodząc procedury jej uzyskania, otwierając

nowe centra wizowe wspierające podróżujących oraz poszerzając ich zasięg terytorialny.

Transgraniczne obszary <i>Transboundary areas</i>		Województwo <i>Polish voivodship</i>	Obwód białoruski <i>Regions in Belarus</i>	Przygraniczne strefy bezwizowe na Białorusi otwarte dla ruchu <i>Visa-free border zones in Belarus open to traffic</i>			
Euroregion	Transgraniczny region funkcjonalny* <i>Transboundary functional region*</i>			12.06.2015	26.10.2016	01.01.2018	10.11.2019
Bug	Brześć i Biała Podlaska	lubelskie	brzeski			strefa turystyczno-rekreacyjna Brześć <i>Brest tourism and recreation zone</i>	przestrzeń bezwizowa Brześć – Grodno <i>Brest-Hrodna visa-free area</i>
Puszcza Białowieska	Puszcza Białowieska	podlaskie		Park Narodowy Puszcza Białowieska <i>Belovezhskaya Pushcha National Park</i>			
Niemen	Grodno i Białystok		grodzieński	park turystyczno-rekreacyjny Kanał Augustowski <i>Augustów Canal tourism and recreation park</i>			
	Puszcza Augustowska						

*według: Suliga (1996, s. 91–92)

Tabela 6. Usytuowanie przygranicznych stref bezwizowych na Białorusi względem jednostek terytorialnych lub obszarów transgranicznych

6. **Po 2020 roku.** Początek ponownej fazy „*rebordering*” oraz zaostrzenia zarówno reżimu przekraczania granicy, jak i ograniczania liczby czynnych przejść granicznych doprowadził do sytuacji, w której przez kilka lat dla ruchu osobowego dostępne było jedynie przejście Brześć–Terespol. Na tę sytuację istotny wpływ miały kolejne negatywne czynniki (A 4, A 5, A 6):

- Po pierwsze, był to wybuch pandemii COVID-19 oraz związane z nim ograniczenia w przekraczaniu granic.
- Po drugie, na Białorusi rozpoczęły się masowe represje po protestach przeciwko fałszerstwom wyborczym, które rozpoczęły się latem 2020 roku i trwają do dziś. Polska nie uznała oficjalnych wyników wyborów ani Alaksandra Łukaszenki jako prezydenta, co w praktyce doprowadziło do stopniowego ograniczania, a nawet zerwania relacji politycznych i gospodarczych na różnych poziomach. Ponadto Polska zaczęła udzielać wsparcia migrantom politycznym z Białorusi oraz organizacjom emigracyjnym działającym na uchodźstwie.
- Po trzecie, reżim białoruski zorganizował przymusowe lądowanie tranzytowego samolotu Ryanair (Ateny–Wilno) w Mińsku w maju 2021 roku, na pokładzie którego znajdowali się działacze opozycyjni, co doprowadziło do całkowitego zawieszenia połączeń lotniczych między UE (w tym Polską) a Białorusią, a także do innych zakłóceń transportowych.
- Czwartym negatywnym czynnikiem w relacjach między państwami była presja władz białoruskich na mniejszość polską, aresztowania działaczy (m.in. Andżelika Borys, Andrzej Poczobut), likwidacja szkół z językiem polskim, niszczenie polskich cmentarzy i inne działania tego typu.
- Piątym czynnikiem, jakim był kryzys migracyjny na granicy polsko-białoruskiej, kiedy reżim Łukaszenki organizował przerzut tysięcy osób z Bliskiego Wschodu i kierował ich przemieszczanie przez granicę polsko-białoruską, przeważnie przez obszar sąsiadujący do

Puszczy Białowieskiej oraz Kanału Augustowskiego i Grodno. W odpowiedzi na te działania pod koniec 2021 roku władze polskie podjęły decyzję o budowie pięciometrowego muru zwieńczonego zasiekami wzdłuż granicy polsko-białoruskiej, który został ukończony na początku 2023 roku.

- Szósty czynnik jest związany z wybuchem pełnoskalowej wojny w Ukrainie w lutym 2022 roku. W trakcie tego konfliktu władze białoruskie umożliwiły przemieszczanie się wojsk rosyjskich przez swoje terytorium, de facto występując jako współagresor. Co więcej, w okresie luty–kwiecień 2023 roku władze białoruskie kontynuowały presję na polską mniejszość narodową oraz sygnalizowały możliwość rozmieszczenia rosyjskiej broni nuklearnej w pobliżu granicy z Polską.

- Siódmym czynnikiem okazało się całkowite zamknięcie granicy polsko-białoruskiej na dwa tygodnie, na mocy decyzji polskiego rządu we wrześniu 2025 roku, związane z atakami hybrydowymi balonów meteorologicznych wykorzystywanych do przemytu papierosów.

Pozytywnymi czynnikami w tym okresie okazały się dwa:

- Po pierwsze, Białoruś jednostronnie wprowadziła tymczasowy ruch bezwizowy dla obywateli Polski oraz obywateli około 30 innych państw w lipcu 2022 roku, który jest od tego czasu regularnie przedłużany i obecnie obowiązuje na wszystkich przejściach granicznych – drogowych i lotniczych. Władze w Mińsku określają to jako „gest dobrej woli”, jednak w ocenie analitycznej działanie to miało również charakter propagandowy.

- Po drugie, w listopadzie 2025 roku Polska otworzyła kolejne dwa przejścia graniczne dla ruchu osobowego, co było związane z uwolnieniem dużej grupy więźniów politycznych przez władze białoruskie w grudniu 2025 roku oraz późniejszym zwolnieniem dziennikarza, białorusko-polskiego działacza Andrzeja Poczobuta.

PB 2. Jaki wpływ na turystykę miał proces zmian funkcji granic, w szczególności podczas, zarówno łagodzenia, jak i wzmocnienia trybów ich przekraczania?

Trzeba podkreślić, że początków prototurystyki na niektórych obszarach można doszukiwać się już kilkaset lat temu, czego przykładem jest Puszcza Białowieska, która była chroniona jako miejsce organizacji polowań władzy królewskiej, a następnie carskiej. Za właściwy wstępny okres rozwoju turystyki na obszarach stanowiących obecnie pogranicze polsko-białoruskie można uznać lata międzywojenne **1921–1939**, kiedy tereny te znajdowały się w granicach II Rzeczypospolitej Polskiej.

W regionie Puszczy Białowieskiej w 1921 roku utworzono obszar chroniony „Rezerwat”, który następnie ewoluował do statusu parku narodowego. Wiązało się to również z rozwojem infrastruktury transportowej i noclegowej, co przyczyniło się do wzrostu liczby turystów (A 4). Drugim ważnym obszarem recepcji turystycznej był Kanał Augustowski, przyciągający miłośników sportów wodnych oraz turystyki aktywnej (A 2, A 3).

Aby odpowiedzieć na drugie pytanie badawcze, warto zwrócić uwagę na wyodrębnione okresy związane ze zmianami funkcji granicy, przedstawione w odpowiedzi na pytanie pierwsze.

1. Okres 1945–1991. Ponieważ okres ten charakteryzował się znacznymi utrudnieniami w przekraczaniu granicy państwowej między ZSRR a PRL, każdy z produktów turystycznych funkcjonował niezależnie od swojej części znajdującej się po drugiej stronie granicy. Puszcza Białowieska cieszyła się coraz większą popularnością nie tylko wśród elit komunistycznych, lecz także wśród zwykłych turystów. W tym okresie park narodowy funkcjonował zarówno po stronie polskiej, jak i radzieckiej. Kanał Augustowski rozwijał się przede wszystkim po stronie polskiej, z centrum w mieście Augustów, które zaczęło pretendować do statusu uzdrowiska oraz centrum sportów wodnych.

W przypadku Twierdzy Brzeskiej od 1956 roku działało muzeum, natomiast w 1971 roku na terenie cytadeli utworzono Kompleks Memorialny „Twierdza Brzeska Bohater”. W wyniku licznych działań o charakterze ideologicznym i propagandowym miejsce to stało się jedną z najbardziej rozpoznawalnych i najczęściej odwiedzanych destynacji turystycznych w BSRR, osiągając frekwencję od około 500 tys. do nawet 1 mln odwiedzających rocznie pod koniec lat 70. i na początku lat 80. XX wieku. Natomiast forty Twierdzy Brzeskiej znajdujące się po stronie PRL nie zostały zagospodarowane turystycznie (A 5, A 6).

2. Okres 1991–2003. Lata te charakteryzowały się problemami i kryzysami społeczno-gospodarczymi, które wywarły bezpośredni wpływ na sektor turystyczny, ponieważ priorytetowym celem mobilności na pograniczu polsko-białoruskim stał się handel oraz zakupy, a dopiero po pewnym czasie także korzystanie z usług. Niemniej jednak otwierano nowe przejścia graniczne, w tym o charakterze stricte turystycznym, jak uruchomione w 1996 roku przejście Białowieża–Piererów w Puszczy Białowieskiej, funkcjonujące w trybie dziennym przez cały rok i dostępne dla pieszych, rowerzystów oraz narciarzy (A 4).

W 2005 roku otwarto sezonowe wodne przejście graniczne Rudawka–Lesnaja, dostępne dla osób przekraczających granicę środkami pływającymi (A 2, A 3). Wszystko to tworzyło infrastrukturę oraz możliwości rozwoju ruchu turystycznego, co potwierdzał stopniowy wzrost liczby odwiedzających. Niemniej jednak widoczne były również negatywne skutki przemian społeczno-gospodarczych wpływające na turystykę, związane m.in. ze spadkiem frekwencji w obiektach o charakterze postsocjalistycznym. Przykładowo liczba odwiedzających Kompleks memorialny w Twierdzy Brzeskiej zmniejszyła się w latach 90. kilkunastokrotnie – do około 50 tys. osób rocznie (A 5).

3. W latach 2003–2007 zaczęły pojawiać się tendencje związane z utrudnieniami w uzyskiwaniu wiz, co w rzeczywisty sposób negatywnie wpływało na turystykę transgraniczną badanego obszaru. Należy jednak podkreślić, że jeszcze przed przystąpieniem Polski do układu Schengen w 2007 roku odnotowano trzykrotny wzrost ruchu granicznego na przejściu Białowieża–Piererów (A 2, A 3).

4. W latach 2007–2015 uprawianie turystyki związanej z przekraczaniem granicy polsko-białoruskiej było objęte obowiązkiem wizowym. Niemniej jednak ujawniła się transformacja celów mobilności ludności – od przygranicznego handlu i zakupów, poprzez korzystanie z usług, aż do „właściwej” turystyki przyrodniczo-kulturowej. Po obu stronach granicy pojawiało się coraz więcej produktów turystycznych, a liczba zorganizowanych grup turystycznych stopniowo wzrastała. Warto również podkreślić, że obszar pogranicza polsko-białoruskiego w coraz większym stopniu stawał się atrakcyjną destynacją dla turystów krajowych, niewymagającą procedur związanych z przekraczaniem granicy państwowej.

5. Lata 2015–2020 były okresem łagodzenia reżimu granicznego na Białorusi. Proces ten rozpoczął się na obszarze Parku Narodowego „Puszcza Białowieska”, a następnie stopniowo objął Kanał Augustowski wraz z Grodnem i Brześciem, by ostatecznie rozszerzyć się na całą zachodnią część Białorusi. Został otwarty szereg przejść dla ruchu bezwizowego (A 1). Skutkiem tych działań był dynamiczny rozwój turystyki transgranicznej na Białorusi, co potwierdza gwałtowny wzrost liczby odwiedzających oraz poszerzenie geografii ruchu turystycznego nie tylko o obywateli Polski, lecz także Litwy, Łotwy, Niemiec, Rosji i innych państw. Każdy z trzech analizowanych produktów turystycznych pogranicza polsko-białoruskiego – Kanał Augustowski (A 2, A 3), Puszcza Białowieska (A 4) oraz Twierdza Brzeska (A 5, A 6) – odnotował w tym okresie wzrost liczby odwiedzających, co pozytywnie wpłynęło na rozwój branży turystycznej, infrastruktury, transportu oraz życia gospodarczego po obu stronach granicy.

6. Od 2020 roku, wskutek negatywnych czynników wymienionych w odpowiedzi na pierwsze pytanie badawcze, turystyka na pograniczu polsko-białoruskim weszła w fazę regresu i niepewności (A 4, A 5). Wiele wcześniej zainicjowanych projektów oraz działań o charakterze transgranicznym zostało wstrzymanych, w tym współpraca w ramach euroregionów. Po zniesieniu ograniczeń związanych z pandemią COVID-19 część połączeń transportowych – zarówno kolejowych, jak i lotniczych – nie została przywrócona, a liczba czynnych przejść granicznych została ograniczona do jednego przejścia Brześć-Terespol (do 17.11.2025 kiedy otworzono z powrotem przejścia Kuźnica Białostocka - Bruzgi oraz Bobrowniki - Bierestowica). W takich warunkach turystyka transgraniczna niemal przestała funkcjonować, chociaż władze białoruskie od czerwca 2022 roku wprowadziły bezwizowy tryb wjazdu dla obywateli Polski oraz około 30 innych państw europejskich. Działanie to miało w dużej mierze charakter polityczny i propagandowy, służący kreowaniu wizerunku Białorusi jako państwa „otwartego na świat”, w przeciwieństwie do Polski, która – według narracji władz białoruskich – zamiast „budować mosty”, tworzy „ściany”.

Kryzys migracyjny, który wybuchł latem 2021 roku, a także wprowadzenie stref buforowych i innych ograniczeń, dodatkowo negatywnie wpłynęły nie tylko na sektor turystyczny, lecz również na gospodarkę po polskiej stronie granicy (A 4). Pogorszeniu uległ także wizerunek Polski Wschodniej oraz zlokalizowanych tam produktów turystycznych, co szczególnie dotknęło region Puszczy Białowieskiej. Terespol i jego okolice zostały dotknięte tym zjawiskiem w mniejszym stopniu, ponieważ rzeka Bug stanowi naturalną barierę graniczną utrudniającą nielegalne przekraczanie granicy. Natomiast obszar Kanału Augustowskiego

oraz miasto Augustów odczuły jedynie negatywne skutki wizerunkowe związane z postrzeganiem tzw. przesmyku suwalskiego jako obszaru potencjalnego zagrożenia geopolitycznego.

Analizując zagadnienie z odmienną pozycji, po stronie białoruskiej, po spadku liczby odwiedzających w latach 2020–2021 związanym z pandemią COVID-19, odnotowuje się stopniowy wzrost ruchu turystycznego (A 4, A 5). Nie obserwuje się tam wyraźnego pogorszenia wizerunku regionów przygranicznych z Polską, a Kanał Augustowski (wraz z Grodnem), Puszcza Białowieska oraz Twierdza Brzeska stają się coraz bardziej popularnymi destynacjami położonymi przy granicy państwowej, zarówno wśród obywateli Białorusi, jak i Federacji Rosyjskiej (A 4, A 5). W przypadku turystów rosyjskich zainteresowanie zachodnią częścią Białorusi wynika z kilku czynników: braku obowiązku wizowego, relatywnie niskich kosztów usług, powszechności języka rosyjskiego, możliwości odwiedzenia alternatywy dla obecnie trudno dostępnej Europy, a także znaczenia symbolicznego związanego z odradzaniem się postkomunistycznej narracji ideologicznej co szczególnie dotyczy Memorialnego Kompleksu Twierdzy Brzeskiej (A 5, A 6).

PB 3. Jakimi specyficznymi walorami przyrodniczymi i kulturowymi dysponuje pogranicze polsko-białoruskie pod kątem tworzenia oraz rozwoju flagowych produktów turystycznych z uwzględnieniem specyfiki wybranych studiów przypadku: Kanału Augustowskiego, Puszczy Białowieskiej, oraz Twierdzy Brzeskiej?

Każdy z produktów turystycznych analizowanych w przedłożonej rozprawie doktorskiej posiada swoją specyficzną odrębność.

- Po pierwsze, są produkty turystyczne obszaru, co oznacza, iż mają charakter złożony i łączą w sobie kilka produktów niższego rzędu oraz znaczenia, posiadają jednocześnie różną infrastrukturę turystyczną oraz paraturystyczną.
- Po drugie, każdy z analizowanych produktów, w różnym stopniu i zakresie, posiada unikatowe walory turystyczne.
- Po trzecie, wszystkie badane produkty stanowią jednocześnie wyjątkowe dziedzictwo naturalne (przyrodnicze) lub/i antropogeniczne (kulturowe).
- Po czwarte, jednym z kryteriów uznania ich za produkty turystyczne obszaru jest posiadanie wspólnej idei przewodniej oraz określonego symbolizmu.
- Po piąte, lokalizacja w regionach przygranicznych wzmacnia znaczenie każdego z nich zarówno indywidualnie, jak i w ujęciu całościowym.
- Po szóste, znalezienie się tych obiektów bądź na liście UNESCO (Puszczy Białowieskiej), bądź na liście wstępnej (Twierdzy Brzeskiej) lub zamiar zrobienia tego awansu (Kanał Augustowski).
- Po siódme, znaczenie oraz ranga poszczególnych destynacji zostały potwierdzone wysoką frekwencją turystyczną oraz muzealną, zarówno krajową, jak i międzynarodową.
- Po ósme, każdy z analizowanych produktów tworzy rozpoznawalny brand marketingowy, znany nie tylko w Polsce i na Białorusi, co pozwala określić wszystkie trzy jako „flagowe produkty turystyczne obszaru pogranicza”.

- W reszcie, każdy z badanych produktów turystycznych posiada również własny zasięg oraz określony układ przestrzenny – liniowy, powierzchniowy lub punktowy.

Kanał Augustowski (A 2, A 3) stanowi liniowy produkt turystyczny, ponieważ droga wodna o długości około 100 km tworzy jego główny „kręgosłup” przestrzenny. Produkt ten posiada przede wszystkim *walory antropogeniczne* jako zabytek *dziedzictwa hydrotechnicznego*, wybudowany w latach 1820–1840. Paradoksalnie właśnie fakt, że wraz z rozwojem kolei żelaznej w Imperium Rosyjskim od lat 60. XIX wieku Kanał Augustowski był stopniowo zaniechany i stracił swoje znaczenie transportowe, przyczynił się do zachowania jego niemal pierwotnego kształtu w porównaniu z innymi ciągle modernizowanymi kanałami europejskimi. Warto zwrócić uwagę, że produkt ten otoczony jest obszarami o wysokich *walorach przyrodniczych*, tworzącymi tzw. Puszcę Augustowsko-Grodzieńską. Głównymi celami odwiedzania Kanału Augustowskiego są różne formy turystyki aktywnej, w szczególności sporty wodne, żeglarstwo i kajakarstwo, uzupełniane przez sylwanoturystykę i inne formy rekreacji przyrodniczej.

Jednym z głównych problemów tego obszaru jest silne uzależnienie od sezonowości, ponieważ poza sezonem ruch turystyczny ulega znacznemu ograniczeniu. W analizowanym przypadku widoczna jest również wyraźna dysproporcja pomiędzy stroną polską, obejmującą około 80 km kanału wraz z dużymi jeziorami oraz dobrze rozwiniętą infrastrukturą turystyczną, a częścią białoruską o długości około 20 km, z przystanią w rejonie Dąbrówki i stosunkowo słabym zagospodarowaniem turystycznym. Z tego względu władze białoruskie podejmowały próby promowania Kanału Augustowskiego łącznie z Grodnem, które dysponuje znacznie lepiej rozwiniętym zapleczem infrastrukturalnym.

Z perspektywy walorów kulturowych na początku lat 2000. planowano zgłoszenie tego obszaru na listę *UNESCO* jako transgranicznego dziedzictwa kulturowego, jednak po konsultacjach obiekt został wycofany z listy wstępnej przez obie strony. Kolejne bilateralne negocjacje prowadzono w latach 2017–2019 z zamiarem zakwalifikowania tego obszaru jako transgranicznego dziedzictwa zarówno kulturowego, jak i przyrodniczego, nawet z możliwością minarytarnego włączenia również sąsiadującej części Litwy. Niemniej jednak negatywne uwarunkowania, które pojawiły się po 2020 roku, doprowadziły do wstrzymania tego procesu.

Puszcza Białowieska (A 4) stanowi wyjątkowy przykład produktu turystycznego pogranicza polsko-białoruskiego o charakterze powierzchniowym, ponieważ jest najstarszym zachowanym lasem pierwotnym w Europie z wieloma rzadkimi gatunkami flory i fauny oraz będącym obszarem o wyjątkowych *walorach przyrodniczych*. Niemniej jednak obszar ten posiada również *walory kulturowe* i historyczne, gdyż wzmianki o Puszczy pojawiały się już w XV wieku, kiedy król Władysław II Jagiełło organizował na jej terenie polowania. Produkt ten wykształcił silny i rozpoznawalny wizerunek, a jego symbolicznym elementem stał się żubr, zakorzeniony zarówno w polskiej, jak i białoruskiej pamięci narodowej. Od 1921 roku Puszcza Białowieska objęta jest ochroną przyrodniczą i uznawana jest za jeden z najstarszych parków narodowych w Europie.

Turystyka na tym obszarze związana jest przede wszystkim z sylwanoturystyką, uzupełnianą przez turystykę aktywną, przyrodniczą, naukową oraz wypoczynek na łonie natury. Porównując polską i białorską część Puszczy Białowieskiej, warto zwrócić uwagę na odmienne podejścia do ochrony przyrody oraz wyznaczania stref – od ścisłych po bardziej liberalne formy użytkowania przestrzeni. Należy również podkreślić, że powierzchnia białorskiej części parku narodowego jest około trzykrotnie większa niż części polskiej. Jednak pod względem zagospodarowania oraz infrastruktury turystycznej produkt ten wykazuje względnie parytetowy charakter, choć frekwencja w białorskiej części Puszczy jest wyższa, co może wynikać z obecności dodatkowych atrakcji turystycznych, takich jak rezydencja Dziadka Mroza, Baszta Kamieniecka oraz Wiskuli (gdzie zostało zawarte Porozumienie białowieskie w 1991).

Potwierdzeniem znaczenia tego obiektu jest wpisanie polskiej części Puszczy Białowieskiej na listę światowego dziedzictwa **UNESCO** w 1979 roku, a od 1992 roku uznanie jej za transgraniczny obiekt dziedzictwa przyrodniczego Polski i Białorusi. Od lat 2021–2022 obszar ten został narażony na negatywne oddziaływania związane z budową zapory granicznej w ramach projektu „Tarcza Wschód”, przecinającej polską i białorską część parków narodowych.

Twierdza Brzeska (A 5, A 6) stanowi przykład punktowego produktu turystycznego pogranicza. Rdzeń tego produktu tworzy Kompleks Memorialny zlokalizowany w Cytadeli miasta Brześć. Jednocześnie peryferie obiektu obejmują dwa pierścienie fortów oraz innych budowli obronnych, których zachodnia część znajduje się po polskiej stronie linii granicznej i określana jest jako Przedmoście Terespolskie. Walory Twierdzy Brzeskiej, w przeciwieństwie do wcześniej omawianych produktów turystycznych, są oparte wyłącznie na ***dziedzictwie antropogenicznym i kulturowym***, stanowiąc pomnik architektury obronnej oraz militarnej.

Została wzniesiona w latach 30. XIX wieku i oddana do użytku jako twierdza I kategorii Imperium Rosyjskiego. Obiekt ten przetrwał wiele epok historycznych, jednak jego współczesny ***symbolizm*** zaczął kształtować się przede wszystkim w oparciu o wydarzenia z czerwca i lipca 1941 roku, kiedy wojska III Rzeszy zaatakowały Związek Radziecki. Twierdza Brzeska była jednym z pierwszych miejsc, które przyjęły uderzenie niemieckie i przez długi czas stawiały opór pomimo oblężenia. Mit heroicznej obrony twierdzy został ukształtowany w latach 50. i 60. XX wieku. Jak wykazują niektórzy współcześni historycy, narracja ta nie zawsze była w pełni zgodna z rzeczywistością historyczną. Niemniej jednak w latach 70. i 80. XX wieku Kompleks Memorialny „Brzeska Twierdza Bohater” stał się jednym z najważniejszych miejsc pamięci w ZSRR oraz destynacji turystycznych związanych z Wielką Wojną Ojczyźnianą. Obiekt ten określano mianem swoistej „mekki” pielgrzymek *homo sovieticus*, symbolu odwagi, męstwa, honoru, ofiarności żołnierzy radzieckich oraz patriotyzmu sowieckiego. W latach 90. XX wieku obserwowano spadek zainteresowania tą destynacją, co wiązało się z rosnącym zainteresowaniem społeczeństwa białoruskiego własną kulturą oraz historią narodową. Natomiast pod koniec pierwszej dekady XXI wieku nastąpiło ponowne ożywienie zainteresowania Twierdzą Brzeską, związane z odrodzeniem symboliki i ideologii postsowieckiej zarówno na Białorusi, jak i w Rosji.

Analizując polską część twierdzy, czyli Przedmoście Terespolskie, można zauważyć znaczną dysproporcję w skali oraz znaczeniu tego produktu turystycznego. Dla społeczeństwa polskiego obiekt ten posiada znacznie mniejsze znaczenie symboliczne niż Komplex Memorialny dla Białorusinów. Spośród około dziesięciu fortów i innych budowli militarnych znajdujących się po stronie polskiej jedynie dwa zostały zagospodarowane turystycznie: Prochownia Terespol oraz Dzieło Międzyfortowe – Koszary Bojowe w Kobylanach. Funkcjonują tam izby pamięci pełniące funkcje memorialno-muzealne, edukacyjne i kulturowe. W porównaniu z białoruskim Komplexem Memorialnym, który w ostatnich latach odwiedzało nawet ponad pół miliona turystów rocznie, frekwencja w dwóch obiektach Przedmościa Terespolskiego po stronie polskiej wynosi jedynie około 3–4 tysięcy odwiedzających łącznie.

Od początku XXI wieku Twierdza Brzeska znajdowała się na liście wstępnej *UNESCO*, jednak w 2015 roku została z niej skreślona. Od 2023 roku Komplex Memorialny „Brzeska Twierdza Bohater” wraz z rosyjskim Komplexem Memorialnym „Mamajew Kurgan” w Wołgogradzie (dawnym Stalingradzie) znalazły się na liście informacyjnej UNESCO jako kandydatury do wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego, aczkolwiek symbolizują oraz wysławiają dzieje związane z przemocą oraz wojną.

PB 4. Jakie czynniki determinują funkcjonowanie produktów turystycznych pogranicza polsko-białoruskiego wykazując charakter trwały, a które podlegają fluktuacjom w kontekście różnych poziomów zarządzania - od lokalnego po międzynarodowy?

Najbardziej trwałymi czynnikami wpływającymi na funkcjonowanie produktów turystycznych są te związane z walorami przyrodniczymi, dziedzictwem kulturowym oraz symbolizmem, aczkolwiek czynniki te nie mają charakteru statycznego, lecz ewoluują stopniowo na przestrzeni dziejów. Analizując uwarunkowania turystyki pogranicza polsko-białoruskiego z perspektywy koncepcji *MLG (Multi-Level Governance)*, warto podkreślić, że poszczególne czynniki nakładają się na siebie, wzajemnie przenikają oraz determinują zarówno bieżącą sytuację, jak i przyszłe procesy rozwojowe na różnych poziomach zarządzania. Uwarunkowania powstające na jednym poziomie wywołują konsekwencje dla innych poziomów i skal funkcjonowania turystyki pogranicza.

Ustalono, że czynniki występujące na poziomie *międzynarodowym (geopolitycznym)* wywierają najsilniejszy wpływ, choć jednocześnie charakteryzują się najmniejszą trwałością oraz wysokim stopniem nieprzewidywalności. Do najważniejszych z nich należą: rozpad Związku Radzieckiego, przystąpienie Polski do Unii Europejskiej, strefy Schengen oraz NATO, odrodzenie ideologii i symboliki komunistycznej na Białorusi i w Rosji, wybuch wojny na Ukrainie w 2014 i 2022 roku, a także lockdown związany z pandemią COVID-19 (A 4).

Na poziomie *bilateralnym* stosunki polsko-białoruskie oraz funkcjonowanie turystyki transgranicznej są uwarunkowane czynnikami związanymi z sytuacją polskiej mniejszości na Białorusi, utrudnieniami w działalności polskich szkół i organizacji pozarządowych,

przypadkami niszczenia polskich cmentarzy, a także problematyką tzw. „żołnierzy wyklętych”, która w ostatnich latach została upolityczniona i włączona przez władze białoruskie do narracji dotyczącej „ludobójstwa narodu białoruskiego”. Ponadto relacje dwustronne pozostają uzależnione od faktu nieuznania przez Polskę wyników wyborów prezydenckich na Białorusi w 2020 roku. W konsekwencji zawieszono wiele wspólnych projektów oraz inicjatyw, w tym infrastrukturalnych, transportowych, kulturowych oraz turystycznych (A 4, A 5).

Analizując czynniki zachodzące na poziomie **krajowym (państwowym)**, warto wskazać, że wskutek faktu, iż Białoruś — w przeciwieństwie do Polski — jest państwem autorytarnym i niedemokratycznym, decyzje podejmowane przez centrum władzy w Mińsku dominują nad innymi poziomami zarządzania. Przykładem tego był okres łagodzenia reżimu granicznego oraz intensywnego rozwoju turystyki w latach 2015–2020, kiedy strefy bezwizowego wjazdu do zachodniej części Białorusi były tworzone na podstawie Dekretów prezydenckich (A 1). Również w strategiach i planach rozwoju turystyki produkty turystyczne zlokalizowane na pograniczu polsko-białoruskim — takie jak Kanał Augustowski, Puszcza Białowieska czy Twierdza Brzeska — miały dla władz białoruskich znacznie większe znaczenie ekonomiczne, turystyczne, symboliczne oraz ideologiczne niż dla władz polskich. Wynikało to między innymi z faktu, że dla Polski pogranicze białoruskie, w porównaniu z pograniczami wewnętrznymi, posiadało znaczenie marginalne i nie budziło większego zainteresowania opinii publicznej aż do momentu wybuchu kryzysu migracyjnego.

Należy również podkreślić, że decyzja władz polskich o nieuznaniu wyników wyborów prezydenckich na Białorusi oraz o wstrzymaniu finansowania projektów transgranicznych wywołała asymetryczną reakcję władz białoruskich (A 4). Polegała ona między innymi na organizacji hybrydowych ataków — przy wsparciu Rosji — m. inn. kryzysu migracyjnego na granicy z Polską, później incydenty z dronami oraz balonami przemysłowymi. W konsekwencji po stronie polskiej z powodów bezpieczeństwa narodowego podjęto negatywnie wpływające na turystykę decyzję na poziomie krajowym obejmującą wprowadzenie przygranicznych stref buforowych, budowę zapory granicznej, zamykanie części przejść granicznych oraz ograniczenia transportowe. Proces ten jednak miał oraz nadal ma charakter wielowymiarowy i był uwarunkowany również działaniami innych aktorów politycznych, takich jak Rosja, Chiny, Unia Europejska czy Stany Zjednoczone.

Na poziomie **euromiejscowym** należy podkreślić, że współpraca w ramach euroregionów Bug, Puszcza Białowieska oraz Niemen nie była szczególnie intensywna, natomiast w latach 2020–2021 udział podmiotów białoruskich został całkowicie wstrzymany. Zawieszono również inicjatywę utworzenia euroregionu „Przybuże”, który miał zintegrować polskie i białoruskie miasta oraz gminy wokół Brześcia, Terespoła i Białej Podlaskiej, co mogłoby przyczynić się do ożywienia współpracy transgranicznej (A 5).

Na poziomie **miejscowym** widoczna jest istotna dysproporcja kompetencyjna pomiędzy polskimi województwami (podlaskim i lubelskim) a białoruskimi obwodami (brzeskim i grodzieńskim). Obwody białoruskie posiadają znacznie mniejsze kompetencje i uprawnienia

decyzyjne, również w zakresie zarządzania produktami turystycznymi zlokalizowanymi na pograniczu.

Na poziomie *lokalnym* do istotnych czynników o charakterze niestałym zaliczono wydarzenia związane z remontami i modernizacją infrastruktury, w tym granicznej. Z tego powodu w 2004 roku całkowicie zamknięto przejście graniczne Białowieża–Piererow (A 4), a w 2006 roku przejście Rudawka–Leśna nad Kanałem Augustowskim (A 3). Kolejnym czynnikiem lokalnym były remonty oraz zmiany ekspozycji muzealnych, które czasami wpływały na spadek frekwencji turystycznej, czego przykładem było zamknięcie Muzeum Przyrodniczo-Leśnego w polskiej części Białowieskiego Parku Narodowego w 1999 roku (A 4). Na poziomie lokalnym funkcjonują również obiekty Przedmościa Terespolskiego Twierdzy Brzeskiej, pełniące funkcję ośrodków upamiętniających historię i dzieje lokalne z perspektywy społeczności miejscowej, w tym także na poziomie *mikrolokalnym* oraz *rodzinnym* (A 6).

Poza omówionymi pytaniami badawczymi przed rozpoczęciem analiz oraz prac naukowych nad niniejszą rozprawą doktorską sformułowano *trzy hipotezy ogólne*, do których podjęto próbę odniesienia się poniżej:

H1. Decyzje oraz działania podjęte na poziomie międzynarodowym, międzypaństwowym lub krajowym mają większy wpływ na turystykę na pograniczu polsko-białoruskim (podejście top-down), niż decyzje i działania, które pochodzą od struktur regionalnych oraz lokalnych (jednostek samorządu, transgranicznych organizacji, firm etc.) (podejście bottom-up).

Przeprowadzone w pracy badania oraz analizy pozwalają stwierdzić, że hipoteza zakładająca dominujący wpływ czynników odgórnych (podejście *top-down*) na funkcjonowanie turystyki pogranicza polsko-białoruskiego została w dużym stopniu potwierdzona (była postawiona w A 3). Wyniki badań wykazały, iż wydarzenia o charakterze międzynarodowym, takie jak rozszerzenie Unii Europejskiej, napięcia i pogorszenie bądź liberalizacja stosunków politycznych, a także procesy zachodzące w skali globalnej — między innymi pandemia COVID-19 — wywierały bezpośredni wpływ na intensywność ruchu turystycznego oraz rozwój współpracy transgranicznej.

Jednocześnie analiza ujawnia, że istotne znaczenie, choć wyraźnie mniejsze, posiadają również czynniki lokalne i regionalne związane z podejściem *bottom-up*. Należą do nich między innymi modernizacja infrastruktury transportowej i granicznej, zmiany ekspozycji muzealnych, inicjatywy miłośników historii prowadzące do utworzenia izb pamięci w Terespolu i Kobylanach, działalność białoruskiej Fundacji na rzecz Twierdzy Brzeskiej oraz inne oddolne inicjatywy społeczne i kulturowe.

Potwierdza to, że badane zjawisko ma charakter wielowymiarowy, wielopoziomowy, wieloskalowy oraz wielopłaszczyznowy, a jego funkcjonowanie jest rezultatem

współoddziaływania czynników przeważnie na poziomie geopolitycznym, bilateralnym oraz krajowym oraz i w mniejszym stopniu regionalnym oraz lokalnym.

H2. Fazy cyklu życia produktu turystycznego nakładają się na poszczególne etapy historyczne procesu funkcjonowania granic.

Hipoteza ta została częściowo potwierdzona, gdyż fazy wzrostu i spadku liczby zwiedzających produkty turystyczne obszaru pogranicza polsko-białoruskiego, zgodnie z modelem TALC (Tourism Area Life Cycle), są w dużym stopniu uzależnione od okresów historycznych funkcjonowania granicy oraz procesów typu „bordering–debordering–rebordering”. Zależność ta jest szczególnie widoczna w przypadku ruchu transgranicznego, czyli obejmującego faktyczne przekraczanie granicy państwowej, co potwierdzają dane statystyczne z przejść Białowieża–Piererów w Puszczy Białowieskiej oraz Rudawka–Lesnaja na Kanale Augustowskim.

Natomiast krajowy ruch turystyczny, nie związany z przekraczaniem granicy, charakteryzuje się swoim własnym cyklem życia (A 5). W tym przypadku oddziałują inne czynniki, a jego dynamika nie zawsze pokrywa się z fluktuacją transgranicznego ruchu transgranicznego. Niektóre czynniki, takie jak przystąpienie Polski do strefy Schengen czy pandemia COVID-19, wpływały negatywnie zarówno na ruch transgraniczny, jak i krajowy po stronie polskiej oraz białoruskiej. Z kolei skutki kryzysu migracyjnego dotknęły przede wszystkim transgraniczny ruch turystyczny oraz ruch turystyczny do polskich obszarów przygranicznych. Jednocześnie po stronie białoruskiej, wbrew istniejącej sytuacji kryzysowej, od 2022 roku obserwuje się fazę wzrostu frekwencji, co związane jest z działaniami władz białoruskich ukierunkowanymi na poprawę wizerunku oraz promocję tych produktów, m.in. poprzez ich ideologizację oraz częściowe, kontrolowane zwiększanie liczby odwiedzających czasem mające charakter przymusowy (A 6). W tym kontekście należy jednak podkreślić, że nie są to w pełni „prawidłowi” turyści, a część ruchu ma charakter zorganizowany i sterowany przez władze, co utrudnia jednoznaczną interpretację danych w ramach tradycyjnego modelu TALC.

Ostatecznie, aby w pełni potwierdzić lub odrzucić postawioną hipotezę, konieczne byłyby dłuższe szeregi czasowe oraz bardziej szczegółowe informacje empiryczne. W niniejszej pracy zastosowanie modelu TALC ograniczono zatem do dostępnych danych statystycznych niekiedy obejmujących dość krótkie okresy czasowe, aby robić z tego daleko sięgające wnioski.

H3. Wzrost stopnia przenikalności granicy polsko-białoruskiej w latach 2015-2019 związany z łagodzeniem trybu przekraczania granicy oraz wprowadzeniem stref bezwizowych na Białorusi, pozytywnie wpłynął na rozwój turystyki transgranicznej. Z kolei kryzys epidemiologiczny oraz społeczno-polityczny, który zaczął się w 2020 r., charakteryzuje się dalekosiężnymi skutkami, negatywnie wpływającymi na wyłonienie się nowych oraz rozwój i funkcjonowanie obecnych transgranicznych produktów turystycznych.

Hipoteza ta została w dużym stopniu potwierdzona, ponieważ okres łagodzenia reżimu granicznego w latach 2015–2020 stanowił wstępną fazę ponownego procesu *deborderingu*. Proces ten był związany z dążeniem zarówno na poziomie bilateralnym (Polska–Białoruś), jak i międzynarodowym (Białoruś–Unia Europejska) do częściowej liberalizacji stosunków politycznych (A 1, A 2). Jednym z najważniejszych instrumentów wykorzystywanych jako forma „miękkiej siły” (*soft power*) w budowaniu współpracy stał się sektor turystyczny.

W konsekwencji wprowadzono strefy bezwizowego wjazdu oraz otwarto przejścia graniczne po stronie białoruskiej w celu zachęcenia obywateli państw Unii Europejskiej do podróżowania na Białoruś. Potwierdza to wzrost liczby przyjazdów i rozwój transgranicznego ruchu turystycznego obejmującego nie tylko obywateli Polski, lecz również Litwy, Łotwy, Niemiec, Czech czy Holandii (A 1, A 3, A 4). Równocześnie Polska oraz inne państwa Unii Europejskiej stosowały wobec obywateli białoruskich relatywnie liberalną politykę wizową.

Sytuacja uległa zasadniczej zmianie po wydarzeniach z 2020 roku. Kryzys w relacjach Białorusi zarówno z Polską, jak i z innymi państwami Unii Europejskiej doprowadził do załamania turystyki transgranicznej na pograniczu polsko-białoruskim. Dwa stricte turystyczne przejścia graniczne zostały zamknięte i pozostają nieczynne do chwili obecnej: przejście Białowieża–Piererów zostało zamknięte 15 marca 2020 roku (A 4), natomiast przejście Rudawka–Lesnaja, mające charakter sezonowy, nie zostało ponownie otwarte po sezonie 2019 (A 3). Dane dotyczące funkcjonującego nadal przejścia Brześć–Terespol mają ograniczoną przydatność dla analizy ruchu turystycznego, ponieważ dominuje tam ruch tranzytowy, a uchwycić ruch typowo turystyczny nie jest możliwe.

Pomimo wprowadzenia przez Białoruś w 2022 roku bezwizowego wjazdu na całe terytorium państwa dla obywateli Polski oraz około 30 innych państw, nie doprowadziło to do znaczącego wzrostu ruchu turystycznego ani odrodzenia turystyki transgranicznej. Wynikało to przede wszystkim z pogorszenia międzynarodowego wizerunku Białorusi. Władze Polski oraz innych państw Unii Europejskiej oficjalnie odradzają swoim obywatelom podróże na Białoruś, natomiast w oficjalnym przekazie władz białoruskich demonizowano państwa “liberalnego Zachodu”, w tym Polskę. Dodatkowo ograniczona liczba funkcjonujących przejść granicznych oraz utrudnienia w ich przekraczaniu, zwłaszcza wielogodzinne oczekiwanie w kolejkach, nie sprzyjały odbudowie transgranicznego ruchu turystycznego.

Reasumując, produkty turystyczne po polskiej stronie granicy po 2020 roku weszły w fazę stagnacji lub regresu. Natomiast po stronie białoruskiej, po okresie lockdownów związanych z pandemią COVID-19, od lat 2021–2022 obserwowany jest proces ich stopniowego odradzania się (A 4, A 5). Proces ten opiera się jednak przede wszystkim na ruchu turystycznym krajowym oraz przyjazdach turystów z Rosji (A 6). Jednocześnie transgraniczny wymiar tych produktów turystycznych uległ wyraźnemu osłabieniu i znajduje się obecnie w fazie kryzysu lub upadku.

6. DYSKUSJA NAUKOWA, OGRANICZENIA I PERSPEKTYWY BADAWCZE

Czynniki wpływające na ograniczenia badania w przedstawionej rozprawie doktorskiej są przedmiotem dyskusji oraz mogą mieć zarówno podłoże organizacyjno-techniczne, jak i koncepcyjno-teoretyczne. Badania oraz analizy, które stanowią podstawę przedłożonego opracowania, zostały przeprowadzone w latach 2019–2026. Na początku badanego okresu sytuacja na pograniczu polsko-białoruskim wskazywała na przewagę trendów związanych z dalszym zmniejszaniem roli granicy jako bariery oraz pozytywnym rozwojem turystyki transgranicznej, co zostało odzwierciedlone w dwóch pierwszych publikacjach o charakterze wstępnym (A1, A2). Natomiast kolejne negatywne wydarzenia po 2020 roku – pandemia, kryzys polityczny, migracyjny oraz transportowy – ograniczyły możliwości przekraczania granicy, prowadzenia badań terenowych na obszarach przygranicznych oraz odwiedzania strony białoruskiej z powodu zagrożenia dla bezpieczeństwa osobistego.

Warto podkreślić, że żaden z sześciu artykułów nie odzwierciedla obecnej sytuacji, lecz ogranicza się do analizy stanu rzeczy aktualnego na moment złożenia tekstu do publikacji lub wcześniejszy, co przekładało się również na wykorzystane dane statystyczne, dostępne z opóźnieniem. Oczywiście występowały także ograniczenia organizacyjno-techniczne związane z dostępem do finansowania i sprzętu, czasem wykonania prac oraz realizacji wypraw terenowych, transportem publicznym oraz słabą dostępnością niektórych badanych obszarów.

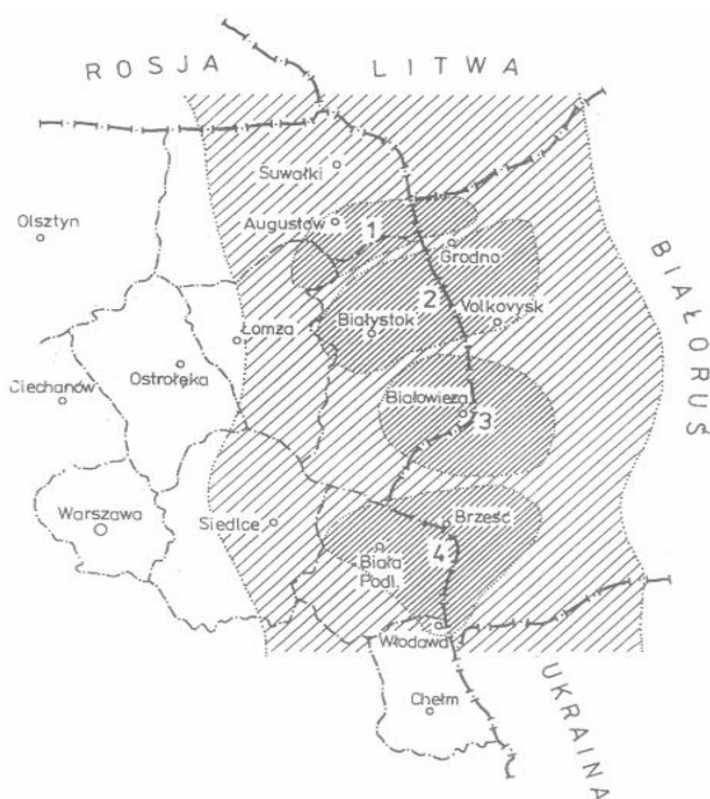
Wśród ograniczeń związanych z danymi statystycznymi warto wskazać na trend, który pojawił się w oficjalnych raportach i opracowaniach na Białorusi. Początkowo był on związany z ograniczaniem dostępu do danych medycznych oraz socjo-demograficznych po kryzysowych latach 2020–2021, jednak później rozpowszechnił się również na inne sektory życia społeczno-gospodarczego, w tym turystykę, kulturę oraz muzealnictwo (A 5). W ostatnich latach zauważalna jest tendencja do publikowania przez białoruski Państwowy Komitet Statystyczny mniej szczegółowych opracowań, zawierających mniejszy zakres danych oraz ograniczoną liczbę wskaźników.

Poza tym widoczna jest polityzacja statystyk oraz ich instrumentalizacja jako narzędzia ideologicznego, a niekiedy także propagandowego (A 4, A 6). Obserwowane jest również zjawisko „przymusowej” turystyki, związane ze sztucznym zawyżaniem liczby odwiedzin w takich miejscach jak Kompleks Memorialny oraz Muzealny „Brzeska Twierdza Bohater”, co wiąże się z odradzaniem postsowieckiego symbolizmu ideologicznego. Uczniów, studentów, członków organizacji patriotycznych oraz związków zawodowych, pracowników służb mundurowych oraz medycznych w sposób administracyjny zachęcano do uczestnictwa w wyjazdach o charakterze turystycznym, mimo że w rzeczywistości osoby te trudno uznać za tradycyjnych „prawidłowych” turystów (A 5). Zjawisko to prowadzi do zniekształcenia i nawet falsyfikacji danych statystycznych dotyczących ruchu turystycznego na Białorusi.

Ponadto w przypadku niektórych destynacji nie jest możliwe ustalenie dokładnej liczby turystów, a dostępne są jedynie dane szacunkowe, pochodzące od administracji obiektów, mediów lub stowarzyszeń turystycznych. Każdy z tych podmiotów w sposób naturalny dąży

do ulepszenia własnego wizerunku oraz do podkreślenia wyjątkowego znaczenia reprezentowanego obszaru, produktu lub instytucji. W celu uniknięcia tych ograniczeń, przy analizie frekwencji w Białowieskim Parku Narodowym oraz ośrodkach muzealnych w Polsce wzięto pod uwagę wyłącznie liczba sprzedanych biletów oraz dane pochodzące z ksiąg ewidencyjnych odwiedzających (A 4, A 5).

Pod względem teoretycznym warto podkreślić, że badania ograniczono tylko do trzech obszarów, które bezsprzecznie stanowią flagowe produkty turystyczne pogranicza polsko-białoruskiego: Kanału Augustowskiego, Puszczy Białowieskiej oraz Twierdzy Brzeskiej. Potwierdza to po pierwsze ich położenie bezpośrednio przy państwowej linii granicznej oraz potencjał ewolucji w kierunku pełnoprawnych transgranicznych obszarów turystycznych, po drugie – atrakcyjność wśród odwiedzających, czego wyrazem jest wysoka frekwencja turystyczna, a po trzecie – duże zainteresowanie tymi obszarami wśród ekspertów i naukowców oraz ich szeroka obecność w literaturze przedmiotu.

Rycina 10. Usytuowanie transgranicznych regionów funkcjonalnych na pograniczu polsko-białoruskim. Źródło: (Suliga, 1996).

Niemniej jednak istnieją również odmienne podejścia do delimitacji pogranicza o charakterze dyskusyjnym. Przykładowo w latach 90. XX wieku zaproponowano podział pogranicza polsko-białoruskiego na cztery regiony (obszary, subregiony) funkcjonalne: Kanał Augustowski, Białystok–Grodno, Puszcę Białowieską oraz Białą Podlaską–Brześć (Eberhardt, 1996; Roman i in., 2018; Suliga, 1996) (A 1, A 2, A 3) (**Ryc. 10**). Koncepcję tę należy uznać za zasadną i mogącą stanowić kierunek dalszych badań. Wynika to z faktu, że uznanie obszaru łączącego Białystok i Grodno za choćby potencjalny produkt turystyczny pogranicza polsko-białoruskiego doprowadzi do poszerzenia przestrzeni, zakresu oraz skali

kolejnych badań. Są to bowiem relatywnie duże miasta i zarazem centra regionów (województwa i obwodu) o wysokiej liczbie mieszkańców oraz znacznym potencjale społeczno-ekonomicznym, w tym kulturowo-turystycznym.

Oczywiście wzdłuż pogranicza polsko-białoruskiego, na osi północ-południe, usytuowane są produkty turystyczne o mniejszej skali – lokalnej oraz regionalnej – które również mogą stanowić istotne kierunki przyszłych analiz naukowych. Przykładem może być polska część pogranicza, czyli tzw. region Przełomu Bugu, gdzie w wrześniu 2025 roku zrealizowano wstępne badania terenowe bez przekraczania granic, obejmujące m.in. rezerwat „Szwajcaria Podlaska”, Sanktuarium Bł. Męczenników Podlaskich w Neplach, Stadninę Koni w Janowie Podlaskim, kopalnię kredy oraz Górę Zamkową w Mielniku, a także prawosławny kompleks Święta Góra Grabarka.

Dużym potencjałem badawczym w przyszłości dysponują również trójstyki granic - polsko-białorusko-litewski w pobliżu Kanału Augustowskiego (A 2) oraz polsko-ukraińsko-białoruski w okolicach Włodawy - które nadal pozostają się bez prawidłowego zagospodarowania turystycznego (Więckowski, 2010b, s. 175–177, 2023a). Kolejnym kierunkiem rozważań naukowych może stać się analiza porównawcza pogranicza polsko-białoruskiego z innymi obszarami granicznymi – zarówno Polski, jak i Białorusi – a także z zewnętrznymi granicami Unii Europejskiej (np. fińsko-rosyjską, estońsko-rosyjską czy rumuńsko-ukraińską). Pozwoliłoby to na identyfikację różnic i podobieństw w funkcjonowaniu turystyki, postrzeganiu dziedzictwa, a także w kwestiach symbolizmu i pamięci narodowej.

W ograniczonym stopniu do analiz przyczyniły się także badania prowadzone na poziomie euroregionalnym, ponieważ po wydarzeniach kryzysowych z lat 2020–2021 współpraca w ramach euroregionów Euroregion Bug, Euroregion Puszcza Białowieska oraz Euroregion Niemen, a także inicjatywa utworzenia nowego euroregionu Przybuże, zostały zawieszone z przyczyn geopolitycznych.

Ponadto badania produktów turystycznych ograniczono do wybranych aspektów, pomijając kwestie *stricte* ekonomiczne, marketingowe, public relations, psychologiczne oraz inne uwarunkowania. Model TALC zastosowano wyłącznie do analiz ruchu granicznego i turystycznego, z pominięciem takich wskaźników jak dochody, liczba hoteli czy liczba miejsc noclegowych.

7. SUPLEMENTY

Suplement 1. Ankieta. Indywidualne wywiady pogłębione.

Data/miejsce _____

Nazwisko Imię _____

Instytucja/Organizacja _____

- Jakie są najbardziej atrakcyjne obszary oraz produkty turystyczne na pograniczu polsko-białoruskim według Pana/Pani opinii?
- Czy granica oraz pogranicze jest atrakcją turystyczną? Czy przekroczenie granicy (transgraniczność) jest istotne?
- W jaki sposób można ocenić infrastrukturę turystyczną (obiekty gastronomiczne, noclegowe, muzea oraz transport itd.) tego obszaru przygranicznego? Czego brakuje, żeby obszar pogranicza lepiej się rozwijał pod kątem turystycznym?
- Jak Pan/Pani ocenia skalę, dynamikę, strukturę oraz sezonowość ruchu turystycznego na pograniczu polsko-białoruskim (ewentualnie do konkretnej destynacji)?
- Jakie były pozytywne skutki okresu łagodzenia reżimu granicznego w latach 2015-2019 dla turystyki na pograniczu polsko-białoruskim? Jaka była ich skala?
- Jakie zmiany zaszły w funkcjonowanie turystyki (branży turystycznej) na pograniczu polsko-białoruskim podczas Pandemii i lockdownu oraz po pogorszeniu białoruski-polskich stosunków?
- Jakie czynności (w tym alternatywne oraz kreatywne) były podejmowane w celu przeciwdziałania negatywnym skutkom dla turystyki spowodowanym wydarzeniami geopolitycznymi? Które z tych działań były skuteczne, a które nie?
- Jakie wnioski można wyciągnąć z doświadczeń zdobytych podczas pandemii oraz innych negatywnych warunków dla turystyki? Co było zrobione dobrze, a co źle? Jakie działania zapobiegawcze mogą być skuteczne w przyszłości?
- Co ogranicza, a co wspiera funkcjonowanie produktów turystycznych pogranicza polsko-białoruskiego na poziomie lokalnym, regionalnym, krajowym, międzynarodowym?
- Jak Pan/Pani ocenia inicjatywy oraz skuteczność sektora państwowego oraz niepaństwowego?

- W jakim stopniu (nie)peryferyjna lokalizacja produktów turystycznych pogranicza wpływa na ich funkcjonowanie?
- Czy jest branża turystyczna przygotowana na ewentualne ponowne otwarcie granicy polsko-białoruskiej? Jaka mógłby być strategia lub plan działań?
- Jak można poprawić obecne negatywne postrzeganie pogranicza polsko-białoruskiego oraz ulepszyć go wizerunek, zmniejszyć strach oraz obawy psychologiczne turystów związane z podróżami?

Suplement 2. Informacja o respondentach.

N	Obywatelstwo	Płeć	Obszar	Sektor	Instytucja & Afiliacja	Data wywiadu	Miejsce wywiadu
1	Polska	M	Przedmoście Terespolskie	Muzealnictwo & Samorząd lokalny	Izba pamięci w Prochowni Terespol	18.10.2024	Terespol
2	Polska	M	Przedmoście Terespolskie	Samorząd Lokalny	Urząd miasta Terespol	18.10.2024	Terespol
3	Polska	K	Przedmoście Terespolskie	Kultura & Samorząd lokalny	Miejski ośrodek kultury, sportu i rekreacji w Terespolu	18.10.2024	Terespol
4	Polska	M	Przedmoście Terespolskie	Kultura & Samorząd lokalny & Muzealnictwo	Ośrodek kultury Gminy Terespol & Izba pamięci w Dziele międzyfortowym	18.10.2024	Kobylany
5	Białoruś	K	Memorialny kompleks Twierdzy Brzeskiej	Kultura & NGO & Muzealnictwo*	Projekt „Atlas Twierdzy Brzeskiej” & Fundusz Rozwoju Twierdzy Brzeskiej* & Kompleks Muzealny „Bohaterska Twierdza Brzeska”**	03.12.2024	on-line
6	Białoruś	K	Memorialny kompleks Twierdzy Brzeskiej	Kultura & NGO	Menedżment kultury & Fundusz Rozwoju Twierdzy Brzeskiej*	13.12.2024	on-line
7	Białoruś	M	Eksperti międzynarodowi	Nauka & Turyzm*	Doktorant historii & przewodnik turystyczny*	12.09.2024	Warszawa
8	Polska	M	Eksperti międzynarodowi	Nauka	Profesor Geografii	04.10.2024	Warszawa
9	Białoruś	K	Eksperti międzynarodowi	Turizm	Współzałożyciel firmy turystycznej na Białorusi	16.10.2024	on-line
10	Polska	K	Puszcza Białowieska	NGO & Turyzm	Lokalna Organizacja Turystyczna „Region Puszczy Białowieskiej”	29.10.2024	Hajnówka
11	Polska	K	Puszcza Białowieska	Samorząd lokalny & Turyzm	Wydział Promocji i Rozwoju powiatu Hajnówka & Centrum Turystyki i Promocji „Kraina Żubra”	29.10.2024	Białowieża

12	Polska	K	Puszcza Białowieska	Ochrona środowiska	Dział Udostępniania Białowieskiego Parku Narodowego	30.10.2024	on-line
13	Polska	M	Puszcza Białowieska	Ochrona środowiska & Turyzm	Zespół Ochrony Przyrody Białowieskiego Parku Narodowego & przewodnik turystyczny	30.10.2024	on-line
14	Polska	M	Kanał Augustowski	Samorząd lokalny	Wydział Komunikacji Społecznej, Kultury, Turystyki i Promocji Urzędu miasta Augustów	24.10.2024	on-line
15	Polska	K	Kanał Augustowski	NGO & Turyzm	Augustowska Organizacja Turystyczna	25.10.2024	Augustów
16	Polska	K	Kanał Augustowski	Muzealnictwo	Muzeum Ziemi Augustowskiej	25.10.2024	Augustów

Uwagi:

* wcześniejsze doświadczenie zawodowe

- Wywiady przeprowadzone z respondentami [R 1, 4, 5, 6] wykonali pomocniczą rolę dla opracowania **artykułu 5**.

- Wywiady przeprowadzone z respondentami [R 1 - 9] stanowią podstawę dla analiz zawartych w **artykule 6**.

8. LITERATURA WYKORZYSTANA W TEKŚCIE OBJAŚNIAJĄCYM

- Adamowicz, M. (2007). Zielone Płuca Polski jako przykład kompleksowego produktu terytorialnego. W M. Adamowicz (Red.), *Produkty marketingowe w rozwoju lokalnym i regionalnym* (s. 13–36). Wydawnictwo SGGW.
- Anas, N., & Ishaq, K. (2022). Qualitative Research Method in Social and Behavioural Science Research. *International Journal of Management, Social Sciences, Peace and Conflict Studies*, 5(1), 89–93.
- Andersen, D. J., & Prokkola, E.-K. (Red.). (2022). *Borderlands resilience: Transitions, adaptation and resistance at borders*. Routledge.
- Anderson, J., & O'Dowd, L. (1999). Borders, Border Regions and Territoriality: Contradictory Meanings, Changing Significance. *Regional Studies*, 33(7), 593–604. <https://doi.org/10.1080/00343409950078648>
- Balawajder, G. (2013). Granica państwa jako kategoria wielowymiarowa. *Pogranicze. Polish Borderlands Studies*, 1(1), 44–56. <https://doi.org/10.25167/ppbs1063>
- Balogh, P. (2019). The revival of cultural heritage and borders: A literature review with some explanatory remarks. W A. Källén (Red.), *Heritage and borders* (s. 13–35). The Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities.
- Bański, J. (2010). Granica w badaniach geograficznych – definicja i próby klasyfikacji. *Przegląd Geograficzny*, 82(4), 489–508. <https://doi.org/10.7163/PrzG.2010.4.1>
- Bar-Koëlis, D., & Wendt, J. A. (2018). Comparison of cross-border shopping tourism activities at the Polish and Romanian external borders of European Union. *Geographia Polonica*, 91(1), 113–125. <https://doi.org/10.7163/GPol.0103>
- Bobowska, M. (2018). Szlaki turystyczne w województwie podlaskim—Struktura, system kierowania i możliwości ich wykorzystania w turystyce transgranicznej. W S. Sialverstava, A. Roman, & J. Zuzda (Red.), *Promocja turystyki na pograniczu polsko-białoruskim* (s. 189–200). Wydawnictwo Niepublicznej Placówki Doskonalenia Nauczycieli „Edukacja, Wychowanie i Bezpieczeństwo” przy Towarzystwie Zapobiegania Tonięciom i Ratowania Tonących w Białymstoku.
- Bogumił, Z., Wawrzyniak, J., Buchen, T., Ganzer, C., & Senina, M. (Red.). (2015). *The Enemy on Display: The Second World War in Eastern European Museums* (1. wyd.). Berghahn Books. <https://doi.org/10.2307/j.ctt9qd9gr>
- Bogusz, T., & Sialverstava, S. (2018). Wielokulturowość polsko-białoruskiego pogranicza: Aspekt turystyczny. W S. Sialverstava, A. Roman, & J. Zuzda (Red.), *Promocja turystyki na pograniczu polsko-białoruskim* (s. 69–78). Wydawnictwo Niepublicznej Placówki Doskonalenia Nauczycieli „Edukacja, Wychowanie i Bezpieczeństwo” przy Towarzystwie Zapobiegania Tonięciom i Ratowania Tonących w Białymstoku.
- Borschberg, P., & North, M. (2010). Transcending borders: The sea as realm of memory. *Asia Europe Journal*, 8(3), 279–292. <https://doi.org/10.1007/s10308-010-0271-x>
- Bógdał-Brzezińska, A., & Wendt, J. A. (2025). *Small States in the Shatter Belt: Demographic and Geopolitical Challenges of the Baltic States* (1. wyd.). Routledge.

- <https://doi.org/10.4324/9781003711629>
- Brambilla, C. (2015). Exploring the Critical Potential of the Borderscapes Concept. *Geopolitics*, 20(1), 14–34. <https://doi.org/10.1080/14650045.2014.884561>
- Brańka, T., Donaj, Ł., & Jańczak, J. (2020). Border Processes in Contemporary Baltic–Black Sea Region: Between (Re)Bordering and Debordering. W O. Bogdanova & A. Makarychev (Red.), *Baltic-Black Sea Regionalisms* (s. 9–26). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-24878-9_2
- Bronisz, U., & Jakubowski, A. (2017). Rural Tourism as a Factor Stimulating the Development of Border Areas – The Case of Lubelskie Voivodeship. *Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie - Problemy Rolnictwa Światowego*, 17(4), 21–30. <https://doi.org/10.22630/PRS.2017.17.4.78>
- Butler, R. W. (1980). The Concept of a Tourism Area Cycle of Evolution: Implications of Resources Management. *The Canadian Geographer*, 24(1), 5–12. <https://doi.org/10.1111/j.1541-0064.1980.tb00970.x>
- Butler, R. W. (2009a). Tourism Destination Development: Cycles and Forces, Myths and Realities. *Tourism Recreation Research*, 34(3), 247–254. <https://doi.org/10.1080/02508281.2009.11081600>
- Butler, R. W. (2009b). Tourism in the future: Cycles, waves or wheels? *Futures*, 41(6), 346–352. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2008.11.002>
- Butler, R. W. (2011). *Tourism Area Life Cycle* (C. Cooper, Red.). Goodfellow Publishers Limited.
- Butler, R., & Weidenfeld, A. (2012). Cooperation and Competition During the Resort Lifecycle. *Tourism Recreation Research*, 37(1), 15–26. <https://doi.org/10.1080/02508281.2012.11081684>
- Cairney, P., Heikkilä, T., & Wood, M. (2019). *Making Policy in a Complex World* (1. wyd.). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108679053>
- Cerić, D. (2025). *Morze jako granica i przestrzeń współpracy: Transgraniczna morska przestrzeń turystyczna regionu Morza Bałtyckiego* (T. 283). Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego Polska Akademia Nauk. <https://doi.org/10.7163/9788397349476>
- Chojnacka-Ożga, L., & Ożga, W. (2007). Działania Lasów Państwowych na rzecz turystyki w rozwoju lokalnym. W M. Adamowicz (Red.), *Produkty marketingowe w rozwoju lokalnym i regionalnym* (s. 49–57). Wydawnictwo SGGW.
- Chojnicki, Z. (1999). *Podstawy metodologiczne i teoretyczne geografii*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Ciok, S. (1990). *Problematyka obszarów przygranicznych Polski Południowo-Zachodniej: Studium społeczno-ekonomiczne: Studia Geograficzne*, 68. PWN.
- Cooper, C. (2005). The Future of Tourism: Trends and Issues Within our Control. W C. Cooper, J. Fletcher, A. Fyall, D. Gilbert, & S. Wanhill (Red.), *Tourism: Principles and practice* (3rd ed, s. 764–789). Financial Times Prentice Hall.
- Cyargeenka, A. (2023). Białowieża Forest as a tourist product of the area on the Polish-Belarusian borderland. *Geografický časopis - Geographical Journal*, 75(4), 369–391. <https://doi.org/10.31577/geogrcas.2023.75.4.18>
- Cyargeenka, A. (2025). Brest Fortress as a flagship tourist product in the context of

- geopolitical change and heritage significance. *Przegląd Geograficzny*, 97(3), 241–264. <https://doi.org/10.7163/PrzG.2025.3.1>
- Dołzbłasz, S. (2017). *Sieci współpracy transgranicznej na pograniczach Polski*. Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego. Uniwersytet Wrocławski.
- Dołzbłasz, S. (2018). A network approach to transborder cooperation studies as exemplified by Poland's eastern border. *Geographia Polonica*, 91(1), 63–76. <https://doi.org/10.7163/GPol.0091>
- Eberhardt, P. (1996). Propozycja wydzielenia regionów współpracy na wschodnim pograniczu Polski. W A. Miszczuk & R. Wiśniewski (Red.), *Informacyjno-infrastrukturalne uwarunkowania współpracy transgranicznej* (T. 2, s. 85–88). Norbertinum.
- Fletcher, J. (2005). Tourism and Development Planning. W C. Cooper, J. Fletcher, A. Fyall, D. Gilbert, & S. Wanhill (Red.), *Tourism: Principles and practice* (3rd ed, s. 296–337). Financial Times Prentice Hall.
- Foucher, M. (2007). *L'obsession des frontières*. Perrin.
- Fyall, A., & Wanhill, S. (2005). Attractions. W C. Cooper, J. Fletcher, A. Fyall, D. Gilbert, & S. Wanhill (Red.), *Tourism: Principles and practice* (3rd ed, s. 344–383). Financial Times Prentice Hall.
- Gierasimiuk, A., Karczewski, A., & Kurzawa, M. (2005). *Podlaskie parki narodowe i krajobrazowe*. Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego.
- Gore, S., Borde, N., Hegde Desai, P., & George, B. (2021). Empirically Mapping the Evolutionary Phases of Tourism Area Life Cycle (TALC): The Case of Goa, India. *Tourism*, 69(3), 346–366. <https://doi.org/10.37741/t.69.3.2>
- Gradzińska, A. (2015). *Transgraniczny produkt turystyczny* (Wydanie 1). Uniwersytet Szczeciński.
- Gralak, K. (2007). Zielone Szlaki „Greenways” jako przykład markowego produktu turystycznego. W M. Adamowicz (Red.), *Produkty marketingowe w rozwoju lokalnym i regionalnym* (s. 37–48). Wydawnictwo SGGW.
- Guichonnet, P., & Raffestin, C. (1974). *Géographie des frontières*. Presses universitaires de France.
- Heffner, K. (2023). Granica – definicje, etymologia, typologia. Ewolucja pojęć i nowe znaczenia. W A. Rykała (Red.), *W kręgu geografii politycznej i dyscyplin „okolicznych”*. *Studia dedykowane Profesorowi Markowi Sobczyńskiemu* (s. 101–140). Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. <https://doi.org/https://doi.org/10.18778/8331-035-0.04>
- Hesse-Biber, S. (2010). Qualitative Approaches to Mixed Methods Practice. *Qualitative Inquiry*, 16(6), 455–468. <https://doi.org/10.1177/1077800410364611>
- Hooghe, L., & Marks, G. (2003). Unraveling the Central State, but How? Types of Multi-level Governance. *American Political Science Review*, 97(2), 233–243. <https://doi.org/10.1017/S0003055403000649>
- Hovinen, G. R. (1981). A tourist cycle in Lancaster County, Pennsylvania. *Canadian Geographies / Géographies Canadiennes*, 25(3), 283–286. <https://doi.org/10.1111/j.1541-0064.1981.tb01649.x>
- Huntington, S. P. (1996). *The clash of civilizations and the remaking of world order*. Simon &

- Schuster.
- Ivanova, V. S., & Smaljančuk, A. F. (Red.). (2019). „Za peršymi savetami”: *Pol'ska-belaruskae pamežža 1939-1941 hh. U vusnych uspaminach žycharoŭ Belarusi*. Wydavec Zmicer Kolas.
- Jalinik, M. (2016). Możliwości rozwoju sylwanoturystyki na obszarze Puszczy Białowieskiej / *Silvanus Tourism Development Opportunities In The Area Of The Bialowieza Forest*. *Ekonomiczne Problemy Turystyki*, 33(1), 313–322. <https://doi.org/10.18276/ept.2016.1.33-25>
- Jalinik, M. (2017). TOURIST TRAFFIC IN THE BIAŁOWIEŻA FOREST IN THE LIGHT OF RESEARCH. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, (473), 247–256. <https://doi.org/10.15611/pn.2017.473.22>
- Jańczak, J. (2024). Cross-border Governance, De-Bordering and Re-Bordering in Border Twin Towns and Cities. Europe in Comparative Perspective. *Rocznik Integracji Europejskiej*, (18), 309–320. <https://doi.org/10.14746/rie.2024.18.20>
- Kaczmarek, J., Stasiak, A., & Włodarczyk, B. (2005). *Produkt turystyczny: Pomysł, organizacja, zarządzanie*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Kaczmarek, J., Stasiak, A., & Włodarczyk, B. (2010). *Produkt turystyczny: Pomysł, organizacja, zarządzanie* (Wyd. 2. zm). Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Källén, A. (Red.). (2019). *Heritage and borders*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
- Kałuski, S. (2017). *Blizny historii: Geografia granic politycznych współczesnego świata*. Wydawnictwo Akademickie „Dialog”.
- Kask, T., & Hinsberg, A. (2012). Tourism landscapes and heritage in change. Tallinn/Kadriori case (Estonia). W A. Kagermeier & J. Saarinen (Red.), *Transforming and Managing Destinations: Tourism and Leisure in a Time of Global Change and Risks* (s. 301–308). Verl. MetaGIS-Systems.
- Kazulka, H. (2002). Belovezhskaya Pushcha State National Park as a strictly protected natural area of Belarus. W O. De Bruijn, H. Kazulka, & C. Okołów (Red.), *The Bialowieza Forest in the third millennium: Challenges for nature conservation and sustainable development: Proceedings of the cross-border conference held in Kamenyuki (Belarus) and Bialowieza (Poland) from 27th to 29th June 2000* (s. 57–64). Lavrov S. B.
- Kiryłuk, H. (2016). Forest resources as a basis to creation of an integrated tourist product of an area on the example of Białowieża forest. *Ekonomia i Środowisko*, 4(59), 307–317.
- Kolosov, V., & Więckowski, M. (2018). Border changes in Central and Eastern Europe: An introduction. *Geographia Polonica*, 91(1), 5–16. <https://doi.org/10.7163/GPol.0106>
- Komornicki, T., Wiśniewski, R., & Miszczuk, A. (2019). Delimitacja przygranicznych obszarów problemowych [The delimitation of problem border areas]. *Przegląd Geograficzny*, 91(4), 467–486. <https://doi.org/10.7163/PrzG.2019.4.2>
- Komornicki, T., Wiśniewski, R., Szejgiec-Kolenda, B., & Ciołek, D. (2022). *Ekonomiczne, społeczne i geopolityczne uwarunkowania ruchu granicznego =: Economic, social and geopolitical conditioning of the cross-border traffic*. Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania. Polska Akademia Nauk.
- Konrad, V., Richardson, P., Prokkoła, E.-K., Ridanpää, J., Rahman, M. Z., Horsti, K., Moyo,

- I., Laine, J. P., Lois, M., Andersen, D. J., Timothy, D. J., Więckowski, M., & Boyle, E. (2025). Geopolitics and Memorialisation of Borders. *Geopolitics*, 1–54. <https://doi.org/10.1080/14650045.2025.2514754>
- Kowalczyk, A. (2014). Fenomenologia przestrzeni turystycznej. *Turyzm/Tourism*, 24(1), 9–15. <https://doi.org/10.18778/0867-5856.24.1.01>
- Kozieł, M. (2010). Ochrona walorów przyrodniczo-krajobrazowych na pograniczu polsko-białoruskim na przykładzie Puszczy Białowieskiej. *Problemy Ekologii Krajobrazu, T. XXVI*, 271–284.
- Kriukow, J. (2024). Writing Up Qualitative Results. W *Cooking Up Qualitative Results: A Guide to Writing the Results Chapter*.
- Kropinova, E. (2021). Transnational and Cross-Border Cooperation for Sustainable Tourism Development in the Baltic Sea Region. *Sustainability*, 13(4), 2111. <https://doi.org/10.3390/su13042111>
- Kruczek, Z. (2011). *Atrakcje turystyczne: Fenomen, typologia, metody badań*. Wydawnictwo „Proksenia”.
- Kruczek, Z. (2015). The use of the Butler Cycle and the Chaos Theory in the interpretation of the development of the Żegiestów-Zdrój health resort. *Geotourism/Geoturystyka*, 42–43(1), 67. <https://doi.org/10.7494/geotour.2015.42-43.67>
- Kruczek, Z., & Szromek, A. R. (2011). Butler’s model to interpret the development of tourist attractions, based on the example of the Salt Mine in Wieliczka. *Folia Turistica*, 25(1), 249–263.
- Kruczek, Z., & Szromek, A. R. (2017). Próba zastosowania modelu TALC i teorii chaosu w analizie rozwoju karpackiego uzdrowiska Żegiestów-Zdrój. *Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie / Politechnika Śląska*, 102, 191–201.
- Kudźmaitė, G. (2019). Before, during and after crossing the border: Narrating the ‘visa-free Grodno’. *Visual Studies*, 34(2), 148–163. <https://doi.org/10.1080/1472586X.2019.1654910>
- Kul-Sialverstava, S. (2014). Pamięć historyczna mieszkańców pogranicza białorusko-polskiego. W K. Snarski & A. Żulpa (Red.), *W krainie wielu tradycji. Badania etnograficzne na pograniczu polsko- -litewsko-białoruskim w XX i początkach XXI wieku* (s. 120–136). Wydawnictwo Muzeum Okręgowego w Suwałkach.
- Leiper, N. (1990). Tourist attraction systems. *Annals of Tourism Research*, 17(3), 367–384. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(90\)90004-B](https://doi.org/10.1016/0160-7383(90)90004-B)
- Light, D., Young, C., & Czepczyński, M. (2009). Heritage tourism in Central and Eastern Europe. W D. J. Timothy & G. P. Nyaupane (Red.), *Cultural heritage and tourism in the developing world: A regional perspective* (s. 224–245). Routledge.
- Lisowski, A. (2003). *Koncepcje przestrzeni w geografii człowieka*. WGiSR. UW.
- Liu, Z., Dunford, M., & Liu, W. (2021). Coupling national geo-political economic strategies and the Belt and Road Initiative: The China-Belarus Great Stone Industrial Park. *Political Geography*, 84, 102296. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2020.102296>
- Marczak, M., & Borzyszkowski, J. (2009). Region (obszar) jako produkt turystyczny. *Zeszyty Naukowe Wydziału Nauk Ekonomicznych*, 1(13), 117–126.
- Marin, A. (2011). From breach to bridge: The Augustów canal, an ecotourism destination

- across the EU's border with Belarus. *Articulo*, (6).
<https://doi.org/10.4000/articulo.1705>
- Marin, A. (2016). Of barriers, breaches and bridges. Cross-border ecotourism and the prospect of horizontal governance acting as a bridge in Belarus–EU neighbourhood relations. W I. Liikanen, J. W. Scott, & T. Sotkasiira (Red.), *The EU's Eastern Neighbourhood: Migration, borders and regional stability* (s. 115–133). Routledge.
- Marks, G. (1993). Structural Policy and Multilevel Governance in the EC. W A. Cafruny & G. Rosenthal (Red.), *The State of the European Community* (s. 391–410). Lynne Rienner.
- Martinez, O. J. (1994). The Dynamics of Border Interaction. New Approaches to Border Analysis. W C. H. Schofield (Red.), *Global Boundaries: World Boundaries* (T. 1). Routledge.
- Mazurek, T. (2013). Transgraniczna przestrzeń przy wschodniej granicy Polski a perspektywy rozwoju turystyki. W T. Studzieniecki (Red.), *Lasy w Europie. Turystyka, gospodarka, ekologia* (s. 176–192). Academia Europa Nostra.
- Mazurkiewicz, L. (2011). O próbie zastosowania teorii chaosu do opisu ewolucji obszaru turystycznego. *Przegląd Geograficzny*, 83(2), 187–203.
<https://doi.org/10.7163/PrzG.2011.2.2>
- McDowell, S. (2008). Heritage, Memory and Identity. W B. Graham & P. Howard (Red.), *The Ashgate research companion to heritage and identity* (s. 37–54). Ashgate Publishing.
- McGrath, E., Yarwood, R., & Harmer, N. (2025). Crossing riverborderscapes and a view from in-between: Passenger ferries in South West England. *Area*, 57(2), e12913.
<https://doi.org/10.1111/area.12913>
- Medlik, S. (1995). *Dictionary of travel, tourism & hospitality*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Michałowski, K., & Łagowska, B. (2007). Produkty turystyczne w województwie podlaskim i ich znaczenie w rozwoju regionu. W M. Adamowicz (Red.), *Produkty marketingowe w rozwoju lokalnym i regionalnym* (s. 147–158). Wydawnictwo SGGW.
- Middleton, V. T. C. (1996). *Marketing w turystyce*. Polska Agencja Promocji Turystyki.
- Middleton, V. T. C., Fyall, A., & Morgan, M. (2009). *Marketing in travel and tourism* (4th ed). Butterworth-Heinemann.
- Mironowicz, A. (2013). Specyfika pogranicza polsko-białoruskiego. W R. Łoś & J. Reginii-Zacharski (Red.), *Sąsiedztwo i pogranicze—Między konfliktem a współpracą* (T. 2). Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
<https://doi.org/10.18778/7525-825-7.15>
- Naumov, N., & Weidenfeld, A. (2019). From Socialist icons to Post-Socialist attractions: Iconicity of socialist heritage in Central and Eastern Europe. *Geographia Polonica*, 92(4), 379–393. <https://doi.org/10.7163/GPol.0147>
- Nelson, V. (2013). *An Introduction to the Geography of Tourism*. Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Newman, D. (2006). Borders and Bordering: Towards an Interdisciplinary Dialogue. *European Journal of Social Theory*, 9(2), 171–186.
<https://doi.org/10.1177/1368431006063331>

- O'Dowd, L. (2001). State Borders, Border Regions and the Construction of European Identity. W M. Kohli & M. Novak (Red.), *Will Europe Work?: Integration, Employment and the Social Order* (s. 95–110). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203167359>
- Otto, I. M., Shkaruba, A., & Kireyeu, V. (2011). The Rise of Multilevel Governance for Biodiversity Conservation in Belarus. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 29(1), 113–132. <https://doi.org/10.1068/c09196>
- Paasi, A. (1999). Boundaries as Social Practice and Discourse: The Finnish-Russian Border. *Regional Studies*, 33(7), 669–680. <https://doi.org/10.1080/00343409950078701>
- Paasi, A. (2012). Border Studies Reanimated: Going beyond the Territorial/Relational Divide. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 44(10), 2303–2309. <https://doi.org/10.1068/a45282>
- Page, S., & Connell, J. (2020). *Tourism: A modern synthesis* (Fifth Edition). Routledge.
- Palmowski, T. (Red.). (2007). *Pogranicze polsko-rosyjskie: Problemy współpracy transgranicznej z Obwodem Kaliningradzkim*. Bernardinum.
- Pegani, A. (2023). ASPEKTY METODYCZNE W PRZEPROWADZANIU BADAŃ NAUKOWYCH – BADANIA JAKOŚCIOWE. *Wiedza Obronna*, Tom 285 Nr 4 (2023). <https://doi.org/10.34752/2023-N285>
- Perrier Bruslé, L. (2013). The Border as a Marker of Territoriality: Multi-Scalar Perspectives and Multi-Agent Processes in a South American Borderland Region. *Geopolitics*, 18(3), 584–611. <https://doi.org/10.1080/14650045.2012.749242>
- Piattoni, S. (2009). Multi-level Governance: A Historical and Conceptual Analysis. *Journal of European Integration*, 31(2), 163–180. <https://doi.org/10.1080/07036330802642755>
- Piattoni, S. (2010). *The theory of multi-level governance: Conceptual, empirical, and normative challenges*. Oxford University Press.
- Powęska, H. (2007). Znaczenie krajobrazu kulturowego dla rozwoju turystyki wiejskiej. W M. Adamowicz (Red.), *Produkty marketingowe w rozwoju lokalnym i regionalnym* (s. 197–204). Wydawnictwo SGGW.
- Prokkola, E.-K., Andersen, D. J., Jakola, F., Nilson, T., & Svensson, S. M. H. (2024). Multilayered Borders as a Method for Studying Tourism Destinations: A Case of Northern European Border Regions. *Journal of Borderlands Studies*, 1–21. <https://doi.org/10.1080/08865655.2024.2415026>
- Prokkola, E.-K., & Lois, M. (2016). Scalar politics of border heritage: An examination of the EU's northern and southern border areas. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 16(sup1), 14–35. <https://doi.org/10.1080/15022250.2016.1244505>
- Rak, G., & Pstrocka-Rak, M. (2011). Ścieżki rozwoju, upadku i odmłodzenia obszarów recepcji turystycznej. *Turystyka i Rekreacja*, 7(1), 41–53.
- Rak, G., & Pstrocka-Rak, M. (2013). Ewolucja destynacji turystycznych i jej determinanty. W R. Nowacki (Red.), *Między historią a przyszłością turystyki* (s. 71–90). Politechnika Opolska.
- Rak, G., & Pstrocka-Rak, M. (2014). Cykl życiowy górskiego ośrodka turystycznego I generacji na przykładzie Karpacza. *Turystyka i Rekreacja*, 11(1), 109–119.
- Ramutsindela, M. (Red.). (2014). Overlapping political and ecological borders on the Polish

- borderlands. W *Cartographies of nature: How nature conservation animates borders*. Cambridge Scholars Publishing.
- Roman, A., Sawoško, K., Żendzian, J. G., & Niesteruk, P. (2018). Motywy podróżowania na pograniczu polsko-białoruskim. W S. Sialverstava, A. Roman, & J. Zuzda (Red.), *Promocja turystyki na pograniczu polsko-białoruskim* (s. 171–188). Wydawnictwo Niepublicznej Placówki Doskonalenia Nauczycieli „Edukacja, Wychowanie i Bezpieczeństwo” przy Towarzystwie Zapobiegania Tonięciom i Ratowania Tonących w Białymstoku.
- Rutkiewicz, A. (2013). Leśne produkty turystyczne Puszczy Białowieskiej. *Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej*, 15(4[37]), 270–276.
- Saarinen, J., & Kask, T. (2008). Transforming Tourism Spaces in Changing Socio-Political Contexts: The Case of Pärnu, Estonia, as a Tourist Destination. *Tourism Geographies*, 10(4), 452–473. <https://doi.org/10.1080/14616680802434072>
- Scott, J. W. (2018). Border politics in Central Europe: Hungary and the role of national scale and nation-building. *Geographia Polonica*, 91(1), 17–32. <https://doi.org/10.7163/GPol.0101>
- Sendhardt, B. (2013). Border Types and Bordering Processes: A Theoretical Approach to the EU/Polish-Ukrainian Border as a Multi-dimensional Phenomenon. W A. Lechevalier & J. Wielgohs (Red.), *Borders and Border Regions in Europe* (s. 21–44). transcript Verlag. <https://doi.org/10.1515/transcript.9783839424421.21>
- Singh, S. (2021). Time, tourism area ‘life-cycle,’ evolution and heritage. *Journal of Heritage Tourism*, 16(2), 218–229. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2020.1766475>
- Sohn, C. (2014). The Border as a Resource in the Global Urban Space: A Contribution to the Cross-Border Metropolis Hypothesis. *International Journal of Urban and Regional Research*, 38(5), 1697–1711. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12071>
- Sohn, C. (2022). How to brand a border despite its wall? A social semiotics approach to cross-border place branding. *Geoforum*, 135, 82–92. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2022.07.016>
- Stasiak, A., & Włodarczyk, B. (2008). Transgraniczne produkty turystyczne. *Транскордонне співробітництво як фактор активізації євроінтеграційних процесів*, 336–338.
- Stec, A. (2015). WIELOASPEKTOWE PODEJŚCIE DO DEFINICJI PRODUKTU TURYSTYCZNEGO. *Modern Management Review*, XX(3), 233–248. <https://doi.org/10.7862/rz.2015.mmr.47>
- Stoffelen, A., Ioannides, D., & Vanneste, D. (2017). Obstacles to achieving cross-border tourism governance: A multi-scalar approach focusing on the German-Czech borderlands. *Annals of Tourism Research*, 64, 126–138. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2017.03.003>
- Stoffelen, A., & Timothy, D. J. (2023). Bordering, ordering and othering through tourism: The tourism geographies of borders. *Tourism Geographies*, 25(8), 1974–1992. <https://doi.org/10.1080/14616688.2023.2291818>
- Studzienicki, T. (2013). Puszcza białowieska jako transgraniczny obszar recepcji turystycznej. W T. Studzienicki (Red.), *Lasy w Europie. Turystyka, gospodarka, ekologia* (s. 150–175). Academia Europa Nostra.
- Studzienicki, T., Jakubowski, A., & Kurowska-Pysz, J. (2023). Lithuanian-Polish Tourist

- Cross-Border Functional Area – a new concept for the development of a cross-border tourist destination. *Prace i Studia Geograficzne*, 68(1), 65–82. <https://doi.org/10.48128/pisg/2023-68.1-04>
- Studzieniecki, T., Jakubowski, A., & Meyer, B. (2022). Key conditions for Euroregions development at external EU borders: A case study of the Polish–Belarusian borderland. *Regional Science Policy & Practice*, 14(4), 718–739. <https://doi.org/10.1111/rsp3.12414>
- Studzieniecki, T., & Meyer, B. (2019). Strategia jako instrument wielopoziomowego zarządzania turystyką w województwie pomorskim. W T. Studzieniecki & M. Łuczak (Red.), *Glokalizacja w turystyce: Kadry—Zarządzanie—Współpraca* (s. 13–34). Bernardinum.
- Studzińska, D. (2023). Borderlands in times of crisis: The possibility of de-marginalisation of the Polish border zone with Russia after the outbreak of war in Ukraine. *Moravian Geographical Reports*, 31(3), 120–128. <https://doi.org/10.2478/mgr-2023-0011>
- Suliga, J. (1996). Polsko-białoruska współpraca przygraniczna w dziedzinie planowania przestrzennego. W A. Miszczuk & R. Wiśniewski (Red.), *Informacyjno-infrastrukturalne uwarunkowania współpracy transgranicznej* (T. 2, s. 89–92). Norbertinum.
- Szromek, A. R. (2019). An Analytical Model of Tourist Destination Development and Characteristics of the Development Stages: Example of the Island of Bornholm. *Sustainability*, 11(24), 6989. <https://doi.org/10.3390/su11246989>
- Timothy, D. J. (1995). Political boundaries and tourism: Borders as tourist attractions. *Tourism Management*, 16(7), 525–532. [https://doi.org/10.1016/0261-5177\(95\)00070-5](https://doi.org/10.1016/0261-5177(95)00070-5)
- Timothy, D. J. (1997). Tourism and the personal heritage experience. *Annals of Tourism Research*, 24(3), 751–754. [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(97\)00006-6](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(97)00006-6)
- Timothy, D. J. (2002). *Tourism and Political Boundaries*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203214480>
- Timothy, D. J., & Boyd, S. W. (2006). Heritage Tourism in the 21st Century: Valued Traditions and New Perspectives. *Journal of Heritage Tourism*, 1(1), 1–16. <https://doi.org/10.1080/17438730608668462>
- Timothy, D. J., & Boyd, S. W. (2015). *Tourism and trails: Cultural, ecological and management issues*. Channel View Publications.
- Timothy, D. J., & Gelbman, A. (2015). Tourist lodging, spatial relations, and the cultural heritage of borderlands. *Journal of Heritage Tourism*, 10(2), 202–212. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2014.985227>
- Timothy, D. J., & Nyaupane, G. P. (Red.). (2009). *Cultural heritage and tourism in the developing world: A regional perspective*. Routledge.
- Timothy, D. J., Saarinen, J., & Viken, A. (2016). Editorial: Tourism issues and international borders in the Nordic Region. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 16(sup1), 1–13. <https://doi.org/10.1080/15022250.2016.1244504>
- Timothy, D. J., & Więckowski, M. (2022). Borders, Heritage, and Memory. W D. J. Timothy & A. Gelbman, *Routledge Handbook of Borders and Tourism* (1. wyd., s. 219–240). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003038993-20>

- Wanhill, S. (2002). Creating Themed Entertainment Attractions: A Nordic Perspective. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 2(2), 123–144. <https://doi.org/10.1080/15022250216291>
- Węclawowicz, G. (Red.). (2006). *Studia nad przestrzennym zagospodarowaniem obszaru wzdłuż granicy polsko-niemieckiej*. Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN im. Stanisława Leszczyckiego.
- Więckowski, M. (2010a). Tourism development in the borderlands of Poland. *Geographia Polonica*, 67–81. <https://doi.org/10.7163/GPol.2010.2.5>
- Więckowski, M. (2010b). *Turystyka na obszarach przygranicznych Polski*. IGiPZ PAN.
- Więckowski, M. (2014a). Overlapping political and ecological borders on the Polish borderlands. W M. Ramutsindela (Red.), *Cartographies of nature: How nature conservation animates borders* (s. 219–237). Cambridge Scholars Publishing.
- Więckowski, M. (2014b). Przestrzeń turystyczna – próba nowego spojrzenia. *Turyzm/Tourism*, 24(1), 17–24. <https://doi.org/https://doi.org/10.18778/0867-5856.24.1.02>
- Więckowski, M. (2018). Political borders under ecological control in the Polish borderlands. *Geographia Polonica*, 91(1), 127–138. <https://doi.org/10.7163/GPol.0105>
- Więckowski, M. (2020). Natural heritage as a resource for tourism development in the Polish Carpathians. *Geografický časopis - Geographical Journal*, 72(3), 243–259. <https://doi.org/10.31577/geogrcas.2020.72.3.12>
- Więckowski, M. (2022a). A cautionary tale for the generations. The reconstruction of the former border-check-points in Poland. *Journal of Heritage Tourism*, 17(6), 702–717. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2022.2098041>
- Więckowski, M. (2022b). Turystyczne wykorzystanie oznaczeń granic w Polsce = Tourist use of border markers in Poland. *Przegląd Geograficzny*, 94(2), 253–271. <https://doi.org/10.7163/PrzG.2022.2.5>
- Więckowski, M. (2023a). How border tripoints offer opportunities for transboundary tourism development. *Tourism Geographies*, 25(1), 310–333. <https://doi.org/10.1080/14616688.2021.1878268>
- Więckowski, M. (2023b). Znaczenie rekonstrukcji granic reliktowych na przykładzie granicy pomiędzy monarchią austro-węgierską a Imperium Rosyjskim. *Czasopismo Geograficzne*, 94(2), 219–243. <https://doi.org/10.12657/czageo-94-09>
- Więckowski, M. (2025). The contemporary Polish borders in a state of change. *GeoJournal*, 90(1). <https://doi.org/10.1007/s10708-024-11248-7>
- Więckowski, M., & Cyargeenka, A. (2019). Wpływ złagodzenia reżimu granicznego na Białorusi na wielkość ruchu turystycznego – wstęp do badań = The influence of relaxation of the border regime in Belarus on tourist traffic – introduction to the research. *Przegląd Geograficzny*, 91(4), 589–608. <https://doi.org/10.7163/PrzG.2019.4.8>
- Więckowski, M., Łaska, W., Timothy, D. J., Michniak, D., & Cyargeenka, A. (2024). From closed border to open tourist space: Landscape changes along the Polish-Slovak border. *GeoJournal*, 89(1), 33. <https://doi.org/10.1007/s10708-024-11001-0>
- Więckowski, M., Michniak, D., Bednarek-Szczepańska, M., Chrenka, B., Ira, V., Komornicki, T., Rosik, P., Stępnia, M., Székely, V., Śleszyński, P., Świątek, D., &

- Wiśniewski, R. (2012). *Polish-Slovak borderland: Transport accessibility and tourism*. IGiPZ PAN.
<https://rcin.org.pl/dlibra/show-content/publication/edition/19362?id=19362>
- Więckowski, M., & Timothy, D. J. (2021). Tourism and an evolving international boundary: Bordering, debordering and rebordering on Usedom Island, Poland-Germany. *Journal of Destination Marketing & Management*, 22, 100647.
<https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2021.100647>
- Witte, J.-J., & Braun, E. (2015). Cross-Border Place Branding in Europe. W S. Zenker & B. P. Jacobsen (Red.), *Inter-Regional Place Branding* (s. 87–98). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-15329-2_8
- Włodarczyk, B. (2009). *Przestrzeń turystyczna: Istota, koncepcje, determinanty rozwoju*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Yelisseyeu, A. (2017). Die neue Visaregelung. Langsam und mit Einschränkungen öffnet sich Belarus Reisenden aus dem Westen. *Belarus-Analysen*, (32), 2–5.
<https://doi.org/10.31205/BA.032.01>
- Yurgenson, N., & Probal, F. (2017). Nature conservation areas. W D. Karácsonyi, K. Kocsis, & Z. Bottlik (Red.), *Belarus in maps* (s. 72–74). Geographical Institute Research Centre for Astronomy and Earth Sciences, Hungary Academy of Sciences.
- Zichner, H., Beurskens, K., Miggelbrink, J., & Bruns, B. (2017). Vor, an und hinter der Grenzlinie – Praktiken von Kontrollierenden und Kontrollierten. W J. Miggelbrink (Red.), *Grenze aushandeln: Eine Untersuchung zur östlichen Schengengrenze 2007–2009* (s. 116–121). Leibniz-Institut für Länderkunde.
- Zmyślony, P. (2010). Wykorzystanie koncepcji cyklu życia obszaru turystycznego do zarządzania rozwojem turystyki w mieście. W J. Sala (Red.), *Konkurencyjność miast i regionów na globalnym rynku turystycznym* (s. 383–399). Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Zmyślony, P. (2011). Application of the destination life cycle concept in managing urban tourism: Case of Poznan, Poland. *Proceedings of the International Conference on Tourism (ICOT 2011)*, 867–878.
- Żelazo, M. (2013). Kwestionariusz wywiadu jako narzędzie badawcze. *Obronność - Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej*, 2 (6), 222–238.
- Żęgota, K. (2021). Historical Memory and Identity of Borderlands: The Case of the Warmia and Mazury Region and the Kaliningrad Region. W A. Żukowski & W. T. Modzelewski (Red.), *The Kaliningrad Region: A Specific Enclave in Contemporary Europe* (s. 41–50). Brill Schöningh. <https://doi.org/10.30965/9783657760626>

II. Artykuły naukowe wchodzące w cykl rozprawy doktorskiej

Wpływ złagodzenia reżimu granicznego na Białorusi na wielkość ruchu turystycznego – wstęp do badań

The influence of relaxation of the border regime in Belarus on tourist traffic – introduction to the research

Marek Więckowski Aliaksandr Cyargeenka

Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. S. Leszczyckiego PAN
ul. Twarda 51/55, 00-818 Warszawa
marekw@twarda.pan.pl • aliaksandrc@twarda.pan.pl

Zarys treści. W artykule podjęto próbę wypełnienia luki w badaniach zmian reżimu granicy polsko-białoruskiej i ich konsekwencji. Z drugiej strony opracowanie kontynuuje badania dotyczące zmienności granic polskich i ich sąsiadów. W artykule zawarto wyniki analizy zmian uregulowań prawnych, mających wpływ na rozwój zagranicznej turystyki przyjazdowej do Białorusi (takie jak wprowadzenie ruchu bezwizowego oraz stref bezwizowych). Przedstawiono istniejące przejścia graniczne oraz powstawanie nowych, wraz ze specyfiką stref bezwizowych i możliwościami funkcjonowania w nich turystyki. Ukazano także dynamikę natężenia i struktury turystyki przyjazdowej na Białoruś w okresie 2011–2019.

Słowa kluczowe: Polska, Białoruś, granica państwa, ruch graniczny, strefy bezwizowe, reżim graniczny, turystyka.

Wstęp

Podróże zagranicznych turystów do Białorusi były przez wiele lat bardzo ograniczone. W ostatnich latach nastąpiła jednak znacząca poprawa warunków i możliwości przekraczania granicy oraz podróżowania do Białorusi. Kluczowe znaczenie dla wprowadzania nowych udogodnień mają zmiany reżimu granicznego i łagodzenie przepisów wjazdowych, które regulowane są na szczeblu centralnym.

Granica polsko-białoruska dobrze nadaje się do analizy przemian funkcjonalnych. Specyfika polityki na osi Bruksela-Warszawa-Mińsk przypomina polityczną sinusoidę (Błaszczak, 2017). W okresie ostatnich 20 lat poziom jej przenikalności ulegał kilkakrotnie zmianom na skutek czynników politycznych i ekonomicznych (Komornicki, 2008). W kolejnych ponad dziesięciu latach zmiany te wydają się jeszcze większe, a nowe regulacje prawne wprowadzone w ostatnich czterech latach są wyjątkowe w relacjach polsko-białoruskich. Dzięki dekretem Prezydenta Białorusi powstają zarówno nowe strefy bezwizowe, jak też inne regulacje ułatwiające wjazd cudzoziemcom do Białorusi. Zmiany te są z jednej strony analogiczne do zmian reżimu w innych częściach świata w różnych okresach, a z drugiej są unikatowe, zwłaszcza z powodu specyfiki izolacji Białorusi na arenie międzynarodowej w ostatnich dziesięcioleciach.

Omawiane zagadnienia dotyczą zewnętrznej granicy Unii Europejskiej i jednocześnie sąsiedztwa kraju, który do niedawna mocno ograniczał międzynarodowe kontakty i możliwości wjazdu obywateli innych państw na swoje terytorium. Poniższy artykuł ma trzy komplementarne cele o charakterze poznawczym. Są nimi:

- analiza zmian uregulowań prawnych mających wpływ na rozwój zagranicznej turystyki przyjazdowej do Białorusi;
- analiza specyfiki stref bezwizowych;
- ukazanie dynamiki natężenia i struktury turystyki przyjazdowej na Białoruś w okresie 2011–2019.

Otwieranie się granic a wychodzenie z izolacjonizmu

Granice państw odzwierciedlają relacje między sąsiadami – zmieniającą się kombinację konfliktu, konkurencji, podporządkowania i współpracy, a także różne aspekty postrzegania granicy (Kolosov i inni, 2018), tym samym pomagają interpretować napięcia, a także łączyć je z relacjami międzykulturowymi i międzypaństwowymi (Scott, 2018). Obserwacja granic jest tym samym istotnym elementem zrozumienia relacji międzypaństwowych.

Zamknięte granice stanowią bariery przestrzenne dla rozwoju społeczno-gospodarczego, sieci transportowych, osadniczych itp. Często są one wynikiem izolacjonizmu, tj. doktryny izolowania państwa na arenie międzynarodowej. „Izolacjonizm może mieć przyczyny zewnętrzne, np. gdy wobec określonego państwa stosowane jest embargo. Może też wynikać z ideologicznych przesłanek władz państwa, które w otwarciu na świat dostrzega zagrożenia swojej suwerenności” (Kałuski, 2017, s. 106). Dodatkowo istnieją obszary izolowane ze względów militarnych. Dla przepływów ludzi istotnym elementem jest przenikalność, czyli możliwości swobodnego przekraczania granicy przez ludzi oraz swobodnego przewozu przez nią towarów. Możemy wyróżnić granice: nieprzepuszczalne, częściowo przepuszczalne, znacznie przepuszczalne oraz całkowicie przepuszczalne (Ciok, 1990). Granice są realnymi barierami dla ruchu turystycznego. Te zamknięte uniemożliwiają przepływy ludności (izolacja sąsiednich obszarów), a przepuszczalne (otwarte) – stanowią ograniczenia lub filtrują ruch ludności. Stopień przenikalności zależy od funkcji granicy, jak również od stopnia podobieństwa społeczno-kulturowego obydwu stron (Donnan i Wilson, 1999). Podczas rozważań społecznych interakcji niezwykle ważne jest też uwzględnienie kulturalnych i lingwistycznych podobieństw i różnic. Dużo więcej osób jest skłonnych przekroczyć granicę, jeżeli język po drugiej stronie jest tym samym lub zbliżonym do ich własnego (Eriksson, 1979; Leimgruber, 1981; Timothy, 1995). Podobnie przedstawia się problem bezpieczeństwa osobistego. Jeżeli ludzie obawiają się zagrożeń, granica może stać się barierą, gdyż stają się oni niechętni do jej przekraczania (Arreola i Curtis, 1993).

Łagodzenie reżimu może następować w różny sposób. Wprowadzane są coraz mniejsze wymagania w pozyskaniu wizy, możliwości wjazdu bez wizy, otwierane są specjalne przejścia graniczne lub strefy, do których wjazd odbywa się na innych, uproszczonych zasadach. Jednakże rozwiązania odgórne – zmiany przepisów – to dopiero pierwszy krok do wzrostu napływu turystów do danego kraju. To, czy wzrost ten będzie znaczący, czy turyści będą chętnie przyjeżdżać, zależy od wielu czynników. Szczególnie pomiędzy krajami o niesprzyjających relacjach oraz po okresie długiej izolacji znaczącym utrudnieniem po-

zostaje bariera mentalna. Jest ona trudna do przełamania. Występują również bariery wyobrazeniowe, ponieważ istnieje siła sugestii oraz stereotypy, bojaźń przed przekroczeniem granicy, niepewność i brak informacji dotyczącej tego, co jest po drugiej stronie i możliwości korzystania turystycznego z kraju sąsiada. Granice, nawet po złagodzeniu reżimu i ich otwarciu, pozostawiają trwałe ślady, tworząc efekt bariery mentalnej, która często pogłębiania jest przez niechęć do wzajemnego poznania (Herzog, 1990; Minghi, 1994; Timothy, 2001; Więckowski, 2010). Niezależnie od różnic, jakie występują między sąsiadującymi krajami, istnieje też zwiększony dystans funkcjonalny (Reynolds i McNulty, 1968), który dodatkowo spotęgowany jest przez istnienie wspomnianej bariery mentalnej. Dystans funkcjonalny może być zwiększony przez wrogie nastawienie do sąsiadów. Przekraczanie granic i chęć odwiedzenia kraju sąsiedniego wymaga pokonania dodatkowej odległości, co zmniejsza potencjalną liczbę osób chcących ją pokonać, by przekroczyć granicę (Więckowski, 2010). Dopiero otwieranie się na innych ludzi, chęć ich poznania i zaakceptowania prowadzi do stopniowego wzrostu wyjazdów do sąsiedniego kraju (Więckowski, 2010), a proces poznawania i podróży transgranicznych nazwany został „familiaryzacją” (Bas Spierings i Van der Velde, 2008).

Omawiane zagadnienie jest istotne z naukowego punktu widzenia i wpisuje się w koncepcję kierunków badań naukowych dotyczących granic w Europie Środkowej i Wschodniej zaproponowanych przez V. Kolosova i M. Więckowskiego (2018). Dotyczy przede wszystkim aspektów związanych z wpływem granicy na życie codzienne społeczności granicznych oraz z zarządzaniem granicą (Kolosov i Więckowski, 2018).

Mimo zasadniczego znaczenia granic w podróżach międzynarodowych niewielu autorów badało je w kontekście turystyki, a szczególnie w kontekście efektu barier, jakie tworzą. Granice pełnią rolę barier preferencji turystycznych, ograniczając wybór destynacji do obszaru swojego kraju. Wpływa to na występowanie silnej dominacji ruchu krajowego na obszarze przygranicznym. Jest to efektem różnic i podobieństw, uprzedzeń i atrakcyjności. Do nielicznych publikacji dotyczących przejść granicznych oraz ruchu granicznego na zewnętrznych granicach UE należy zaliczyć prace: B. Szejjegic i R. Wiśniewskiego (2008), T. Komornickiego i A. Miszczuka (2010), T. Komornickiego (2010), R. Anisiewicz i T. Palmowskiego (2014), oraz T. Komornickiego i R. Wiśniewskiego (2017). Kwestie dotyczące ruchu turystycznego i mobilności na tle innych granic Polski były przedmiotem badań M. Więckowskiego (2008, 2010).

Warto przypomnieć, że granica polsko-białoruska liczy 418,24 km, co stanowi 13,6% długości całej granicy lądowej Polski i 10,5% długości granicy białoruskiej. Powstała po rozpadzie ZSRR, pozostając w tym samym miejscu. Wstąpienie Polski i kilku innych krajów do strefy Schengen w 2007 r. spowodowało, że wschodnie granice Polski, które stały się granicami zewnętrznymi Unii Europejskiej i strefy Schengen – jak w przeszłości granice między ZSRR a innymi krajami – utrudniają stosunki transgraniczne, zwłaszcza w skali lokalnej. Granice te przełamały niedawno utworzone i wciąż stosunkowo słabe ponadnarodowe sieci gospodarcze, społeczne i kulturalne z Ukrainą, Białorusią i Rosją oraz utrudniły współpracę transgraniczną (Komornicki i Miszczuk, 2010; Komornicki, 2010; Jakubowski i inni, 2017; Dołzbłasz, 2017, 2018; Marin, 2017). Przez wiele lat potrzeba uzyskania wizy białoruskiej była znacznym utrudnieniem w przekraczaniu granicy (Marin, 2017). Co prawda w większości obiektów noclegowych, na przykład w Białowieży (zwłaszcza w hotelach), można było otrzymać pomoc w uzyskaniu wizy, jednak czas oczekiwania na wizę, i tak sto-

sunkowo krótki, bo zaledwie 3–4 dni, uniemożliwia wizyty na Białorusi turystom polskim przybywającym w te rejony na weekend (Więckowski 2010, s. 200).

Nowe uregulowania prawne, powstawanie stref bezwizowych oraz konsekwencji ich wprowadzania nie były jeszcze przedmiotem dogłębnych analiz. Artykuł wypełnia tę lukę badawczą, ale jednocześnie Autorzy mają świadomość, że należy go traktować jako wstęp do dalszych badań. Zagadnienie jest jeszcze nowe i nie ma pełnych danych, aby udowodnić wpływ łagodzenia reżimu granic na wzrost ruchu turystycznego do Białorusi, choć pierwsze wnioski można już zaproponować.

Źródła danych i materiałów do analizy

W artykule wykorzystano materiały statystyczne uzyskane z kilku źródeł, w tym z: Głównego Urzędu Statystycznego (GUS, Turystyka 2018), Komendy Głównej Straży Granicznej, Departamentu Celnego Ministerstwa Finansów, a także instytucji statystycznych Rosji, Białorusi (Narodowy Komitet Statystyczny Republiki Białorusi – *Nacyonalnyj statisticzeskij...*, 2019) i Ukrainy. Odniesiono się również do wyników innych analiz i istniejącej literatury przedmiotu. Wiele informacji i danych pochodziło ze źródeł białoruskich, które są w większości przypadków pierwotne, co daje nadzieję na ich oryginalność, niezbędną w analizach. Jak wspomniano we wstępie poniższy artykuł ma trzy komplementarne cele o charakterze poznawczym. Aby uzyskać satysfakcjonujące efekty analiz, w ramach każdego z zagadnień posłużono się szeregiem danych statystycznych oraz dokumentów. Do analizy zmian reżimu granicy, przepisów wizowych itp. wykorzystano: dzienniki ustaw oraz oficjalne portale internetowe Prezydenta Republiki Białorusi (RB) oraz Rady Ministrów RB (*Obwieszczenie...*, 2015; *Oficyalnyj...*, 2019; *Nacyonalnyj prawowoj...*, 2019), Państwowego Komitetu Granicznego (*Informacyja...*, 2019) oraz inne (*Punkty...* 2019; *Rieżym...*, 2019; *Ob ustanowlenii...*, 2019). Do ukazania specyfiki przejść granicznych i możliwości funkcjonowania turystyki w strefach bezwizowych posłużyły: najnowszy aktualny dekret dotyczący stref bezwizowych (*Ob ustanowlenii...*, 2019), inne dekrety Prezydenta RB zamieszczone na oficjalnym portalu (*Oficyalnyj...*, 2019) i Rozporządzenia Rady Ministrów RB (*Nacyonalnyj prawowoj...*, 2019). Do analizy dynamiki natężenia i struktury turystyki przyjazdowej na Białorusi w okresie 2011–2019, ze szczególnym uwzględnieniem stref bezwizowych, wykorzystano źródła statystyczne (*Nacyonalnyj statisticzeskij...*, 2019; *O razwitiu...*, 2019, s. 9–12; *Turizm...*, 2019, s. 30).

Granica polsko-białoruska i umowy polsko-białoruskie zmieniające reżim granicy

Po upadku ZSRR początkiem budowania relacji polsko-białoruskich było podpisanie 10 października 1991 r. *Deklaracji o dobrym sąsiedztwie, wzajemnym zrozumieniu i współpracy*. Dokument podkreślał wolę budowania przyjaznych stosunków, opartych między innymi na potwierdzeniu istniejącej granicy państwowej jako czynnika stabilności i pokoju w Europie oraz deklarował wszechstronną współpracę, a także wzajemną pomoc. Ostateczne rozwiązanie Związku Radzieckiego i postępująca transformacja wymusiła konieczność podpisania nowej umowy międzypaństwowej, co nastąpiło 2 marca 1992 r. Podstawowymi, pierwszymi umowami dotyczącymi relacji polsko-białoruskich były:

- porozumienie między Republiką Białoruś a Rzeczypospolitą Polską o nawiązaniu stosunków dyplomatycznych z 2 marca 1992 r.,
- porozumienie między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Białoruś o głównych zasadach współpracy transgranicznej z 24 kwietnia 1992 r. (Dz. U. 1993, nr 14, poz. 245),
- traktat między Rzeczypospolitą Polską a Republiką Białoruś o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy z 23 czerwca 1992 r. (Dz. U. 1993, nr 118, poz. 527).

Jako podstawy prawne możliwości przekraczania granicy stworzono szereg umów i dokumentów, z których największe znaczenie miały umowy o przejściach granicznych oraz o ruchu osobowym.

W kwestii przekraczania granic stworzono – wspomnianą wcześniej – umowę między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Białorusi w sprawie przejść granicznych z 24.04 1992 r. (weszła w życie 15.10.1992 r. – zmieniona w ramach porozumienia z dnia 2 marca 2005 r. weszła w życie 30 marca 2005 r.). Drugim dokumentem regulującym kwestie przekraczania granic była umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Białorusi w sprawie ruchu osobowego z dn. 26.08.2003 r. W 2004 r. Polska wstąpiła do Unii Europejskiej, ale dopiero włączenie jej do strefy Schengen wymusiło znaczące zmiany w reżimie granicznym. Przede wszystkim granica polsko-białoruska stała się zewnętrzną granicą UE oraz strefy Schengen. Do wjazdu na terytorium Polski wymagane były wizy. Wejście Polski do strefy Schengen wymogło tym samym stworzenie nowej umowy o ruchu osobowym pomiędzy Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Białorusi, którą sporządzono 5 grudnia 2007 r. (weszła w życie 06.08.2008).

Od 2015 r. obserwujemy niespotykaną wcześniej skalę i tempo zmian dotyczących reżimu granicznego. Decyzją Prezydenta Republiki Białoruś weszły w życie liczne dekrety podpisane przez stronę białoruską, wprowadzające strefę bezwizowego ruchu, które mają ułatwić odwiedzającym przekraczanie granicy państwowej. Pierwszym dokumentem, który zapoczątkował proces wprowadzenia stref bezwizowych na Białorusi, był Dekret nr 115 Prezydenta Republiki Białoruś z dnia 9 marca 2015 r., który (od wejścia w życie 12.06.2015 r.) zezwalał na bezwizowy pobyt czasowy do 3 dni w Parku Narodowym Puszcza Białowieska. Kolejne zmiany wprowadzane były na podstawie dekretów Prezydenta Białorusi, a ich celem było rozszerzanie stref bezwizowych oraz wydłużanie okresu pobytu do 5 dni w 2016 r., 10 dni w 2018 oraz do 15 dni w 2019 r. Poza strefami lądowymi wprowadzono specjalną strefę, którą jest lotnisko Mińsk. Pierwsze dekrety (wprowadzone w 2015 r.) zezwalały na bezwizowy pobyt na Białorusi przez okres do 3 dni obywatelom Chińskiej Republiki Ludowej przybywającym przez lotnisko Mińsk. Kolejna zmiana – od 12.02.2017 r. – wydłużyła pobyt do 5 dni na całości terytorium obcokrajowcom z 80 państw. Od 27.07.2018 r. przedłużono okres pobytu do 30 dni. Unikatowym rodzajem ułatwień w przekraczaniu granicy jest reżim bezwizowy wprowadzany podczas imprez sportowych na Białorusi. Po raz pierwszy czasowe otwarcie ruchu bezwizowego miało miejsce od 25 kwietnia do 31 maja 2014 r. podczas Mistrzostwa Świata w Hokeju na Lodzie 2014 w Mińsku. Kolejne otwarcie nastąpiło od 10 maja do 10 lipca, zaś dla turystów z 98 państw od 10 czerwca do 10 lipca 2019 r. podczas II Igrzysk Europejskich w Mińsku (na podstawie biletu papierowego lub elektronicznego oraz dla osób znajdujących się na liście sportowców lub personelu, a także na podstawie posiadania ubezpieczenia oraz pieniędzy). Analogiczny do poprzedniego reżim bezwizowy obowiązywał od 1 do 20 września 2019 r. podczas meczu lekkoatletycznego Europa – USA. W tabeli 1 zestawiono

Tabela 1. Dekrety Prezydenta Republiki Białorusi dotyczące wprowadzenia reżimów bezwizowych
Decrees of the President of the Republic of Belarus relating to the introduction of visa-free regimes

Dekret Prezydenta Republiki Białorusi <i>Decree of the President of the Republic of Belarus</i>			Długość pobytu <i>Length of stay</i>	Strefa bezwizowa, wydarzenie <i>Visa-free zone, event</i>	Zasięg terytorialny <i>Areal extent</i>	Niezbędne dokumenty i wymagania <i>Necessary documents and requirements</i>
Nr <i>No</i>	Z dnia <i>Dated</i>	Wejście w życie <i>Entry into force</i>				
Strefy przygraniczne/ <i>Border zones</i>						
115	09.03.2015	12.06.2015	do 3 dób <i>up to 3 days</i>	Park Narodowy Puszcza Białowieśka <i>Belovezhskaya Pushcha National Park</i>	części rejonów: kamienieckiego, prużańskiego z obwodu brzeskiego oraz świsłockiego z obwodu grodzieńskiego <i>parts of the Kamenets and Pruzhany Districts of Brest Region and the Svislach District of Hrodna Region</i>	paszport, indywidualny lub grupowy dokument potwierdzający zwiedzenie Parku <i>passport, individual or group document confirming entry into the Park</i>
318	23.08.2016	26.10.2016	do 5 dób <i>up to 5 days</i>	park turystyczno-rekreacyjny Kanał Augustowski <i>Augustów Canal tourism and recreation park</i>	miasto Grodno, sielsowiety: Hoża, Kopciówka, Odelsk, Padłabienie, Sopotkin z rejonu grodzieńskiego <i>city of Hrodna, as well as Gozha, Koptevka, Padlabiennie, Adelsk and Sapockin areas within Hrodna District</i>	paszport, indywidualny lub grupowy dokument, potwierdzający zwiedzenie Kanału Augustowskiego <i>passport, individual or group document confirming visit to the Augustów Canal</i>
462	26.12.2017	01.01.2018	do 10 dób/ <i>up to 10 days</i>	strefa turystyczno-rekreacyjna Brześć <i>Brest tourism and recreation zone</i>	miasto Brześć, rejony: brzeski, żabiński, kamieniecki, prużański z obwodu brzeskiego oraz rejon świsłocki z obwodu grodzieńskiego <i>city of Brest and Districts of Brest, Zhabinka, Kamenets and Pruzhany in Brest Region, as well as Svislach District in Hrodna Region</i>	paszport, indywidualny lub grupowy dokument, potwierdzający zwiedzenie strefy turystyczno-rekreacyjnej Brześć bądź parku turystyczno-rekreacyjnego Kanał Augustowski <i>passport, individual or group document confirming visit to Brest tourism and recreation Zone or Augustów Canal tourism and recreation park</i>
				park turystyczno-rekreacyjny Kanał Augustowski <i>Augustów Canal tourism and recreation park</i>	miasto Grodno oraz rejon grodzieński <i>city of Hrodna and Hrodna District</i>	

300	07.08.2019	10.11.2019	do 15 dób/ <i>up to 15 days</i>	przestrzeń Brześć-Grodno <i>Brest-Hrodna area</i>	miasto Brześć, rejon: brzeski, żabi- necki, kamieniecki, prużański z obwo- du brzeskiego oraz m. Grodno, rejon: grodzieński, brzestowski, wołkowyski, werenowski, lidzki, świsłocki i szczu- czyński z obwodu grodzieńskiego <i>city of Brest and Districts of Brest, Zhabinka, Kamenets and Pruzhany in Brest Region, as well as Hrodna and the Districts of Hrodna, Byerastavitsa, Vawkavysk, Voranava, Lida, Svislach and Shchuchyn in Hrodna Region</i>	paszport, indywidualny lub grupo- wy dokument potwierdzający zwie- dzenie przestrzeni Brześć-Grodno <i>passport, individual or group document confirming visit to the Brest-Hrodna area</i>
Strefy portu lotniczego/ <i>Airport zones</i>						
8	09.01.2017	12.02.2017	do 5 dób <i>up to 5 days</i>	Wjazd i wyjazd przez port lotniczy Mińsk-2 <i>arrival and departure via Minsk-2 airport</i>	cała Białoruś <i>all of Belarus</i>	paszport <i>passport</i>
295	24.07.2018	27.07.2018	do 30 dób <i>up to 30 days</i>			
Okazyjne reżimy bezwizowe/ <i>Visa regimes relating to specific occasion or events</i>						
28	16.01.2012 z późniejszymi zmianami <i>with subsequent amendments</i>	23.01.2012	25.04.2014–31.05.2014	Mistrzostwa Świata w Ho- keju na Lodzie w Mińsku <i>Ice Hockey World Championships</i>	cała Białoruś <i>all of Belarus</i>	wjazd i wyjazd przez dowolne przejście graniczne; dla oficjalnych uczestników – wpis na oficjalna listę, zaś dla turystów międzynaro- dowych – oryginalny lub elektro- niczny bilet <i>arrival and departure via a given border crossing; for official partici- pants an entry on the official list, or for international tourists an original or electronic ticket</i>
292	24.07.2018 z późniejszymi zmianami <i>with subsequent amendments</i>	28.07.2018	20.05.2019–10.07.2019	II Igrzyska Europejskie w Mińsku <i>The Second European Games in Minsk</i>		
308	16.08.2019	18.08.2019	01.09.2019–20.09.2019	mecz lekkoatletyczny Europa-USA <i>Europe-USA athletics match</i>		

Opracowanie własne na podstawie danych: *Oficyalnyj...* (2019); *Nacyonalnyj statisticzeskij...* (2019).
Authors' own elaboration based on data from: Oficyalnyj... (2019), Nacyonalnyj statisticzeskij... (2019).

wszystkie wprowadzone dekrety wraz z informacjami dotyczącymi dozwolonej długości pobytu, zasięgu terytorialnego oraz dokumentów umożliwiających przekroczenie granicy oraz pobyt na terytorium Białorusi).

Do przekroczenia granicy wymagane są pewne dokumenty i mogą to być: paszport, przepustka, bilet na wydarzenie sportowe (w okresie odbywania się międzynarodowych zawodów sportowych) lub karta migracyjna. Wymagane jest wykupienie ubezpieczenia medycznego, a w razie wyjazdu samochodem – ubezpieczenia komunikacyjnego.

Podsumowując, reżim bezwizowy na Białorusi według kryterium czasu ma charakter: stały (w przygranicznym obszarze i przy wjeździe przez lotniska) oraz czasowy – podczas międzynarodowych wydarzeń sportowych. Według kryterium przestrzennego powstałe strefy bezwizowe na Białorusi można podzielić na:

- przygraniczne strefy bezwizowe (polsko-białoruska i polsko-białorusko-litewska).
- ogólnopaństwową strefę bezwizową – przy wjeździe i wyjeździe przez lotnisko Mińsk lub podczas najważniejszych wydarzeń sportowych.

Kształtowanie się możliwości przekraczania granicy przez przejścia graniczne oraz tworzenie bezwizowych stref

Zmiany reżimu granicy, wzrost liczby pozwoleń na jej przekraczanie oraz coraz większe możliwości pobytu na Białorusi wymagały również zmian w dostępności i otwartości przejść granicznych. Przejścia graniczne zostały otworzone na podstawie umów zawartych pomiędzy Polską i Białorusią (omówionych we wcześniejszej części artykułu). Przekraczanie granicy polsko-białoruskiej drogą lądową jest możliwe przez 13 przejść, w tym siedem drogowych, pięć kolejowych i jedno rzeczne. Polacy mogą obecnie wjeżdżać na terytorium Białorusi również ze strony innych państw – zwłaszcza Litwy. Dzięki temu wjazd i wyjazd dla obywateli Rzeczypospolitej Polski na Białoruś w trybie bezwizowym jest możliwy przez 15 przejść granicznych, w tym osiem drogowych, dwa kolejowe, dwa rzeczne oraz trzy lotnicze. Dziewięć z 15 przejść jest położonych na lądowej granicy polsko-białoruskiej, kolejne trzy na lądowej granicy litewsko-białoruskiej, a pozostałe trzy znajdują się w portach lotniczych na terytorium Białorusi. Powyższe przejścia, wraz z informacjami na temat dopuszczonego rodzaju ruchu, czasu otwarcia i trybu bezwizowego zostały zestawione w tabeli 2.

Udostępnionymi przejściami granicznymi są również międzynarodowe porty lotnicze w Brześciu i Grodnie. Jednakże jak na razie nie istnieją regularne połączenia z tych lotnisk. Realizowane są jedynie sezonowe loty do Kaliningradu oraz okazjnie czarterowe do Turcji, Bułgarii i Egiptu. Nie istnieje również żadne połączenie lotnicze Grodna lub Brześcia z Polską. Wynika z tego, iż akcent został położony na rozwój stołecznego lotniska, przygraniczne porty lotnicze zaś pod kątem rozwoju turystyki są przydatne dla zabezpieczenia prywatnych indywidualnych lotów.

Specyficznymi przejściami granicznymi są te, w których jest dozwolony ruch pieszy, a nawet wodny i są nastawione głównie albo jedynie na obsługę turystów. Dwa z funkcjonujących rzecznych przejść granicznych przy granicy polsko-białoruskiej oraz litewsko-białoruskiej obsługują głównie wodny szlak turystyczny prowadzący Kanałem Augustowskim (Rudawka-Lesna) i dalej na północ rzeką Niemem w kierunku Litwy (Privałka-Svendubre).

Po wejściu w życie 10 listopada 2019 r. Dekretu N 300 wszystkie możliwe przejścia na granicy polsko-białoruskiej honorujące ruch osobowy zostały włączone w obsługę białoruskiej przygranicznej strefy bezwizowej. Natomiast pozostałe trzy kolejowe oraz jedno drogowe nie są objęte tym procesem z powodów raczej technicznych, ponieważ ich nadrzędnym celem jest obsługa ruchu towarowego.

Zmiany w reżimie granicy i chęć zaproszenia coraz większej liczby turystów przyczynia się również do przekształcania przestrzennego stref przygranicznych. Od 2015 r. zaczął się proces stopniowego otwierania białoruskiego pogranicza z Polską i częściowo z Litwą na bezwizowy wjazd obcokrajowców. Białoruski obwód brzeski graniczy z województwami lubelskim oraz podlaskim, zaś obwód grodzieński – z województwem podlaskim. Historycznie na pograniczu polsko-białoruskim istniały cztery tak zwane transgraniczne regiony funkcjonalne: Brześć i Biała Podlaska, Puszcza Białowieska, Grodno i Białystok oraz Puszcza Augustowska, które w naturalny sposób są głównymi osiami współpracy oraz kierunkami destynacji turystycznych (Suliga, 1996).

Pierwszą strefą bezwizową został obszar Parku Narodowego Puszcza Białowieska znajdujący się również na terenie Euroregionu Puszcza Białowieska. Kolejna otwarta strefa bezwizowa – park turystyczno-rekreacyjny Kanał Augustowski – powstała na obszarze Euroregionu Niemen, który składał się już z dwóch transgranicznych regionów funkcjonalnych Grodno i Białystok oraz Puszczy Augustowskiej. Proces poszerzenia stref bezwizowych doprowadził finalnie do powstania na Białorusi wzdłuż granicy polsko-białoruskiej i częściowo litewsko-białoruskiej nieprzerwanego pasu bezwizowego, co rzeczywiście ułatwia przemieszczanie się turystów (tab. 3).

Wprowadzenie stref bezwizowych na Białorusi wzdłuż zewnętrznej granicy Unii Europejskiej jest zjawiskiem unikatowym zarówno w przestrzeni, jak i w czasie.

Można pokusić się o pewne porównania z analogicznymi przykładami na świecie:

- a) w ujęciu **przestrzennym** – z małym ruchem granicznym, gdyż dla lokalnych mieszkańców sąsiadujących państw pojawiają się bezwizowe możliwości przekroczenia granicy i poruszania się po obszarach ościennego kraju, znajdujących się bezpośrednio przy granicy oraz z przejściami turystycznymi, które powstały na granicach polsko-słowackiej i polsko-czeskiej;
- b) pod kątem **warunków** – z innymi systemami elektronicznych wiz, jak np. do Kanady, Algierii albo z kubańską Kartą Turysty. Karta ta, podobnie jak w przypadku wjazdu do białoruskich stref bezwizowych, jest również wystawiana głównie przez podmioty turystyczne i zbliżony jest jej koszt. Nowa rosyjska wiza elektroniczna do Obwodu Kaliningradzkiego jest również elementem podobnego systemu uproszczonego przekraczania granic.

Ruch graniczny – mobilność Polaków wyjeżdżających do Białorusi

Ruch graniczny oraz aspekty związane z liczbą turystów były już przedmiotem kilku badań, analiz i interpretacji. Wcześniejsze badania pokazały znaczną dysproporcję w ruchu granicznym pomiędzy Polską a Białorusią, ukazując wielokrotnie większą liczbę Białorusinów przyjeżdżających do Polski w porównaniu z liczbą Polaków przyjeżdżających na Białoruś (Komornicki, 2008; Komornicki i Miszczuk, 2010; Więckowski, 2008, 2010; Komornicki i Wiśniewski, 2017).

Tabela 2. Przejścia graniczne z dozwolonym dla obywateli polskich ruchem granicznym na Białoruś i z Białorusi
Border crossings at which traffic to and from Belarus involving Polish citizens is permitted

LP	Nazwa przejścia <i>Name of crossing</i>	Rodzaj przejścia <i>Type of crossing</i>	Rodzaj ruchu <i>Type of traffic</i>	Miejscowość graniczna (Polska, Litwa) <i>Border localities (Po-land, Lithuania)</i>	Miejscowość graniczna (Białoruś) <i>Border localities (Belarus)</i>	Czas otwarcia <i>Opening times</i>	Bezwizowy tryb <i>Visa-free</i>
1.	Kukuryki-Kozłowiczy	drogowe <i>road</i>	towarowy <i>goods</i>	Kukuryki (PL)	Kozłowiczy	całodobowo <i>24-hour</i>	nie ma/ <i>no</i>
2.	Czeremcha-Wysokolitowsk	kolejowe <i>rail</i>	towarowy <i>goods</i>	Czeremcha (PL)	Wysokolitowsk	całodobowo <i>24-hour</i>	nie ma/ <i>no</i>
3.	Siemianówka-Swisłocz	kolejowe <i>rail</i>	towarowy <i>goods</i>	Siemianówka (PL)	Swisłocz	całodobowo <i>24-hour</i>	nie ma/ <i>no</i>
4.	Zubki Białostockie-Bierestowica	kolejowe <i>rail</i>	towarowy <i>goods</i>	Zubki (PL)	Bierestowica	całodobowo <i>24-hour</i>	nie ma/ <i>no</i>
5.	Białowieża-Piererow	drogowe* <i>road</i>	osobowy pieszy, rowerowy <i>passenger on foot or bicycle</i>	Białowieża (PL)	Piererow	od 01.04 do 30.09 w godz. 8:00–20:00, a od 1.10 do 31.03 w godz. 8:00–18:00	od/ <i>from</i> 12.06.2015
6.	Bobrowniki-Bierestowica	drogowe <i>road</i>	osobowy, towarowy <i>passenger and goods</i>	Bobrowniki (PL)	Bierestowica	całodobowo <i>24-hour</i>	od/ <i>from</i> 10.11.2019
7.	Kuźnica Białostocka-Bruzgi	drogowe <i>road</i>	osobowy, towarowy <i>passenger and goods</i>	Kuźnica (PL)	Bruzgi	całodobowo <i>24-hour</i>	od/ <i>from</i> 26.10.2016
8.	Połowce-Pieszczałka	drogowe <i>road</i>	osobowy <i>passenger</i>	Połowce (PL)	Pieszczałka	całodobowo <i>24-hour</i>	od/ <i>from</i> 01.01.2018
9.	Sławatycze-Domaczewo	drogowe <i>road</i>	osobowy, towarowy do 7,5 t dmc <i>passenger and goods up to 7.5 tonnes</i>	Sławatycze (PL)	Domaczewo	całodobowo <i>24-hour</i>	od/ <i>from</i> 01.01.2018
10.	Terespol-Brześć	drogowe <i>road</i>	osobowy, towarowy do 3,5 t dmc <i>passenger and goods up to 3.5 tonnes</i>	Terespol (PL)	Brześć	całodobowo <i>24-hour</i>	od/ <i>from</i> 01.01.2018
11.	Kuźnica Białostocka-Grodno	kolejowe <i>rail</i>	osobowy, towarowy <i>passenger and goods</i>	Kuźnica (PL)	Grodno	całodobowo <i>24-hour</i>	od/ <i>from</i> 01.01.2018
12.	Terespol-Brześć	kolejowe <i>rail</i>	osobowy, towarowy <i>passenger and goods</i>	Terespol (PL)	Brześć	całodobowo <i>24-hour</i>	od/ <i>from</i> 01.01.2018
13.	Rudawka-Lesnaja	rzeczne* <i>river*</i>	osobowy <i>passenger</i>	Rudawka (PL)	Lesnaja	od 01.05 do 01.10 w godz. 7:00–19:00	od/ <i>from</i> 26.10.2016

14.	Narodowy port lotniczy Mińsk-2	lotnicze <i>air</i>	osobowy, towarowy <i>passenger and goods</i>	–	Mińsk	całodobowo <i>24-hour</i>	od/from 12.02.2017
15.	Port lotniczy Brześć	lotnicze <i>air</i>	osobowy, towarowy <i>passenger and goods</i>	–	Brześć	na zamówienie <i>on request</i>	od/from 01.01.2018
16.	Port lotniczy Grodno	lotnicze <i>air</i>	osobowy, towarowy <i>passenger and goods</i>	–	Grodno	na zamówienie <i>on request</i>	od/from 01.01.2018
17.	Bieniakonie-Soleczniki	drogowe <i>road</i>	osobowy, towarowy <i>passenger and goods</i>	Soleczniki (LT)	Bieniakonie	całodobowo <i>24-hour</i>	od/from 10.11.2019
18.	Privałka-Rajgardas	drogowe <i>road</i>	osobowy, towarowy <i>passenger and goods</i>	Rajgardas (LT)	Privałka	całodobowo <i>24-hour</i>	od/from 26.10.2016
19.	Privałka-Svendubre	rzeczne* <i>river*</i>	osobowy <i>passenger</i>	Svendubre (LT)	Privałka	od 01.05 do 01.10 w godz. 7:00–19:00	od/from 26.10.2016

*według białoruskiej klasyfikacji uproszczonego ruchu/*simplified traffic under BY classification*

Opracowanie własne na podstawie: *Obwieszczenie...* (2015), *Oficyalnyj...* (2019), *Ob ustanowlenii...* (2019), *Informacyja...* (2019), *Punkty...* (2019), *Rieżym...* (2019).

Authors' own elaboration based on data from: Obwieszczenie... (2015), *Oficyalnyj...* (2019), *Ob ustanowlenii...* (2019), *Informacyja...* (2019), *Punkty...* (2019), *Rieżym...* (2019).

Tabela 3. Usytuowanie przygranicznych stref bezwizowych na Białorusi względem jednostek terytorialnych lub obszarów transgranicznych

Locations of visa-free zones in Belarus in relation to units of territorial administration or transboundary areas

Transgraniczne obszary <i>Transboundary areas</i>		Województwo polskie <i>Polish voivodship</i>	Obwód białoruski <i>Regions in Belarus</i>	Przygraniczne strefy bezwizowe na Białorusi otwarte dla ruchu <i>Visa-free border zones in Belarus open to traffic</i>			
Euroregion	Transgraniczny region funkcjonalny* <i>Transboundary func- tional region*</i>			12.06.2015	26.10.2016	01.01.2018	10.11.2019
Bug	Brześć i Biała Podlaska	lubelskie	brzeski			strefa turystyczno-rekre- acyjna Brześć <i>Brest tourism and recre- ation zone</i>	przestrzeń bezwizowa Brześć – Grodno <i>Brest-Hrodna visa-free area</i>
Puszcza Białowieska	Puszcza Białowieska	podlaskie		Park Narodowy Puszcza Białowieska <i>Belovezhskaya Pushcha National Park</i>			
Niemen	Grodno i Białystok		grodzieński		park turystyczno-rekreacyjny Kanał Augustowski <i>Augustów Canal tourism and recreation park</i>		
	Puszcza Augustowska						

*według: Suliga (1996, s. 91–92)

Opracowanie własne / *Authors' own elaboration.*

W 2017 r. łączna liczba Polaków, którzy przekroczyli wschodnie granice Polski, to 2272,2 tys. osób, w tym granice ukraińską – 1071,5 tys., rosyjską – 691,5 tys. i białoruską – 509,2 tys. Ogromną dysproporcję wykazuje wielkość ruchu w drugą stronę. Liczba cudzoziemców wjeżdżających przez te granice do Polski to 15,77 mln osób, z czego z Białorusi ponad 4 miliony (*Turystyka...*, 2018).

Według białoruskich danych statystycznych w 2018 r. ogółem 100 tys. obcokrajowców skorzystało z bezwizowego reżimu przekraczania granicy, wśród których prawie 39 tys. turystów i odwiedzających jednodniowych stanowili goście z Polski, niemal 55 tys. – z Litwy oraz ponad 3 tys. – z Łotwy (tab. 4). Liczba turystów (czyli osób spędzających na Białorusi minimum jedną noc) z Polski wynosiła ponad 14 tys., z Litwy – 4 tys., zaś z Łotwy – 2 tys. Procentowo więcej Litwinów (93%) niż Polaków (62%) przekraczało granice jako odwiedzający jednodniowi, a celem ich wyjazdów było dokonanie zakupów (głównie paliw oraz wyrobów alkoholowych lub tytoniowych) w obszarach przygranicznych (oczywiście korzystając z trybu bezwizowego).

Tabela 4. Liczba zorganizowanych turystów zagranicznych i odwiedzających jednodniowych, którzy zwiedzili Białoruś w 2018 r. według stałego miejsca zamieszkania
Numbers of foreign tourists on organised visits and single-day visitors visiting Belarus in 2018 by permanent place of residence

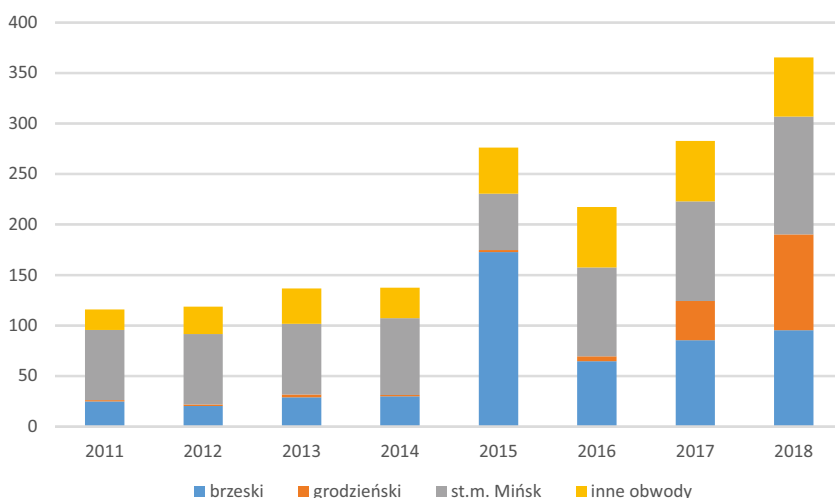
Państwo <i>State</i>	Z wizą i bez wizy <i>With visa and visa free</i>		Bez wizy <i>Visa free</i>	
	turyści i odwiedzający jednodniowi <i>tourists and others one-day visits</i>	turyści <i>tourists</i>	turyści i odwiedzający jednodniowi <i>tourists and others one-day visits</i>	turyści <i>tourists</i>
Polska	46 305	21 332	38 872	14 643
Litwa	59 564	7 387	54 805	3 901
Łotwa	11 026	7 543	3 165	1 954
Estonia	2 562	2 055	311	155
Niemcy	3 566	2 562	884	410
Wielka Brytania	2 298	1 160	307	264
Hiszpania	3 175	3 024	93	63
Holandia	1 003	600	189	103
Włochy	749	583	156	105
Francja	611	467	150	89
Belgia	1 123	250	95	59
Czechy	524	400	149	27
Chiny	3 277	2 582	154	44
Federacja Rosyjska*	207 416	99 928	0	0
Inne	22 335	17 205	672	347
Razem	365 534	167 078	100 002	22 164

*Obywatele Federacji Rosyjskiej nie są liczeni jako turyści, którzy skorzystali z bezwizowego trybu przekraczania granicy, ponieważ zawsze mieli możliwość bezwizowego wjazdu do Białorusi.

Opracowanie własne na podstawie danych: *O rozwoju...* (2019), s. 9–12; *Turizm...* (2019, s. 30).

Authors own elaboration based on data from: O rozwoju... (2019), p. 9–12; *Turizm...* (2019, s. 30).

Łagodzenie reżimu granicznego wpływa na wzrost ruchu turystycznego. Wskazuje na to również analiza według regionów (ryc. 1). Zmiany są ściśle związane z ciągłym procesem wprowadzania trybu bezwizowego w przygranicznych obwodach oraz poprzez stołeczne lotnisko. Największy wzrost liczby turystów (ponad ośmiokrotnie w porównaniu do 2016 r.) miał miejsce w obwodzie grodzieńskim w 2017 r. po wprowadzeniu bezwizowego reżimu wjazdu i wyjazdu do parku turystyczno-rekreacyjnego Kanał Augustowski. Po wprowadzeniu bezwizowego reżimu wjazdu i wyjazdu z Parku Narodowego Puszcza Białowieska (obwód grodzieński) również nastąpiło niemal sześciokrotne zwiększenie liczby turystów w 2015 r. w porównaniu z 2014 r. Nawet wprowadzenie okazynego reżimu bezwizowego w 2014 r. na okres półtora miesiąca przyczyniło się do zwiększenia liczby turystów przybyłych do miasta Mińsk o 9% (do 76 tys.) w porównaniu z 2013 r., a w kolejnym roku – o 37%. Występuje znaczna dominacja ruchu turystycznego w obwodach brzeskim (26%) i grodzieńskim (26%) oraz stołecznym mieście Mińsk (32%) nad ruchem turystycznym w pozostałych obwodach Białorusi (pozostałe łącznie 16%).

Ryc. 1. Liczba zagranicznych turystów i odwiedzających jednodniowych (w tys.), którzy odwiedzili Białoruś oraz byli obsłużeni przez organizacje turystyczne, według regionów

Numbers (thousands) of foreign tourists on organised visits and single-day visitors visiting Belarus and serviced by tourist organisations, by region

Opracowanie własne na podstawie danych: *Turizm...* (2018, s. 26); *Turizm...* (2019, s. 29).

Authors' own elaboration based on data from: Turizm... (2018, s. 26); Turizm... (2019, p. 29).

Zorganizowane wyjazdy turystów do Białorusi

Od 2015 r. liczba obywateli Polski, którzy skorzystali ze zorganizowanej oferty pobytów na Białorusi, stale rośnie. W 2018 r. liczba ta wyniosła blisko 46 tys. osób, co daje 3 miejsce po Rosjanach (około 207 tys.) i Litwinach (prawie 60 tys.) (tab. 5). Stopniowe wprowadzanie reżimów bezwizowych niewątpliwie przyczyniło się do zwiększenia liczby turystów zarówno z Polski (prawie 27 razy w latach 2014–2018), jak też z innych państw sąsiadujących z Białorusią i należących do Unii Europejskiej – z Litwy (29 razy) oraz z Łotwy (prawie

Tabela 5. Liczba zorganizowanych turystów zagranicznych oraz odwiedzających jednodniowych, którzy odwiedzili Białoruś w latach 2011–2018, według stałego miejsca zamieszkania
Number of foreign tourists on organised visits and single-day visitors visiting Belarus in the years 2011–2018, by permanent place of residence

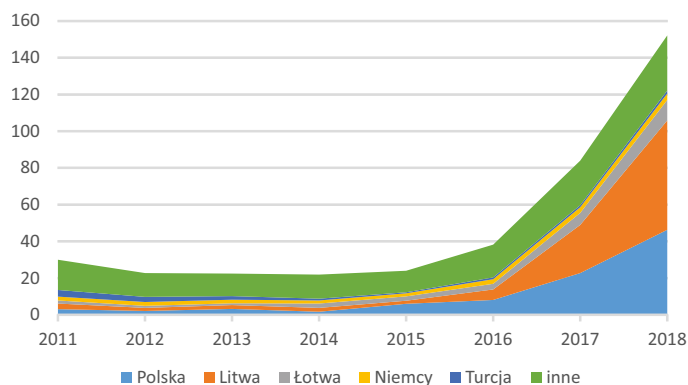
Państwo/State	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Polska	2 983	2 027	3 126	1 702	5 927	7 992	22 686	46 305
Federacja Rosyjska	83 843	94 187	111 286	113 180	243 908	171 100	191 520	207 416
Litwa	3 170	1 688	2 093	2 023	1 722	5 846	26 182	59 564
Łotwa	1 550	1 107	1 031	2 348	2 337	2 967	6 533	11 026
Estonia	464	738	670	566	803	1 399	2 769	2 562
Ukraina	1 693	1 441	1 979	1 776	7 046	5 224	4 363	4 016
Niemcy	2 191	2 071	1 931	1 704	1 635	2 506	3 102	3 566
Wielka Brytania	2 412	3 033	1 657	907	773	1 269	2 001	2 298
Hiszpania	349	366	160	142	229	489	1 356	3 175
Turcja	3 596	2 768	1 988	962	597	1 075	1 155	1 613
Chiny	364	314	682	266	992	1579	3 151	3 277
Inne	13 434	9 009	10 218	11 868	10 291	15 952	17 876	20 716
Razem	116 049	118 749	136 821	137 444	276 260	217 398	282 694	365 534

Opracowanie własne na podstawie danych: *Turizm...* (2018, s. 27); *Turizm...* (2019, s. 30)

Authors' own elaboration based on data from: Turizm... (2018, s. 27); Turizm... (2019, s. 30).

5 razy). Wśród państw, które bezpośrednio nie graniczą z Białorusią, największą dynamikę liczby turystów wykazuje Hiszpania – prawie dwudziestokrotny wzrost. Białoruski zagraniczny rynek turystyczny jest obecnie zdominowany przez turystów z Federacji Rosyjskiej, których udział w okresie szczytowym w latach 2013–2015 wynosił ponad 80%. Natomiast przez ostatnie kilka lat, po wprowadzeniu reżimu bezwizowego, notowano znaczny spadek udziału turystów rosyjskich – do 57% w 2018 r., lecz w wartościach bezwzględnych liczba turystów z Federacji Rosyjskiej nadal rośnie. Procentowy udział obywateli Polski ciągle rośnie – w 2011 r. stanowili oni około 2,6% zorganizowanych turystów zagranicznych (podczas największego spadku w 2014 r. – 1,2%), a w 2018 r. już ponad 12%.

Porównując liczbę turystów zagranicznych z Polski z liczbą turystów z innych państw spoza Wspólnoty Niepodległych Państw można stwierdzić, że ich udział znacząco rośnie. W 2011 r. procentowy udział turystów z Polski wynosił prawie 10% i był zbliżony do udziału turystów z Turcji (12%), Litwy (ponad 10%), Wielkiej Brytanii (8%), Niemiec (ponad 7%) oraz Łotwy (5%) (ryc. 2). Natomiast w 2018 r. procentowy udział turystów z państw sąsiadujących z Białorusią – z Polski, Litwy oraz Łotwy – powiększył się do odpowiednio: 30%, 39% i 7% (ryc. 3), zaś z grona byłych liderów listy zmniejszył się udział turystów z Turcji – do 1%, z Niemiec – do 2%, z Wielkiej Brytanii – do 1,5%. W tym przypadku, przy otwarciu stref bezwizowych, widoczna jest generalna zależność dynamiki ruchu turystycznego od położenia geograficznego, ponieważ najbardziej z łagodzenia reżimu przekraczania granic skorzystali turyści z państw ościennych: Litwy, Polski oraz Łotwy.

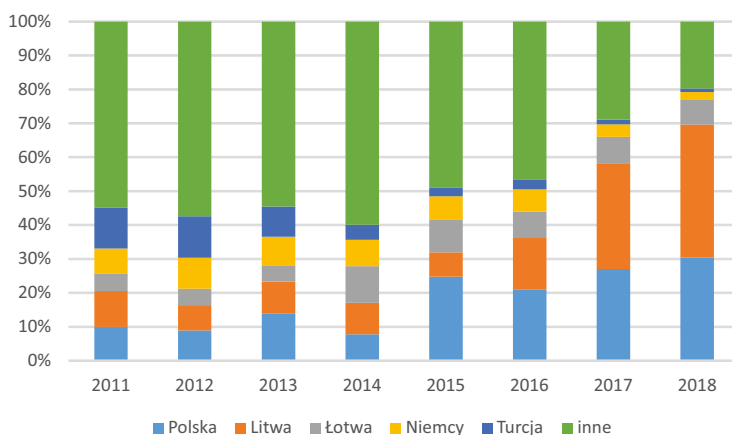

Ryc. 2. Liczba zorganizowanych turystów zagranicznych i odwiedzających jednodniowych (w tys.) z poza Wspólnoty Państw Niepodległych w latach 2011–2018, którzy odwiedzili Białoruś, według stałego miejsca zamieszkania

Numbers (thousands) of foreign tourists on organised visits and single-day visitors visiting Belarus from beyond the Commonwealth of Independent States in the years 2011–2018, by permanent place of residence

Opracowanie własne na podstawie danych: Turizm... (2018, s. 27); Turizm... (2019, s. 30).

Authors' own elaboration based on data from: Turizm... (2018, s. 27); Turizm... (2019, s. 30).

Ryc. 3. Procentowy udział zorganizowanych turystów zagranicznych i odwiedzających jednodniowych z poza Wspólnoty Państw Niepodległych w latach 2011–2018, które odwiedziły Białoruś, według stałego miejsca zamieszkania

Opracowanie własne na podstawie danych: Turizm... (2018, s. 27); Turizm... (2019, s. 30).

Authors' own elaboration based on data from: Turizm... (2018, s. 27); Turizm... (2019, s. 30).

Dyskusja i podsumowanie

Przeprowadzone badania są z jednej strony próbą wypełnienia luki w badaniach zmian reżimu granicy polsko-białoruskiej i ich konsekwencji, a z drugiej strony w pewien sposób kontynuują opracowania dotyczące zmienności granic polskich i ich sąsiadów. Ukazują pewne nowe procesy, takie jak wprowadzenie ruchu bezwizowego oraz stref bezwizo-

wych, a także ich wpływ na wzrost ruchu turystycznego do Białorusi. Wprowadzenie przez państwowe władze reżimów oraz stref bezwizowych przez ostatnie 5 lat niewątpliwie wielokrotnie dynamizowało ruch polskich turystów do Białorusi.

Po analizie dokumentów koniecznych do bezwizowego przekraczania granicy możemy stwierdzić, iż w porównaniu z otrzymaniem białoruskiej wizy skorzystanie z reżimu bezwizowego jest łatwiejsze – tańsze, mniej czasochłonne oraz mniej skomplikowane. Do uzyskania wizy potrzebne jest przede wszystkim więcej czasu – co najmniej 2 dni robocze w trybie ekspresowym oraz 6 dni w normalnym, a także opłata. Jednakże należy mieć świadomość, że istnieją też wymogi dotyczące ruchu bezwizowego, których jest kilka – zazwyczaj od 5 do 6 i należy też ponieść niewielkie koszty (np. opłaty za ubezpieczenie, czasami konieczne jest wykupienie dodatkowych usług turystycznych).

Z prawnego punktu widzenia wszystkie reżimy bezwizowe na Białorusi były wprowadzone na mocy dekrétów („ukazów”) Prezydenta, które są równorzędne z ustawami przyjętymi przez parlament.

Analizy statystyczne wykazały kilka tendencji. Po pierwsze, po wejściu w życie dekrétów, a tym samym reżimu bezwizowego na wszystkich przejściach granicznych, znacznie zwiększa się liczbowo intensywność ruchu Polaków. Po drugie, zarówno liczba, jak i udział polskich turystów wjeżdżających do Białorusi od 2015 r. stale rośnie, co związane jest z rozpoczęciem wprowadzania stref bezwizowych. Po trzecie, w kolejnych latach liczba podróżujących nie rośnie gwałtownie, czasami nawet się zmniejsza. Po czwarte, istnieje wyraźny efekt sezonowości w wahaniami liczby Polaków podróżujących na Białoruś z letnim okresem szczytowym.

Porównując z innymi państwami graniczącymi z Polską należy niestety stwierdzić, iż Białoruś jako docelowy kierunek podróży ma nadal dla Polaków niewielkie znaczenie. W 2018 r. Białoruś była na ostatnim miejscu (1%) według procentowego udziału zagranicznych podróży jednodniowych mieszkańców Polski w wieku 15 lat lub więcej do krajów sąsiadujących z Polską (*Turystyka w 2018 roku*, 2019, s. 107). Wielkość ruchu granicznego mieszkańców Polski na granicy polsko-białoruskiej (z Polski i do Polski) również plasuje Białoruś na ostatnim miejscu z 1 mln przekroczeń w obie strony w 2018 r. (ok. 500 tys. podróży na Białoruś; dla porównania liczba przekroczeń granicy z Niemcami w 2018 r. wyniosła 45 mln) (*Turystyka w 2018 roku*, 2019, s. 124). To wszystko wskazuje, że bezwizowy tryb przyczynił się do wzrostu ruchu turystycznego, niemniej jednak ten kierunek nadal jest w inicjalnej fazie w porównaniu z destynacjami wewnątrz Unii Europejskiej.

W ujęciu turystyki transgranicznej i tworzenia się transgranicznej przestrzeni turystycznej relacje polsko-białoruskie są również w inicjalnej fazie. Otwarcie przejść granicznych przeznaczonych do ruchu turystycznego to dopiero początkowa faza według zaproponowanej przez M. Więckowskiego (2010, 2018) kształtowania się transgranicznej przestrzeni turystycznej. Jest to faza przestrzeni połączonej (Więckowski, 2010, 2018), a dodatkowo w kilku przypadkach ma charakter przestrzeni sezonowej. Strefy bezwizowe niewątpliwie pomogą w procesie rozwoju przestrzeni transgranicznej i przyczynią się do wzrostu ruchu turystycznego, jednakże ich otwarcie jeszcze nie w pełni odpowiada na potrzeby turystów. Dzięki istnieniu przejścia granicznego istnieje możliwość legalnego przekroczenia granicy i korzystania z obszaru znajdującego się w państwie sąsiednim. Otwieranie nowych przejść granicznych po długim okresie zamkniętych granic było typową sytuacją na początku lat 90. XX wieku, kiedy uruchamiano pojedyncze przejścia graniczne (np. Choczołów-Sucha Hora, otwierające obszar Tatr po dwóch stronach granicy) (Więckowski, 2010, s. 181). Otwieranie się Białorusi na turystów zagranicznych może przynieść bardzo pozytywne efekty. Funkcjonalnie i prze-

strzenie przypomina to strefy turystyczne, jakie powstawały na pograniczu polsko-słowackim (czechosłowackim) (por. Więckowski, 2004, 2010; Lewkowicz i Potocki, 2009) oraz tworzenie przejść turystycznych na granicy polsko-słowackiej i polsko-czeskiej (Więckowski, 2004; Potocki, 2009). Z kolei ruch bezwizowy jest bardzo zbliżony do nowego rozwiązania, jakie w 2019 r. wprowadziła Rosja dla Polaków (i obywateli innych narodowości) chcących wjechać do Obwodu Kaliningradzkiego (a także do regionu Sankt Petersburga) – e-wizy.

Reasumując, łącząc podejście czasowo-przestrzenne możemy stwierdzić, iż na Białorusi przez ostatnie kilka lat powstały trzy rodzaje stref (reżimów) bezwizowych:

- **strefy przygraniczne** – pogranicze białorusko-polskie oraz częściowo białorusko-litewskie;
- **strefy na lotniskach** – zwłaszcza w stołecznym porcie lotniczym Mińsk-2 ale również na lotniskach i dworcach kolejowych w Brześciu i Grodnie;
- **okazyjne reżimy bezwizowe** podczas wydarzeń sportowych.

Dla tych stref (reżimów) można też wskazać podstawowe przyczyny powstania. Strefy wzdłuż zachodniej granicy powstały, aby rozwijać turystykę w obwodach brzeskim i grodzieńskim; na lotnisku stołecznym – żeby rozwijać zarówno port lotniczy oraz znajdujący się koło niego park przemysłowy, jak i stołeczną oraz regionalną turystykę; okazyjne reżimy podczas wydarzeń sportowych powstały, aby promować wizerunek państwa.

Na zakończenie można stwierdzić, że warunki polityczne i instytucjonalne odgrywają decydującą rolę w stosunkach transgranicznych. Kształtują one podstawy prawne i decydują o możliwościach i uwarunkowaniach przekraczania granicy. Ponieważ granice odzwierciedlają relacje między sąsiadami – zmieniającą się kombinację konfliktu, konkurencji, podporządkowania i współpracy, a także różne aspekty postrzegania granicy (Kolosov i inni, 2018) – możemy stwierdzić, że ostatni okres charakteryzuje się otwieraniem się granic i rosnącym zainteresowaniem Białorusią ze strony Polaków i innych obywateli krajów Unii Europejskiej. Na podstawie analizy istniejącej literatury (która w porównaniu z innymi granicami Polski jest jedną z najuboższych) oraz przeprowadzonych badań można stwierdzić, że istnieje dalsza potrzeba prowadzenia i pogłębiania badań naukowych dotyczących granicy, pogranicza i relacji polsko-białoruskich w zmieniających się uwarunkowaniach. Jako podstawowe tematy dalszych badań pogranicza polsko-białoruskiego warto wymienić przede wszystkim: przejścia graniczne, specyfikę ruchu turystycznego, geopolityczne i społeczne zbliżanie się Polski i Białorusi, turystykę handlową, kształtowanie się transgranicznej przestrzeni turystycznej i tworzenie regionów turystycznych, promocję i marketing. Istotne będą również badania dotyczące wyznaczania dalszych kierunków działań, współpracy, ogólnego rozwoju społeczno-gospodarczego i planowania przestrzennego.

Artykuł zawiera wyniki badań przeprowadzonych w ramach projektu badawczego finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki, nr 2018/29/B/HS4/02417.

Piśmiennictwo

- Anisiewicz R., Palmowski T., 2014, *Small border traffic and cross-border tourism between Poland and the Kaliningrad Oblast of the Russian Federation*, Quaestiones Geographicae 2, s. 79–86.
- Arreola D.D., Curtis J.R., 1993, *The Mexican Border Cities: Landscape anatomy and place personality*, University of Arizona Press, Tuscon.

- Błaszczak D., 2017, *Pogranicze w sieciach relacji Polski i Białorusi. Teraźniejszość perspektywy rozwoju*, [w:] Z. Kurcz (red.), *Polskie pogranicza w procesie przemian*, 4, Acta Universitatis Wratislaviensis, 3776, s. 167–184.
- Ciok S., 1990, *Problematyka obszarów przygranicznych Polski Południowo-Zachodniej. Studium społeczno-ekonomiczne*, Acta Universitatis Wratislaviensis, 1155, Studia Geograficzne, 68, PWN, Warszawa – Wrocław.
- Dołzbłasz S., 2017, *Sieci współpracy transgranicznej na pograniczach Polski*, Rozprawy Naukowe IGiRR, 40, Uniwersytet Wrocławski.
- Dołzbłasz S., 2018, *A network approach to transborder cooperation studies as exemplified by Poland's eastern border*, Geographia Polonica, 91, 1, s. 63–76.
- Donnan H., Wilson T.M., 1999, *Borders: frontiers of identity*, Nation and State, Oxford, Berg.
- Eriksson G.A., 1979, *Tourism at the Finish-Swedish-Norwegian borders*, [w:] G. Gruber, H. Lamping, W. Lutz, J. Matznetter, K. Vorlaufer (red.), *Tourism and borders*, Proceedings of the Meeting of the IGU Working Group – Geography of Tourism, s. 88–104.
- Herzog L.A., 1990, *Where North meets South: cities, space, and politics on the US – Mexico border*, Center for Mexican America Studies, University of Texas, Austin.
- Informacja o punktach propuska*, 2019, Gosudarstwiennyj pogranicznyj komitet Rjespubliki Biełarus, [https://www.gpk.gov.by/situation-at-the-border/punkty-propuska/\(18.10.2019\)](https://www.gpk.gov.by/situation-at-the-border/punkty-propuska/(18.10.2019)).
- Jakubowski A., Miszczuk A., Kawałko B., Komornicki T., Szul R., 2017, *New borderland. Cross-border relations and regional development*, Series: Regions and Cities, Regional Studies Association, Routledge, Oxon – New York.
- Kałuski S., 2017, *Blizny historii. Geografia granic politycznych współczesnego świata*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa.
- Kolosov V., Medvedev A., Zotova M., 2018, *Comparing the development of border regions with the use of GIS (the case of Russia)*, Geographia Polonica, 91, 1, s. 47–61.
- Kolosov V., Więckowski M., 2018, *Border changes in Central and Eastern Europe: An introduction*, Geographia Polonica, 91, 1, s. 5–16.
- Komornicki T., 2008, *Granica polsko-białoruska jako bariera przestrzenna*, [w:] D. Świątek, M. Bednarek, P. Siłka (red.), *Współczesne problemy badawcze geografii polskiej – geografia człowieka*, Dokumentacja Geograficzna, 2008, 36, s. 55–61.
- Komornicki T., 2010, *Flows of persons and goods across the Polish segment of the outer boundary of the European Union – results of a research project*, EUROPA XXI, 20, s. 9–29.
- Komornicki T., Miszczuk A., 2010, *Eastern Poland as the borderland of the European Union*. Quaestiones Geographicae, 29, 2, s. 55–69.
- Komornicki T., Wiśniewski R., 2017, *Border traffic as a measure of trans-border relations*, Transport Geography, Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft, 159, Wien, s. 151–172.
- Leimgruber W., 1981, *Political boundaries as a factor in regional integration: Examples from Basle and Ticino*, Regio Basiliensis, 22, s. 192–201.
- Marin A., 2017, *Of barriers, breaches and bridges; Cross-border ecotourism and the prospect of horizontal governance acting as a bridge in Belarus-EU Neighbourhood relations*, [w:] I. Liikanen, J.W. Scott, T. Sotkasiira (red.), *The EU's Eastern Neighbourhood. Migration, borders and regional stability*, Routledge, s. 115–133.
- Minghi J.V., 1994, *European borderlands: International harmony, landscape change and new conflict*, [w:] C. Grundy-Warr (red.), *World Boundaries*, 3, Eurasia, London, Routledge, s. 89–98.
- Nacyonalnyj prawowoj Intierniet-portał Rjespubliki Biełarus*, 2019, <http://pravo.by/> (14.10.2019).

- Nacyonalnyj statisticzeskij komitet Rjespubliki Biełarus, 2019, <http://www.belstat.gov.by/> (14.10.2019).
- Ob ustanowlenii biezvizowogo poriadka wjezda i wyjezda inostrannyh graždan, Ukaz № 300 ot 7 awgusta 2019, 2019, http://president.gov.by/ru/official_documents_ru/view/ukaz-300-ot-7-avgusta-2019-g-21740/ (14.10.2019).
- Obwieszczenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 3 lipca 2015 r. w sprawie ogłoszenia przejść granicznych, rodzaju ruchu dozwolonego przez te przejścia oraz czasu ich otwarcia, 2015, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP20150000636> (14.10.2019).
- Oficyalnyj Intiernet-portał Priezidenta Rjespubliki Biełarus, 2019, <http://president.gov.by/> (14.10.2019).
- O razwitiu turizma, diejatelnosti turisticzeskich organizacyj, kollektiwnych sriedstw razmieszczeniya Rjespubliki Biełarus za 2018 god, 2019, Nacyonalnyj statisticzeskij komitet Rjespubliki Biełarus, Minsk.
- Punkty tamożennogo oformleniya Briestskoj tamożni, 2019, http://www.brest.customs.gov.by/ru/brest-punkttam_oform-ru/ (14.10.2019).
- Reynolds D.R., McNutty M., 1968, *On the analysis of political boundaries as barriers: a perceptual approach*, East Lakes Geographetr, 4.
- Rieżym raboty Grodniejskoj riegiionalnoj tamożni, 2019, <http://www.grt.customs.gov.by/ru/grt-rabota-ru/> (14.10.2019).
- Scott J., 2018, *Border politics in Central Europe: Hungary and the role of national scale and nation-building*, Geographia Polonica, 91, 1, s. 17–32.
- Spierings B., van der Velde M., 2008, *Shopping, borders and unfamiliarity: consumer mobility in Europe*, Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 99, 4, s. 497–505.
- Suliga J., 1996, *Polsko-białoruska współpraca przygraniczna w dziedzinie planowania przestrzennego*, [w:] A. Miszczuk, R. Wiśniewski (red.), *Informacyjno-infrastrukturalne uwarunkowania współpracy transgranicznej*, Norbertinum, 2, s. 91–92.
- Szejgiec B., Wiśniewski R., 2008, *Struktura i wielkość ruchu granicznego na granicy polsko-ukraińskiej* [w:] *Europa bez granic – nowa jakość przestrzeni*, Rozprawy Naukowe IGiRR UW, 4, s. 121–129.
- Timothy D.J., 1995, *Political boundaries and tourism: borders as tourist attractions*, *Tourism Management*, 16, 7, s. 525–532.
- Timothy D.J., 2001, *Tourism and political boundaries*, Routledge Advances in Tourism, London and New York.
- Turizm i turisticzeskije riesursy w Rjespublikie Biełarus, 2018, [w:] I.W. Miedwiediewa (red.), *Statisticzeskij sbornik*, Nacyonalnyj statisticzeskij komitet Rjespubliki Biełarus, Mińsk.
- Turizm i turisticzeskije riesursy w Rjespublikie Biełarus, 2019, [w:] I.W. Miedwiediewa (red.), *Statisticzeskij sbornik*, Nacyonalnyj statisticzeskij komitet Rjespubliki Biełarus, Mińsk.
- Turystyka w 2018 roku, 2019, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- Więckowski M., 2004, *Przyrodnicze uwarunkowania kształtowania się polsko-słowackich więzi transgranicznych*, *Prace Geograficzne*, 195, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Więckowski M., 2008, *New international mobility of Poles*, *Espace, Populations, Societes*, 2, s. 261–270.
- Więckowski M., 2010, *Turystyka na obszarach przygranicznych Polski*, *Prace Geograficzne*, 224, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Więckowski M., 2018, *From periphery and the doubled national trails to the cross-border thematic trails: New cross-border tourism in Poland*, [w:] D.K. Müller, M. Więckowski (red.), *Tourism in transitions. Recovering decline, managing change*, *Geographies of Tourism and Global Change*, Springer, Cham, s. 173–186.

Summary

Belarus was long a country to which visits by foreign tourists were highly restricted. However, recent years have brought a marked improvement in conditions and possibilities regarding crossings of the border and onward travel into the country. Of key significance to the introduction of the new facilitations are changes of the border regime and an easing of the regulations concerning arrivals that have been achieved by action at central level.

Since 2015 in particular, it has been possible to note an unprecedented new scale and rate of change where the border regime is concerned. By virtue of Decisions of the President of the Republic of Belarus, a number of signed Decrees have appeared to bring zones of visa-free travel into existence, with a view to it being easier for visitors to cross over the state border into the country. Presidential Decrees have in fact both established visa-free zones and brought in other regulations making it easier for foreigners to visit. While on the one hand these changes are analogous to those found in other parts of the world at various different times, they on the other hand have certain unique features, especially given the specific nature of Belarus's isolation in the international arena over more recent decades. Thus, the last few years have seen three types of visa-free zone system come into existence, i.e.:

- border zones – on the Poland-Belarus border, and partly also that between Belarus and Lithuania;
- zones at airports – especially the capital-city (national) airport known as *Minsk-2*, but also the airports (and the railway stations) in Brest and Hrodna;
- visa-free regimes associated with special occasions, notably sporting events.

In terms of main reasons for establishment, the zones that have appeared are:

- along the western border (with a view to tourism developing in the Brest and Hrodna regions);
- by airports (for the sake of the development of the airports as such, but also the adjacent industrial and capital-city areas, as well as the furthering of regional tourism);
- linked closely with sporting events (to help ensure that the image of the country as a whole is promoted).

The entry into force of the Decrees in question, and the subsequent taking effect of visa-free regimes at all border crossings, has done much to increase the intensity of the traffic involving Polish people. Since 2015, there has been a steady rise in both absolute numbers of Poles travelling into Belarus, and the share of all visits they account for. This can be closely associated with the commencement of the visa-free regimes. Consecutive years after the years of introduction did not necessarily bring major further increases in numbers travelling; or even witnessed certain decreases. There is also a marked seasonality to numbers of Poles travelling to Belarus, with the peak obviously tending to coincide with the summer months.

Expanding transboundary tourist space - The growing significance of the Augustów Canal

Authors' Contribution:

A Study Design
B Data Collection
C Statistical Analysis
D Data Interpretation
E Manuscript Preparation
F Literature Search
G Funds Collection

Aliaksandr Cyargeenka^{ABDEF}, Marek Więckowski^{ABDEF}

Institute of Geography and Spatial Organization,
Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland

abstract

Background: The Belarusian-Polish borderland has great tourism potential but in the same time suffers from many restrictions, especially geopolitical ones. An overall facilitation of foreigners' trips into Belarus has facilitated the development of cross-border tourism and local resources could be used by tourists. One of the most important tourist attractions is the Augustów Canal. This article seeks to discuss changes made to one border crossing between Poland and Belarus whose location may be considered exceptional, given that it is on the Augustów Canal.

Material and methods: Analysis of historical, legal and statistical materials; cartographic analysis and fieldwork.

Results: Eased restrictions on crossing the border (i.e. 5 years of gradual, stepwise introduction of visa-free regimes and zones by the Belarusian authorities) have combined with the emergence of new possibilities to travel along the Canal by bicycle or on foot to increase numbers of foreign tourists (including Poles) who take advantage of the visa-free opportunities.

Conclusions: Opportunities for the development of tourism (especially of a transboundary nature) are influenced by the simultaneous "internationalisation" and "touristification" of border crossings in Belarus's western borderland area, which serve as a tourist destination of global significance (the Augustów Canal) and/or traffic at the individual-visitor level. The factor of overriding importance encouraging steady enlargement of tourist space and its utilisation either side of the border is the so-called "Brześć-Grodno Space", as a visa-free continuous corridor for tourism established in the period since November 2019. This allows for visits into western Belarus, in particular in a south-north direction. The Augustów (Augustovsky) Canal and its Rudawka-Lesnaya border crossing are expected to play a particular part in this process.

Key words: tourism, Poland, Belarus, border, border crossing, the Augustów Canal.

article details

Article statistics: Word count: 4,076; Tables: 0; Figures: 2; References: 47

Received: June 2020; **Accepted:** August 2020; **Published:** November 2020

Full-text PDF: <http://www.balticportscience.com>

Copyright © Gdansk University of Physical Education and Sport, Poland

Indexation: Celdes, Clarivate Analytics Emerging Sources Citation Index (ESCI), CNKI Scholar (China National Knowledge Infrastructure), CNPIEC, De Gruyter - IBR (International Bibliography of Reviews of Scholarly Literature in the Humanities and Social Sciences), De Gruyter - IBZ (International Bibliography of Periodical Literature in the Humanities and Social Sciences), DOAJ, EBSCO - Central & Eastern European Academic Source, EBSCO - SPORTDiscus, EBSCO Discovery Service, Google Scholar, Index Copernicus, J-Gate, Naviga (Softweco, Primo Central (ExLibris), ProQuest - Family Health, ProQuest - Health & Medical Complete, ProQuest - Illustrata: Health Sciences, ProQuest - Nursing & Allied Health Source, Summon (Serials Solutions/ProQuest, TDOne (TDNet), Ulrich's Periodicals Directory/ulrichweb, WorldCat (OCLC)

Funding: This article includes the results of research carried out under Research Project No. 2018/29/B/HS4/02417 financed by the National Science Centre of the Republic of Poland.

Conflict of interests: Authors have declared that no competing interest exists.

Corresponding author: dr hab. Marek Więckowski, prof. IGiPZ, Zakład Geografii Miast i Ludności, Instytut Geografii i Organizacji Przestrzennej PAN, Twarda 51/55, 00-818 Warsaw, Poland; e-mail: marekw@twarda.pan.pl

Open Access License: This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-Non-Commercial-No-Derivatives 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>), which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited, the use is non-commercial and is otherwise in compliance with the license.

INTRODUCTION

Borders have geopolitical, historical or symbolic value and meaning. In most parts of the world, they have become more of a curiosity and a tourist attraction [1–4]. However, especially in the past, they cut transport networks, broke up social and economic networks and contributed to the isolation of border regions – in which additional problems with the development of infrastructure were then experienced, and investment was lacking. Borders were thus clear-cut barriers to flows of people.

Today, the situation along the borders of a given country may vary markedly, with conditions for the development of tourism and cross-border cooperation being highly disparate. While intra-EU border areas benefit from more favourable factors [5], areas representing external frontiers of the Union suffer from many restrictions [6, 7]. Political and institutional conditions are seen to play a decisive role as regards cross-border mobility, funding, networking, the identities of partners and the nature of joint projects [7, 8].

Some borders were delineated from the outset in lightly populated areas, which thus remained underdeveloped buffers and/or transition zones between neighbouring countries. At times that was a beneficial circumstance from the point of view of the protection of unique natural landscapes [9, 10].

For its part, the Belarusian-Polish borderland has very great tourism potential, but the actual development and achievement of change in this respect proved a major challenge under the circumstances, remaining very much dependent on geopolitics. Constant change would seem to be the feature typifying tourist destinations, not least as the creation and development of spaces for tourism are seen to reflect wider political, economic and social processes often driven non-locally, if manifesting themselves very locally indeed [11].

The Polish-Belarusian and Lithuanian-Belarusian borderlands now feature zones that are visa-free for the citizens of around 70 states (including the USA, and all EU Member States). These may be regarded as phenomena of an exceptional nature, by European standards and even in global terms [12]. An overall facilitation of foreigners' trips into Belarus has thus occurred, thanks to lobbying from actors that have a financial interest, be these entrepreneurs or local authorities; while the matters of the easing of the visa regime and the introduction of small-scale border traffic continue to be stalled for political and economic reasons [13]. Due to a Decree from the President of Belarus, new visa-free zones have also been appearing, and there are other regulations facilitating trips into his country by foreigners [12]. In this article, the changes introduced are exemplified by discussing one of the crossings of the Poland-Belarus border with an entirely exceptional location, along the Augustów Canal.

The Augustów Canal as specific progressing tourism recreation area can be approached from different perspectives. The most considerable and actual ones in the scientific literature are as follows: cultural and historical issues [14–16]; cross-border cooperation [2, 17–21]; touristic development and border-crossing issues [11–13, 19]; trans-boundary water management [22, 19]; environmental protection [9, 10]. The existing literature on the subject lacks a comprehensive view of the cross-border area of the Augustów Canal in terms of factors determining the volume of tourist traffic and increasing the importance of the Augustów Canal. This is an interdependent set of issues related to the accent of natural and historical-cultural values, the appearance and extension of the regional visa-free zone on the Belarusian side, the evaluation of the procedure of crossing borders (for both EU and Belarus citizens) together with the analysis of tourist dynamics, as well as development of local touristic and border infrastructure.

METHODOLOGY

In order to understand the processes in the transboundary area around the Augustów Canal, a multi-scalar approach was chosen. It is based on using multi-scalar (level) lens and generally has multidisciplinary features [22–24]. Firstly, the time (historical) factor was applied with a view to better understanding of the preconditions of the ensuing activities and results. Secondly, multi-scalar analysis uses both local (crossing border and touristic infrastructure, trans-border initiatives), within-country (low regulations, Grodno visa-free zone), many-sided (Belarus-Poland-EU relations, visa conditions) and global (UNESCO heritage) contexts. Actually, there is interdependence, intersection and even recurrence between these closely intertwined scales.

In addition, the statistical data were analysed, which were received from the Polish Border Guard as table in Excel software. The needed information for linear figure creation was extracted through data separation and ordering according to next criteria - border crossing point (Rudawka-Lesnaya), years (from opening in 2005 until 2018), citizenship (Polish), way of traffic (departure). On 1th of July 2019 authors crossed the border point situated on the Augustów Canal and came back as a tourist pedestrian as part of fieldwork using the participatory method. On the one hand, the purpose was to observe “in a natural way” the circumstances in the area – infrastructure, natural values, etc. On the other hand, the trip was aimed at exploration of the visa-free procedures, which was summarised and analysed in this article. It was also made in order to have not only official information about border-crossing procedures, as well as in order to investigate the real situation gathering our own experience, impression and feelings.

THE SIGNIFICANCE OF THE POLISH-BELARUSIAN BORDERLAND TO TOURISM

The Polish-Belarusian border features significant tourist attractions. From the point of view of the cultural heritage, and for Polish tourists in particular, this is an area associated with the Commonwealth of Two Nations that existed between the 16th and 18th centuries and in particular linked the lands of what today are Poland, Belarus, Lithuania, Latvia and other countries [25]. Thus, for example, the architectural heritage of the city of Grodno includes many key political events from Polish history, thanks to sittings of the former polity's Parliaments there. Grodno was also home to many famous Poles, including even kings like Stefan Batory, as well as scientists and artists (Eliza Orzeszkowa, etc.) From a religious point of view, Hrodna Region includes the Orthodox Church of Saints Boris and Gleb, while there are other, fortified churches elsewhere on the Belarusian side, as well as in Poland and Lithuania, with the Orthodox Churches of the Nativity in Murovanka and of St. Michael the Archangel in Synkavichy included among items of built and cultural heritage in Belarus [26, 27]. Brest Region, in turn, includes wooden churches of Polesie featuring on the preliminary UNESCO list [28].

The Białowieża Forest (i.e. Puszcza Białowieska in Poland and the Belovezhskaya Pushcha on the other side of the border) was a place for royalty and the aristocracy to hunt from the Middle Ages onwards. Among notables were the Tsars of Russia, and indeed the present Polish-Belarusian borderland area was part of the Russian Empire from 1815 through to 1917, only for western regions of today's Belarus to come within the Eastern Lands of the 2nd Republic of Poland in the 1921-1939 period. It was only after World War II that the border now separating Poland from Belarus (and then the People's Republic of Poland from the USSR, or specifically the Byelorussian SSR) was put in place, following the so-called Curzon Line [29]. Perhaps unexpectedly, given the then circumstances, this border proved something of a “Curtain” (rather inflexible, if not quite of iron), given that it separated Soviet totalitarianism from at least (at times) somewhat gentler regimes of Central and Eastern Europe. Therefore, there was an almost total lack of cross-border contacts for around half a century through to the early 1990s, when the border finally opened, and it proved possible to introduce a non-visa regime [12, 30].

The border in question runs for 418.24 km, which means 13.6% of the entire length of Poland's land border, as well as 10.5% of the border of Belarus as a landlocked state. As noted, the border is the heritage of the USSR and did not change when that polity finally fell. However, the 2007 joining by Poland and a number of the other CEECs to the EU's Schengen Zone ensured that Poland's eastern border was – even more than after the 2004 EU accession – an external frontier of the European Union. The effect was actually to hinder cross-border relations, at the local scale in particular. In fact, the border broke down a newly-established and still rather weak supranational network of economic, social and cultural links with Ukraine and Belarus, and indeed with Russia, while making any cross-border cooperation more difficult [7, 17-19, 31, 32].

For some years, the need to obtain a Belarusian visa represented a major obstacle to crossing of the border [19]. In fact, it is true to say that most facilities – especially hotels – offering overnight stays (not least those at Białowieża) could help to obtain a visa after a delay of perhaps just 3-4 days. However, that still left Polish tourists staying for a weekend (even a long weekend) unable to include a trip over to Belarus in their itineraries. Equally, border crossings of a specific nature are those allowing traversal on foot, or by water, as these are mainly or exclusively orientated at servicing tourists. Two of the river border crossings in operation are at the Polish-Belarusian and Lithuanian-Belarusian borders, and they mainly serve the water route leading via the Augustów Canal (in the case of Rudawka-Lesnaya), and further north the River Neman into Lithuania (at the Privalka-Švendubrė crossing).

THE AUGUSTÓW CANAL AND RUDAWKA-LESNAYA BORDER CROSSING

The crossing on the Augustów Canal linking tributaries (and hence the overall systems) of the Rivers Vistula and Neman was built by the Tsarist authorities in the 1820s and 30s, in order to take grain and timber to the Baltic via the Neman, while bypassing Prussia. The overriding reason for the undertaking lay in a customs war between Russia and Prussia, which had in fact ended before construction work on the Canal finished. Indeed, by the end of the 19th century, the Canal had lost any transport significance it might have had, as the rail network then developed fast. The consequence was economic neglect, to which were added the destructive effects of the Second World War, which ruined several locks, bridges and other infrastructure.

However, both before and after the opening of the Rudawka-Lesnaya crossing, a general renovation of the Canal was carried out, with locks and other installations repaired on both sides of the border, in such a way that possibilities for the development of cross-border tourism by canoe were facilitated.

The Belarusian stretch of the Augustów (i.e. Augustovsky) Canal and adjacent areas include more than 50 natural and cultural attractions [33]. First and foremost, there is Grodno Forest Reserve, which also forms part of the Augustovsky Canal Recreational and Tourist Park founded in 2011. This is the area best suited to active holidaymaking and health tourism. Equally, where cultural heritage is concerned, areas along the Canal include many items of architectural heritage, notably churches built in the 18th and 19th centuries, graves of insurgents who rebelled against the Tsarist authorities in 1830 and again in 1863, bunkers from the times of the two World Wars, the Border Guard Museum and the Canal Museum, cemeteries of historical importance in Sapotskin and Selivanovtsy, and so on [14].

Furthermore, the area in which the borders of Belarus, Poland and Lithuania meet long offered a unique example of multiculturalism and multiple religions, being home to Byelorussians, Poles, Lithuanians, Jews, Ukrainians, Tartars, Roma and other nations,

mostly in a position to cultivate their own traditions [30]. The Augustów Canal is regarded as a historic monument [34]. The land along it has highly valuable natural features, given the resources of both water and forest, as well as the inclusion of two transboundary areas, i.e. the Bug Euroregion and the transboundary functional sub-region of the Augustów Forest and Augustów-Grodno [12, 16, 35].

Fig. 1. Kurzyniec Lock as a border crossing. The border between Poland and Belarus runs along the axis of the Lock, and further along the Canal for some 3.5 km

The Rudawka-Lesnaya border crossing is within the Polish gmina (local-authority area) of Plaska, powiat (county) of Augustów and voivodeship (province-region) of Podlaskie. Beyond the border, it is in Belarus's Grodno (Hrodna) district and region, and the Selsoviet (rural area) of Sapotskin. Kurzyniec Lock is in fact the 15th such installation along the Canal (counted from the Biebrza end, i.e. the west). The Lock lies not far from the village of Rudawka. Construction began in 1828 under Lt. Konstanty Jodko, though the 1829 completion of the work was achieved by Second-Lieutenant of Engineers F. Wielhorski. The name derives from the former village of Kurzyniec located on the far side of the Canal. The Lock was non-operational from 1939 onwards, having been much-damaged. However, under an agreement between the Governments of the Republics of Poland and Belarus (concluded on March 8th, 2005 in Augustów), the border section of the Canal underwent a renovation lasting from autumn 2006 through to June the following year. The sides of the Lock are linked by a bridge built of four concrete slabs. A border crossing for tourists is in operation here in the summer season.

That crossing (Rudawka-Lesnaya) was opened on April 30th, 2005, by virtue of a Governmental Declaration [15]. It is unique, being Poland's only border crossing along a river; and it is in operation seasonally (from 01 May do 01 October), between 7:00 and 19:00. Since the time of its opening, the only form of traffic permitted here is individual, and at the outset solely in a waterborne means of transport. Later, however, (from 28 April 2017 onwards), the possibilities for tourism were increased and diversified through a change in the nature of the crossing from purely aquatic to include also foot or cycle traffic by the side of the Canal [36].

The main problem with achieving growth in tourist traffic from the Polish side via the Rudawka-Lesnaya crossing (apart from the renovation work still continuing several years on from the opening) entailed obstacles of a formal nature, in general linked with the

need for people to be in possession of a Belarusian visa. Apart from the cost of the visa – in the range 25-120 euros depending on how many crossings of the border are required, how quickly the document needs to be obtained, and whether or not the services of a so-called “visa centre” are used – major further issues concerned the need to justify a stay, and the waiting time of up to 2 weeks [37]. A watershed moment thus came with the October 26th 2016 entry into force of Decree No. 318 of the President of the Republic of Belarus, which established a zone of visa-free visits for the citizens of some 70 states (including Poland) – who might spend up to 5 days in the so-called Augustovsky Canal Recreational and Tourism Park, which is taken to include both areas along the Canal as such and the city of Grodno.

Further steps towards the easing of the border regime in a visa-free direction were provided by extensions of both the area covered and the number of days’ stay that might be spent in it. Under successive Decrees of the President Nos. 462 (dated 26.12.2017) and 300 (dated 07.08.2019), the periods of stay available to foreigners rose to 10 days (from January 1st 2018 onwards), and then to 15 (from November 10th 2019) [38, 39]. In turn, the easing of the regime regarding the circumstances in which the border could be crossed entailed the possibilities of coming by bicycle or on foot, and thus helped greatly increase the numbers of foreign tourists (including Poles) making use of the Rudawka-Lesnaya river border crossing [12]. Nevertheless, foreigners seeking to go into the visa-free zone still need to be in possession of a pass prepared by a tourist agency, along with tickets for visits to at least two tourist attractions (museums and so on), medical insurance and a budget of around 20 euros for each day of stay. Although these requirements may be met readily online at the latest just one day before a visit, the preparation process is still somewhat complicated and bureaucratic in this way.

Belarusians also face major obstacles to any more-intensive tourist traffic via the border crossing indicated. Some of these are of infrastructure-related – like the lack of a direct surfaced road to the crossing, with a car park and the ban on crossing the border by recreational canoe in place on the Belarusian side (from the jetty near the Dombrovka Lock). However, the main problem is the requirement that a valid visa for Poland (or some other state within the Schengen Zone) be first obtained, with all the burdens that denotes in relation to:

- time (given the real difficulties that sometimes arise with registration “queues” during holidays periods, on account of this procedure being dominated by intermediary firms, in such a way that the time spent waiting for a visa is extended to between 2 and 4 weeks);
- accessibility (given the way that the consular institution in Grodno has – since December 1st 2014 – been catering, not only for inhabitants of Hrodna Region, but also for all citizens of Belarus) [40];
- finance (given that, from February 2nd 2020, the cost of a visa actually increased from 60 to 80 euros) [41] – there is nevertheless a chance of ratification for a bilateral Belarus-EU accord – entering into force in June 2020 at the earliest – which will ease the Schengen regime, with a visa costing 35 euros being fast-tracked [42] (at the same time, the dominance of so-called “visa centres” that act to block online and phone registrations for visa queues and require payment of an extra (\$30-60) fee for their intermediary services encourage the raising of the final prices of visas) [43].

The abolition of the so-called C (“shopping”) visa from 2nd January 2019, making it more difficult to ascertain the purpose of travel to Poland [44] (with this type of visa previously being very popular among the inhabitants of border areas, including Hrodna region).

When it comes to the infrastructure of the Rudawka-Lesnaya crossing, it should be noted

that this is now in a very good state following the renovation of the Augustów Canal. This was verified by means of participant observation in the course of summer 2019 fieldwork. On the Polish side, the crossing is reached from the Augustów area via road 672. There is a car park just before the crossing, while the border as such is in the middle of Kurzyniec Lock. There are buildings for Border Guard and Customs officials on both sides of the border, as well as a jetty for canoes and other small vessels. The whole area is monitored, and tourists approaching the crossing on the water, by bicycle or on foot are all checked by officers immediately. However, checks on those on the water take place without any necessity for them to step out onto land.

On the Belarusian side, there is a local gravel road only allowing transit by bicycle or on foot, with this leading several kilometres along the Canal and passing the Valkushyk Lock before local road H-6541 is eventually reached. This route represents a prolongation into Belarus of the Polish network of cycle paths known as *Wschodni Szlak Rowerowy Green Velo* (the *Green Velo* East of Poland Cycling Trail); and it is marked out appropriately and leads towards the Dombrovka Lock and even to Grodno itself [33]. A major step towards the lengthening and development of the water route came as the Lithuanian-Belarusian border along the River Neman gained what was essentially a “twin” of the Rudawka-Lesnaya crossing – between Privalka and Švendubrė. This operates in the same hours of the summer season and makes it possible for lovers of canoeing to navigate along the Augustów Canal, before continuing through Lithuania along the Neman (Nemunas), even as far as the Baltic Sea.

The less-stringent crossing of the border together with the emergence of possibilities to cycle or hike beside the Canal absolutely ensured a far greater number of foreign tourists (including from Poland) taking advantage of the visa-free regime. This is reflected in a most tangible way by exclusively tourism-related data on the use of the Rudawka-Lesnaya border crossing by river (Fig. 2).

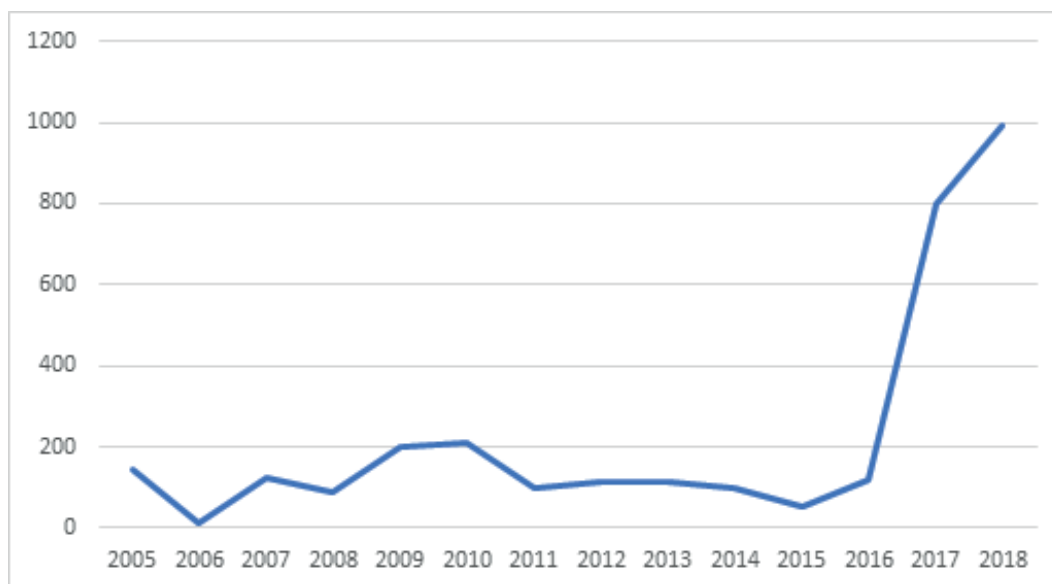

Fig. 2. Numbers of citizens of the Republic of Poland crossing the border in the direction of Belarus in the 2005-2018 period, via the Rudawka-Lesnaya river border crossing.

Source: authors' own elaboration based on data from Poland's Border Guard (Straż Graniczna)

DISCUSSION

During the research of the Augustów Canal in terms of cooperation on the tri-border area of Poland, Belarus and Lithuania, it would be worth discussing the problem of inequality in the cross-border cooperation of participants. The imbalance of cooperation on the tripoint also depends on key cities located nearby as well as their power and specifications, which in a real way affects the development of tourism on the Augustów Canal. In our case, the city of Grodno absolutely dominates with 370,000 inhabitants. In contrast, Druskininkai in Lithuania and Augustów in Poland are small towns specializing in spa and water tourism (sailing, kayaking) respectively. There are the least controversial divisions of triple points - with different cross-border functions or with one dominant function (e.g. cross-border territorial unit of nature protection) [20]. In our case, we could observe the cooperation with different cross-border functions. The main factor influencing the activation of cooperation in the area of the tripoint of Poland, Belarus and Lithuania are the water routes, the supreme role in this connection plays the Augustów Canal. Further factors are related to regional and cross-border cooperation, transport and nature protection.

Another controversial question is the issue of the growing importance of the Augustów Canal through the development of ecotourism and the introduction of a visa-free zone. In recent years, this process has still been characterized by positive features like an increase in the number of tourists, border regime easing, infrastructure improvement etc. [12, 19, 22, 33]. Nevertheless, there are such challenges and threats as the saturation of the tourist market - all lovers of canoeing and ecotourism will already visit this area, which in reality will hinder the increase in traffic and tourism development. Other negative factors may include a significant deterioration of political relations of Belarus with the European Union after mass repression during the election campaign in Belarus in May - August 2020, as well as the consequences of the COVID-19 pandemic. On the other hand, the threats of COVID-19 may in the future be a stimulus for the development of peripheral ecotourism "on a clean surface", which may become an interesting topic for further research on the transformation of the Augustów Canal.

CONCLUSIONS

Processes of political change have caused "re-internalisation" of tourism [45], but also - in border regions in particular - so-called "cross-borderisation" of tourism - in the sense of it being made more transboundary in character [2]. This reflects - and also further enhances - both cross-border traffic and cross-border cooperation [3, 21, 30, 46]. Tasks more fully compatible with sustainable development then become pursuable, and best practices and solutions are implemented (e.g. Greenway Trails, and the use of canoe routes such as the Augustów Canal), with consequences including the promotion of natural and cultural heritage.

The issues discussed here relate to the European Union's external frontier, but at the same time to the close proximity of a state that had until recently limited its international contacts (and the possibilities for citizens of other countries to come on to its territory). The inclusion within non-visa travel of such large cities as Grodno had an obvious impact in diversifying what is available to tourists in this wider region, also concerning transport and accommodation infrastructure, health-resort opportunities, and so on. An exceptional example highlighting changes and good practice is offered by tourism development along the Augustów (Augustovsky) Canal, whose significance has increased in recent years, as it has become accessible either side of the Polish-Belarusian border, and as the new (Rudawka-Lesnaya) border crossing at Kurzyniec Lock has opened. The step-by-step (5-year) introduction by state authorities of visa-free regimes and zones undoubtedly produced

a major dynamising effect where Belarus-bound Polish tourist traffic is concerned. The overriding factor triggering a steady enlargement of tourist space – and utilisation thereof on either side of the border – has been the founding since November 2019 of the uninterrupted, visa-free tourist corridor known as the “Brest-Grodno space”. This has made possible the obstacle-free visiting of part of western Belarus, especially along the north-south axis. A remaining negative factor is the still-inflexible external frontier between the EU and Belarus, as well as the need for various formalities to be complied with (like the possession of passes, border checks, and so on).

REFERENCES

- [1] Timothy DJ. *Tourism and political boundaries*, Routledge Advances in Tourism. London and New York; 2001.
- [2] Więckowski M. Tourism development in the borderlands of Poland. *Geographia Polonica*. 2010;83(2):67-81. doi. [org/10.7163/GPol.2010.2.5](https://doi.org/10.7163/GPol.2010.2.5)
- [3] Mayer M, Zbaraszewski W, Pieńkowski D, Gach G, Gernert J. Barrier effects of the Polish-German border on tourism and recreation: The case of Protected Areas. An Introduction. In: *Cross-border tourism in Protected Areas. Geographies of tourism and global change*. Springer, Cham; 2019. 1-17. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-05961-3>
- [4] Stepanova SV. The Northern Ladoga region as a prospective tourist destination in the Russian-Finnish borderland: Historical, cultural, ecological and economic aspects. *Geographia Polonica*. 2019;92(4):409-428. <https://doi.org/10.7163/GPol.0156>
- [5] Scot JW. Border politics in Central Europe: Hungary and the role of national scale and nation-building. *Geographia Polonica*. 2018;91(1):17-32. <https://doi.org/10.7163/GPol.0101>
- [6] Bar-Koheles D, Wendt J. Comparison of cross-border shopping tourism activities at the Polish and Romanian external borders of European Union. *Geographia Polonica*. 2018;91(1):113-125. <https://doi.org/10.7163/GPol.0103>
- [7] Dołzbłasz S. A network approach to transborder cooperation studies as exemplified by Poland's eastern border. *Geographia Polonica*. 2018;91(1):63-76. <https://doi.org/10.7163/GPol.0091>
- [8] Anderson J, O'Dowd L, Wilson TM. Why study borders now? In: O'Dowd L, Anderson J, Wilson TW, eds. *New Borders for a Changing Europe: Cross-Border Cooperation and Governance*. Routledge; 2002, 1-12.
- [9] Ramutsindela M, editor. *Cartographies of Nature: How Nature Conservation Animates Borders*, New Castle upon Tyne: Cambridge Scholars; 2014.
- [10] Więckowski M. Political borders under ecological control on the Polish borderlands. *Geographia Polonica*. 2018; 91(1):127-138. <https://doi.org/10.7163/GPol.0105>
- [11] Więckowski M, Saarinen M. Tourism transitions, changes, and the creation of new spaces and places in Central-Eastern Europe. *Geographia Polonica*. 2019;92(4):369-377. <https://doi.org/10.7163/GPol.0154>
- [12] Więckowski M, Cyargeenka A. Wpływ złagodzenia reżimu granicznego na Białorusi na wielkość ruchu turystycznego – wstęp do badań [The influence of relaxation of the border regime in Belarus on tourist traffic – introduction to the research]. *Przegląd Geograficzny*. 2019;91(4):589-608. Polish. <https://doi.org/10.7163/PrzG.2019.4.8>
- [13] Yeliseyev A. Die neue Visaregeling. Langsam und mit Einschränkungen öffnet sich Belarus Reisenden aus dem Westen. *Belarus-Analysen*. 2017;32:2-6. <https://doi.org/10.31205/BA.032.01>
- [14] Kul-Sialverstava S. Pamięć historyczna mieszkańców pogranicza białorusko-polskiego [Historical memory of the inhabitants of the Belarusian-Polish borderland]. In: Snarski K, Żulpa A, editors. *W krainie wielu tradycji. Badania etnograficzne na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim w XX i początkach XXI wieku*, Suwałki; 2014. Polish.
- [15] Bogusz T, Sialverstava S. Wielokulturowość polsko-białoruskiego pogranicza: aspekt turystyczny [Multiculturalism of the Polish-Belarusian borderland: the tourist aspect]. In: Sialverstava S, Roman A, Zuzda J, editors. *Promocja turystyki na pograniczu polsko-białoruskim*, Białystok; 2018, 69-78.
- [16] Roman A, Sawośko K, Żendzian J, Niesterek P. Motywy podróżowania na pograniczu polsko-białoruskim [Motifs of traveling on the Polish-Belarusian border]. In: Sialverstava S, Roman A, Zuzda J, editors. *Promocja turystyki na pograniczu polsko-białoruskim*, Białystok; 2018, 171-188. Polish.
- [17] Komornicki T, (2010), Flows of persons and goods across the Polish segment of the outer boundary of the European Union - results of a research project, European Union external and internal borders - interactions and networks, Europa XXI. 2010;20:9-29. Warszawa: PAN IGiPZ. <https://doi.org/10.7163/Eu21.2010.20.1>
- [18] Dołzbłasz S. Sieci współpracy transgranicznej na pograniczu Polski [Cross-border cooperation networks on the Polish border], *Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego*, 40, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego; 2017. Polish.
- [19] Marin A. Of barriers, breaches and bridges; Cross-border ecotourism and the prospect of horizontal governance acting as a bridge in Belarus-EU Neighbourhood relations. In: Liikanen I, Scott JW, Sotkasiira T, eds. *The EU's Eastern Neighbourhood. Migration, borders and regional stability*, Routledge; 2017, 115-133.
- [20] Kałuski S. Trójstyki granic politycznych. Zróżnicowanie cech i funkcji. *Czasopismo Geograficzne*. 2016;87(2):101-115.
- [21] Timothy DJ, Saarinen J. Cross-border co-operation and tourism in Europe. In: Costa C, Panyik E, Buhalis D, eds. *Trends in European tourism planning and Organisation*. Bristol: Chanl view; 2013. <https://doi.org/10.21832/9781845414122-009>
- [22] Marin A. From breach to bridge: the Augustów canal, an ecotourism destination across the EU's border with Belarus, *Articulo*. 2011. [Available at <https://journals.openedition.org/articulo/1705>] [Accessed on 10 June, 2020]. <https://doi.org/10.4000/articulo.1705>
- [23] Perrier Bruslé L. The Borderas a aarker of territoriality: Multi-scalar perspectives and multi-agent processes in a South American Borderland Region. *Geopolitics*. 2013;18(3):584-611. <https://doi.org/10.1080/14650045.2012.749242>

- [24] Stoffelen A, Ioannides D, Vanneste D. Obstacles to achieving cross-border tourism governance: A multi-scalar approach focusing on the German-Czech borderlands. *Ann Tourism Res.* 2017;64:126–138. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2017.03.003>
- [25] Sienkiewicz W, Olczak E, editors. *Historia Polski: Atlas Ilustrowany [History of Poland: Illustrated Atlas]*. Warszawa: Demart SA; 2016. Polish.
- [26] Miedwiediewa IW, editor. *Turizm i turystyczne rzesury w Rzespublikie Biełarus', Statisticheskij sbornik. Minsk: Nacyonalnyj statisticheskij komitet Rzespubliki Biełarus'; 2019, 19.*
- [27] Barwiński M, Wendt JA. National minorities in Polish politics and its eastern neighbors. *Kesit Academy Journal*, 2018;1(1):22-36.
- [28] UNESCO, Belarus, 2020 [Available at <http://whc.unesco.org/en/statesparties/by>] [Accessed on 28 April, 2020]. <https://doi.org/10.18356/3b269b40-en>
- [29] Eberhardt P. Granice polityczne Polski i jej sąsiadów w XX wieku (wybrane zagadnienia) [Political borders of Poland and its neighbors in the 20th century (selected issues)]. Kraków: Polskie Towarzystwo Geopolityczne; 2018. Polish.
- [30] Kolosov V, Więckowski M. Border changes in Central and Eastern Europe: An introduction. *Geographia Polonica.* 2018;91(1):5-16. <https://doi.org/10.7163/GPol.0106>
- [31] Komornicki T, Miszczuk A. Eastern Poland as the borderland of the European Union. *Quaestiones Geographicae.* 2010;29(2):55-69. <https://doi.org/10.2478/v10117-010-0014-5>
- [32] Jakubowski A, Miszczuk A, Kawałko B, Komornicki T, Szul R. The EU's New Borderland. Cross-border relations and regional development. Oxon-New York: Routledge; 2017. <https://doi.org/10.4324/9781315622873>
- [33] Sialverstava S, Bogusz T, Roman M. Tourism development in the Belarusian part of the Augustow Canal. *Turystyka i Rozwój Regionalny.* 2018;9:63–70. <https://doi.org/10.22630/TIRR.2018.9.7>
- [34] Internetowy System Aktów Prawnych [Internet System of Legal Acts]. Polish [Available at <http://prawo.sejm.gov.pl>] [Accessed on 28 April, 2020].
- [35] Suliga J. Polsko-białoruska współpraca przygraniczna w dziedzinie planowania przestrzennego [Polish-Belarusian cross-border cooperation in the field of spatial planning]. In: Miszczuk A, Wiśniewski R, editors. *Informacyjno-infrastrukturalne uwarunkowania współpracy transgranicznej, Tom 2, Norbertinum, Lublin; 1996.* Polish.
- [36] Straż Graniczna [Border guards]. *Kajakiem, pieszo bądź rowerem na Białoruś.* 2017 [Available at <https://podlaski.strazgraniczna.pl/pod/aktualnosci/22080,Kajakiem-pieszobadzrowerem-na-Bialorus.html>] [Accessed on 28 April, 2020]. Polish.
- [37] Białoruś bez wizy [Belarus without a visa], Polish [Available at https://www.wizaserwis.pl/Bialorus?gclid=EAIaIQobChMIwYztppqyc5wIVjoeyCh1pBA99EAAyAIAAEgJa4fD_BwE] [Accessed on 28 April, 2020].
- [38] Natsional'nyy pravovoy Internet-portal Respubliki Belarus'. [Available at <http://pravo.by/>] [Accessed on 28 April, 2020].
- [39] Ofitsial'nyy Internet-portal Prezidenta Respubliki Belarus'. [Available at <http://president.gov.by/>] [Accessed on 28 April, 2020].
- [40] Posol'stvo Pol'shi otmenilo dlya belorusov territorial'nyy printsip podachi dokumentov na vizu. 2014 [Available at <http://tomin.by/news/granica/9251-posolstvo-polshi-otmenilo-dlya-belorusov-territorialnyj-printsip-podachi-dokumentov-na-vizu>] [Accessed on 28 April, 2020].
- [41] Predstavitel'stvo ES: «Zamorozit'» vizen na urovne 60 yevro nevozmozno, 2020 [Available at <https://news.tut.by/economics/669886.html>] [Accessed on 28 April, 2020].
- [42] Belarus' i ES podpisali soglashiye ob uproshchenii vizovogo rezhima, «shengenu» za 35 yevro byt'. No v iyune, 2020 [Available at <https://news.tut.by/economics/667845.html>] [Accessed on 28 April, 2020].
- [43] «Za den' zvonil sotni raz!» Posol'stvo otvechayet turistam, kotoryye zhaluyut'sya na vizovyy tsentr Pol'shi, 2020 [Available at <https://news.tut.by/society/668168.html>] [Accessed on 28 April, 2020].
- [44] Do Polski na zakupy? Białorusinom będzie trudniej dostać wizę, 2018, [Available at <https://belsat.eu/pl/news/dopolski-na-zakupy-bialorusinom-bedzie-trudniej-dostac-wize/>] [Accessed on 28 April, 2020].
- [45] Williams AM, Baláž V. International petty trading: Changing practices in Trans-Carpathian Ukraine. *Int J Urban Region Res.* 2002;26(2):323–342. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.00382>
- [46] Banaszekiewicz M, Graburn N, Owsianowska S. Tourism in (Post) socialist Eastern Europe. *J Tourism Cultural Change.* 2017;15(2):109–121. <https://doi.org/10.1080/14766825.2016.1260089>

Cite this article as:

Cyargeenka A, Więckowski M.
Expanding transboundary tourist space – The growing significance of the Augustów Canal
Balt J Health Phys Act. 2020;SpecIss(1):139-148
doi: 10.29359/BJHPA.12.SpecIss1.15

Turystyka/Tourism 2021, 31/1

ZMIANY TRANSGRANICZNEGO RUCHU TURYSTYCZNEGO NA POGRANICZU POLSKO-BIAŁORUSKIM NA PRZYKŁADZIE KANAŁU AUGUSTOWSKIEGO

Aliaksandr Cyargeenka^a

^a Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. S. Leszczyńskiego PAN, Zakład Geografii Miast i Ludności;
<https://orcid.org/0000-0002-9714-4128>; e-mail: aliaksandr@twarda.pan.pl

ABSTRAKT

Kanał Augustowski jest jedną z wyjątkowych atrakcji turystycznych pogranicza polsko-białoruskiego, znaną z wysokich walorów przyrodniczych, kulturowo-historycznych oraz turystycznych. Od początku XXI w., po całkowitej renowacji oraz po otwarciu zarówno rzeczno (2005 r.), jak i drogowego (2017 r.) przejścia Rudawka-Lesnaja, obserwuje się wielokrotny wzrost granicznego ruchu turystycznego w obrębie przestrzeni turystycznej Kanału Augustowskiego. Z jednej strony artykuł ma być próbą wypełnienia luki badawczej związanej z aktualną analizą struktury i dynamiki natężenia ruchu granicznego pod kątem zróżnicowania kraju pochodzenia turystów, sezonowości oraz wyboru rodzaju ruchu – rzeczno (środkiem pływającym) bądź drogowego (rowem lub pieszo). Z drugiej strony opracowanie stanowi kontynuację badania wpływu złagodzenia reżimu granicznego na Białorusi (wprowadzenie stref bezwizowych) na wielkość ruchu turystycznego. Analizę czynników oddziałujących na transgraniczny ruch turystyczny na Kanale Augustowskim wykonano na różnych poziomach – lokalnym, regionalnym, krajowym oraz międzynarodowym – za pomocą podejścia wieloskalowego (*multi-scalar*). Poza tym zorganizowano badania terenowe, podczas których zastosowano metodę obserwacji uczestniczącej, a także wykorzystano metodę analizy danych statystycznych, pochodzących z raportów polskiej Straży Granicznej. Wyniki badań wskazują na to, że najwięcej turystów korzystających z przejścia granicznego Rudawka-Lesnaja pochodzi z Polski i Białorusi, natomiast mniejszy udział mają podróżnicy z Litwy, Rosji oraz Niemiec. Polacy najczęściej wybierają możliwość rzeczno przekroczenia granicy, Białorusini zaś preferują tryb drogowy.

SŁOWA KLUCZOWE

Kanał Augustowski, ruch graniczny, strefy bezwizowe, turystyka, Polska, Białoruś

INFORMACJE O ARTYKULE

Przyjęto:
13 stycznia 2021 r.
Zaakceptowano:
11 maja 2021 r.
Opublikowano:
25 czerwca 2021 r.

Artykuł zawiera wyniki badań przeprowadzonych w ramach projektu badawczego pt. „Granice Polski jako zasoby – pomiędzy dziedzictwem a produktem turystycznym”, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki, nr 2018/29/B/HS4/02417.

1. WSTĘP

Kanałem nazywany jest sztuczny ciek, rodzaj utworzonej przez człowieka śródlądowej drogi wodnej, którą stanowią skanalizowane rzeki, jeziora i nowo wybudowane odcinki cieku. Zazwyczaj kanały łączące dorzecza powodują obniżenie kosztów transportu oraz ułatwiają przewóz towarów i ludzi. Kanał Augustowski również pełni te funkcje, a dodatkowo od niedawna

jest transgraniczną atrakcją turystyczną, znajdującą się w obszarze wyjątkowej przyrody Puszczy Augustowskiej (*Around Augustów Canal*, 2018; *Pogranicze...*, 2018).

Kanał Augustowski jest określany przez badaczy jako pewien fenomen wśród innych pomników hydrotechnicznych głównie z tego względu, że stanowi jedyną sztuczną drogę wodną na wschodniej, zewnętrznej granicy Unii Europejskiej (pogranicze Polski, Białorusi i częściowo Litwy) i tworzy swoiste przygraniczne

kulturowo-przyrodnicze środowisko o stale rosnącym znaczeniu turystycznym (Cyargeenka, Więckowski, 2020; Marin, 2017; Sialverstava, Bogusz, Roman, 2018). Funkcjonowanie tego systemu, mającego cechy transgranicznej przestrzeni turystycznej, jest uzależnione od wielu czynników, m.in.: sieci rzek, ochrony przyrody, komunikacji transportowej, a także relacji geopolitycznych między graniczącymi ze sobą państwami (Kałuski, 2016). Jednym z warunków rozwoju funkcji turystycznej obszaru Kanału Augustowskiego jest tworzenie, promowanie oraz dywersyfikacja produktu turystycznego, bazującego na lokalnych zasobach przestrzeni, naturze, wspólnej kulturze oraz historii sąsiadujących narodów (Bogusz, Sialverstava, 2018; Kul-Sialverstava, 2014).

Obszar (hydrowęzeł) Kanału Augustowskiego przyciąga turystów przede wszystkim z Polski, Białorusi oraz Litwy. Stanowi element transgranicznej turystyki „sentymentalnej” albo „kresowej”, pełniąc funkcję kręgosłupa, wokół którego usytuowanych jest wiele obiektów dziedzictwa kulturowego (Lenart, 2008; Sialverstava, Bogusz, 2018). Ponadto obszar ten postrzegany jest jako jeden z możliwych „mostów” do transgranicznej współpracy na rzecz ochrony środowiska oraz rozwoju ekoturystyki na różnych poziomach – lokalnym, regionalnym, krajowym i międzynarodowym (Marin, 2011, 2017).

Granice państw stanowią odzwierciedlenie relacji między sąsiadami – zmieniającą się kombinację konfliktu, konkurencji, podporządkowania i współpracy, a także różne aspekty postrzegania granicy (Kolosov, Więckowski, 2018). Kanał Augustowski stanowi dobry podmiot badań ciągle zmieniających się transgranicznych procesów społeczno-ekonomicznych oraz politycznych, które są zarówno integracyjne, jak i dezintegracyjne (Cyargeenka, Więckowski, 2020; Marin, 2017). Pierwotnie, w latach 1820–1840, pełnił on funkcję arterii transportowej łączącej zachodni przygraniczny obszar Imperium Rosyjskiego z Bałtykiem, później stracił on swoje podstawowe znaczenie gospodarze, po II wojnie światowej zaś znalazł się w dwóch różnych państwach – Polsce i ZSRR. Od lat 70. XX w. po stronie polskiej, a od początku XXI w. na pograniczu polsko-białoruskim Kanał Augustowski stopniowo nabiera cech istotnego elementu przestrzeni turystycznej z dynamicznie rozwijającym się kajakarstwem oraz innymi formami turystyki aktywnej (Cudowski, Górniak, 2008).

Badania struktury oraz motywacji zwiedzających, łącznie z zagadnieniami dotyczącymi trybu przekraczania granicy, ukazują kwestie organizacyjne, finansowe oraz psychologiczne, które mogą hamować lub dynamizować frekwencję turystyczną w przestrzeni Kanału Augustowskiego (Bobowska, 2018; Yeliseyeu, 2017). Wyjątkowym zjawiskiem pod tym względem jest proces wprowadzenia oraz poszerzania przygranicznych stref bezwizowego wjazdu na Białoruś dla

obywateli ok. 70 państw, który został uruchomiony w latach 2015–2016, ale w obecnym czasie napotyka wiele wyzwań (Kudźmaitė, 2019; Więckowski, Cyargeenka, 2019). W literaturze przedmiotu brakuje aktualnych badań przestrzeni Kanału Augustowskiego pod kątem okoliczności wpływających na intensyfikację oraz strukturę transgranicznego ruchu turystycznego, a także analiz opartych na pierwotnych danych statystycznych dotyczących ruchu granicznego (pojawiały się one stosunkowo niedawno). Artykuł stanowi próbę uzupełnienia tej luki badawczej.

Celem pracy jest przede wszystkim określenie czynników wpływających na zmianę struktury i dynamiki transgranicznego ruchu turystycznego na Kanale Augustowskim, na podstawie danych statystycznych z przejścia granicznego Rudawka–Lesnaja. Postawiono następującą hipotezę badawczą: otwarcie oraz poszerzenie białoruskiej strefy bezwizowej „Park turystyczno-rekreacyjny Kanał Augustowski” wraz z wprowadzeniem możliwości przekraczania granicy pieszo bądź na rowerze pozytywnie oddziałują na intensywność ruchu turystycznego, zwłaszcza obywateli Polski i Białorusi.

2. METODY BADAŃ

Opracowanie ma charakter zarówno opisowy, jak i analityczny. Po pierwsze przeprowadzono kwerendę aktualnej literatury, żeby określić na jej podstawie uwarunkowania kulturowo-historyczne, instytucjonalno-infrastrukturalne, formalnoprawne i in. Analizę czynników oddziałujących na transgraniczny ruch turystyczny na Kanale Augustowskim wykonano na różnych poziomach – lokalnym, regionalnym, krajowym oraz międzynarodowym – za pomocą podejścia wieloskalowego (*multi-scalar*) (Marin, 2011; Stoffelen, Ioannides, Vanneste, 2017).

W lipcu 2019 r. zorganizowano badania terenowe, podczas których zastosowano metodę obserwacji uczestniczącej, przekraczając granicę na przejściu granicznym Rudawka–Lesnaja pieszo i biorąc udział w zwiedzaniu śluz Kurzyniec i Wołkuszek. Proces przekraczania granicy zawierał trzy etapy: przed, w trakcie i po (Kudźmaitė, 2019; Zichner, Beurskens, Miggelbrink, Bruns, 2017). Przed podróżą zgromadzono informacje dotyczące wizowego/bezwizowego reżimu, możliwości wypożyczenia kajaków lub rowerów, a także przygotowano niezbędne dokumenty. Podczas pobytu przed linią granicy, nie niej i poza nią, sprawdzono w terenie procedury, czas odprawy, dostępność, stan i oznakowanie infrastruktury oraz wykonano zdjęcia.

Poza tym wykorzystano metodę analizy danych statystycznych dotyczących struktury oraz dynamiki natężenia ruchu pod kątem zróżnicowania kraju

pochożenia turystów, sezonowości oraz preferencji rodzaju ruchu – rzeczno (środkiem pływającym) bądź drogowego (rowerem lub pieszo). Dane źródłowe pochodzą z raportów polskiej Straży Granicznej oraz dotyczą ruchu osobowego przez granicę Polski. Zastosowano selekcję oraz systematyzację całokształtu danych przejścia granicznego, kraju pochodzenia, okresu czasowego. Rezultaty uogólniono w formie tabel i wykresów, ukazujących najważniejsze tendencje.

3. KANAŁ AUGUSTOWSKI JAKO GŁÓWNY ELEMENT PRZESTRZENI TURYSTYCZNEJ

W artykule przeprowadzono analizę ruchu turystycznego przez przejście graniczne Rudawka–Lesnaja w kontekście przestrzeni turystycznej, z uwzględnieniem różnych poziomów (lokalnego, regionalnego, międzynarodowego). Pojęcie przestrzeni turystycznej jest różnie rozumiane zarówno przez światowych, jak i polskich badaczy. Najczęściej definiowano ją jako skutek „zachodzenia na siebie” wybranych przestrzeni geograficznych. Z opracowania Kowalczyka (2014) wynika, że przestrzeń turystyczna jest równocześnie kategorią obiektywną i subiektywną oraz że istnieją cztery postacie tradycyjnie pojmowanej przestrzeni turystycznej: przestrzeń turysty, przestrzeń turystów, przestrzeń turystyki oraz (właściwa) przestrzeń turystyczna. Problematyką delimitacji oraz klasyfikacji przestrzeni turystycznej zajmował się m.in. Włodarczyk (2014), określając przestrzeń turystyczną jako część przestrzeni geograficznej, w której występuje zjawisko ruchu turystycznego. Przestrzeń Kanału Augustowskiego ma cechy subekumeny turystycznej, która ze względu na charakter walorów (realnych, krajozobowych, rzeczno-pojeziernych) lub zagospodarowania turystycznego (rekreacyjno-sportowego) odznacza się sezonowością, nieciągłością oraz sporadycznością ruchu turystycznego (Więckowski, 2014; Włodarczyk, 2014).

Kanał Augustowski *sensu stricto* jest osią wodną oraz „kręgosłupem” łączącym dwie oddzielne (polską i białoruską) transgraniczne przestrzenie turystyczne. Szeroko rozumiany obszar Puszczy Augustowskiej (razem z Augustowem i Grodnem) stanowi przestrzeń turystyczną *sensu largo*. Większość Puszczy Augustowskiej razem z Kanałem Augustowskim jest położona po stronie polskiej i sąsiaduje z Wigierskim Parkiem Narodowym od północnego zachodu oraz z Biebrzańskim Parkiem Narodowym od południa. W obrębie Puszczy Augustowskiej znajdują się również cztery obszary chronionego krajozobu (Puszcza i Jeziora Augustowskie, Dolina Rospudy, Pojezierze Sejneńskie i Dolina Biebrzy I) oraz liczne rezerваты (Perkuć, Brzozowy Grąd itd.). Natomiast po stronie białoruskiej

na obszarze Kanału Augustowskiego znajdują się: Sapoćkiński, Hożański oraz Porzeczański Rezerwat Botaniczny, park krajozobowy Świack i krajozobowo-przyrodniczy park w Radziwiłkach (Kopciała, 2000b; Pozlevich, 2016). Na północnym wschodzie lasy Puszczy Augustowskiej łączą się z Puszczą Kopciowską oraz Dajnowską (Litwa).

Przestrzeń turystyczna Kanału Augustowskiego jest ciekawa dla zwiedzających jako miejsce pierwotne (naturalne), ale również jako przestrzeń antropogeniczna, stworzona przez człowieka w czasach historycznych. Kanał Augustowski został zbudowany w latach 1824–1839 na ziemiach Królestwa Polskiego w obrębie ówczesnego Imperium Rosyjskiego (Romanowa, Szirkowa, Ozierowa, Czesnow, Sobisiewicz, 2018). Główną przyczyną jego powstania była wojna celna z Prusami, w wyniku której opłaty za transport polskich zbóż do Gdańska wielokrotnie wzrosły (Górewicz, Orłowski, 1973). Kanał został zaprojektowany w taki sposób, aby połączyć dorzecze Wisły z Niemnem, a także Niemen z Windawą (Kanał Windawski) i umożliwić dostęp do Bałtyku przez Inflanty.

Jedynie pierwsza część tego planu została zrealizowana. Stało się tak z kilku przyczyn. Po pierwsze, na początku prac związanych z budową Kanału Augustowskiego konieczne było obniżenie cła przez Prusy w celu uniknięcia strat (Górewicz, 1974). Po drugie, powstanie listopadowe w latach 1830–1831 zahamowało te działania (Rutkowski, 2017), potem zaś władze rosyjskie uznały pomysł budowy Kanału Windawskiego za zbędny, pozostawiając Kanałowi Augustowskiemu wyłącznie rolę transportową na lokalnym poziomie – obecnego pogranicza Polski, Białorusi oraz Litwy. Z Kanału Augustowskiego korzystano jeszcze jakiś czas głównie przy transporcie soli z Polski na Litwę i Białoruś, a potem aż do lat 70. XX w. w celu spławiania drewna. Ostatecznie szybki rozwój kolei w latach 1860–1880 zredukował transportowe oraz gospodarcze znaczenie Kanału Augustowskiego.

Przestrzeń turystyczna Kanału Augustowskiego budzi zainteresowanie turystów także pod względem dziedzictwa kulturowego, zwłaszcza hydrotechnicznego. Kanał Augustowski ma 18 śluz murowanych (21 komór) – 14 w Polsce, trzy na Białorusi oraz jedną podzieloną granicą – w tym dziewięć polskich, trzy białoruskie i jedna graniczna zachowały pierwotne jądro murów z pierwszej połowy XIX w., zmieniało się tylko ich oblicowanie (Batura, 2005). Od innych podobnych obiektów Kanał Augustowski różni się dużym rozmiarem (101 km), obecnością wielu przekopów, jazów, zlewni oraz brakiem katastrof, jeśli chodzi o wycieki wody.

Kanał Augustowski zachował się w stanie prawie niezmiennym od czasów budowy, głównie z powodu gwałtownej redukcji jego gospodarczego znaczenia. Jest wyjątkiem na tle innych europejskich kanałów, gdyż nie podlegał modernizacji, przebudowom

i unowocześnieniom (Górewicz, Orłowski, 1973). W 1968 r. został uznany przez polskiego ministra kultury i sztuki za zabytek sztuki inżynierskiej i architektury, w 2007 r. zaś za pomnik historii, co stało się istotnym czynnikiem rozwoju przestrzeni turystycznej. W 2010 r. złożono wnioski o wpisanie kanału na listę światowego dziedzictwa kulturowego UNESCO, ale nie przeszedł procedury weryfikacyjnej.

4. ZMIANY FUNKCJI GRANIC I MOŻLIWOŚCI ICH PRZEKRACZANIA

W czasach Cesarstwa Rosyjskiego Kanał Augustowski nie był podzielony granicą, aczkolwiek Królestwo Polskie miało ograniczoną autonomię administracyjną. Już wtedy pojawiły się pierwsze przesłanki do rozwoju turystyki w tym miejscu. W 1909 r. została zorganizowana piesza wycieczka Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego do Augustowa, Studzieniczej i Swobody, a w 1912 r. pieszo-wozowa „szlakiem napoleońskim” od Suwałk przez Wigry do Grodna i dalej do Bobrujska (Kopciała, 2000a).

W okresie międzywojennym Kanał Augustowski także znajdował się w obrębie jednego organizmu państwowego, co dynamizuje rozwój kajakarstwa pod patronatem harcerzy opływających Polskę dookoła. Ponadto kanałem zainteresowały się: Polski Związek Kajakowy, Oficerski Yacht Klub RP, Państwowy Zarząd Wodny, a także prywatne przedsiębiorstwa, które oferowały rejsy statkami ciągnącymi kipy z pasażerami (regularne połączenia z Augustowa oraz Grodna). Oprócz tego intensywnie rozwijała się turystyka uzdrowiskowa. Obszar Kanału Augustowskiego zaczął wówczas nabierać cech przestrzeni turystycznej.

Obszar turystyczny Kanału Augustowskiego w latach 1945–1989 został podzielony między PRL i ZSRR. Spowodowało to zanik turystyki w tym regionie z dwóch powodów – sztywnej granicy państwowej oraz poważnego zniszczenia lub uszkodzenia infrastruktury hydrotechnicznej.

Od lat 70. XX w. po stronie Polski odnotowuje się kolejny okres aktywizacji turystyki na Kanale Augustowskim, natomiast radziecka (białoruska) część została całkowicie zaniedbana. W latach 1989–2007 nastąpił okres łagodzenia trybu przekraczania granic razem ze zniesieniem reżimu wizowego. Wydarzenia z lat 2004 i 2007, czyli odpowiednio wejście Polski do Unii Europejskiej oraz przystąpienie do układu z Schengen, przyczyniły się do powstania na wschodzie zamkniętej, zewnętrznej granicy ze wzmocnioną kontrolą oraz utrudnionym trybem przekraczania w obu kierunkach (Więckowski, 2010b).

Od czasu dołączenia Polski do strefy Schengen (2007 r.) koszt wizy dla Białorusinów wynosił 60 euro.

Z dniem wejścia w życie Kodeksu Wizowego UE (2 lutego 2020 r.) cena ta wzrosła do 80 euro, jednak pół roku później (1 lipca 2020 r.) zezwolenie to kosztowało już tylko 35 euro. Co więcej, do stycznia 2019 r. istniała możliwość otrzymania tzw. wizy zakupowej (krótkoterminowej, bez dodatkowych formalności), powszechnie używanej przez Białorusinów w celach turystycznych. Dnia 22 września 2020 r. rząd Polski, po wcześniejszym zamknięciu granic pod koniec marca 2020 r. z powodu pandemii COVID-19, przywrócił możliwość wjazdu Białorusinów do kraju w celach turystycznych. Od 29 października 2020 r. wjazd z Polski na terytorium Białorusi przejściami drogowymi ponownie został wstrzymany decyzją strony białoruskiej.

Białoruska wiza dla obywateli Polski oraz innych krajów UE kosztuje w ostatnich latach od 20 do 120 euro (obecnie 35 i 75 euro) w zależności od jej typu (prywatna, służbowa, turystyczna itd.), długości pobytu, liczby wjazdów, trybu otrzymania (czas oczekiwania od 2 do 10 dni roboczych) oraz ewentualnych prowizji pobieranych przez biura podróży. Wnioski przyjmowane są w Warszawie, Białej Podlaskiej oraz Białymstoku. W latach 2007–2010 otwarty był również sezonowy punkt konsularny w Augustowie, ale został zamknięty z powodu małej liczby wydawanych wiz turystycznych.

Unikatowym zjawiskiem pod względem łagodzenia trybu przekraczania granicy stało się stopniowe wprowadzenie tzw. stref bezwizowych na Białorusi na obszarach przygranicznych z Polską i częściowo z Litwą (Więckowski, Cyargeenka, 2019). Proces ten zapoczątkowało pojawienie się w 2015 r. możliwości bezwizowego wjazdu do białoruskiej części Parku Narodowego Puszcza Białowieża na okres do 3 dób przez pieszo-rowerowe przejście Białowieża–Piererów. W przypadku Kanału Augustowskiego strefa bezwizowa w turystyczno-rekreacyjnym parku Kanał Augustowski zaczęła funkcjonować od 26 października 2016 r. na mocy Dekretu Nr 318, obejmując obszar Kanału Augustowskiego oraz miasto Grodno (tab. 1).

Przywilej bezwizowego wjazdu na przygraniczny obszar Białorusi dotyczy obywateli ok. 70 państw świata, w tym Polski, Litwy, Łotwy, Niemiec i USA. Aby móc przekroczyć granicę, niezbędne są następujące dokumenty:

- ważny paszport,
- ubezpieczenie (medyczne oraz – w przypadku podróżowania samochodem – tzw. zielona karta),
- przepustka (wystawiona przez uprawnionego operatora turystycznego),
- zakup biletów wstępu do co najmniej dwóch atrakcji turystycznych,
- potwierdzenie rezerwacji miejsca noclegowego (w przypadku pobytu powyżej 10 dób).

Terytorialna spójność białoruskiej strefy bezwizowej oraz rozwijającej się przestrzeni turystycznej zachęca

Tabela 1. Transgraniczny ruch bezwizowy w regionie Kanału Augustowskiego

Przygraniczna strefa bezwizowa	Park turystyczno-rekreacyjny Kanał Augustowski		Przestrzeń bezwizowa Brześć–Grodno
Data otwarcia	26.10.2016	1.01.2018	10.11.2019
Długość pobytu	Pobyt do 5 dób	Pobyt do 10 dób	Pobyt do 15 dób
Obszar dostępny dla ruchu bezwizowego	miasto Grodno, sielsowiety: Hoża, Kopciówka, Odelsk, Padłabienie, Sopockin z rejonu grodzieńskiego	miasto Grodno oraz rejon grodzieński	m. Grodno, rejon: grodzieński, brzestowski, wołkowyski, werenowski, lidzki, świsłocki i szczuczyński z obwodu grodzieńskiego; m. Brześć, rejon: brzeski, żabinecki, kamieniecki, prużański z obwodu brzeskiego
Przejścia graniczne otwierane dla bezwizowego ruchu	Rudawka–Lesnaja (PL–BY), Kuźnica Białostocka–Brzuzgi (PL–BY), Privalka–Svendubre (BY–LT), Priwałka–Rajgardas (BY–LT),	Kuźnica Białostocka–Grodno (PL–BY), Port lotniczy Grodno (BY)	Białowieża–Piererow (PL–BY), Bieniakonie–Soleczniki (BY–LT), Bobrowniki–Bierestowica (PL–BY), Połowce–Pieszczałka (PL–BY), Sławatycze–Domaczewo (PL–BY), Terespol–Brześć (PL–BY), Terespol–Brześć (PL–BY), Port lotniczy Brześć (BY)

Objaśnienia: BY – Białoruś, LT – Litwa, PL – Polska, RU – Rosja, UA – Ukraina.

Źródło: opracowanie własne

zwiedzających do dłuższego pobytu oraz zwiedzenia oprócz Kanału Augustowskiego również Grodna i okolic, m.in. zamku królewskiego, cerkwi na Kołozy, miejsc związanych z E. Orzeszkową, bunkrów linii Mołotowa, zespołu pałacowo-parkowego Wołłowiczów w Świacku. Obiekty te (głównie militarne, religijne, kulturowo-historyczne, przyrodnicze) stanowią wspólne dziedzictwo Rzeczypospolitej i są celem sentymentalnych podróży zwłaszcza Polaków i Litwinów (*Otwierając białoruskie pogranicze...*, 2018). Możliwość bezwizowego przemieszczenia się przez obszary zachodniej Białorusi umożliwia także zwiedzenie trzech z czterech białoruskich obiektów z listy światowego dziedzictwa ludzkości UNESCO: Południka Struvego, zamku w Mirze i Puszczy Białowieskiej, oraz innych pomników kulturowo-historycznych w Brześciu, Lidzie i Nowogródku.

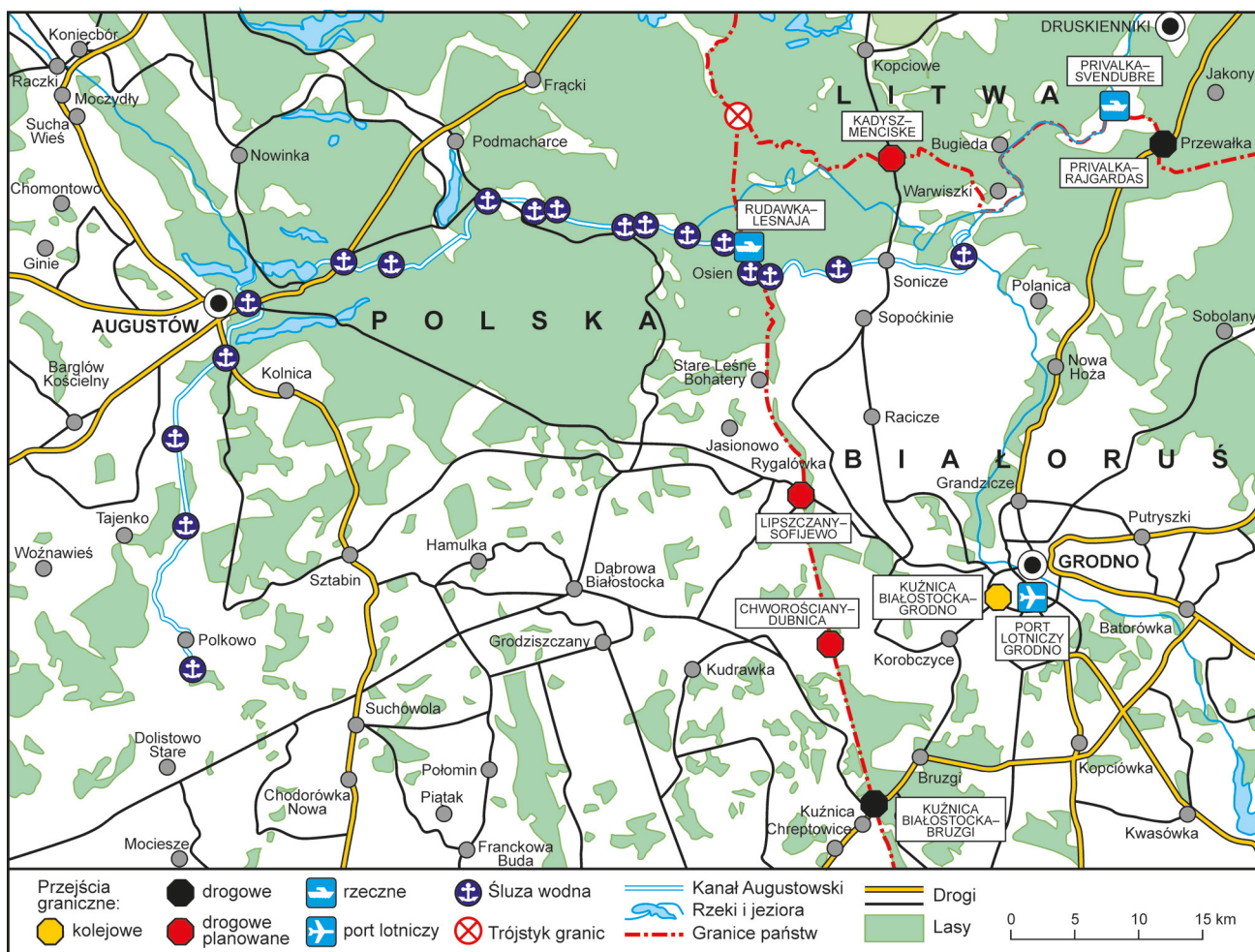
W efekcie otwarcia granic pojawiło się dużo możliwości wjazdu i wyjazdu do białoruskiej strefy bezwizowej (w tym przestrzeni turystycznej Kanału Augustowskiego). Łącznie istnieje 14 przejść granicznych i wiele sposobów ich przekraczania: kajakiem, rowerem, pieszo, samochodem, autokarem, pociągiem i samolotem. Obecnie turyści mogą wjechać do Białorusi na okres do 15 dób przez przejście Rudawka–Lesnaja, zwiedzić Grodno, wyjechać zaś – przez przejścia graniczne Terespol–Brześć i Białowieża–Piererów bądź spłynąć kajakiem na Litwę przez Privalka–Svendubre. W przypadku przejścia Rudawka–Lesnaja łączenie niektórych możliwości podróżowania jest jednak dyskusyjne, gdyż nie ma np. stałych lotów z Polski do Grodna lub Brześcia. Istnieją też inne problemy w organizacji wyjazdów: trudności z wypożyczeniem/pozostawieniem kajaków

czy rowerów po drugiej stronie granicy, ograniczenia dostępności transportu publicznego (autobusów, pociągów), a także możliwości fizyczne turystów.

5. TRANSGRANICZNOŚĆ I PRZYGOTOWANIE PRZESTRZENI TURYSTYCZNEJ

Ważnym elementem przestrzeni turystycznej jest również zagadnienie delimitacji obszaru (sub)regionu funkcjonalnego współpracy transgranicznej, określanej przez badaczy jako *Puszcza Augustowska* (Suliga, 1996), *obszar (region) białostocko-grodzieński* (Eberhardt, 1996) lub *obszar Puszczy Augustowsko-Grodzieńskiej* (Roman, Sawośko, Żendzian, Niesterek, 2018) (rys. 1). Istotne pytanie w badaniach nad transgranicznym ruchem turystycznym stanowi to, czy brany jest pod uwagę jedynie bezpośredni obszar Puszczy Augustowskiej, czy też szersza przestrzeń turystyczna wraz z Białymstokiem, Grodnem, a nawet Druskiennikami. Od 1997 r. obszar Kanału Augustowskiego wszedł w skład Euroregionu Niemen i objął przygraniczne województwo podlaskie, obwód grodzieński (w całości) oraz niektóre gminy Litwy i rosyjskiego obwodu kaliningradzkiego (Kowalewska, Słoma, 2015). Peryferyjne, transgraniczne euroregiony: Niemen, Puszcza Białowieska (Polska, Białoruś) i Bug (Polska, Białoruś, Ukraina), tworzą ważne obszary „zielonej turystyki”, a także turystyki kulturowej i nostalgicznej (Marin, 2017).

Ponadto od 2007 r. Białoruś jest wśród sześciu państw objętych Partnerstwem Wschodnim jako części

Rysunek 1. Lokalizacja Kanału Augustowskiego

Źródło: opracowanie własne

Instrumentu Europejskiego Sąsiedztwa i Partnerstwa w ramach Programu Współpracy Transgranicznej „Polska–Białoruś–Ukraina” oraz „Łotwa–Litwa–Białoruś”. Te programy współpracy są skierowane na najmniej upolitycznione kwestie, takie jak: ochrona środowiska, turystyka, bezpieczeństwo transgraniczne, a także transgraniczne kontakty lokalnych ośrodków społecznych i gospodarczych. Niemniej jednak z powodu geograficznej lokalizacji zarówno dla Ukrainy i Łotwy, jak i w mniejszym stopniu dla Litwy kwestie dotyczące Kanału Augustowskiego są drugorzędne.

Rolę narzędzia sprzyjającego intensyfikacji przepływów turystycznych mógłby pełnić mały ruch graniczny (MRG), rozwijany na podstawie trzech odrębnych umów, które Białoruś zawarła w 2010 r. z Polską, Litwą oraz Łotwą. Jednak jedynie z Łotwą porozumienie to weszło w życie w 2012 r. Władze białoruskie, głównie z przyczyn gospodarczych, odmówiły Polsce oraz Litwie uruchomienia umowy o MRG, obawiając się, iż ok. 1,5 mln Białorusinów będzie miało możliwość robienia tanich zakupów w sąsiednich krajach (Yeliseyev, 2017).

6. CZYNNIKI WPŁYWAJĄCE NA LOKALNY RUCH TURYSTYCZNY

Do najważniejszych wydarzeń, które odcisnęły wyraźne piętno na przestrzeni turystycznej Kanału Augustowskiego, należy zaliczyć otwarcie w 2005 r. polsko-białoruskiego rzeczno-przebiegu granicznego Rudawka–Lesnaja, zlokalizowanego przy śluzie Kurzyniec (fot. 1). W latach 2004–2006 przeprowadzono generalny remont

Fotografia 1. Śluza Kurzyniec nad Kanałem Augustowskim na polsko-białoruskim przejściu granicznym Rudawka–Lesnaja
Źródło: Marek Więckowski (lipiec 2019)

śluz, jazów i zlewni zarówno po białoruskiej, jak i po polskiej stronie. Likwidacja zakola, zwiększona erozja oraz obniżenie poziomu wody (do ok. 1,4 m) zmieniły położenie koryta Niemna, co przyczyniło się do powstania czwartej (dodatkowej) komory śluzy Niemnowo (Ber, Graniczny, Kowalski, Marks, Urban, 2007).

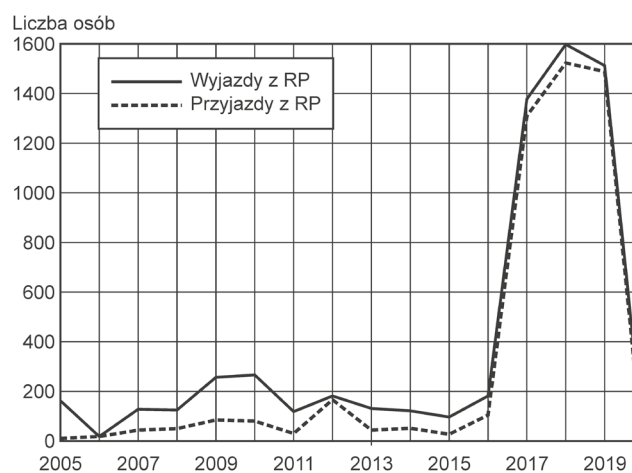
Kolejnym bodźcem do rozwoju lokalnego ruchu turystycznego stało się wprowadzenie od 10 października 2016 r. na Białorusi bezwizowego reżimu wjazdu do parku turystyczno-rekreacyjnego Kanału Augustowskiego. Ta decyzja cechuje się stopniowym zwiększaniem rozmiaru strefy bezwizowej, przestrzeni turystycznej Kanału Augustowskiego oraz liczby dostępnych przejść granicznych dla bezwizowego ruchu, a także wydłużeniem czasu pobytu. Kolejne zwiększenia rozmiaru strefy oraz liczby przejść dla bezwizowego ruchu na pograniczu polsko-białoruskim oraz litewsko-białoruskim miały miejsce 1 stycznia 2018 r. i 10 listopada 2019 r. (Bobowska, 2018; Więckowski, Cyargeenka, 2019) (tab. 1).

Warto podkreślić korzyści dla regionu Kanału Augustowskiego, jakie przyniosło wykorzystanie funduszy europejskich na rozbudowę transgranicznej infrastruktury turystycznej. Są to głównie naprawy lub budowa sieci nowych dróg. Niestety w niektórych z tych działań nie uwzględniono kwestii spójności transgranicznej przestrzeni turystycznej. Zazwyczaj modernizacje lokalnych dróg białoruskich, polskich bądź litewskich są przeprowadzane oddzielnie, bez uwzględnienia sytuacji transportowej całości. Są również przypadki budowy tzw. dróg donikąd, które prowadzą w kierunku granicy, ale nie istnieją tam przejścia graniczne. Przykładowo zbudowana w 2014 r. autostrada H-6049 Raticzi–Polnyje Bogatyri na Białorusi oraz droga wojewódzkiej nr 664 w Polsce, która miała połączyć białoruski obszar Kanału Augustowskiego i Grodna z Augustowem, nie pełnią swojego zadania, ponieważ nadal nie powstało planowane drogowe przejście graniczne Lipszczany–Sofijewo. Podobna sytuacja ma miejsce na niefunkcjonującym przejściu Kadysz–Menciske na granicy białorusko-litewskiej.

Istotną barierą procesu dynamizacji ruchu granicznego na poziomie lokalnym jest dylemat: ochrona środowiska czy rozwój infrastruktury. Z jednej strony transgraniczna Puszcza Augustowska ma wiele obszarów ochrony przyrody, gdzie rozbudowa infrastruktury (w tym turystycznej) jest zabroniona lub znacznie ograniczona (np. konflikt wokół budowy obwodnicy Augustowa w latach 2007–2009). Z drugiej strony rozwój infrastruktury na obszarze Kanału Augustowskiego w postaci budowy dróg, powiązań transportowych, ścieżek rowerowych oraz konnych, transgranicznych szlaków turystycznych, tras do żeglugi śródlądowej, wież widokowych, lokalnych turystycznych przejść itd. mógłby spowodować dalsze zwiększenie ruchu turystycznego (Więckowski, 2010a).

7. ZMIANY RUCHU TURYSTYCZNEGO NA PRZYKŁADZIE PRZEJŚCIA GRANICZNEGO RUDAWKA–LESNAJA

Analiza ruchu osobowego na przejściu granicznym Rudawka–Lesnaja prowadzi do wyodrębnienia trzech okresów jego funkcjonowania (rys. 2). Pierwszy stanowią lata 2005–2016, kiedy ruch charakteryzował się małą intensywnością i wyraźną dysproporcją między liczbą osób wyjeżdżających a wjeżdżających oraz ich obywatelstwem. W pierwszych latach po otwarciu przejścia zdecydowanie więcej było wyjeżdżających z Polski niż przyjeżdżających. W 2005 r. wyjechało na Białoruś 16 razy więcej osób niż z niej wjechało do Polski, ale w 2016 r. już tylko 1,6 razy więcej. Skala tego ruchu była jednak minimalna. Najwięcej osób (275) wyjechało z Polski w 2010 r., najwięcej (175) zaś przyjechało do tego kraju w 2012 r. Minimum (po 10 osób) przypada na rok 2005 (przyjazdy) i 2006 (przyjazdy i wyjazdy).

Rysunek 2. Liczba osób przekraczających polsko-białoruską granicę przez przejście Rudawka–Lesnaja w latach 2005–2020
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Straży Granicznej (SG)

Drugi okres obejmuje lata 2017–2019 i charakteryzuje się nagłym wzrostem ruchu osobowego. W 2017 r. liczba osób wyjeżdżających z Polski zwiększyła się ponad 8 razy, a przyjeżdżających do Polski wzrosła ponad 12 razy w porównaniu z 2016 r. Maksymalny ruch odnotowano w 2018 r., kiedy granicę w kierunku Białorusi przekroczyło 1615 osób, natomiast w kierunku Polski 1533 osoby. Głównymi przyczynami intensyfikacji ruchu turystycznego było wprowadzenie bezwizowego wjazdu do przygranicznych obszarów na Białorusi (zwłaszcza Kanału Augustowskiego i Grodna) oraz dopuszczenie możliwości przekraczania granicy na rowerze bądź pieszo. Konsekwencją decyzji polityczno-administracyjnych było przedłużenie polskiego Wschodniego Szlaku Rowerowego „Green Velo”

Fotografia 2. Tablica informacyjna z mapą transgranicznego szlaku rowerowego „August Velo” („Green Velo”) – Mikaszówka–Rudawka–Niemnowo–Grodno
Źródło: Marek Więckowski (lipiec 2019)

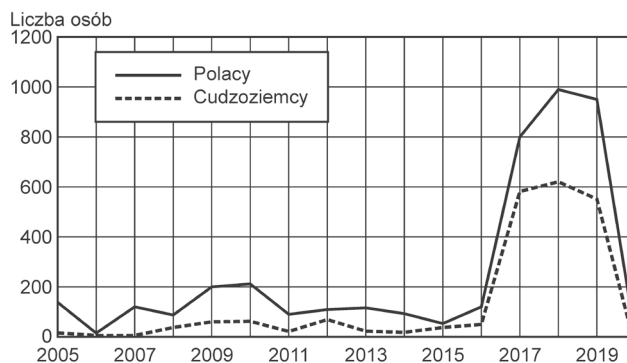
na stronę białoruską pod nazwą Transgraniczny Szlak Rowerowy „August Velo” (*Tourist pass port*, 2018) (fot. 2).

W 2019 r. nastąpiło nieznaczne zmniejszenie ruchu granicznego. Osoby, które były najbardziej zainteresowane tą ofertą turystyczną (kajakarze, rowerzyści, miłośnicy turystyki sentymentalnej itd.), już z niej skorzystały i w najbliższym czasie nie planują ponownego wyjazdu.

Ostatni okres zaczął się w 2020 r., kiedy z powodu pandemii koronawirusa od końca marca na granicy polsko-białoruskiej dla ruchu osobowego pozostały otwarte jedynie trzy drogowe przejścia graniczne (Terespol-Brześć, Kuźnica Białostocka-Bruzgi, Bobrowniki-Bierestowica). Przejście Rudawka-Lesnaja zostało zamknięte, dlatego ruch graniczny w 2020 r. w ogóle się tu nie odbywał.

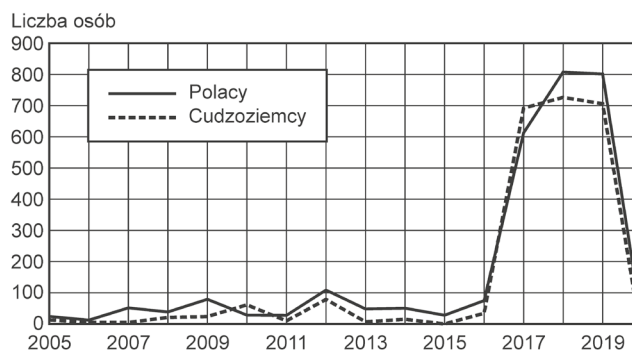
Analizując dynamikę ruchu granicznego pod kątem sezonowości, trzeba podkreślić, że to przejście z założenia ma okresowy tryb funkcjonowania – jest otwarte od końca kwietnia bądź początku maja do końca września lub początku października (w godzinach dziennych). Dodatkowo w latach 2005–2016 sposób przekraczania granicy można opisać jako „częściowo na zamówienie”. Ponieważ przedstawiciele służby celnej nie zawsze znajdowali się na miejscu, należało zgłosić wycieczkę co najmniej dzień przed spływem, aby nie czekać kilka godzin na odprawę. Utrudnienia z odprawą wynikały również z tego, że intensywność ruchu była bardzo mała. Inną przeszkodą były przeprowadzane w latach 2005–2007 prace remontowe Kanału Augustowskiego. Z informacji Staży Granicznej wynika, że bywały dni, a nawet i miesiące, kiedy nie odbywał się ruch graniczny. Dane z lat 2017–2019 dowodzą jednak jednoznacznie, że największe natężenie ruchu granicznego przypada na lipiec.

Ruch graniczny na przejściu Rudawka-Lesnaja jest zdominowany przez Polaków (rys. 3), zarówno pod względem wyjazdów, jak i przyjazdów. Wyjątkami są lata 2010 i 2017, w których więcej cudzoziemców przyjechało do Polski (rys. 4). Niestety brak jest

Rysunek 3. Liczba Polaków oraz cudzoziemców wyjeżdżających z Polski przez przejście graniczne Rudawka-Lesnaja w latach 2005–2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych SG

Rysunek 4. Liczba Polaków oraz cudzoziemców przyjeżdżających do Polski przez przejście graniczne Rudawka-Lesnaja w latach 2005–2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych SG

szczegółowych informacji o obywatelstwie cudzoziemców z lat 2005–2010 oraz za 2014 r. Dane Straży Granicznej z lat 2011–2013 i 2015–2019 wskazują na znaczną przewagę Białorusinów – ok. 80–90%. Wśród obywateli innych państw przeważają Litwini, Rosjanie oraz Niemcy. W 2019 r. udział Polaków wśród osób przyjeżdżających do Polski wynosił 53%, Białorusinów – 37%, Litwinów – 3%, Rosjan – 3%, Niemców – 2%, obywateli innych krajów – 2%. Wśród osób wyjeżdżających z Polski rozkład procentowy przedstawiał się następująco: Polacy – 63%, Białorusini – 32%, Litwini – 2%, Rosjanie – 1%, Niemcy – 1%, inni – 1% (tab. 2). Wyraźnie widać, że duży wpływ na strukturę pochodzenia przekraczających granicę ma czynnik geograficzny. Większość osób pochodzi z państw ościennych: Białorusi, Polaki, Litwini, Niemcy, Rosjanie, chociaż są sporadyczne przypadki podróżnych pochodzących z odległych krajów, takich jak: Wielka Brytania, Hiszpania, USA, Australia, Chiny.

Warto również zwrócić uwagę na różnicę liczby osób tej samej narodowości wjeżdżających i wyjeżdżających, zwłaszcza wśród Polaków oraz Białorusinów. W 2019 r. wyjechało z Polski prawie 150 Polaków ($\frac{1}{5}$) więcej, niż przyjechało, jednocześnie wyjechało z Polski

Tabela 2. Liczba osób przekraczających granicę przez przejście Rudawka–Lesnaja w latach 2017–2019 według stałego miejsca zamieszkania, rodzaju ruchu oraz kierunku (wyjazdy z Polski lub przyjazdy do Polski)

Rok	Kierunek	Rodzaj przejścia	Polska	Białoruś	Litwa	Niemcy	Rosja	Inne państwa	Razem
2017	wyjazdy	drogowe	455	453	6	0	5	18	937
		rzeczne	343	54	28	14	0	8	447
		razem	798	507	34	14	5	26	1384
	przyjazdy	drogowe	416	450	9	2	10	19	906
		rzeczne	203	177	1	8	1	11	401
		razem	619	627	10	10	11	30	1307
2018	wyjazdy	drogowe	619	407	3	12	14	6	1061
		rzeczne	374	119	41	8	3	9	554
		razem	993	526	44	20	17	15	1615
	przyjazdy	drogowe	608	379	2	4	14	10	1017
		rzeczne	204	290	9	0	7	8	518
		razem	812	669	11	4	21	18	1535
2019	wyjazdy	drogowe	501	438	2	21	16	8	986
		rzeczne	452	38	14	4	3	11	522
		razem	953	476	16	25	19	19	1508
	przyjazdy	drogowe	502	471	31	20	39	29	1092
		rzeczne	298	87	14	2	10	2	413
		razem	800	558	45	22	49	31	1505

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych SG.

80 Białorusinów (prawie $\frac{1}{5}$) mniej, niż przyjechało. Może to być konsekwencją powrotu do kraju przez inne przejście graniczne lub dłuższego pobytu w odwiedzonym kraju.

Interesujących wyników dostarcza też analiza ruchu granicznego z uwagi na tryb przekraczania granicy (drogowy, wodny) i obywatelstwo podróżujących. Ponieważ przekraczanie granicy pieszo lub na rowerze zaczęło być możliwe *de facto* od początku maja 2017 r., dostępne są jedynie dane z lat 2017–2019 (tab. 2). Wynika z nich, że:

- więcej Polaków (ok. 55–60%) wyjeżdża z Polski środkiem pływającym, niż wraca (ok. 35–40%), w przeciwieństwie do Białorusinów, których wyjeżdża z Polski procentowo mniej (ok. 30%), niż przyjeżdża (ok. 70%);
- w trybie drogowym ta różnica wynosi zarówno dla Polaków, jak i Białorusinów jedynie 1–2%.

Należy podkreślić, że tylko 10–20% Białorusinów wyjeżdżających z Polski wybiera tryb wodny, a odsetek przyjeżdżających znacznie wahał się przez te trzy lata (28% w 2017 r., 43% w 2018 r. i 16% w 2019 r.). Procentowy udział Polaków korzystających z możliwości rzeczno przekraczania granicy jest znacząco większy oraz bardziej zrównoważony – 38–47% w odniesieniu do wyjazdów z Polski oraz 25–37% w stosunku do przyjazdów do Polski.

Czynnikami wpływającymi na dysproporcje między ruchem wodnym i drogowym są:

- zdecydowanie lepiej rozwinięta infrastruktura turystyczna w Polsce – samodzielna, wielokrotnie większa baza sportów wodnych z łatwiejszymi warunkami wypożyczania środków pływających;
- znacznie uboższa białoruska oferta wypożyczenia kajaków, rowerów wodnych itd., która jest dostępna generalnie tylko wokół przystani przy służbie Dąbrówka;
- brak możliwości przekraczania granicy państwowej środkiem transportu wypożyczonym na Białorusi (według danych zebranych przed wyjazdem terenowym od 10 białoruskich firm);
- łatwiejszy sposób spływu kajakiem po Kanale Augustowskim z prądem, z Polski do Białorusi oraz ewentualnie dalej Niemnem na Litwę, niż płynięcie pod prąd;
- obecność innych przejść granicznych, przez które osoba może wjechać na obszar Kanału Augustowskiego lub opuścić go.

8. PODSUMOWANIE

Reasumując przeprowadzone badania, można stwierdzić, że potwierdzono postawioną hipotezę badawczą. Dzięki złagodzeniu reżimu granicznego na Białorusi oraz stopniowemu poszerzeniu stref bezwizowych

w latach 2015–2016 znacznie wzrósł zagraniczny ruch turystyczny, zarówno na poziomie krajowym¹, jak i lokalnym – na obszarze Kanału Augustowskiego. Na intensyfikację ruchu przez rzeczne przejście Rudawka–Lesnaja wpływ miało też wprowadzenie w 2017 r. drogowego trybu przekraczania granicy (pieszo bądź na rowerze). Lata 2017–2019 były okresem najbardziej ożywionego ruchu turystycznego na tym przejściu, zwłaszcza obywateli państw Euroregionu Niemen: Polski, Białorusi, Litwy oraz Rosji, z wyraźną dominacją pierwszych dwóch (ok. 90%). Tryb wodny preferowali raczej Polacy, natomiast drogowy – Białorusini. Stwierdzono duże dysproporcje liczby turystów przyjeżdżających oraz wyjeżdżających, w zależności od kierunku ruchu, kraju pochodzenia, trybu przekraczania granicy i sezonowości. Były dni, a nawet tygodnie, kiedy nie odnotowano jakiegokolwiek ruchu granicznego. Jak również sytuacje, gdy danego dnia granicę w jednym kierunku przekraczało kajakiem, na rowerze lub pieszo kilkudziesięciu obywateli Białorusi, Polski oraz Litwy, zaś w odwrotnym – nikt (nawet w ciągu całego tygodnia).

Otwarcie przejścia Rudawka–Lesnaja na Kanale Augustowskim dla ruchu osobowego wraz z dostępem do licznych atrakcji (wodnych, przyrodniczych, kulturowo-historycznych) samo w sobie może stanowić podstawę do intensywnego rozwoju turystyki. Największy potencjał dla transgranicznej turystyki ma sam Kanał Augustowski jako oś współpracy. Najbardziej zaawansowanym produktem jest obecnie organizacja wypraw turystyki aktywnej i specjalistycznej na Kanale Augustowskim, rozumianym jako produkt turystyczny – szlak (II poziom integracji według Stasiaka i Włodarczyka, 2008). Jest jednak jeszcze za wcześnie, by mówić o ukształtowaniu transgranicznego obszaru turystycznego. Pozytywne tendencje z ostatnich kilkunastu lat mogą być zahamowane przez różne negatywne procesy i zjawiska. Od 2020 r. na ruch turystyczny na Kanale Augustowskim wpływają przede wszystkim kolejne lockdowny, ogłaszane w wyniku rozprzestrzeniania się epidemii koronawirusa oraz skomplikowana sytuacja polityczna na Białorusi, która spowodowała pogorszenie się zarówno polsko-białoruskich, jak i białorusko-europejskich stosunków, nawet na poziomie regionalnej i lokalnej współpracy.

PRZYPIS

¹ W 2014 r. Białoruś odwiedziło 1,7 tys. zorganizowanych turystów oraz odwiedzających jednodniowych z Polski, w 2015 r. – ok. 6 tys., w 2016 r. – ok. 8 tys., w 2017 r. – 22,7 tys., a w 2018 r. – 46,3 tys. (Więckowski, Cyargeenka, 2019). Liczba turystów oraz odwiedzających jednodniowych z Litwy również wzrosła z ok. 2 tys. w 2014 r. do 59,5 tys. w 2018 r. Udział Litwinów w ruchu przez przejście graniczne Rudawka–Lesnaja od lat pozostaje

jednak na tym samym poziomie – 1–3%. Przyczynami takiego stanu rzeczy mogą być: lokalizacja przejścia na polsko-białoruskim pograniczu, trudności w płynięciu kajakiem pod prąd z Litwy (Niemnem potem Kanał Augustowski), a także inny niż turystyka cel wizyt Litwinów na Białorusi (zakupy).

BIBLIOGRAFIA

- Around Augustów Canal* (2018). Białystok: Augustvelo.
- Batura, W. (tekst), Mikos, M., Szlaszyński, J. (współpr.) (2005). *Kanał Augustowski: wspólne dziedzictwo i przyszłość*. Augustów: Zarząd Powiatu.
- Ber, A., Graniczny, M., Kowalski, Z., Marks, L., Urban, H. (2007). Kanał Augustowski jako przykład dziedzictwa historycznego, technicznego i przyrodniczego [The Augustów Canal as an example of historical, technical and natural heritage]. *Przegląd Geologiczny*, 55 (9), 765–769.
- Bobowska, M. (2018). Turystyka bezwizowa pomiędzy Polską a Białorusią z punktu widzenia studentów z miasta Białegostoku i okolic – korzyści oraz szanse. W: S. Siałverstava, A. Roman, J. Zuzda (red.), *Promocja turystyki na pograniczu polsko-białoruskim* (s. 189–200). Białystok: Wydawnictwo Niepublicznej Placówki Doskonalenia Nauczycieli „Edukacja, Wychowanie i Bezpieczeństwo” przy Towarzystwie Zapobiegania Tonięciom i Ratowania Tonących w Białymstoku.
- Bogusz, T., Siałverstava, S. (2018). Wielokulturowość polsko-białoruskiego pogranicza: aspekt turystyczny. W: S. Siałverstava, A. Roman, J. Zuzda (red.), *Promocja turystyki na pograniczu polsko-białoruskim* (s. 69–78). Białystok: Wydawnictwo Niepublicznej Placówki Doskonalenia Nauczycieli „Edukacja, Wychowanie i Bezpieczeństwo” przy Towarzystwie Zapobiegania Tonięciom i Ratowania Tonących w Białymstoku.
- Cudowski, A., Górniak, A. (2008). Przyrodnicze uwarunkowania funkcjonowania Kanału Augustowskiego i jego hydrochemia. W: E. Jekatierynczuk-Rudczyk, M. Stepaniuk (red.), *Rozwój obszarów przyrodniczo cennych* (s. 165–176). Białystok: Oddział Białostocki Polskiego Towarzystwa Geograficznego.
- Cyargeenka, A., Więckowski, M. (2020). Expanding transboundary tourist space – The growing significance of the Augustów Canal. *Baltic Journal of Health and Physical Activity*, 12 (Special Issue 1), 130–138. <https://doi.org/10.29359/BJHPA.12.Spec.Iss1.15>
- Eberhardt, P. (1996). Propozycja wydzielenia regionów współpracy na wschodnim pograniczu Polski. W: A. Miszczuk, R. Wiśniewski (red.), *Informacyjno-infrastrukturalne uwarunkowania współpracy transgranicznej*. Vol. 2 (s. 85–88). Lublin: Norbertinum.
- Górewicz, J. (1974). *Opowieść o Kanale Augustowskim*. Warszawa: Wydawnictwo „Sport i turystyka”.
- Górewicz, J., Orłowski, B. (1973). *Kanał Augustowski: 150 lat*. Augustów: Towarzystwo Miłośników Ziemi Augustowskiej.
- Kałuski, S. (2016). Trójstyki granic politycznych. Zróżnicowanie cech i funkcji. *Czasopismo Geograficzne*, 87 (2), 101–115.
- Kolosov, V., Więckowski, M. (2018). Border changes in Central and Eastern Europe: An introduction. *Geographia Polonica*, 91 (1), 5–16. <https://doi.org/10.7163/GPol.0106>
- Kopciała, J. (red.) (2000a). *Kanał Augustowski: od Biebrzy do Niemna*. Augustów–Suwałki: Wydawnictwo Hańcza.
- Kopciała, J. (red.) (2000b). *Kanał Augustowski: Szlak wodny Euroregionu Niemen*. Augustów–Suwałki: Urząd Miejski, „Hańcza”.
- Kowalczyk, A. (2014). Fenomenologia przestrzeni turystycznej. *Turyzm/Tourism*, 24 (1), 9–15. <https://doi.org/10.2478/tour-2014-0001>

- Kowalewska, P., Słoma, A. (2015). Euroregion Niemen jako przykład współpracy transgranicznej. W: J. Grabowiecki (red.) *Współpraca transgraniczna na wschodnim pograniczu Polski* (s. 145–153). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Kudžmaitė, G. (2019). Before, during and after crossing the border: Narrating the 'visa-free Grodno'. *Visual Studies*, 34 (2), 148–163. <https://doi.org/10.1080/1472586X.2019.1654910>
- Kul-Sialverstava, S. (2014). Pamięć historyczna mieszkańców pogranicza białorusko-polskiego. W: K. Snarski, A. Żulpa (red.), *W krainie wielu tradycji. Badania etnograficzne na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim w XX i początkach XXI wieku* (s. 120–136). Suwałki: Wydawnictwo Muzeum Okręgowego w Suwałkach.
- Lenart, W. (2008). Zakres możliwej transgranicznej współpracy Białorusi, Litwy, Polski, Rosji i Ukrainy w dziedzinie gospodarki przestrzennej, zrównoważonego rozwoju oraz promocji regionalnej z uwzględnieniem założeń zielonych płuc Europy i ze szczególnym uwzględnieniem Kanału Augustowskiego. W: L. Witold, A. Zelenkov, *Kanał Augustowski i współczesna ekoturystyka* (s. 277–295). Pułtusk–Mińsk–Grodno: Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor w Pułtusku.
- Marin, A. (2011). From breach to bridge: The Augustów Canal, an ecotourism destination across the EU's border with Belarus. *Articulo*. Pobrane z: <https://journals.openedition.org/articulo/1705> (10.06.2020). <https://doi.org/10.4000/articulo.1705>
- Marin, A. (2017). Of barriers, breaches and bridges. Cross-border ecotourism and the prospect of horizontal governance acting as a bridge in Belarus–EU neighbourhood relations. W: I. Liikanen, J.W. Scott, T. Sotkasiira (red.), *The EU's Eastern neighbourhood. Migration, borders and regional stability* (s. 115–133). Londyn–Nowy Jork: Routledge.
- Otwierając białoruskie pogranicze. *Kanał Augustowski i Grodno* (2018). Grodno: Centrum Informacji turystycznej w Grodnie.
- Pogranicze białoruskie do wypoczynku i podróży. *Kanał Augustowski i Grodno* (2018). Grodno: Centrum Informacji turystycznej w Grodnie.
- Pozlevich, T. (red.) (2016). *Augustovski Channel/Kanał Augustowski*. Mińsk: PrestigelzdatReklama.
- Roman, A., Sawośko, K., Żendzian, J., Niesteruk, P. (2018). Motywy podróżowania na pograniczu polsko-białoruskim. W: S. Sialverstava, A. Roman, J. Zuzda (red.), *Promocja turystyki na pograniczu polsko-białoruskim* (s. 171–188). Białystok: Wydawnictwo Niepublicznej Placówki Doskonalenia Nauczycieli „Edukacja, Wychowanie i Bezpieczeństwo” przy Towarzystwie Zapobiegania Tonięciom i Ratowania Tonących w Białymstoku.
- Romanowa, O.S., Szironowa, V.A., Ozierowa, N.A., Czesnow, V.M., Sobisiewicz, A.V. (2018). Augustow Canal as the monument of hydraulics and the objects of heritage tourism. *Acta Geographica Silesiana*, 12/3 (31), 37–44.
- Rutkowski, M. (2017). Water canal system in projects, activities and reports of Polish authorities in the 1830s–1860s. *Scientific Journal of Silesian University of Technology. Series Transport*, 94, 211–227. <https://doi.org/10.20858/sjsutst.2017.94.19>
- Sialverstava, S., Bogusz, T. (2018). Szlaki turystyczne w województwie podlaskim. W: S. Sialverstava, A. Roman, J. Zuzda (red.), *Promocja turystyki na pograniczu polsko-białoruskim* (s. 121–134). Białystok: Wydawnictwo Niepublicznej Placówki Doskonalenia Nauczycieli „Edukacja, Wychowanie i Bezpieczeństwo” przy Towarzystwie Zapobiegania Tonięciom i Ratowania Tonących w Białymstoku.
- Sialverstava, S., Bogusz, T., Roman, M. (2018). Tourism development in the Belarusian part of the Augustow Canal. *Turystyka i Rozwój Regionalny*, 9, 63–70. <https://doi.org/10.22630/TIRR.2018.9.7>
- Stasiak, A., Włodarczyk, B. (2008). Transgraniczne produkty turystyczne. W: *Transkordonne spivrobotnictvo ik faktor aktivizacii evrointegracijnich procesiv, Materiali XVII Mižnarodnoji naukovo-praktičnoji konferencii* (s. 336–338). Černivci 6–7 travnâ 2008 roku.
- Stoffelen, A., Ioannides, D., Vanneste D. (2017). Obstacles to achieving cross-border tourism governance: A multi-scalar approach focusing on the German–Czech borderlands. *Annals of Tourism Research*, 64, 126–138. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2017.03.003>
- Suliga, J. (1996). Polsko-białoruska współpraca przygraniczna w dziedzinie planowania przestrzennego. W: A. Miszczuk, R. Wiśniewski (red.), *Informacyjno-infrastrukturalne uwarunkowania współpracy transgranicznej*. Tom 2 (s. 89–92). Lublin: Norbertinum.
- Tourist Passport* (2018). Białystok: Augustvelo.
- Więckowski, M. (2010a). Specific features of development of tourism within the areas neighbouring upon the Polish Eastern border, European Union external and internal borders – interactions and networks. *Europa XXI*, 20, 101–115. <https://doi.org/10.7163/Eu21.2010.20.8>
- Więckowski, M. (2010b). Tourism development in the borderlands of Poland. *Geographia Polonica*, 83 (2), 67–81. <https://doi.org/10.7163/GPol.2010.2.5>
- Więckowski, M. (2014). Przestrzeń turystyczna – próba nowego spojrzenia. *Turyzm/Tourism*, 24 (1), 17–24. <https://doi.org/10.2478/tour-2014-0002>
- Więckowski, M., Cyargeenka, A. (2019). Wpływ złagodzenia reżimu granicznego na Białorusi na wielkość ruchu turystycznego – wstęp do badań. *Przegląd Geograficzny*, 91 (4), 589–608. <https://doi.org/10.7163/PrzG.2019.4.8>
- Włodarczyk, B. (2014). Przestrzeń w turystyce, turystyka w przestrzeni – o potrzebie podziałów i klasyfikacji. *Turyzm/Tourism*, 24 (1), 25–35. <https://doi.org/10.2478/tour-2014-0003>
- Yelisseyeu, A. (2017). Die neue Visaregelung. Langsam und mit Einschränkungen öffnet sich Belarus Reisenden aus dem Westen. *Belarus-Analysen*, 32, 2–6. <https://doi.org/10.31205/BA.032.01>
- Zichner, H., Beurskens, K., Miggelbrink, J., Bruns, B. (2017). Vor, an und hinter der Grenzlinie – Praktiken von Kontrollierenden und Kontrollierten. W: J. Miggelbrink (red.), *Grenze aushandeln: eine Untersuchung zur östlichen Schengengrenze 2007–2009* (s. 116–121). Leipzig: Leibniz-Institut für Länderkunde.

Turyzm/Tourism 2021, 31/1

CHANGES IN CROSS-BORDER TOURIST TRAFFIC ON THE POLAND–BELARUS BORDER, AS EXEMPLIFIED BY THE AUGUSTÓW CANAL

Aliaksandr Cyargeenka^a

^a Stanisław Leszczycki Institute of Geography and Spatial Organization Polish Academy of Sciences, Department of Urban and Population Studies; <https://orcid.org/0000-0002-9714-4128>; e-mail: aliaksandrc@twarda.pan.pl

ABSTRACT

The Augustów Canal is one of the unique tourist attractions of a Poland–Belarus borderland known for its highly valuable natural, cultural-historical and tourism-related features. From the beginning of the 21st century, following total renovation as well as the opening of both water and road versions of the Rudawka–Lesnaya border crossing (in 2005 and 2017 respectively), it has been possible to observe a many-fold increase in tourist traffic within the Augustów Canal tourist space. The present article thus helps fill a research gap with an up-to-date description of this intensification and an analysis of its dynamics in terms of the countries of origin of visiting tourists, its seasonality and choice of transport, be it by water (by boat) or by road (by bicycle or on foot). This study continues investigations into the influence of the easing of the border regime in Belarus (introduction of a visa-free zone) on the volume of tourist traffic. Factors influencing cross-border traffic on the Augustów Canal have been studied at local, regional, national and international levels (multi-scalar). Fieldwork has also been organised, using the participant-observer method, and statistical data from the Polish Border Guard has been analysed. Results confirm that the greatest use made of the Rudawka–Lesnaya crossing is by tourists from Poland and Belarus, with smaller numbers from Lithuania, Russia and Germany. Poles are the nation most often availing themselves of opportunities to cross the border by water, while Belarusians show a preference for the road crossing.

KEYWORDS

Augustów Canal, border traffic, visa-free zone, tourism, Poland, Belarus

ARTICLE INFORMATION DETAILS

Received:
13 January 2021
Accepted:
11 May 2021
Published:
25 June 2021

This article includes the results of research carried out within the framework of a project entitled “Polish borders as a resource – between heritage and tourist product”, funded by Poland’s National Science Centre and assigned the number 2018/29/B/HS4/02417.

1. INTRODUCTION

“Canal” is a term used for an artificial watercourse, and thus a type of inland waterway, perhaps as a canalised river or lake, or else purpose-built. Typically, canals serve to link drainage basins, in this way lowering transport costs and/or facilitating the transport of goods (cargo) and people (passengers). The Augustów Canal under study here likewise served such functions, while more recently as a tourist attraction located in the Augustów Forest, an area of exceptional natural value (*Around Augustów Canal*, 2018; *Pogranicze...*, 2018).

The Augustów Canal is described by researchers as a “phenomenon” when set against other hydrotechnical monuments, above all reflecting the way in which this is the only artificial waterway crossing the eastern external frontier of the European Union (in the borderland region of Poland and Belarus, as well as parts of Lithuania), forming a unique cultural and natural borderland area which is of steadily-growing significance to tourism (Cyargeenka, Więckowski, 2020; Marin, 2017; Sialverstava, Bogusz and Roman, 2018). The functioning of this system with its features of transboundary tourist space is dependent on many

factors including those relating to the river network, nature conservation, transport and the geopolitical relations between the states involved (Kałuski, 2016). A condition for the development of the tourist function in the Augustów Canal area is the establishment, promotion and diversification of the tourist product on the basis of local spatial and natural resources, and the shared culture and history of neighbouring states (Bogusz, Sialverstava, 2018; Kul-Sialverstava, 2014).

The area “hydronode” of the Augustów Canal mostly draws tourists from Poland, Belarus and Lithuania and constitutes an element of cross-border tourism of a “sentimental” nature back to the time when Polish lands once extended beyond today’s border. The canal serves as a kind of backbone, around which many items of cultural heritage are situated (Lenart, 2008; Sialverstava, Bogusz, 2018). Furthermore, this area is perceived to be one of the possible “bridges” to transboundary and cross-border cooperation in the name of environmental protection and the development of ecotourism, and this has become a reality on local, regional, national and international levels (Marin, 2011, 2017).

State borders offer a reflection of relations between neighbours, with a changing mix of conflict, competition, subordination and cooperation, as well as different aspects relating to how the border is viewed and perceived (Kolosov, Więckowski, 2018). The Augustów Canal is a good subject with which to study the ever-changing cross-border socioeconomic and political processes of both an integrative and disintegrative nature (Cyargeenka, Więckowski, 2020; Marin, 2017). In its original period (1820–1840), it served as a transport artery linking the western borderland of the Russian Empire with the Baltic Sea. However, it rather soon lost its main economic significance, while from the Second World War onwards found itself in two different states, i.e. Poland and the USSR. However, from the 1970s on the Polish side, and from the beginning of the 21st century in the Poland–Belarus borderland area, the Augustów Canal has steadily taken on the features of a key element of tourism space with canoeing and kayaking dynamically developing along with other forms of active tourism (Cudowski and Górniak, 2008).

Research into the kinds of visitors and their motivations, combines with consideration of the means of crossing to highlight organisational, financial and psychological issues capable of either retarding or accelerating tourism within the Augustów Canal space (Bobowska, 2018; Yeliseyeu, 2017). An exceptional aspect is the introduction and extension of a visa-free border zone for visits into Belarus made available to citizens of around 70 states, brought into effect in 2015–2016 but facing many challenges currently (Kudźmaitė, 2019; Więckowski, Cyargeenka, 2019). The subject literature lacks both up-to-date research on

the Augustów Canal space in terms of the circumstances leading to the intensification of cross-border tourist traffic, and analyses founded on primary statistical data (only appearing relatively recently). This article and the work underpinning it have thus been intended to fill this research gap.

Against this background, the investigation described here has above all sought to identify the changes along or adjacent to the Augustów Canal and the factors operating on these changes relating to the nature of cross-border tourist traffic, by reference to statistical data from the Rudawka–Lesnaya border crossing between Poland and Belarus. In essence, the research hypothesis advanced here is that the establishment and then expansion of the Belarusian visa-free travel zone involving the Augustów Canal “Tourist and Recreational Park”, together with the introduction of the opportunity to cross the border on foot or by bicycle, has exerted a positive influence in increasing tourism for the citizens of both Poland and Belarus.

2. RESEARCH METHODS

This is a study of both a descriptive and an analytical nature. In the first stage, a search through the entire current literature was made in order to determine what the relevant cultural-historical, institutional and infrastructural, formal-legal and other conditions might be. As the analysis of factors impacting on cross-border tourist traffic involving the Augustów Canal was pursued on local, regional, national and international levels, a multi-scalar approach can be said to have been taken (Marin, 2011; Stoffelen, Ioannides, Vanneste, 2017).

In July 2019 fieldwork was organised as an opportunity to apply the participant-observer method with the border being crossed at Rudawka–Lesnaya on foot, and with a visit made to the Kurzyniec and Valkushyk Locks (in Poland and Belarus respectively). The process of crossing the border comprised the three stages of “before”, “during” and “after” (Kudźmaitė, 2019; Zichner, Beurskens, Miggelbrink, Bruns, 2017). Prior to travel, information was gathered on visa and visa-free regimes and opportunities to hire a canoe/kayak or bicycle; while the necessary documents were also being made ready. During the stay on the Polish side of the border, on the border itself, and beyond it, fieldwork sought to check procedures, times taken, accessibility, and the state and adequacy of signposting and the marking of infrastructure. Photographs were also taken.

Use was furthermore made of statistical analysis with regard to types and changes of tourist traffic, relating to the different countries of origin of tourists, the seasonality of tourism, and preferences shown for

modes of travel: by water (by boat) or by road (by bicycle or on foot). Source data here originate from the reports of the Polish Border Guard, and relate to traffic across the Polish border involving individuals. Methods of both selection and systematisation were applied to all of the data on crossings, countries of origin and length of stay. Results were generalised in the form of tables and diagrams, with the most important trends indicated.

3. THE AUGUSTÓW CANAL AS THE MAIN ELEMENT OF TOURISM SPACE

This article features an analysis concerning tourist traffic via the Rudawka–Lesnaya border crossing in the context of tourism space and with account taken of local, regional and international levels. The concept of tourism space is in fact understood rather differently by researchers around the world on the one hand, and by those in Poland on the other. The most frequent definition relates to the consequences of the overlap of selected geographical spaces. In turn, from the work of Kowalczyk (2014) is the idea that tourism space is simultaneously both an objective and a subjective category, and one which exists in four forms traditionally encapsulated as “space of the tourist”, “space of tourists”, “tourism space” and (most appropriately) “tourist space”. Indeed, the relevant issues of delimitation and classification have, among others, been taken up by Włodarczyk (2014) who defines it as that part of geographical space in which tourism takes place. The space associated with the Augustów Canal has certain features of a subecumene where tourism is concerned. Given the nature of its (real, landscape related, riparian-lacustrine) attributes or its tourism management (related to recreation and sport), it supports tourism characterised by seasonality, lack of continuity and sporadicity (Więckowski, 2014; Włodarczyk, 2014).

The Augustów Canal *sensu stricto* is a water axis as well as a “backbone” linking two separate (Polish and Belarusian) transboundary tourism spaces. The Augustów Forest region as conceived in its broader sense (together with Augustów itself and Grodno/Hrodna) constitutes a tourism space *sensu largo*. Most of the forest and canal are located on the Polish side and lies adjacent to Wigierski (Lake Wigry) National Park to the north west and the Biebrzański National park to the south. Within the forest there are also four Areas of Protected Landscape (Augustów Forest and Lakes, Rospuda Valley, Sejny Lakeland and the Biebrza Valley). There are a large number of nature reserves here (Perkuć, Brzozowy Grąd and so on). In contrast, on the Belarusian side the canal area includes the Sapotskin and Hoża Reserves, the Porzecze Botanical Reserve,

Sviatsk Landscape Park and the Landscape and Nature Park in Radzivilki (Kopciała, 2000b; Pozlevich, 2016). To the north-east, the Augustów Forest also links up with Lithuania’s Kapčiamiestis and Dainava Forests.

The Augustów Canal tourism space is of interest to visitors as relatively primordial (natural), but also on account of its anthropogenic space within historical times. Specifically, the canal was constructed between 1824 and 1839 on the territory of the Kingdom of Poland, which then formed part of the Russian Empire (Romanowa, Szirokowa, Ozierowa, Czesnow, Sobisiewicz, 2018). The main reason for its construction was a “customs war” with Prussia that resulted in a many-fold increase in the fees needing to be paid for Polish grain to be transferred to Gdańsk (Górewicz, Orłowski, 1973). The canal was designed in such a way as to link the basins of the rivers Vistula and Nieman, as well as the Nieman and the Venta (via the Windawski Canal), making it possible for the Baltic to be accessed via the region of Livonia (known as Inflanty in Polish).

Only the first part of the plan was actually put into effect, and this was for several reasons. In the first place, once work on building the Augustów Canal had begun, Prussia had little choice but to reduce the duties imposed in order to avoid losses (Górewicz, 1974). In the second place, Poland’s November Rising of 1830–1831 stood in the way of further work (Rutkowski, 2017), with the Tsarist authorities coming to see the idea of building the Windawski Canal as unnecessary. This ensured a downgrading of the Augustów Canal, in existence already by then, to the role of local transport involving what is today the borderland between Poland, Belarus and Lithuania. The main use of the Augustów Canal was as a way of transporting salt from Poland to Lithuania and Belarus; while the whole period through to the 1970s saw it as a route for the floating of timber. Nevertheless, by 1860–1880, the rapid development of railways was already reducing the significance of the canal in transport terms, and more generally from an economic point of view.

The Augustów Canal tourism space also catches the interest of tourists on account of the cultural (and especially the hydrotechnical) heritage that is present here. The canal features 18 locks (with a total of 21 chambers), 14 of these in Poland, three in Belarus with one actually on the border. Among these, there are nine in Poland, three in Belarus plus the one on the border itself that retain their original structure from the first half of the 19th century. In fact only the facing has changed (Batura, 2005). The Augustów Canal differs from other similar constructions in its large dimensions (it is 101 km long), and the presence of a great many excavated sections, weirs and basins; as well as the absence of any disasters concerning leaks.

Thus the Augustów Canal has remained in an almost unchanged state since the time it was built, albeit this

reflecting a dramatic decline in its economic significance. It is thus unique among European canals in never having undergone modernisation or remodelling (Górewicz, Orłowski, 1973). As early as 1968 it came to be recognised by Poland's Ministry of Culture and Art as a monument of engineering and architectural achievement, becoming a Historical Monument as such in 2007, with this representing a key factor in the development of the tourist space. In turn, in 2010, an application was submitted to UNESCO with a view to the canal being included on the World Heritage List (though it in fact failed to pass the verification procedure).

4. CHANGES IN THE FUNCTIONS OF THE BORDER AND OPPORTUNITIES FOR CROSSING

In the days of the Russian Empire, the Augustów Canal was not divided by a border, and the Kingdom of Poland had a measure of administrative autonomy. It was even, back at that time, that the first opportunity for tourism to develop here began to emerge as 1909 brought the organisation of a hiking trip under the auspices of the sightseeing organisation *Polskie Towarzystwo Krajoznawcze*, taking in Augustów, Studzieniczna and Swo-boda. Then in 1912 there was a combined walking and wagon trip following the "Napoleon Trail" from Suwałki via Wigry to Grodno and further on to Babruysk (Kopciała, 2000a).

In the inter-war period, the whole of the Augustów Canal was again contained within a single polity at state-level; a fact that helped dynamise the development of canoeing with the encouragement of Polish Scouts. The canal also attracted the interest of the Polish Canoeing Union (*Polski Związek Kajakowy*), the Officers' Yacht Club of the Republic of Poland, the State Water Board (*Państwowy Zarząd Wodny*), and also private enterprises offering cruises whereby barges with passengers were towed (both Augustów and Grodno being linked regularly in this way). In addition, there was an intensive development of health-resort tourism. Thus, the Augustów Canal area had started to take on the features of genuine tourism space.

In the years 1945–1989, the tourism area of the Augustów Canal was of course divided between the Polish People's Republic and the USSR. Despite the countries being ostensibly friendly, the actual effect was for tourism to vanish from this region for two reasons. In the first place, the state border was treated very inflexibly, and in the second there had been serious destruction or damage by this time to the hydrotechnical infrastructure.

However, from the 1970s onwards, the Polish side witnessed a renewed period of tourist activation along the canal, even as the Soviet (Belarusian) side was

totally neglected. The 1989–2007 period coincided with a facilitated process for crossing the border, as the visa regime was at last lifted in reality. Yet this situation reversed again thanks to events in 2004 and 2007: Poland's accession to the EU and then to the Schengen Zone. The result was an emergence of a closed external European Union frontier, with border checks very much strengthened, and it once again became difficult to cross in either direction (Więckowski, 2010b).

From the time of Poland's Schengen accession (i.e. from 2007), the cost of the visa needed by Belarusians was 60 euros. But from the time when the EU Visa Code came into force (i.e. 2.02.2020), that price had increased to 80 euros, even though half a year later (on 1.07.2020) it was to cost just 35 euros. What is more, through to January 2019, there was a chance to obtain a so-called shopping visa (of short duration and without any extra formalities), and rather wide use was made of this by Belarusians for tourist purposes. On 22nd September 2020, the Polish government reversed the earlier (late-March) closure of the border on account of the COVID-19 pandemic, making it possible once again for Belarusians to pay tourism-motivated visits to Poland. From October 29th 2020, crossing from Poland to the territory of Belarus via road was again suspended, the decision on this occasion being made by Belarus.

A Belarusian visa for Polish (and other EU) citizens has recently been priced in the range 20–120 euros (currently 35 and 75). The decisive factors here are the type (private, service-related, tourist, etc.), length of stay, number of visits anticipated, the ways in which this visa is granted and delivered (with a wait of between 2 and 10 working days), and the potential commission that travel agents are likely to take. Visa applications may be submitted in Warsaw, Biała Podlaska and Białystok. However, in the 2007–2010 period, there was also the seasonal opening of a Consular Office in Augustów itself. Ultimately, this closed down in the face of the rather low number of tourist visas actually being issued.

A unique phenomenon in terms of the easing or relaxation of the ways in which the border might be crossed was the introduction of a so-called visa-free zone for Belarus in the shared borderland area with Poland, and also in part in Lithuania (Więckowski, Cyargeenka, 2019). The process was first trialled in the Belovezhskaya Pushcha National Park (adjacent to Poland's Białowieża NP) in 2015, with it becoming possible to take a trip into the Belarusian part of the same forest on foot or by bicycle via the Białowieża–Pierarova crossing. In the case of the Augustów Canal, a similar zone of visa-free travel, within what was identified as a 'Tourist and Recreational Park' associated with the canal, began to operate from October 26th 2016, by virtue of Decree No. 318, whose provisions related not only to the canal itself, but also to the city of Grodno (Table 1).

Table 1. Transboundary visa-free traffic in the Augustów Canal region

Borderland visa-free zone	Augustów Canal Tourist and Recreational Park		Brest–Grodno visa-free zone
Date of opening	26.10.2016	1.01.2018	10.11.2019
Length of stay	up to 5 days	up to 10 days	up to 15 days
Area accessible to visa-free traffic	The city of Grodno, plus the districts (selsoviets) of Hoża, Kapciouka, Odelsk, Padlabiennie and Sapotskin	City of Grodno and Hrodna District	The city of Grodno and Districts of Grodno, Bierastavica, Vawkawysk, Voranava, Lida and Svislach; the city of Brest and Districts of Brest, Zhabinka, Kamanyets and Pruzhany
Border Crossings open for visa-free traffic	Rudawka–Lesnaya (PL–BY), Kuźnica Białostocka–Bruzgi (PL–BY), Privalka–Švendubrė (BY–LT) and Privalka–Raigardas (BY–LT)	Kuźnica Białostocka–Grodno (PL–BY), Grodno Airport (BY)	Białowieża–Pierarova (PL–BY), Byenyakoni–Shalchininkai (BY–LT), Bobrowniki–Bierastavica (PL–BY), Połowce–Peschatka (PL–BY), Sławatycze–Domachewo (PL–BY), Terespol–Brest (PL–BY) and Brest Airport (BY)

Legend: BY – Belarus, LT – Lithuania, PL – Poland, RU – Russia, UA – Ukraine.

Source: author.

The privilege associated with a visa-free trip into the near-border area of Belarus applies to citizens of some 70 states, including Poland, Lithuania, Latvia, Germany and the USA. For a crossing of the border to take place, the essential documents are:

- a valid passport,
- insurance (medical, as well as the so-called ‘Green Card’ if the crossing is being made by car),
- a permit (issued by an authorised tourist operator),
- purchased entry tickets to at least two tourist attractions in Belarus,
- confirmation of reserved places in overnight accommodation (where the stay is to exceed 10 days).

The territorial cohesion of the Belarusian visa-free zone and the tourism space steadily taking shape have both encouraged visitors to make a longer stay and thus to visit not only the Augustów Canal itself, but also Grodno and its surroundings including the Royal Castle and the Orthodox Church in Kalozha, places associated with the life of the Polish novelist Eliza Orzeszkowa, bunkers along the Molotov Line, and the palace-park complex of the Wołłowicz family at Sviatsk. These sites (mainly of a military, religious, cultural-historical or natural profile) represent the shared heritage of the old Polish Commonwealth and are thus an objective for sentimentally motivated travel on the part of both Poles and Lithuanians (*Otwierając białoruskie pogranicze...*, 2018). The chance to travel visa-free through western Belarus makes possible visits to three out of four of the UNESCO World Heritage sites listed for Belarus (i.e. along the Struve Geodetic Arc, the castle in Mir, and Belovezhskaya Pushcha – the area of forest across the border from Poland’s Białowieża NP), along with

a number of cultural and historical monuments present in Brest, Lida and Navahrudak.

The consequence of the opening-up of the border is the appearance of many routes to enter the Belarusian visa-free zone (including the tourism space along the Augustów Canal). In total, there are 14 border crossings, and many means by which they can be crossed, not least by canoe or kayak, or bicycle, on foot, by car or coach, and by train or aircraft. At present, tourists may cross into Belarus for a period as long as 15 days via the Rudawka–Lesnaya crossing, visit Grodno, but then leave via the Terespol–Brest and Białowieża–Pierarova crossings, or else by canoe into Lithuania via the Privalka–Švendubrė crossing. In the case of Rudawka–Lesnaya, however, the inclusion of certain options looks debatable as, for example, there are no permanent connections by plane between Poland and either Grodno or Brest. There are also other problems in organising visits: difficulties with the hiring and also leaving of canoes or bicycles on the opposite side of the border, limits on public-transport (coach or train) accessibility, and further limits on physical opportunities available to tourists.

5. TRANSBOUNDARY OR CROSS-BORDER STATUS AND THE LEVEL OF PREPARATION OF TOURISM SPACE

A further important element of tourism space is the matter of the delimitation of the functional sub-region of cross-border cooperation defined by researchers

as *Puszcza Augustowska*, i.e. Augustów Forest (Suliga, 1996), the Białystok–Grodno region (Eberhardt, 1996) or the Augustów–Grodno Forest area (Roman, Sawośko, Żendzian, Niesterek, 2018) (Fig. 1). A key question relating to studies of cross-border tourist traffic is whether account is taken of the immediate vicinity of the forest only, or a more extensive tourism space taking in the cities of Białystok (Poland), Grodno (Belarus), or even Druskininkai (Lithuania). From 1997 on the Augustów Canal area came within the Niemen Euroregion and included the border area of Poland's Podlaskie voivodeship, the Grodno/Hrodna District of Belarus in its entirety, and certain local government areas in Lithuania and the Russian Federation's Kaliningrad District (Kowalewska, Słoma, 2015). Such peripheral transboundary euroregions associated with the River Niemen (Neman), but also with the Białowieża/Belovezhskaya Forest (Poland and Belarus) and the River Bug (Poland, Belarus and Ukraine) form key areas for green or ecotourism, as well as tourism falling within cultural and nostalgic categories (Marin, 2017).

Beyond even that, the years since 2007 have seen Belarus join five other countries within the Eastern Partnership of the EU and as a part of the European Neighbourhood and Partnership Instrument within the framework of the Poland–Belarus–Ukraine and Latvia–Lithuania–Belarus Transboundary Cooperation Programmes. These are addressed to such matters as environmental protection, tourism, cross-border security and cross-border contacts between local social and economic centres. Nevertheless, given the geographical locations characterising both Ukraine and Latvia (and even Lithuania to a lesser degree), issues relating to the Augustów Canal are only of secondary importance.

The small-scale local border links developed on the basis of three separate agreements that Belarus concluded in 2010 with Poland, Lithuania and Latvia respectively were capable of favouring increased tourism traffic. However, it was only in fact with Latvia in 2012 that an agreement actually entered into force. And it was mainly for economic reasons that Belarus ultimately said no to the enactment of Local Border

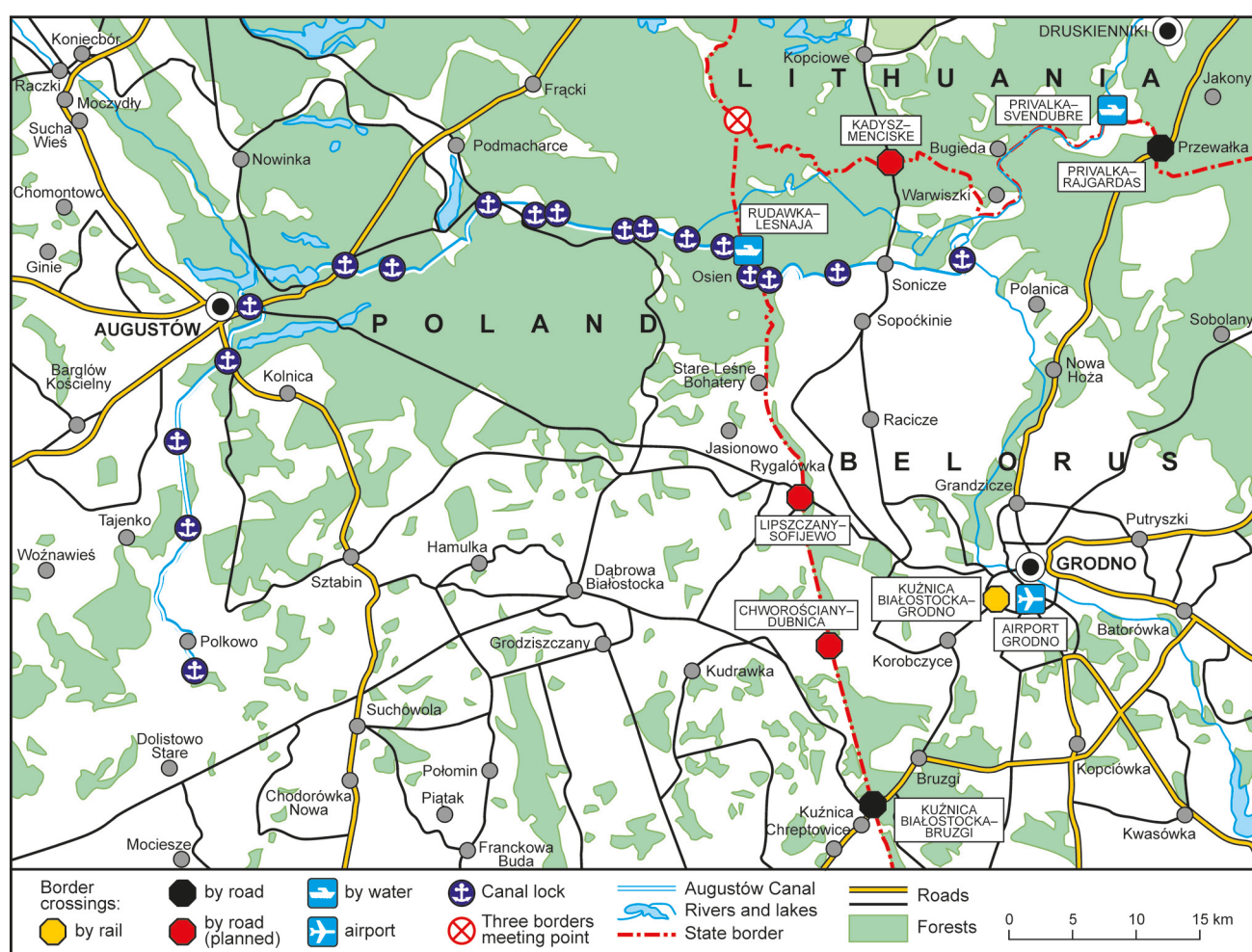

Figure 1. Location of the Augustów Canal
Source: author

Traffic agreements with Poland and Lithuania; its fear being simply that around 1.5 million Belarusians would avail themselves of an opportunity to do lower-cost shopping in the neighbouring countries (Yeliseyeu, 2017).

6. FACTORS INFLUENCING LOCAL TOURIST TRAFFIC

The most important events exerting a major impact on the Augustów Canal tourism space should include the 2005 opening of a water Poland–Belarus border crossing located at Kurzyniec Lock (Photo 1). In 2004–2006 there was a general renovation of the canal's locks, weirs and basins on both the Belarusian and Polish sides. Furthermore, removal of a meander, enhanced erosion and a lowering of the water table (to about 1.4 m) changed the channel of the Nieman, giving rise to a fourth (additional) chamber for Nemново Lock (Ber, Graniczny, Kowalski, Marks, Urban, 2007).

Photo 1. Kurzyniec Lock on the Augustów Canal at the Polish–Belarusian Rudawka–Lesnaya border crossing
Source: Marek Więckowski (July 2019)

A further stimulus to the development of local tourist traffic came with Belarus's October 2016 introduction of a visa-free regime for access to the Augustów Canal 'Tourist and Recreational Park'. This decision was followed by steady increases in the size of the visa-free zone and the Augustów Canal tourist space, as well as in the numbers of border crossings serving visa-free movement, and lengths of stay. Successive enlargements of the zone and increases in the numbers of crossings made in the visa-free context (between Belarus and both Poland and Lithuania) took place on January 1st 2018 and November 10th 2019 (Bobowska, 2018; Więckowski, Cyargeenka, 2019) (Table 1).

It is worth stressing the benefits for the Augustów Canal region accruing from the use of EU funding to redevelop cross-border tourist infrastructure involving repair work and the building of a new network of roads. However, some of this activity failed to pay heed to the lack of cohesion of the transboundary tourist space. It has been typical for local roads in Belarus, Poland and Lithuania to be modernised entirely in isolation of each

other, with no account therefore taken of the overall transport situation. There are also cases of "roads to nowhere" being built, in the sense that these lead towards a stretch of the border not equipped with any crossing. For example, in 2014 work was done on the H-6049 Ratichi–Polnyje Bogatyri motorway in Belarus, as well as provincial road no. 664 in Poland, with the intention to link the Belarusian part of the Augustów Canal and the city of Grodno to Augustów. It was not achieved, given the non-appearance of the planned road crossing at Lipszczany–Sofievo. A similar situation was found at the Kadysh–Menciškė crossing on the Belarus–Lithuania border.

A major hindrance to the process by which border traffic at a local level is increased comes with the dilemma over whether to protect the environment or further develop infrastructure. On the one hand, the transboundary status of Augustów Forest ensures the presence throughout this region of protected areas that do not allow infrastructure (even for tourism) to develop, or at most permit it to do so only to a very limited extent (hence the major conflict surrounding construction of the Augustów Bypass in the years 2007–2009). On the other hand, the development of infrastructure in the Augustów Canal area (taking the form of roads, transport links, cycle trails, walking trails, cross-border tourist trails, routes along inland waterways, viewing towers, local border crossings and so on) was what made possible the further development of tourism (and the growth of tourist traffic) in this area (Więckowski, 2010a).

7. CHANGES IN TOURIST TRAFFIC EXEMPLIFIED BY THE RUDAWKA–LESNAYA BORDER CROSSING

Analysis of individual-level tourist traffic at the Rudawka–Lesnaya Crossing gave rise to the separate identification of three periods of operation (Fig. 2). The first, encompassing 2005–2016, had a low intensity, as well as a clear disproportion between numbers of people leaving and arriving (in line with their citizenship). Then, in the first years following opening of the crossing, very many more left Poland than arrived. Indeed, in 2005, 16-times more people left for Belarus than travelled into Poland, while the equivalent 2016 disparity was a mere 1.6-times. However, the scale of this traffic is found to be minimal in absolute terms. The highest figure travelling out of Poland was 275 in 2010, while the most coming in was 175 in 2012. The minima (10 people in each case) were found in 2005 (arrivals) and 2006 (arrivals and departures).

The second period encompasses the years 2017–2019 and is characterised by an abrupt increase in individual traffic. In 2017 compared with 2016, the numbers crossing

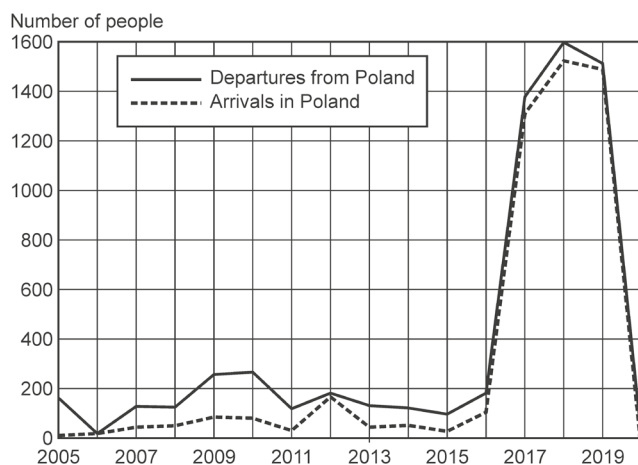

Figure 2. Numbers of people crossing the Poland–Belarus border at the Rudawka–Lesnaya crossing in 2005–2020

Source: author on the basis of data from Poland's Border Guard

over from Poland were more than eight times greater, while the numbers crossing into Poland were over twelve times greater. The peak was noted in 2018 when the border was crossed by 1615 people in the Belarusian direction and 1533 people in the Polish direction. The main cause of the increase was the introduction of visa-free travel into border areas (especially the Augustów Canal and Grodno), as well as permitting crossing by bicycle or on foot. As a consequence of the political and administrative decisions, Poland's *Green Velo* Eastern Cycle Trail was extended into Belarus, taking the name of the *August Velo* Cross-Border Cycle Trail (*Tourist Passport*, 2018) (Photo 2).

Photo 2. Information board with a map of the *August Velo* and *Green Velo* cross-border cycle trail which runs along the Mikaszówka–Rudawka–Nemnovo–Grodno route
Source: Marek Więckowski (July 2019)

2019 brought a slight reduction in cross-border traffic. Those most interested in what was on offer here, above all visitors keen to travel by canoe or kayak or bicycle, or else participate in sentimental tourism and the like, had already taken advantage of the opportunities, and were not planning to make a return visit in the near future.

The latest period began in 2020, as the COVID-19 pandemic took hold and late March saw the crossing of the Poland–Belarus border limited to just the three border crossings that remained open (i.e. Terespol–Brest, Kuźnica Białostocka–Bruzhi and Bobrowniki–Bierastavica). The Rudawka–Lesnaya crossing was simply closed, ensuring that there was no border traffic at all here in 2020.

Where seasonality influences the rate of border traffic, it needs of course to be stressed how periodic the operations of this crossing are (indeed by definition). For opening here takes place in late April or early May and goes through only to the end of September or beginning of October (and then only in daylight hours). Furthermore, the 2005–2016 period was associated with what might be termed crossing at least in part “by appointment”. Simply speaking, it is not always the case that customs officials are present, making it necessary for trips by water to be announced at least a day in advance, if a wait of several hours is to be avoided. Further obstacles to a smooth visit have related to the very low intensity of the traffic overall, as well as the renovation work done along the canal in 2005–2007. Information from the Border Guard reveals days, or even months, in which there was no border traffic at all. Equally, data from the years 2017–2019 make it quite clear that traffic is always heaviest in July.

Traffic at the Rudawka–Lesnaya Crossing is dominated by Poles (Fig. 3), whether it is departures or arrivals that are involved. However, exceptions were noted in 2010 and 2017, when more non-Poles came into Poland (Fig. 4). Unfortunately, detailed data on the nationalities of foreigners involved from 2005 to 2010 and in 2014 are lacking. Data from the Border Guard concerning 2011–2013 and 2015–2019 point to a considerable (80–90%) prevalence of Belarusians. Where other states are concerned, most are from Lithuania, Russia and Germany. In 2019, 53% of those coming into Poland were Poles, while 37% were Belarusians, 3% Lithuanians,

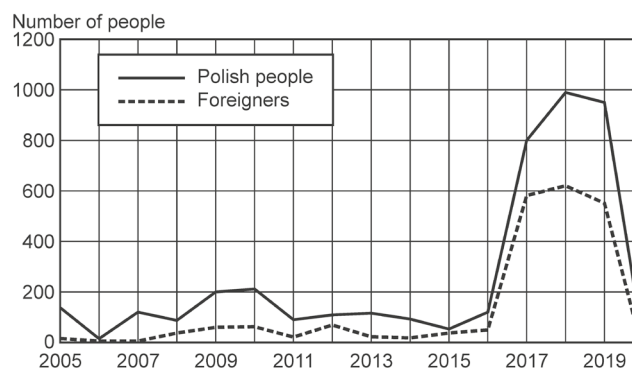

Figure 3. Numbers of Poles and foreigners travelling from Poland via the Rudawka–Lesnaya border crossing in 2005–2020
Source: author based on data from the Polish Border Guard

Figure 4. Numbers of Poles and foreigners crossing into Poland via the Rudawka-Lesnaya Border Crossing in 2005–2020

Source: author based on data from the Polish Border Guard

3% Russians, 2% Germans, and 2% citizens of other countries. Among those travelling out of Poland, it was: Poles – 63%, Belarusians – 32%, Lithuanians – 2%, Russians – 1%, Germans – 1% and others – 1% (Table 2). It is thus clear how the factor of geography does much to influence division as regards origins of those crossing the border. Equally, sporadic cases involving travellers from distant countries are interesting, with the presence of the UK, Spain, the USA, Australia and China.

It is also worth noting differences between the numbers of given nationalities arriving and departing, especially among Poles and Belarusians. In 2019, around

150 (one-fifth) more Poles left than arrived, while 80 (almost one-fifth) fewer Belarusians left than arrived. This may reflect returns to the given country via a different border crossing, or else a longer stay in the country being visited.

Interesting results are also supplied by the analysis of border traffic in relation to the type of crossing made at the border (by road or water), as well as the citizenship of those travelling. As crossing the border on foot or by bicycle only became a reality from May 2017 onwards, the only data available are for 2017–2019 inclusive (Table 2). From these it can be learnt that:

- a higher (55–60%) share of Poles leave Poland by means of transport on water than return in that way (the figure being around 35–40%); (in contrast) fewer Belarusians (around 30%) travel out of Poland by water than arrive into the country (around 70%);
- where (by-bicycle or on-foot) use of the road crossing is concerned the departure-arrival difference is of the order of 1–2% for both Poles and Belarusians.

It needs to be stressed that just 10–20% of the Belarusians travelling from Poland chose water, while the proportions of those arriving fluctuated greatly over the three years (at 28% in 2017, 43% in 2018 and 16% in 2019). Percentages of Poles taking the opportunity to cross the border by water are higher, and also less prone to fluctuation, with figures at 38–47% in relation

Table 2. Numbers crossing the border via the Rudawka-Lesnaya Crossing in 2017–2019: by permanent place of residence, type of crossing and direction (departures from Poland and arrivals into Poland)

Year	Direction	Type of crossing	Poland	Belarus	Lithuania	Germany	Russia	Other states	Total
2017	departures	road	455	453	6	0	5	18	937
		water	343	54	28	14	0	8	447
		total	798	507	34	14	5	26	1384
	arrivals	road	416	450	9	2	10	19	906
		water	203	177	1	8	1	11	401
		total	619	627	10	10	11	30	1307
2018	departures	road	619	407	3	12	14	6	1061
		water	374	119	41	8	3	9	554
		total	993	526	44	20	17	15	1615
	arrivals	road	608	379	2	4	14	10	1017
		water	204	290	9	0	7	8	518
		total	812	669	11	4	21	18	1535
2019	departures	road	501	438	2	21	16	8	986
		water	452	38	14	4	3	11	522
		total	953	476	16	25	19	19	1508
	arrivals	road	502	471	31	20	39	29	1092
		water	298	87	14	2	10	2	413
		total	800	558	45	22	49	31	1505

Source: author on the basis of data from the Polish Border Guard.

to departures from Poland, as well as 25–37% when it comes to arrivals into Poland.

The following factors have been exerting an influence on the disproportions present between water and road traffic:

- a markedly better tourist infrastructure on the Polish side: an autonomous and many times larger base for water sports, with conditions more favourable when it comes to the hiring of boats of various kinds;
- a far weaker set of options in Belarus when it comes to hiring canoes, kayaks, pedalos, and so on, with this being confined in the sense of general access to the area around the Dambroŭka (Dambrowka) Lock jetty;
- a lack of opportunities for the state border to be crossed by a means of transport hired in Belarus (according to data collected from 10 Belarusian firms prior to the field trip);
- the ease with which the Augustów Canal can be travelled where people go with the flow in the Poland–Belarus direction and possibly on further via the Nieman into Lithuania, as opposed to going against the current;
- the presence of other border crossings via which people may enter into or exit from the Augustów Canal area.

8. SUMMARY

In summing up the work carried out it is possible to claim confirmation of the research hypothesis put forward at the outset. Thanks to the relaxation of the border regime for Belarus, as well as the steady expansion of the visa-free zone in the years 2015–2016, there was a marked increase in foreign tourist traffic at both the national level¹, and local, i.e. in the Augustów Canal area. The increase in traffic along the canal route to the Rudawka–Lesnaya border crossing was also influenced by the introduction in 2017 of a way of crossing by road (although only on foot or by bicycle). The years 2017–2019 in fact represented the period of greatest enlivenment of tourist traffic using this crossing, especially when it came to citizens of states in the Niemen Euroregion, which is to say Poland, Belarus, Lithuania and Russia (with the first two clearly dominant, accounting for around 90% of the total). A preference for the water route was shown by Poles, even as Belarusians mainly opted for the road (on foot or by bicycle only). It was possible to note marked disproportions between arriving and departing tourists, with the details here found to depend on the direction of movement, country of origin, means of crossing and season of the year. There were days (and even whole weeks) when it was not possible to note any border

traffic at all; as well as situations in which a given day saw a single-direction crossing by canoe or bicycle, or on foot, by several dozen citizens of Belarus, Poland and Lithuania, even if nobody went the opposite way (perhaps over the span of an entire week).

The opening up of the Rudawka–Lesnaya crossing along the Augustów Canal to individuals, combines with the access thereby granted to numerous (aquatic, natural and cultural-historical) attractions to generate, in and of itself, a basis for intensive development of tourism. The greatest potential for cross-border tourism is that offered by the Augustów Canal itself, in its role as an axis of cooperation. The most-advanced product here at present is provided by organised trips for active and specialised tourists along the canal, the product in question being a route or trail (i.e. level-II integration after Stasiak and Włodarczyk, 2008). However, it remains too soon to speak of the shaping of a transboundary tourist area. The positive trends of the past several years may weaken / stop due to a number of negative processes and phenomena. Equally, from 2020 on, traffic relating to the Augustów Canal has of course been influenced above all by a succession of pandemic-induced lockdowns announced as COVID spread. There is also the matter of the complex political situation in Belarus which led to a worsening of both Polish-Belarusian and Belarusian-EU relations, manifested even at the level of regional or local co-operation.

ENDNOTE

¹ In 2014, Belarus was visited by 1700 organised and one-day visits from Poland, as compared with around 6000 in 2015, around 8000 in 2016, 22,700 in 2017 and 46,300 in 2018 (Więckowski, Cyargeenka, 2019). Numbers of tourists and single-day visitors from Lithuania also increased from around 2000 in 2014 to 59,500 in 2018. However, the share of Lithuanians using the Rudawka–Lesnaya crossing has remained at the same (1–3%) level for years now, possibly because of the location of the crossing in the Poland–Belarus borderland, the difficulties in canoeing against the current from Lithuania (via the Nieman and then the Augustów Canal), and the non-tourism-related (actually shopping-related) purposes associated with visits to Belarus by Lithuanians.

REFERENCES

- Around Augustów Canal* (2018). Białystok: Augustvelo.
 Batura, W. (text), Mikos, M., Szlaszyński, J. (cooperation) (2005). *Kanał Augustowski: wspólne dziedzictwo i przyszłość*. Augustów: Zarząd Powiatu.
 Ber, A., Graniczny, M., Kowalski, Z., Marks, L., Urban, H. (2007). *Kanał Augustowski jako przykład dziedzictwa historycznego*,

- technicznego i przyrodniczego [The Augustów Canal as an example of historical, technical and natural heritage]. *Przegląd Geologiczny*, 55 (9), 765–769.
- Bobowska, M. (2018). Turystyka bezwizowa pomiędzy Polską a Białorusią z punktu widzenia studentów z miasta Białegostoku i okolic – korzyści oraz szanse. In: S. Sialverstava, A. Roman, J. Zuzda (eds), *Promocja turystyki na pograniczu polsko-białoruskim* (pp. 189–200). Białystok: Wydawnictwo Niepublicznej Placówki Doskonalenia Nauczycieli „Edukacja, Wychowanie i Bezpieczeństwo” przy Towarzystwie Zapobiegania Tonięciom i Ratowania Tonących w Białymstoku.
- Bogusz, T., Sialverstava, S. (2018). Wielokulturowość polsko-białoruskiego pogranicza: aspekt turystyczny. In: S. Sialverstava, A. Roman, J. Zuzda (eds), *Promocja turystyki na pograniczu polsko-białoruskim* (pp. 69–78). Białystok: Wydawnictwo Niepublicznej Placówki Doskonalenia Nauczycieli „Edukacja, Wychowanie i Bezpieczeństwo” przy Towarzystwie Zapobiegania Tonięciom i Ratowania Tonących w Białymstoku.
- Cudowski, A., Górniak, A. (2008). Przyrodnicze uwarunkowania funkcjonowania Kanału Augustowskiego i jego hydrochemia. In: E. Jekatierynczuk-Rudczyk, M. Stepaniuk (eds), *Rozwój obszarów przyrodniczo cennych* (pp. 165–176). Białystok: Oddział Białostocki Polskiego Towarzystwa Geograficznego.
- Cyargeenka, A., Więckowski, M. (2020). Expanding transboundary tourist space – The growing significance of the Augustów Canal. *Baltic Journal of Health and Physical Activity*, 12 (Special Issue 1), 130–138. <https://doi.org/10.29359/BJHPA.12.Spec.Iss1.15>
- Eberhardt, P. (1996). Propozycja wydzielenia regionów współpracy na wschodnim pograniczu Polski. In: A. Miszczuk, R. Wiśniewski (eds), *Informacyjno-infrastrukturalne uwarunkowania współpracy transgranicznej*. Vol. 2 (pp. 85–88). Lublin: Norbertinum.
- Górewicz, J. (1974). *Opowieść o Kanale Augustowskim*. Warsaw: Wydawnictwo „Sport i turystyka”.
- Górewicz, J., Orłowski, B. (1973). *Kanał Augustowski: 150 lat*. Augustów: Towarzystwo Miłośników Ziemi Augustowskiej.
- Kański, S. (2016). Trójstyki granic politycznych. Zróżnicowanie cech i funkcji. *Czasopismo Geograficzne*, 87 (2), 101–115.
- Kolosov, V., Więckowski, M. (2018). Border changes in Central and Eastern Europe: An introduction. *Geographia Polonica*, 91 (1), 5–16. <https://doi.org/10.7163/GPol.0106>
- Kopciała, J. (ed.) (2000a). *Kanał Augustowski: od Biebrzy do Niemna*. Augustów–Suwałki: Wydawnictwo Hańcza.
- Kopciała, J. (ed.) (2000b). *Kanał Augustowski: Szlak wodny Euroregionu Niemen*. Augustów–Suwałki: Urząd Miejski, „Hańcza”.
- Kowalczyk, A. (2014). The phenomenology of tourism space. *Turyzm/Tourism*, 24 (1), 9–15. <https://doi.org/10.2478/tour-2014-0001>
- Kowalewska, P., Słoma, A. (2015). Euroregion Niemen jako przykład współpracy transgranicznej. In: J. Grabowiecki (ed.) *Współpraca transgraniczna na wschodnim pograniczu Polski* (pp. 145–153). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Kudźmaitė, G. (2019). Before, during and after crossing the border: Narrating the ‘visa-free Grodno’. *Visual Studies*. 34 (2), 148–163. <https://doi.org/10.1080/1472586X.2019.1654910>
- Kul-Sialverstava, S. (2014). Pamięć historyczna mieszkańców pogranicza białorusko-polskiego. In: K. Snarski, A. Żulpa (eds), *W krainie wielu tradycji. Badania etnograficzne na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim w XX i początkach XXI wieku* (pp. 120–136). Suwałki: Wydawnictwo Muzeum Okręgowego w Suwałkach.
- Lenart, W. (2008). Zakres możliwej transgranicznej współpracy Białorusi, Litwy, Polski, Rosji i Ukrainy w dziedzinie gospodarki przestrzennej, zrównoważonego rozwoju oraz promocji regionalnej z uwzględnieniem założeń zielonych płuc Europy i ze szczególnym uwzględnieniem Kanału Augustowskiego. In: L. Witold, A. Zelenkov, *Kanał Augustowski i współczesna ekoturystyka* (pp. 277–295). Pułtusk–Mińsk–Grodno: Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor w Pułtusku.
- Marin, A. (2011). From breach to bridge: The Augustów Canal, an ecotourism destination across the EU’s border with Belarus. *Articulo*. Retrieved from: <https://journals.openedition.org/articulo/1705> (10.06.2020). <https://doi.org/10.4000/articulo.1705>
- Marin, A. (2017). Of barriers, breaches and bridges. Cross-border ecotourism and the prospect of horizontal governance acting as a bridge in Belarus–EU neighbourhood relations. In: I. Liikanen, J.W. Scott, T. Sotkasiira (eds), *The EU’s Eastern neighbourhood. Migration, borders and regional stability* (pp. 115–133). London–New York: Routledge.
- Otwierając białoruskie pogranicze. *Kanał Augustowski i Grodno* (2018). Grodno: Centrum Informacji turystycznej w Grodnie.
- Pogranicze białoruskie do wypoczynku i podróży. Kanał Augustowski i Grodno* (2018). Grodno: Centrum Informacji turystycznej w Grodnie.
- Pozlevich, T. (ed.) (2016). *Augustovski Channel/Kanał Augustowski*. Minsk: PrestigelzdatReklama.
- Roman, A., Sawośko, K., Żendzian, J., Niesteruk, P. (2018). Motywy podróżowania na pograniczu polsko-białoruskim. In: S. Sialverstava, A. Roman, J. Zuzda (eds), *Promocja turystyki na pograniczu polsko-białoruskim* (s. 171–188). Białystok: Wydawnictwo Niepublicznej Placówki Doskonalenia Nauczycieli „Edukacja, Wychowanie i Bezpieczeństwo” przy Towarzystwie Zapobiegania Tonięciom i Ratowania Tonących w Białymstoku.
- Romanowa, O.S., Szironkova, V.A., Ozierowa, N.A., Czesnow, V.M., Sobisiewicz, A.V. (2018). Augustow Canal as the monument of hydraulics and the objects of heritage tourism. *Acta Geographica Silesiana*, 12/3 (31), 37–44.
- Rutkowski, M. (2017). Water canal system in projects, activities and reports of Polish authorities in the 1830s–1860s. *Scientific Journal of Silesian University of Technology. Series Transport*, 94, 211–227. <https://doi.org/10.20858/sjsutst.2017.94.19>
- Sialverstava, S., Bogusz, T. (2018). Szlaki turystyczne w województwie podlaskim. In: S. Sialverstava, A. Roman, J. Zuzda (eds), *Promocja turystyki na pograniczu polsko-białoruskim* (pp. 121–134). Białystok: Wydawnictwo Niepublicznej Placówki Doskonalenia Nauczycieli „Edukacja, Wychowanie i Bezpieczeństwo” przy Towarzystwie Zapobiegania Tonięciom i Ratowania Tonących w Białymstoku.
- Sialverstava, S., Bogusz, T., Roman, M. (2018). Tourism development in the Belarusian part of the Augustow Canal. *Turystyka i Rozwój Regionalny*, 9, 63–70. <https://doi.org/10.22630/TIRR.2018.9.7>
- Stasiak, A., Włodarczyk, B. (2008). Transgraniczne produkty turystyczne. In: *Transkordonne spivrobitnictvo âk faktor aktivizacii evrointegracijnich procesiv, Materiali XVII Miżnarodnoi naukovopraktičnoi konferencii* (pp. 336–338). Černivci 6–7 travnâ 2008 roku.
- Stoffelen, A., Ioannides, D., Vanneste D. (2017). Obstacles to achieving cross-border tourism governance: A multi-scalar approach focusing on the German–Czech borderlands. *Annals of Tourism Research*, 64, 126–138. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2017.03.003>
- Suliga, J. (1996). Polsko-białoruska współpraca przygraniczna w dziedzinie planowania przestrzennego. In: A. Miszczuk, R. Wiśniewski (eds), *Informacyjno-infrastrukturalne uwarunkowania współpracy transgranicznej*. Vol. 2 (pp. 89–92). Lublin: Norbertinum.
- Tourist Passport* (2018). Białystok: Augustvelo.
- Więckowski, M. (2010a). Specific features of development of tourism within the areas neighbouring upon the Polish Eastern

- border, European Union external and internal borders – interactions and networks. *Europa XXI*, 20, 101–115. <https://doi.org/10.7163/Eu21.2010.20.8>
- Więckowski, M. (2010b). Tourism development in the borderlands of Poland. *Geographia Polonica*, 83 (2), 67–81. <https://doi.org/10.7163/GPol.2010.2.5>
- Więckowski, M. (2014). Tourism space: An attempt at a fresh look. *Turyzm/Tourism*, 24 (1), 17–24. <https://doi.org/10.2478/tour-2014-0002>
- Więckowski, M., Cyargeenka, A. (2019). Wpływ złagodzenia reżimu granicznego na Białorusi na wielkość ruchu turystycznego – wstęp do badań. *Przegląd Geograficzny*, 91 (4), 589–608. <https://doi.org/10.7163/PrzG.2019.4.8>
- Włodarczyk, B. (2014). Space in tourism, tourism in space: on the need for definition, delimitation and classification. *Turyzm/Tourism*, 24 (1), 25–34. <https://doi.org/10.2478/tour-2014-0003>
- Yeliseyev, A. (2017). Die neue Visaregelung. Langsam und mit Einschränkungen öffnet sich Belarus Reisenden aus dem Westen. *Belarus-Analysen*, 32, 2–6. <https://doi.org/10.31205/BA.032.01>
- Zichner, H., Beurskens, K., Miggelbrink, J., Bruns, B. (2017). Vor, an und hinter der Grenzlinie – Praktiken von Kontrollierenden und Kontrollierten. In: J. Miggelbrink (ed.), *Grenze aushandeln: eine Untersuchung zur östlichen Schengengrenze 2007–2009* (pp. 116–121). Leipzig: Leibniz-Institut für Länderkunde.
-

BIĄŁOWIEŻA FOREST AS A TOURIST PRODUCT OF THE AREA ON THE POLISH-BELARUSIAN BORDERLAND

Aliaksandr Cyargeenka*

* Stanisław Leszczycki Institute of Geography and Spatial Organization Polish Academy of Sciences,
Department of Urban and Population Studies, Twarda 51/55, 00-818 Warsaw, Poland
aliaksandrc@twarda.pan.pl

Białowieża Forest as a tourist product of the area on the Polish-Belarusian borderland

The Białowieża Forest is a unique area in Europe, being the only remaining part of primeval deciduous and mixed forests in the region. Favourable relations between Poland and Belarus after the collapse of the USSR opened up the previously closed border, resulting in new challenges and opportunities for the tourism product development in the Białowieża Forest. This article explores the historical and geopolitical factors that have influenced changes in tourist traffic dynamics. It examines the impact of various factors at different levels, scales and dimensions, including natural and cultural values, environmental protection, accessibility, and border and visa-related matters. The study suggests that factors at the national and international levels have a more significant impact on the tourist product than those at the local and regional levels. One of the primary barriers to the development of a joint cross-border tourist product is the lack of free border crossings, although the relaxation period of the border regime in 2015 – 2019 established a border visa-free zone in Belarus.

Key words: Białowieża Forest, border, national park, tourist product, tourist traffic, Belarus, Poland

INTRODUCTION

The Białowieża Forest is an exceptionally interesting region of Central and Eastern Europe for various reasons. The natural values of this area on the Polish-Belarusian border are outstanding. Nevertheless, this area is known in the world's mass opinion as the place where the Belavezha Accords was signed and the USSR ceased to exist. This event opened the closed border between the countries of the West and the East and became a symbol of easing relations, building the “new bridges” of cooperation, as well as development of tourism. The process of changing the functions of borders, started in the 1990s, has gone through several phases and continues to the present day. Therefore, the border tourist area of the Białowieża Forest is constantly faced with new and most serious challenges, both local, regional and global.

The sustained activity of this entity, having at times the features of cross-border tourism space, depends on many factors, including: natural and cultural values, aspects related to the accessibility of the area and the specificity of borders and crossing them, as well as historical and political relations between bordering countries and political alliances (Więckowski 2010 and Szymańska et al. 2021). It is also worth paying attention to the “symbolic” nature of the Białowieża Primeval Forest.

The Białowieża Forest is the last fragment of primeval deciduous and mixed forests in Europe, which used to continuously cover the area from the Atlantic

Ocean to the Ural Mountains. Furthermore, many species of plants and animals in these wilderness have been preserved in their elemental state, as well as unique specimens that are nowhere to be found in the world. This area is the one and only example in the world of effective nature protection over the course of 500 years – from the Jagiellonian dynasty's times in the Late Medieval Period to the outbreak of World War I (Gutowski et al. 2000). The Białowieża Primeval Forest is located at the meeting point of different cultures of various nations, as well as this, in various historical stages it belonged both to many folk and state organisms. That is why these wildlands belong to the heritage not only of Poland or Belarus, but of the whole world, which is confirmed by their inclusion on the UNESCO Heritage List.

The tourist area of the Białowieża Forest is a spectacular reflection of the constantly changing cross-border socio-economic and political processes, which are both integration and disintegration. These processes have shown a significant impact on the accessibility of the area depending on the changes of the border. It begins in the epoch of the Grand Duchy of Lithuania and the Polish – Lithuanian Commonwealth, goes respectively through the periods of the Russian Empire, the Second Polish Republic, and the USSR and the Poland People's Republic to the present times of the post-socialist political transformation (Sienkiewicz and Olczak 2016). After Poland joined the European Union and NATO, the area of the Białowieża Primeval Forest was situated on the eastern outer border with Belarus and simultaneously with the Commonwealth of Independent States (CIS) and the Collective Security Treaty Organization (CSTO), which entailed many different geopolitical dilemmas.

The primary objective of this article is to examine the historical and geopolitical elements operating at various levels (such as local, national, and international) that impact the transformation of tourist movement within the tourism product in the Polish-Belarusian border region of the Białowieża Forest.

CONCEPTUAL BACKGROUND

This article is an attempt to analyze the area of the Białowieża Forest from the perspective of a tourist product on the borderland including four components: tourist product, change of borders, Multi-level (scalar) governance (MLG) and Tourism area life cycle (TALC) – Fig.1.

Tourist product

From the point of view of a potential client, a tourist product can be defined as a package of tangible and intangible components, based on the possibilities of spending time in the destination (Middleton 1996). The concept of a tourist product of an area (region) is very complex and has many dimensions and planes (Marczak and Borzyszkowski 2009 and Stec 2015). In addition, the components and definitions of an area's tourism product in the scientific literature often correlate and overlap with such concepts as a tourist region (area or space), tourist attraction as well as tourist destination and reception area etc (Kruczek 2011, pp. 7 – 19 and Więckowski 2014).

Many authors draw attention to the different levels of tourism products, local, regional, national and international, and focus on researching the tourism products of the Podlaskie Voivodeship and the Białowieża Forest area (Gralak 2007,

Michałowski and Łagowska 2007 and Powęska 2007). Moreover, the tourist product of the Białowieża Forest is an excellent opportunity for the development and promotion of silvanus tourism, including health tourism and ecotourism (Rutkiewicz 2013, Jalinik 2016, Kiryluk 2016 and Jalinik 2017a). There are also studies examining this tourist area as a product in terms of nature protection (National Park), emphasizing the negative aspects of anthropogenic pressure on nature caused by tourist traffic (Kazulka 2002, Gierasimiuk et al. 2005, Adamowicz 2007, Chojnacka-Ożga and Ożga 2007 and Kozieł 2010).

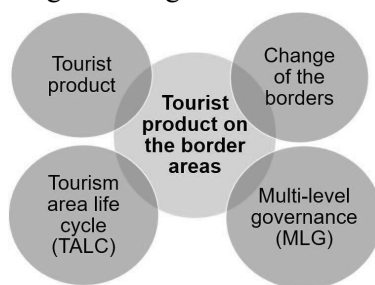

Fig. 1. Conceptual background

Source: Author's own elaboration.

This study will utilize a definition of a tourist product of the area as a composite set of smaller components linked by an overarching idea, which comprises simple elements such as things, services, objects, and places, as well as more intricate elements like events, trails, and places, to provide a comprehensive understanding of the tourist product of the area. (Kaczmarek et al. 2005, pp. 74 – 78, 101 – 102).

Change of border(s)

Another important theoretical component is the issue of boundaries and changes in their functions. Practicing tourism always means moving, i. e. crossing borders between administrative units at different sub-national or international levels, which is in itself an attractive experience for the traveler (Timothy 2001). Already several decades ago, attention was drawn to the exceptional importance of the borderland as, on the one hand, a rather desolate, backward and peripheral area, and on the other, an area least susceptible to anthropopressure with high natural and cultural heritage values (Więckowski 2018 and 2020). National borders hold symbolic significance, serving as a valuable asset in shaping cross-border regional identity and image development. Borders also can be leveraged to distinguish destinations as unique and distinct, offering various advantages such as economic differentials, intriguing physical border elements, cultural peculiarities, and distinctive legal and regulatory differences (Sohn 2022). Four types of borderland attractiveness were identified as key categories that contribute to the appeal of borders for tourism: peripherality (highlighting potential natural and cultural resources), differences (emphasizing economic and cultural contrasts), the borderline (referring to border markers or infrastructures), and cross-border spaces (encompassing specific areas and products) – Więckowski (2023).

The border can have a significant influence on the functioning of the economic system (including tourism), depending on whether it is closed or open and whether

there are any ongoing bordering, re-bordering, or de-bordering processes taking place (Sendhardt 2013 and Braňka et al. 2020). When a border is closed or highly restrictive, it can make it difficult or even impossible for tourists to cross into a particular region. This can have a negative impact on the development of tourist products, as it can limit the number of potential visitors and reduce the overall demand for tourism services. For example, a region that is undergoing a process of de-bordering may become more open and accessible to tourists, leading to the development of new tourist products and experiences. On the other hand, a region that is undergoing a process of re-bordering may become more closed off and difficult to access, which could have a negative impact on tourism (Więckowski and Timothy 2021). Overall, bordering, re-bordering and de-bordering processes are interrelated and dynamic, constantly shaping and reshaping the ways in which borders are constructed and understood in the contemporary world (Sassen 2007).

Tourism Area Life Cycle (TALC)

The article will partially utilize the TALC framework to describe the evolutionary stages of tourism destinations. The model proposes that tourism destinations go through a cycle of development stages, including exploration, involvement, development, consolidation, stagnation, and decline (Butler 1980 and 2009). Tourist traffic, or the number of tourists visiting a destination, is one of the main indicators used to determine the stage of development of a tourism destination within the TALC model.

Multi-level Governance (MLG)

Some related aspects will be taken into account in the discussion of MLG (Piattoni 2010). MLG in tourism on the borderland areas between Poland and Belarus involves decision-making and coordination at the local, regional, and international levels (Otto et al. 2011). This includes promoting sustainable and inclusive tourism development that benefits both sides of the border and addresses geopolitical tensions that can affect tourism.

The tourist product on the border areas refers to the various tourism-related offerings available to travellers in regions situated near national borders. On the one hand, such tourist products depend on whether the border is open or closed. On the other hand, a tourist product located near a national border can affect the border crossing regime since national, regional, and local authorities (MLG model) are interested in creating the best possible image of the tourist product. One of the essential indicators of the functioning of the tourist product on the border areas is both domestic (without crossing the border) and transborder (with crossing) tourist traffic, which allows for identifying the phases and factors influencing the development of the area (TALC approach). Additionally, a tourist product in a border area can differ. It might be cross-border or not, existing only on one side of the border or exist on both sides independently.

Nevertheless, the literature on the subject lacks a holistic treatment of the tourist product of the Białowieża Forest area, a comparison of tourist traffic to both the Belarusian and Polish parts of the National Park, as well as data related to the cross-border nature of tourism.

METHODS AND AIM

Firstly, the study used a literature review method related to tourist products and border issues. Secondly, it provided an analysis of legal documents related to border and visa issues in both Poland and Belarus. Finally, this study attempted a comprehensive analysis of statistical data on tourist attendance from the Belarusian and Polish Statistical Offices, National Parks, and the Polish Border Guard from the 1990s to the present.

The first recorded data on tourist traffic in the Polish part of the Białowieża Forest appeared in the interwar period and were recorded in scientific studies during the existence of the Polish People's Republic (Karpiński 1947, p. 68, Falińska 1968, pp. 351 – 356, Kawecki 1968, pp. 357 – 360 and Bajko 2001, p. 179). In the case of the Białowieża National Park, data on tourist traffic, both past and present, are generally calculated based on tickets sold for museums, the European bison enclosure, and the nature reserve (Okołów 1991, pp. 341 and 346 and Miazek 2020). There are also studies related to tourist traffic in the area of the Białowieża Forest in the last dozen or so years, which are related to problems of accessibility, motivation, and traveler structure (Partyka 2010a and 2010b, Ziółkowski and Szpilko 2014, Jalinik 2017b, Miazek 2020, Szymańska et al. 2021 and Szymanska 2022).

The study also used statistical data containing information on tourist traffic in the Belarusian Belovezhskaya Pushcha National Park (Krawczuk 2016, 2017 and 2018). However, data on tourist traffic in the Belarusian part of the National Park had to be supplemented with information from the media, and it is also unclear what method was used to count tourists. Most likely, these data are estimated, so they may not be accurate and even created to artificially increase the value of the tourism product. Therefore, these data were compared with information on tickets sold to the Nature Museum, which unfortunately is sporadic.

The aim of this article is to determine the historical and geopolitical factors at different levels (local, national, international etc.) influencing the change in the structure and dynamics of tourist traffic in the tourist product on the borderland of the Białowieża Forest, based on statistical data from the Białowieża-Piererów border crossing as well as tourist frequency in the National Parks in the period from the beginning of the post-socialist transformation. The following research hypothesis was formulated: factors from the local and regional level (bottom-up approach) show a smaller impact on tourist traffic than factors from the national and international level (top-down approach). The specific objectives are to explain the phases of operation of the tourist product of the Białowieża Forest area, and to determine whether it is or not a cross-border tourist product of the area.

NATURAL AND CULTURAL VALUES

Natural values

The Białowieża Forest (Polish: Puszcza Białowieska, Belarusian: Белавіе́жская Пу́сча) is one of the oldest protected primeval forests in Europe, located on the border of Belarus (Brest and Grodno regions) and Poland (Podlaskie Voivodeship) in the east part of the physiographic region Great European Plain. The Białowieża Primeval Forest is a natural ecosystem, that has existed for thousands of years, which underlines its unique value and wild beauty as a continuity of spontaneous natural processes in the backwoods with original features, not disturbed by external

factors (Kossak 2006, pp. 6 – 7). From landscape, ecological and historical viewpoints, both the Belorussian and the Polish Białowieża Forest form one cohesive forest network, belonging together and sharing the same water drainage system (De Bruijn 2002, p. 24).

The average age of the Białowieża Forest is more than 100 years, some parts of the forest are 250 – 350 years old. More than a thousand giant trees have been registered in the primeval forest – “King-oak” and other 400 – 600-year-old oaks, 250 – 350-year-old ash and pine trees, 200 – 250-year-old spruces (Yurgenson and Probald 2017). The Białowieża Primeval Forest has no equal in Europe in terms of the number of plant and animal species. Almost one thousand species (958) of vascular spore and seed plants grow here, 260 species of mosses and bryophytes, more than 290 species of lichens and 1,570 species of fungi are registered (Kazulka 2002, p. 60).

The fauna catalog includes over 11,500 species of animals (including 9,282 species of insects), many rare species, endangered with extinction, especially those associated with dead wood. The last free European bison (zubr) population in Europe survived here until 1919, as well as this the process of their restitution and finally their release (1952) was concentrated exactly in the Białowieża Forest. Today it is the largest free population of this species in the world – 624 individuals at the end of 2002 (Gołębiewska 2003).

The forest is significant for Poles and Belarusians, contributing to their tourism and national identity. It features elements of fauna (like bison) and flora that often appear in state-representing materials, including postage stamps, postcards, money, and national drinks (National Bank 2022).

Cultural values

The Białowieża Forest is located on the border of cultures, so this area possesses all the features of cultural heritage in the social dimension (religion, multiethnicity and multilingualism), material dimension (archaeological artifacts, architecture and folk culture) and spiritual life (art and music) – Kalinowski and Moroz-Keczyńska (2011, pp. 7 – 12). The area of the Białowieża Forest has been inhabited by ancient people since the Neolithic times, as evidenced by artifacts found by archaeologists at least a hundred years ago (Szmit 1923). In that epoch the area of the Białowieża Primeval Forest was inhabited by the Yotvingian (Sudovian) tribe, which belonged to the ethno-linguistic group of Baltic people (Kaminski 1963). The forest for these people was of sacred importance, therefore the nature, especially of animals (bison) and plants (oak) and natural landscapes (giant stones, sources and conifers) was highly valued as essences or places of power (Zamorska 2020). This habit of the Yotvingians as a tradition of indigenous tribal peoples is totemic in nature and encompassed all the societies of the period preceding the development of organized religious systems (Baker 2021). Tourist guides for the Białowieża Primeval Forest still feature many popular “sacred” destinations among visitors on recent maps (Aleksiejuk et al. 2015).

For the first time the Puszcza Region was mentioned in 983 from the Ipatievskaya Chronicles of Kievan Rus' as an old primeval forest. In the 11th and 12th centuries, the Slavic tribes began to arrive in the Puszcza area, mostly using the Western Bug basin as a transport artery. Consequently, in 1276 the Tower of Kamyenyets was built as a frontier strong point on the northern border of the Principality of Volhynia (Kazulka 2002, p. 57). The first documented royal hunt in the

Forest took place in 1409. Grand Duke of Lithuania and King of Poland Władysław II Jagiełło organized an eight-day hunt to obtain food supplies for the planned war against the Teutonic Order.

Nature protection

There are statements in literature which claim that the Białowieża Forest has been a protected area for over 500 years. The protection of this area at the turn of the 14th and 15th centuries meant that all traces of human activity survived in very good condition, creating a unique cultural landscape, which was usually destroyed in deforested areas (Olczak and Krasnodebski 2022). Nevertheless, it should be emphasized that the authorities of the Polish-Lithuanian Commonwealth, and later the administration of the Russian Empire, introduced these measures primarily with the aim of safeguarding animals to facilitate hunting for kings and nobles. Therefore, the Białowieża Forest in those times was not covered by environmental protection in the modern sense, because partial and sometimes unorganized economic exploitation of the area continued during this period of time – felling of wood, extraction of wood coal and potash, fishing, etc.

The Białowieża Forest, as a strictly protected area of the natural environment, dates back to 1921, when the authorities of the Second Polish Republic created the Reserve Forest Inspectorate. The Białowieża National Park was officially established in 1932, and was renovated by the authorities of the People's Republic of Poland after World War II in 1947 (Walencik 2006, pp. 8 – 9). The Soviet authorities organized “The State Reserve-Hunting Farm” for the communist elite in the Belarusian part of the area, which was transformed into a Belovezhskaya Pushcha National Park after the overthrow of the USSR in 1991. The key point in the process of deepening the environmental protection of the Białowieża Forest was the inclusion of both, the Polish part of the area (in 1976) and the Belarusian part (in 1992) in the UNESCO World Heritage List. As a result, the Białowieża Forest became one of seven transboundary heritage natural sites in the world and one of three in Europe.

ACCESSIBILITY OF THE TOURIST AREA

The accessibility of the Białowieża Primeval Forest tourism product is a crucial aspect that is closely linked to the transportation system and tourist infrastructure. On the one hand, numerous tourist websites and tourist guides offer various ways of getting to the destination, both by private and collective transport. For example, it is possible to get to the Belovezhskaya Pushcha from Minsk by private car along the Brest – Brest (M 1) highway to the turn to Zhabinka (R 7) or Slonim (R 21) then to the town of Kamenets and further to Kamenyuki (R 83); (“Belovezhskaya Pushcha” National Park 2023). The main transport infrastructure on the Polish side is the national road No. 66, which transits through the area of the Hajnowka district and connects the national road No. 19 with the road border crossing with Belarus (Połowce – Pieszczałka) and four provincial roads No. 685, 687, 693 and 689 (Szymańska and Panfiluk 2022, pp. 143 – 144). On the other hand, there are also railway and bus lines that connect both Minsk (usually via Brest) and Warsaw (usually via Białystok or Siedlce) with the tourist destination (Białowiejski Park Narodowy 2023). Nevertheless, the tourist area of the Białowieża Forest in international and national terms is situated on the sideline of the communication axes connecting key metropolitan centers in Poland and Belarus.

From the local perspective, both the Polish and Belarusian areas of the Białowieża Forest have a sufficient and marked network of hiking and cycling routes and tourist paths. What needs to be emphasized is that the Belarusian national park, compared to the Polish one, covers a larger area, has more bicycle paths and accommodation facilities (Fig. 2). Nevertheless, the Białowieża Forest area is absolutely dominated by tourists who travel by private cars rather than by public transport (Szymanska 2022). This results in the need to adapt the local infrastructure to their needs – extending the road network, enlarging car parks, camping sites, and motels. In addition, the integration of transport systems (one common ticket for all means of transport) and the possibility of renting e-bikes, e-scooters, and e-cars via a mobile application would increase the attractiveness of the region and would also contribute to environmental protection and sustainable development of transport (Szymańska et al. 2021 and Szymańska and Panfiluk 2022).

Fig. 2. Arrangement of tourist facilities in Belovezhskaya Pushcha National Park

Source: Photo taken by Marek Więckowski during joint field research in 2019.

BORDER AND VISA ISSUES

Another important factor affecting the functioning of border tourist products is the issue directly related to the course of the border and permeability. In the inter-war period, the Białowieża Forest existed as a unique natural and tourist area within the Second Polish Republic. However, after World War II, the area of the Białowieża Forest was divided between the USSR and the Polish People's Republic. This caused problems related to both establishing the boundary line separating the common natural area and infrastructural problems, e.g. establishing a reserve seat complex on the Soviet (Belarusian) side in Kamieniuki. In 1986, the Białowieża-Piererow Polish-Soviet Simplified Border Checkpoint was opened and functioned until the overthrow of the Socialist Bloc (Dziennik Ustaw 1986a and 1986b.). Crossing the border was allowed for citizens of both countries permanently residing in the border areas on the basis of permits for a period of up to 7 days.

The contemporary period in the functioning of the Białowieża-Piarierów Crossing Point began in 1994 with the opening of the possibility of crossing the border for citizens of Belarus and Poland on foot (on skis) or by private bicycle. (Monitor Polski 1994). From the beginning of 1990s until the middle of 2000s the process of de-bordering on the Polish-Belarusian state border area was thoroughly observed. The visitors of Białowieża Forest on their part were not obligated to possess any visa, only the international pass and permit (voucher). Since 2005, the checkpoint has been open for international tourists from April 1 to September 30 from 8.00 am to 8.00 pm Central European time, and from October 1 to March 31 from 8.00 am to 6.00 pm (Aleksiejuk et al. 2015, p. 104, Monitor Polski 2005a and Monitor Polski 2005b). In addition, from the times of Poland's accession to the EU and then to the Schengen Zone, Belarusians were obliged to have a Polish national visa (i. e. from 2004) or Schengen visa (i. e. from 2007). The Belarusians can apply for visas at the Polish Embassy in Minsk or at the Consular Offices in Grodno or Brest. Visa applications for Polish citizens may be submitted in Warsaw, Białystok and Biała Podlaska.

Another step towards easing the border regime was taken by the Belarusian authorities in 2015 by introducing the so-called visa-free zones inside Belarus along the Polish and part of the Lithuanian border. Visa-free entry was allowed to Poles as citizens of seventy other countries of the world on the basis of a passport, medical insurance and a pass that could be purchased online (Więckowski and Cyar-geenka 2019). Firstly the process was attempted in the area of the National Park in order to improve the trans-border dimensions of tourist product as well as increase the tourist frequentation (Tab. 1). Secondly the visa free zone was expanded to the Brest city and a couple of border districts with additional tourist products like Kamianets Tower and Brest Fortress. Finally, in 2019 the Brest and Belovezhskaya Puszcza tourist area was united with Grodno and Augustów Canal Recreational Park. As a result of the initialized re-bordering process is the appearance of 14 checkpoints and many means by which they can be crossed, not least on foot or by bicycle, or by car or bus, and by airplane or railway and by canoe or kayak (Augustów Canal). For its part, in the period 2015 – 2020, the Polish government also introduced a simplified procedure for Belarusians to obtain the so-called “shopping” visa, which was of course also used for tourist travel.

The process of the border relaxing (de-bordering) ended on March 15, 2020, when the border crossing Białowieża-Pierierów (and many others) were closed and are still not operational. It was influenced by six key factors of an interstate, international and even geopolitical character, which contributed to the ongoing process of re-bordering on the Polish-Belarusian borderland. First of all, it was the outbreak of the pandemic COVID-19 and the limitation of border crossing. Secondly, mass repression in Belarus began following the protests against electoral fraud that started in the summer of 2020 and continues to this day. Poland did not recognize the official election results nor Lukashenko as the president, which effectively led to a gradual reduction and even severing of political and economic ties at various levels. Furthermore, Poland began to assist political migrants from Belarus and immigrant organizations in exile. Thirdly, the Belarusian regime orchestrated the forced landing of a transit Ryanair plane (Athens – Vilnius) in Minsk in May 2021 with opposition activists on board, resulting in the complete suspension of flights between the EU (including Poland) and Belarus, as well as other transportation disruptions. The fourth negative factor in the interstate relations emerged with the

pressure from Belarusian authorities on the Polish minority, arrests of activists, the elimination of Polish-language classes, destruction of Polish cemeteries, and so on.

One can also add the fifth factor of the migration crisis on the Polish-Belarusian border, when Lukashenko's regime organized the trafficking of thousands of people from the Middle East and arranged for their the passage through the border, including through the area of the Białowieża Forest. As a response to this, at the end of 2021, the Polish authorities decided to build a five-meter wall with an arrowhead along the Polish-Belarusian border, which was already completed by the beginning of 2023. The erection of the wall, of course, will have a significant impact on the tourist area of the Białowieża Forest, both from the natural and marketing perspective, because the attractiveness and image of the destination as a cross-border tourist product has been decreased many times.

Furthermore, the most recent factor influencing the border situation relates to the outbreak of a conventional war in Ukraine in February 2022. During this conflict, the Belarusian authorities permitted the passage of the Russian army through their territory, effectively acting as a co-aggressor. Moreover, in February – April 2023, the Belarusian authorities continued to put pressure on the Polish national minority and reported the possibility of deploying Russian nuclear weapons near the Polish border. As a result, only the Terespol – Brest border crossing is open to passenger traffic, although from July 1, 2022, Belarus unilaterally introduced a visa-free entry mode for Polish citizens. Between July 2022 and October 2023, Polish citizens crossed the border in a visa-free regime only around 56,000 times (Belarusian Border Guard 2023). The main reason for this is the limited number of the border checkpoints, and from a political perspective, Belarus is currently experiencing a significant decline in its attractiveness to tourists. The next stages in bordering – de-bordering and re-bordering process are not predictable yet, but it seems, they will be strongly related to the geopolitical situation.

TOURIST TRAFFIC

Białowieża National Park in Poland

The most popular area among tourists visiting the Polish part of Białowieża National Park is the Bison Show Reserve. The number of visitors to the Bison Show Reserve, as reported by Polish statistical authorities and scientists, is considered as the total number of visitors to Białowieża National Park (Miazek 2020). During the observation period, there was a continuous increase in the number of tourists from around 90 – 100 thousand annually in the years 1997 – 2002 to about 140 – 150 thousand in the years 2007 – 2010 (Fig. 3). The peak years were 2016 (163 thousand) and 2019 (173 thousand). A decrease in the number of tourists has been observed since 2020, which is related to the restrictions imposed due to COVID-19. In 2022, the number of tourists dropped to almost the level of the late 1990s (98 thousand), which is linked to the migration crisis on the Polish-Belarusian border, as well as the introduction of a state of emergency by the Polish authorities in the border communities with Belarus in the second half of 2021, which significantly limited tourist traffic and damaged the image of the Białowieża Forest tourism product. The number of foreign tourists between 2003 and 2018 was around 9-12 thousand annually, and in 2020 – 2022, it dropped to as low as 2 – 3 thousand. The highest number of tourists arrives in July and August, while the lowest number is from November to March.

Tab. 1. Transboundary visa-free traffic zones in the Byelorussian part of the Białowieża Forest tourist area in the years 2015 – 2020

Borderland visa-free zone	<i>Belovezhskaya Puszcza National Park</i>	<i>Brest tourism and recreation Zone</i>	<i>The Brest – Grodno Visa-Free Zone</i>
Date of opening	12.06.2015	01.01.2018	10.11.2019
Length of stay	Stay of up to 3 days	Stay of up to 10 days	Stay of up to 15 days
Necessary document and requirements	Passport, permit issued by travel agent, individual or group document confirming entry into the Park and medical insurance	Passport, permit issued by travel agent, individual or group document confirming visiting at least two attraction in Brest tourism and recreation Zone, medical insurance	Passport, permit issued by travel agent, individual or group document confirming visit visiting at least two attraction to the Brest – Grodno Visa-Free Zone and medical insurance
Area accessible to visa-free traffic	Parts of the Kamenets and Pruzhany Districts of Brest Region and the Svitslach District of Hrodna Region	City of Brest and Districts of Brest, Zhabinka, Kamenets and Pruzhany in Brest Region, as well as Svitslach District in Hrodna Region	The city of Brest and Districts of Brest, Zhabinka, Kamyanyets and Pruzhany; the city of Grodno and Districts of Grodno, Bierastavica, Vawkavysk, Voranava, Lida and Svitslach
Border Crossings open for visa-free traffic	Białowieża–Pierarova (PL–BY)	In addition: Polowce – Peschatka (PL – BY), Slawatyche – Domachevo (PL–BY), Terespol – Brest (PL – BY) and Brest Airport (BY)	In addition: Rudawka – Lesnava (PL – BY), Kuznica Białostocka–Bruzgi (PL – BY), Privalka – Svendubré (BY – LT), Privalka – Raigardas (BY – LT), Kuźnica Białostocka – Grodno (PL – BY), Grodno Airport (BY), Byenakoni–Shalchinkai (BY – LT), Bobrowniki–Bierastavica (PL – BY)

Notice: BY – Belarus, LT – Lithuania, PL – Poland.
Source: author's own elaboration.

Another popular destination among tourists is the Nature and Forest Museum, which is visited by around 65 thousand tourists annually (Fig.4). The highest number of tickets sold during the entire observation period was in 2009 – 95 thousand. The lowest number was in 1999 and 2000 – 2 thousand and 25 thousand respectively. According to press materials, this decline was due to the renovation of the building and the change in the museum's exhibition. Foreign tourists between 2000 and 2019 accounted for about 5% of the total number of visitors, ranging from 2.3 to 4.8 thousand people. Since 2020, the number of tourists has decreased by more than 2 times to around 30 thousand annually. The museum is most visited from May to August.

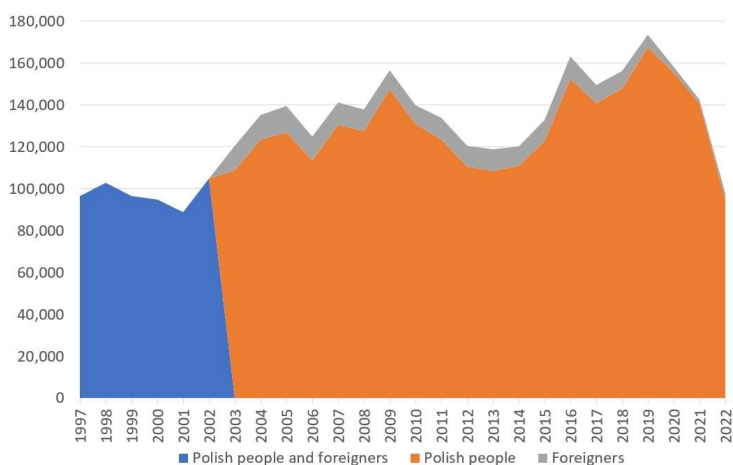

Fig. 3. Numbers of Poles and foreigners visiting the Bison Show Reserve of the Białowieża National Park in Poland in 1997 – 2022

Source: Edited by the author; based on data from the Białowieża National Park.

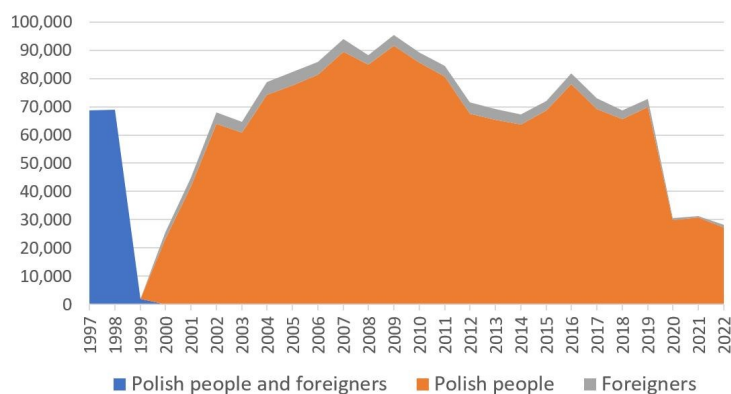

Fig. 4. Numbers of Poles and foreigners visiting the Nature and Forest Museum of the Białowieża National Park in Poland in 1997 – 2022

Source: Edited by the author; based on data from the Białowieża National Park.

The last area for which data was found is the Sierganowo Protective Zone, formerly known as the Strict Reserve. Between 1999 and 2015, this area was visited by approximately 15 – 22 thousand people annually (Fig. 5). From 2016 to 2019, the number of tourists increased to 26 – 28 thousand people. However, as in the previously mentioned cases, there has been a noticeable decline in tourist attendance since 2020, reaching 17 thousand in 2021 and 8.5 thousand in 2022. The highest number of foreign tourists was recorded in 2018 (4.9 thousand) and the lowest in 2021 (0.3 thousand). The seasonality fluctuation of tourist traffic is generally similar to other areas of the national park.

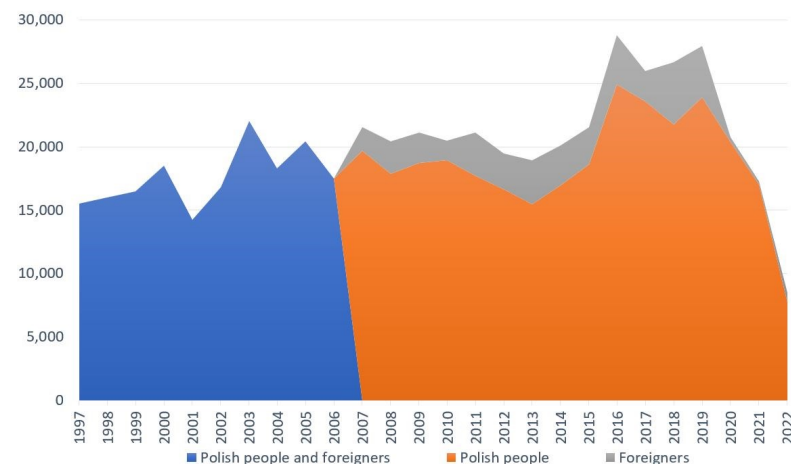

Fig. 5. Numbers of Poles and foreigners visiting the Sierganowo Protective Zone of the Białowieża National Park in Poland in 1997 – 2022

Source: Edited by the author; based on data from the Białowieża National Park.

Belovezhskaya Pushcha National Park in Belarus

Until 2013, a continuous increase in tourist attendance can be observed, with 450 thousand people, including 137 thousand foreigners, visiting the Belovezhskaya Pushcha National Park. However, in 2014 and 2015, the total number of tourists dropped to 428 and 378 thousand, respectively, and the number of foreign tourists also began to slowly decrease. This was most likely due to the decline in overall business activity in the tourism industry in the region, related to the war in Ukraine and sanctions against Russia. According to statistical data, the highest attendance was recorded in 2018 – over 570 thousand, while in 2020, the number of visitors dropped to 346 thousand. In 2021, there was an increase in attendance, and in 2022, the National Park was visited by 518 thousand people, including approximately 50 thousand foreigners. It is worth noting the continuous increase in the number of cyclists, even during the pandemic-related restrictions, from 32.3 thousand in 2019 to 33.5 thousand in 2020, and up to 35 and 43 thousand in 2021 and 2022, respectively (Fig. 6).

More precise data from the Natural History Museum indicates that approximately 18 and 28 thousand tickets respectively were sold in just under a year, between 1998 and 1999 (Fig. 7). The highest number of tickets (116.8 thousand) was

sold in 2011, which is 38% more than the number of tickets sold at the Polish Natural and Forestry Museum. In 2016, 106 thousand tickets were sold, which is 47% more than the number sold in the Polish museum. When making a comparative analysis, it is important to note that an admission ticket to the Natural Museum in Belarus also allows visitors to explore the bison reserve and other strictly protected areas of nature, while in Poland, three separate tickets must be purchased for these areas.

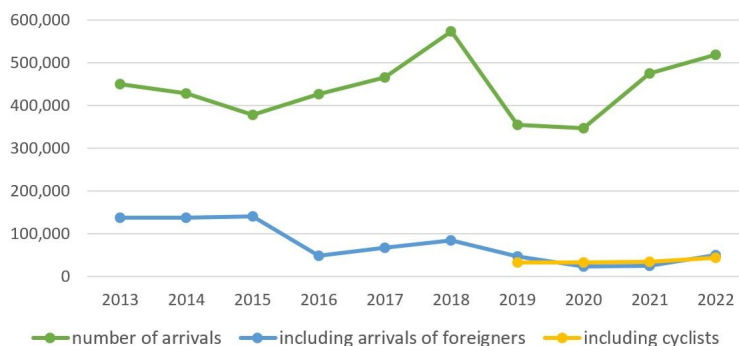

Fig. 6. Numbers of visitors of the Belovezhskaya Pushcha National Park in Belarus in 2013 – 2022

Source: based on data from Belovezhskaya Pushcha National Park.

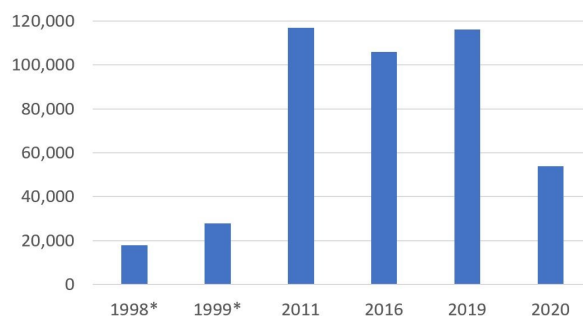

Fig. 7. Number of visitors to the Nature Museum of the Belovezhskaya Pushcha National Park in Belarus

Source: Edited by the author; based on data from open media and the State Statistical Office.

* Data is not for the whole year.

Taking into account that in 2011, 133.9 thousand tickets were sold to the Polish Bison Show Reserve and 21.1 thousand to the Sierganowo Protective Zone, the total number of tickets sold in Poland is estimated to be 240,000, which is twice as many as in Belarus. On the other hand, Belarus's National Park includes the Grandfather Frost's Residence, which was visited by approximately 100 – 150 thousand tourists annually before the pandemic, and in 2021 and 2022, respectively, by 92.5 thousand and 95 thousand visitors. In conclusion, after analyzing and comparing statistical data on tickets sold to specific centers, it can be inferred that the tourist traffic to both National Parks is at a similar level.

Białowieża – Piererów crossing point

When examining the cross-border tourist activity through the Białowieża – Piererów crossing, it is noticeable that there are several distinct time periods (Fig. 8). Initially, from 1994 to 2003, there was a gradual increase in tourist numbers from several hundred to over a thousand annually. In 2004, the crossing was completely closed due to infrastructure modernization. Subsequently, there was another surge in tourist traffic, with over 6 thousand individuals crossing the border in 2007, of which 5,5 thousand were of Belarusian or other origins. After Poland's accession to the Schengen Zone, the number of crossings declined, with only 1 thousand people crossing in 2010.

Regarding cross-border tourism products, the most prosperous period was from 2015 to 2019, following the introduction of visa-free entry to the Belarusian border area for Polish citizens and citizens of other countries. In 2019, the number of tourists peaked, increasing by 2.5 times compared to 2014, and a remarkable eightfold compared to 2010, with 16.1 thousand border crossings recorded in both directions (equivalent to around 8 thousand tourists). During this period, the percentage share of tourist traffic increased notably for both Poles (up to 40%) and foreigners (up to 20%). The most frequent foreign visitors to the Białowieża Forest between 2018 and 2019 were from Russia, Lithuania, Latvia, Czechia, the United Kingdom, and the Netherlands, respectively.

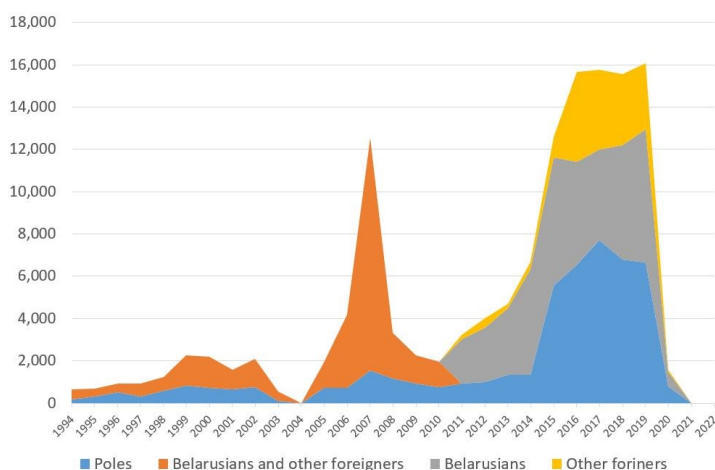

Fig. 8. Numbers of Poles and foreigners traveling in both directions via the Białowieża-Piererów border crossing in 1994 – 2022

Source: Autor based on data from the Polish Border Guard.

In general, data on cross-border tourist traffic seasonality allow for distinguishing both the high tourist season in July and August, including the May holiday, as well as the low season in December and January (Fig. 9). From March 15th, 2020, tourist traffic through the Białowieża-Piererów crossing was suspended until now. Nonetheless, there remains an opportunity for foreign tourists to visit the Belarusian section of the Białowieża Forest through other open border crossings. Polish citizens, in particular, are granted visa-free entry to Belarus until the end of 2023.

Fig. 9. Seasonality of tourist traffic via the Białowieża-Piererów crossing from 2017 to 2019

Source: Autor based on data from the Polish Border Guard.

DISCUSSION

According to the assumptions of the process of cross-border integration of tourism space, Białowieża Forest area is sometimes a coexisting space (divided by a border-barrier) and sometimes a combined space (divided by a border-filter) (Więckowski 2010, pp. 178 – 182). In the end, the tourist space of the Białowieża Forest has not evolved to the next more progressive form of integration called open space. All of this points to the lack of a joint cross-border tourist product in the Białowieża Forest area, because the possibility of free border crossings is a necessary condition for the functioning of a cross-border tourist product (Gradzińska 2015, p. 40). The exception was the relaxation period of the border regime in 2015-2019 with the establishment of the border visa-free zone in Belarus.

The conducted research aligns with the trend of tourism development and mobility at the external borders of the European Union (Kolosov and Więckowski 2018, Kondrateva and Shlapenko 2021). This is a consequence of the new geopolitics in the Eastern vector of the EU. Russian invasion with Belarusian involvement and the Russo-Ukrainian war (with Belarusian collaboration) in Ukraine since February 2022 has swiftly and fundamentally changed the perception of Russia and Belarus. Simultaneously, it has highlighted that the crucial inquiry in border research may not revolve around whether borders are omnipresent (thus rendering them nonexistent) or mobile but rather focuses on understanding the various ways territorial borders are created, defined, and traversed in different periods and circumstances (Prokkola and Ridanpää 2022).

It is also advantageous to compare the Białowieża Forest with other flagship tourist attractions in the region on the Polish-Belarusian border. As a tourist product of the area, Białowieża Forest has a surface character, the Augustów Canal has a linear character, and Brest (Brest Fortress) has a point character (Kaczmarek et al. 2005). When talking about discrepancies, it is worth noting that over two-thirds of the protected areas of the Białowieża Forest are located on the Belarusian side, but the development and tourist traffic on both sides of the border are at a similar

level. The Augustów Canal is generally located on the Polish side (about 80% of its length), where the tourist infrastructure for water sports is much better developed. Therefore, to improve the image of the Canal, Belarusian authorities are promoting this tourist product together with the city of Grodno (Cyargeenka and Więckowski 2020 and Cyargeenka 2021). On the other hand, Brest is as a tourist attraction located in the vicinity of the border, but it is not real transboundary because the small town of Terespol on the Polish side cannot compete with the Brest regional center and can only be interesting for Belarusians for shopping tourism.

Compared to other Polish National Parks located on the borders, such as the Tatra, Pieniny, Bieszczady, or Magura on the Polish-Slovak border, the Białowieża Forest is located on a lowland area, not in the mountains (Więckowski 2010 and 2020). The Białowieża Forest is crossed by the external, closely guarded border of the EU and the Schengen Zone, with the only possibility of tourist movement being through border crossings. In contrast, the Tatra National Park is located on the internal EU and Schengen border, with free transboundary movement along marked hiking trails and tourist paths. The Białowieża National Park is approximately in the middle of the list of 23 National Parks in terms of tourist numbers, which is difficult to determine because some parks use very advanced visitor monitoring systems with sensors, etc. (e. g., the Tatra National Park), some only consider the number of tickets sold (e. g., Białowieża), and some have no information other than an estimated number of tourists (e. g., Ujście Warty) – Miazek (2020).

Finally, the future of the tourism industry in the Białowieża Forest area is a subject of debate. It will depend largely on systemic changes in Belarus and the geopolitical situation in Eastern Europe. The construction of a wall on the Polish-Belarusian border in 2021 – 2022, on one hand, harms nature conservation, while on the other hand, may open up the possibility for the development of so-called political tourism, as it is a barrier dividing cultures and civilizations. Similar examples of such destinations for mass tourism can be found in Berlin (Berlin Wall, was a barrier in the past), and the Wall between North and South Korea, which is a strictly protected military line today.

CONCLUSIONS

Kolosow and Wieckowski (2018, p. 13) put forward several areas for future research on borders in Central and Eastern Europe. Initially, they propose examining how boundaries impact the everyday lives of border communities, investigating the growth of regular cross-border interactions, and analyzing the consequences of disruptions caused by border security or insecurity. Additionally, they suggest exploring the accessibility of border areas from neighboring countries' central regions and assessing the contemporary functions of these borders as barriers for different actors and at varying scales. Lastly, they emphasize the significance of studying how the migration crisis affects the borderland.

In this paper all hypotheses were confirmed. Factors at the national and international level have more influence on tourist traffic than factors from the local and regional levels. Key factors at the national and international levels were identified, including the collapse of the communist bloc, Poland joining the EU and the Schengen zone, the period of easing Polish-Belarusian relations in 2015 – 2019 (visa-free zone), the period of the COVID-19 epidemic and post-epidemic. It would be worth emphasizing that the factors listed above determined cross-border

tourist traffic to a greater extent than domestic traffic to the areas of National Parks. Nevertheless, there are also local factors that affect tourist traffic, such as repairs or reconstruction of infrastructure and changes to museum exhibitions. For instance, the Forest Museum of the Białowieża National Park in Poland was closed in 1999 for building repairs and a general change of the exhibition. Additionally, the Białowieża-Piererów border crossing point was not operational in 2004 due to infrastructure renovation.

The values of a tourist product on both sides of the Polish-Belarusian border are very similar including natural conditions and local culture. Both National Parks have natural and forest museums, educational and training facilities, demonstrations of European bison and other animals, as well as centres of crafts and local cultures. Of course, there are unique products, such as Grandfather Frost's Residence in Belarus or a narrow-gauge railway in Poland. Nevertheless, mass tourists are able to satisfy their cognitive needs separately on one side or on the other side of the border, resulting in domestic tourist traffic dominating without crossing the state border. The peripheral location of the area has an ambiguous meaning for tourism. On the one hand, the distance from the centers helps to preserve the natural values of the region, and on the other hand, it limits the tourist attendance.

Of course, this study is not a comprehensive test of the assumptions as the influencing factors are multifarious and local, regional and geopolitical specifics take place. Tourist areas on the Polish-Belarusian border starting from 2020 faced global challenges, such as the COVID 19 epidemic, the political crisis after the 2020 elections in Belarus, the outbreak of war in Ukraine in 2022. This study and many further studies are required, not least to rationalize simplistic arguments in a highly emotional socio-economic and political discussion.

This article includes the results of research carried out within the framework of a project entitled "Polish borders as a resource – between heritage and tourist product", funded by Poland's National Science Centre and assigned the number 2018/29/B/HS4/02417.

REFERENCES

- ADAMOWICZ, M. (2007). Zielone płuca Polski jako przykład kompleksowego produktu terytorialnego. In Adamowicz, M., ed. *Produkty marketingowe w rozwoju lokalnym i regionalnym*. Warszawa (Wydawnictwo SGGW), pp. 13-36.
- ALEKSIEJUK, M., PANKO, A., NIKOŁAJUK, K. (2015). *Transgraniczny przewodnik po regionie Puszczy Białowieskiej*. Hajnówka – Kamieniec (Urząd Miasta Hajnówka).
- BAJKO, P. (2001). *Białowieża, zarys dziejów do 1950 roku*. Białowieża (Orthdruk).
- BAKER, J. M. (2021). Do berries listen? Berries as indicators, ancestors, and agents in Canada's oil sands region. *Ethnos*, 86, 273-294. DOI: <https://doi.org/10.1080/00141844.2020.1765829>
- BELARUSIAN BORDER GUARD (2023). *Za nedelyu okolo 7 tysyach inostrantsev posetili Belarus' bez viz*, [Online]. Available: <https://gpk.gov.by/news/gpk/154057/> [accessed 31 October 2023].
- "BEŁOVEZHSKAYA PUSHCHA" NATIONAL PARK (2023). Kontakty, [Online]. Available: <https://contacts/> [accessed 20 April 2023].
- BIAŁOWIESKI PARK NARODOWY (2023). *Białowieski Park Narodowy – Dojazd do Białowieży*, [Online]. Available: https://bpn.com.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=643&Itemid=287 [accessed 7 April 2023].

- BRANKA, T., DONAJ, Ł., JAŃCZAK, J. (2020). Border processes in contemporary Baltic –Black sea region: Between (re)bordering and debordering. In Bogdanova, O., Makarychev, A., eds. *Baltic-Black sea regionalisms*. Cham (Springer International Publishing). pp. 9-26. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-24878-9_2
- BUTLER, R. W. (1980). The concept of a tourism area cycle of evolution: Implications of resources management. *The Canadian Geographer*, 24, 5-12.
- BUTLER, R. W. (2009). Tourism destination development: Cycles and forces, myths and realities. *Tourism Recreation Research*, 34, 247-254. DOI: <https://doi.org/10.1080/02508281.2009.11081600>
- CHOJNACKA-OŻGA, L., OŻGA, W. (2007). Działania lasów państwowych na rzecz turystyki w rozwoju lokalnym. In Adamowicz, M., ed. *Produkty marketingowe w rozwoju lokalnym i regionalnym*. Warszawa (Wydawnictwo SGGW), pp. 49-57.
- CYARGEENKA, A. (2021). Changes in cross-border tourist traffic on the Poland – Belarus border, as exemplified by the Augustów Canal. *Turyzm/Tourism*, 31, 57-68. DOI: <https://doi.org/10.18778/0867-5856.31.1.17>
- CYARGEENKA, A., WIĘCKOWSKI, M. (2020). Expanding transboundary tourist space – The growing significance of the Augustów Canal. *Baltic Journal of Health and Physical Activity*, 12, (Special Issue 1), 139-143. DOI: <https://doi.org/10.29359/BJHPA.12.Spec.Iss1.15>
- de BRUIJN, O. (2002). There is only one forest. In de Bruijn, O., Kazulka, H., Okołów, C., eds. *The Białowieża Forest in the third millennium: Challenges for nature conservation and sustainable development. Proceedings of the cross-border conference held in Kamienyuki (Belarus) and Białowieża (Poland) from 27th to 29 th June 2000*. Brest (Lavrov S. B.), pp. 15-24.
- DZIENNIK USTAW (1986a). [Online]. Available: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19860240114> [accessed 1 December 2021].
- DZIENNIK USTAW (1986b). [Online]. Available: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19860240115> [accessed 1 December 2021].
- FALIŃSKA, K. (1968). Znaczenie dydaktyczne Parku Narodowego. In Faliński, J. B., ed. *Park Narodowy w Puszczy Białowieskiej*. Warszawa (Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne), pp. 351-360.
- GIERASIMIUK, A., KARCZEWSKI, A., KURZAWA, M. (2005). *Podlaskie parki narodowe i krajobrazowe*. Białystok (Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego).
- GOŁĘBIEWSKA, I. (2003). Puszcza Białowieska – ostatni naturalny las Europy. In Sadowski, A., ed. *Gospodarcze, społeczne i środowiskowe aspekty funkcjonowania obszarów peryferyjnych: Praca zbiorowa*. Białystok (Fundacja Promocji Rozwoju Podlasia), pp. 22-27.
- GRADZIŃSKA, A. (2015). *Transgraniczny produkt turystyczny*. Szczecin (Uniwersytet Szczeciński).
- GRALAK, K. (2007). Zielone Szlaki ‘Greenways’ jako przykład markowego produktu turystycznego. In Adamowicz, M., ed. *Produkty marketingowe w rozwoju lokalnym i regionalnym*. Warszawa (Wydawnictwo SGGW), pp. 37-48.
- GUTOWSKI, J. et al. (2000). *Zasady funkcjonowania Białowieskiego Parku Narodowego powiększonego na cały obszar polskiej części Puszczy Białowieskiej (propozycja)*. Białowieża (Białowieski Park Narodowy).
- JALINIK, M. (2016). Możliwości rozwoju sylwanoturystyki na obszarze Puszczy Białowieskiej. *Ekonomiczne Problemy Turystyki*, 33(1), 313-322. DOI: <https://doi.org/10.18276/ept.2016.1.33-25>
- JALINIK, M. (2017a). Anthropogenic tourist attractions in forest areas. *Ekonomia i Środowisko*, 63(4), 90-101.
- JALINIK, M. (2017b). Tourist traffic in the Białowieża Forest in the light of research. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 473, 247-256. DOI: <https://doi.org/DOI: 10.15611/pn.2017.473.22>

- KACZMAREK, J., STASIAK, A., WŁODARCZYK, B. (2005). *Produkt turystyczny: Pomysł, organizacja, zarządzanie*. Warszawa (Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne).
- KALINOWSKI, A., MOROŹ-KECZYŃSKA, E. (2011). *Białowiecki Park Narodowy: Przewodnik*. Białystok (Fundacja Sąsiedzi).
- KAMINSKI, A. (1963). Pogranicze polsko-rusko-jaćwieskie między Biebrzą a Narwią. *Rocznik Białostocki*, 4, 7-41.
- KARPIŃSKI, J. J. (1947). *Białowieża*. Warszawa (Instytut wydawniczy 'Kolumna').
- KAWECKI, A. (1968). Ruch turystyczny w parku narodowym. In Fałowski, J. B., ed. *Park Narodowy w Puszczy Białowiezkiej*. Warszawa (Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne), pp. 357-360.
- KAZULKA, H. (2002). Belovezhskaya Pushcha State National Park as a strictly protected natural area of Belarus. In de Bruijn, O., Kazulka, H., Okołów, C., eds. *The Białowieża Forest in the third millennium: Challenges for nature conservation and sustainable development. Proceedings of the cross-border conference held in Kamenyuki (Belarus) and Białowieża (Poland) from 27th to 29th June 2000*. Brest (Lavrov S. B.), pp. 57-64.
- KIRYLUK, H. (2016). Forest resources as a basis to creation of an integrated tourist product of an area on the example of Białowieża forest. *Ekonomia i Środowisko*, 4, 307-317.
- KOŁOSOV, V., WIĘCKOWSKI, M. (2018). Border changes in Central and Eastern Europe: An introduction. *Geographia Polonica*, 91, 5-16. DOI: <https://doi.org/10.7163/GPol.0106>
- KONDRATEVA, S. V., SHLAPEKO, E. A. (2021). Travel preferences of Finnish cross-border tourists: Opportunities and limitations for Russian Karelia. *Geographia Polonica*, 94, 555-572. DOI: <https://doi.org/10.7163/GPol.0220>
- KOSSAK, S. (2006). *Park narodowy w Puszczy Białowiezkiej*. Józefów (Oficyna Wydawnicza 'Forest').
- KOZIEŁ, M. (2010). Ochrona walorów przyrodniczo-krajobrazowych na pograniczu polsko-białoruskim na przykładzie Puszczy Białowiezkiej. *Problemy Ekologii Krajobrazu*, 26, 271-284.
- KRAWCZUK, W. G. (2016). *LETOPIS' PRIRODY za 2015 god.* Kameniuiki (Belovezhskaya Pushcha National Park).
- KRAWCZUK, W. G. (2017). *LETOPIS' PRIRODY za 2016 god.* Kameniuiki (Belovezhskaya Pushcha National Park).
- KRAWCZUK, W. G. (2018). *LETOPIS' PRIRODY za 2017 god.* Kameniuiki (Belovezhskaya Pushcha National Park).
- KRUCZEK, Z. (2011). *Atrakcje turystyczne: Fenomen, typologia, metody badań*. Kraków (Wydawnictwo 'Proksenia').
- MARCZAK, M., BORZYSZKOWSKI, J. (2009). Region (obszar) jako produkt turystyczny. *Zeszyty Naukowe Wydziału Nauk Ekonomicznych*, 1, 117-126.
- MIAZEK, P. (2020). Causes of variations in the scale of tourism in Polish National Parks. *Turyzm/Tourism*, 30, 71-83. DOI: <https://doi.org/10.18778/0867-5856.30.1.19>
- MICHAŁOWSKI, K., ŁAGOWSKA, B. (2007). Produkty turystyczne w województwie podlaskim i ich znaczenie w rozwoju regionu. In Adamowicz, M., ed. *Produkty marketingowe w rozwoju lokalnym i regionalnym*. Warszawa (Wydawnictwo SGGW), pp. 147-158.
- MIDDLETON, V. T. C. (1996). *Marketing w turystyce*. Warszawa (Polska Agencja Promocji Turystyki).
- MONITOR POLSKI (1994). [Online]. Available: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP19940690617> [accessed 1 December 2023].
- MONITOR POLSKI (2005a). [Online]. Available: https://www.money.pl/podatki/akty_prawne/monitor_polski/porozumienie;z dnia;30;czerwca,monitor.polski,2005,076,1070.html [accessed 1 December 2023].
- MONITOR POLSKI (2005b). [Online]. Available: https://www.money.pl/podatki/akty_prawne/monitor_polski/porozumienie;z dnia;30;czerwca,monitor.polski,2005,076,1071.html [accessed 1 December 2023].

- NATIONAL BANK (2022). *Natsional'nyy bank Respubliki Belarus'*, [Online]. Available: <https://www.nbrb.by/> [accessed 4 January 2023].
- OKOŁOW, C. (1991). Muzeum Przyrodniczo-leśne Białowieskiego Parku Narodowego. *Rocznik Białostocki*, 17, 333-352.
- OLCZAK, H., KRASNODEBSKI, D. (2022). *Archaeology of the Białowieża Forest. History of Settlement in the Polish Part of the Białowieża Forest from the Stone Age to the End of the 18th Century*. Warszawa (Fundacja Przyjaciół Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk).
- OTTO, I. M., SHKARUBA, A., KIREYEU, V. (2011). The rise of multilevel governance for biodiversity conservation in Belarus. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 29, 113-132. DOI: <https://doi.org/10.1068/c09196>
- PARTYKA, J. (2010a). Ruch turystyczny w polskich parkach narodowych. *Folia Turistica*, 2, 9-23.
- PARTYKA, J. (2010b). Udostępnianie turystyczne parków narodowych w Polsce a krajobraz. *Krajobraz a Turystyka*, 14, 252-263.
- PIATTONI, S. (2010). *The theory of multi-level governance: conceptual, empirical, and normative challenges*. Oxford (Oxford University Press).
- POWĘSKA, H. (2007). Znaczenie krajobrazu kulturowego dla rozwoju turystyki wiejskiej. In Adamowicz, M., ed. *Produkty marketingowe w rozwoju lokalnym i regionalnym*. Warszawa (Wydawnictwo SGGW), pp. 197-204.
- PROKKOLA, E. K., RIDANPÄÄ, J. (2022). New geopolitics and the Finnish-Russian border as a marker of territoriality. *Political Geography*, 99, 102701. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2022.102701>
- RUTKIEWICZ, A. (2013). Leśne produkty turystyczne Puszczy Białowieskiej. *Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej*, 15, 270-276.
- SASSEN, S. (2007). *Sociology of globalization*. New York (W.W. Norton).
- SENDHARDT, B. (2013). Border types and bordering processes: A theoretical approach to the EU/Polish-Ukrainian border as a multi-dimensional phenomenon. In Lechevalier, A., Wielgohs, J., eds. *Borders and border regions in Europe*. Bielefeld (Verlag), pp. 21-44. DOI: <https://doi.org/10.1515/transcript.9783839424421.21>
- SIENKIEWICZ, W., OLCZAK, E., eds. (2016). *Historia Polski: Atlas ilustrowany*. Warszawa (Demart SA).
- SOHN, C. (2022). How to brand a border despite its wall? A social semiotics approach to cross-border place branding. *Geoforum*, 135, 82-92. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2022.07.016>
- STEC, A. (2015). Wieloaspektowe podejście do definicji produktu turystycznego. *Modern Management Review*, 20, 233-248. DOI: <https://doi.org/10.7862/rz.2015.mmr.47>
- SZMIT, Z. (1923). Zarys geologiczny i przyczynek do badań archeologicznych Puszczy Białowieskiej. *Białowieża*, 2, 23-31.
- SZYMAŃSKA, E. (2022). Problems of tourist mobility in remote areas of natural value – The case of the Hajnowka Poviát in Poland and the Zaoneshye Region in Russia. *Economies*, 10, 1-12. DOI: <https://doi.org/10.3390/economies10090212>
- SZYMAŃSKA, E., PANFILUK, E. (2022). Oczekiwania turystów w zakresie innowacji poprawiających mobilność na terenie Puszczy Białowieskiej. *Studia Periegetica*, 39, 141-154. DOI: <https://doi.org/10.5604/01.3001.0016.1208>
- SZYMAŃSKA, E., PANFILUK, E., KIRYLUK, H. (2021). Innovative solutions for the development of sustainable transport and improvement of the tourist accessibility of peripheral areas: The case of the Białowieża Forest Region. *Sustainability*, 13, 2381. DOI: <https://doi.org/10.3390/su13042381>
- TIMOTHY, D. J. (2001). *Tourism and political boundaries*. London (Routledge). DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203214480>
- WALENCIK, J. (2006). *Puszcza Białowieska*. Wrocław (Wydawnictwo Dolnośląskie).
- WIECKOWSKI, M. (2010). *Turystyka na obszarach przygranicznych Polski*. Warszawa (IGiPZ PAN).

- WIECKOWSKI, M. (2014). Przestrzeń turystyczna – próba nowego spojrzenia. *Turyzm/ Tourism*, 24, 17-24. DOI: <https://doi.org/10.18778/0867-5856.24.1.02>
- WIECKOWSKI, M. (2018). Political borders under ecological control in the Polish borderlands. *Geographia Polonica*, 91, 127-138. DOI: <https://doi.org/10.7163/GPol.0105>
- WIECKOWSKI, M. (2020). Natural heritage as a resource for tourism development in the Polish Carpathians. *Geografický časopis*, 72, 243-259. DOI: <https://doi.org/10.31577/geogrcas.2020.72.3.12>
- WIECKOWSKI, M. (2023). How border tripoints offer opportunities for transboundary tourism development. *Tourism Geographies*, 25, 310-333. DOI: <https://doi.org/10.1080/14616688.2021.1878268>
- WIECKOWSKI, M., CYARGEENKA, A. (2019). Wpływ złagodzenia reżimu granicznego na Białorusi na wielkość ruchu turystycznego – wstęp do badań. *Przegląd Geograficzny*, 91, (4), 589-608. DOI: <https://doi.org/10.7163/PrzG.2019.4.8>
- WIECKOWSKI, M., TIMOTHY, D. J. (2021). Tourism and an evolving international boundary: Bordering, debordering and rebordering on Usedom Island, Poland-Germany. *Journal of Destination Marketing & Management*, 22, 100647. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2021.100647>
- YURGENSON, N., PROBALD, F. (2017). Nature conservation areas. In Karácsonyi, D., Kocsis, K., Bottlik, Z., eds. *Belarus in maps*. Budapest (Geographical Institute Research Centre for Astronomy and Earth Sciences, Hungary Academy of Sciences), pp. 72-74.
- ZAMORSKA, M. (2020). Etyka roślin. Wiedza, troska i stawianie się z Innymi. *Prace Kulturoznawcze*, 24(3), 43-62. DOI: <https://doi.org/10.19195/0860-6668.24.3.3>
- ZIOŁKOWSKI, R., SZPILKO, D., eds., 2014. *Regionalne badania ruchu turystycznego w województwie podlaskim*. Białystok (Agencja Wydawnicza EkoPress).

Aliaksandr Cyargeenka

BIELOVEŻSKÝ PRALES AKO PRODUKT CESTOVNÉHO RUCHU V POĽSKO – BIELORUSKOM POHRANIČÍ

Bielovežský prales je významnou oblasťou, v ktorej sa v Európe zachovali pôvodné listnaté a zmiešané lesy v minulosti súvisle pokrývajúce oblasť od Atlantického oceánu po Ural. Tento prales je domovom mnohých rastlinných a živočíšnych druhov, ktoré sa tu zachovali vo svojom pôvodnom stave vrátane endemitov, aké sa nenachádzajú nikde inde na svete. Rozpad ZSSR na prelome 80. a 90. rokov 20. storočia otvoril dovtedy uzavretú hranicu medzi Poľskom a Bieloruskom, čo znamenalo uľahčenie rozvoja cezhraničných väzieb a rozvoj cestovného ruchu.

Postupom času sa funkcie hraníc zmenili, čo viedlo k novým a vážnym výzvam pre cestovný ruch v oblasti Bielovežského pralesa na miestnej, regionálnej a globálnej úrovni. Cieľom tejto štúdie je zistiť, ktoré historické a geopolitické faktory vplývali na zmeny v dynamike návštevnosti Bielovežského pralesa ako produktu cestovného ruchu v pohraničí. Na výskum vplyvu rôznych faktorov v rôznych mierkach a dimenziách boli použité štatistické údaje z hraničného priechodu Białowieża – Piererów, ako aj údaje o návštevnosti v bieloruskom i poľskom národnom parku. Štúdium produktu cestovného ruchu oblasti Bielovežského pralesa zahŕňa okrem toho aj otázky týkajúce sa prírodných a kultúrnych atraktivít, ochrany životného prostredia, dopravnej dostupnosti regiónu a otázky súvisiace s hranicami a vízami.

Výskum vychádzal z hypotézy, že faktory na národnej a medzinárodnej úrovni majú významnejší vplyv na produkt cestovného ruchu v porovnaní s faktormi na miestnej a regionálnej úrovni. Špecifické ciele tejto štúdie zahŕňajú vysvetlenie fáz produktu cestovného ruchu oblasti Bielovežského pralesa a identifikáciu toho, či ide o cezhraničný produkt cestovného ruchu. V štúdiu sme zistili, že sa turistický priestor Bielovežského pralesa nevyvíja

nul do ďalšej progresívnejšej formy integrácie tzv. otvoreného priestoru. Hlavným dôvodom neexistencie spoločného cezhraničného produktu cestovného ruchu je nedostatok hraničných priechodov potrebných na jeho fungovanie. Výnimkou bolo obdobie úľav v hraničnom režime v rokoch 2015 – 2019, v rámci ktorého sa v Bielorusku vytvorila bezvízová zóna.

Produkty cestovného ruchu na oboch stranách poľsko-bieloruskej hranice sú podobné, vrátane prírodných podmienok a miestnej kultúry. Prevláda však domáci turistický ruch bez prekročenia štátnej hranice. Väčšinu zahraničných turistov navštevujúcich Bielovežský prales tvoria Rusi, Litovčania, Lotyši, Nemci, Česi, Briti a Holanďania. Periférna poloha oblasti má pre cestovný ruch nejednoznačný význam. Na jednej strane pomáha zachovať prírodné hodnoty regiónu, ale zároveň obmedzuje turistickú návštevnosť. Záverom táto štúdia poukazuje na dôležitosť zohľadnenia historických a geopolitických faktorov pri skúmaní zmien v dynamike turistickej návštevnosti v oblasti Bielovežského pralesa. Zdôrazňuje potrebu vytvorenia hraničných priechodov na podporu cezhraničného cestovného ruchu, čo by mohlo viesť k vytvoreniu spoločného cezhraničného produktu cestovného ruchu.

Article first received: May 2023

Article accepted: August 2023

Brest Fortress as a flagship tourist product in the context of geopolitical change and heritage significance

Aliaksandr Cyargeenka

Institute of Geography and Spatial Organization, Polish Academy of Sciences

Twarda 51/55, 00-818 Warsaw

aliaksandrc@twarda.pan.pl

Abstract. The Brest Fortress represents one of the most attractive international tourist products on the Polish-Belarusian border. However, the current geopolitical situation has led to partial closures of that border, and to changes in the path of development taken by tourism. Nevertheless, this study's analysis of statistical and online sources related to tourist traffic and museum attendance, combined with in-depth interviews, shows that the Memorial Complex known as the "Brest Hero Fortress" has been one of the two most-visited museums in Belarus in recent years, attracting about half a million tourists annually. Belarusians, followed by Russians, remain the dominant visitor groups here, given that this destination is of a symbolic and ideological significance that ties in with (post-)Soviet identity. The impact of factors at different levels and historical stages influencing tourist-traffic dynamics gains evaluation here by reference to a modified Multi-Level Governance concept, plus the Tourism Area Life Cycle model. The findings suggest that, compared with local and regional factors, it is those of national or international reach that exert a greater influence on the tourism product that the Brest Fortress represents. That said, recent years have brought increased interest in the Polish side's Terespol Bridgehead Museum and Cultural Centers, representing local heritage, and mainly proving attractive to domestic tourists, German-speaking visitors, and enthusiasts of military tourism. The work detailed here also compares visitor numbers and museums within the administrative units of the so-called Bug Euroregion.

Keywords: Brest Fortress, tourist product, border, museum, Tourism Area Life Cycle, Multi-Level Governance.

Introduction

Political boundaries and border areas may equally well serve as spatial barriers for travelers, or in fact play a linking and bridging role supporting interaction between different cultures, languages, political systems, economic structures, and mentalities. Over time, renowned researchers have also come to emphasize the value of borders as attractive tourist destinations in and of themselves, given the near-universal inclination among visitors to cross such boundaries where that is possible, so as to find themselves in other countries with different traditions. Even where crossing is not possible, the aforementioned urge still gives rise to a tendency for people to "stay nearby" (Timothy and Gelbman, 2015; Więckowski, 2023). Borderlands are also of tourist significance due to peripheral locations that tend to ensure the presence of exceptional sites featuring natural and cultural heritage (Timothy, 2002; Więckowski, 2010). For its part, the latter can be divided into aspects classifiable as intangible (relating to traditions, folk culture, language, cuisine and music), or tangible (relating to architecture, monuments, landmarks and museums) (Middleton et al., 2009). This all ensures that an area's identifiable product in terms of tourism can comprise places that boast sites famous for their cultural or natural heritage,

as well as tourism infrastructure and services, a dominant theme, and suitably large numbers of visiting tourists. This tourism product may be identified as operating on levels or scales that are local, regional, national, subcontinental, or global.

A spectacular case study examined in this article involves the tourism product of the Brest Fortress, built nearly two hundred years ago in the Russian Empire, and situated where today's border between Poland and Belarus runs. In a broader sense, this attraction stands at the crossroads of diverse cultures, nationalities, religions, languages, political systems, economies, and societies, as well as at the meeting point (point of clash) between Western and Orthodox civilizations (Huntington, 1996).

Soviet-era academic work on the Brest Fortress tends to display popular-science features and is suffused with ideology (Akinchits, 1962; Smirnov, 1964; Naumenko, 1970; Felix and Tuzik, 1988). Even in recent decades, only a small number of researchers have been effective in adopting Western academic methods to engage in wide-ranging analyses of Brest Fortress-related issues surrounding heritage, remembrance, museums and tourism (Beshanov, 2009; Marples and Rudling, 2009; Ganzer and Paškovič, 2010; Ganzer, 2011, 2017a; Marples, 2012; Śleszyński, 2016; Zawadka, 2020). However, there have been some research papers concerning tourism in the Polish-Belarusian borderland more generally (Anisiewicz, 2020, 2021; Pirozhnik, 2020; Studzieniecki et al., 2022), also therefore with an inevitable focus on other well-known flagship tourist areas and products such as the Białowieża / Belovezhskaya Forest and Augustów Canal (Marin, 2011; Jalinik, 2016, 2017; Sialverstava et al., 2018; Więckowski and Cyargeenka, 2019; Cyargeenka, 2021, 2023; Cyargeenka and Więckowski, 2020; Łopatecki and Musiuk, 2025).

This article examines the significance of the Brest Fortress, as located along the eastern external land border of the European Union and NATO, as well as the western border of the Commonwealth of Independent States and Collective Security Treaty Organization. The Memorial and Museum Complex of the “Brest Hero Fortress”, situated within the Citadel, is joined by the majority of the external forts and defensive structures in being on the Belarusian side of the border. Meanwhile, on the Polish side of the River Bug, there are forts and facilities of what is known as the Terespol Bridgehead, with these including the Terespol Powder Magazine and Kobylany Defensive Barracks that represent further cultural and museum centers.

The aims of this article have been to ensure a comprehensive analysis of the role and significance of the tourism product that is the Brest Fortress – in comparison with other museums, areas and regions – by way of an adapted Multi-Level Governance (MLG) framework that serves to identify key factors of influence. The specific objectives here have in turn been to trace the phases of development of the Brest Fortress product, and to evaluate its tourism value and importance – by way of an examination of tourist traffic and museum attendance, including by reference to intensity, structure and seasonality through the prism of the approach taken by Tourism Area Life Cycle (TALC) theory. The article showcases the attractiveness of the Brest Fortress as a tourist product, underscoring its rich cultural-heritage features and significance as a cross-border transit hub, as well as going more widely into Brest's strategic role as a gateway city.

Theoretical background

The theoretical framework underpinning this paper is multifaceted, encompassing several interconnected elements (Fig.1). The flagship tourist product of the Brest Fortress is not only rich in valuable cultural and historical features, but also functions as a heritage complex, shaping a perception of this destination as highly attractive to hundreds of thousands of visitors. In addition, the attractiveness of the tourist product under study here is influenced by factors such as transport and a borderland location. The MLG approach offers a useful lens through which to analyze all this at various levels and scales, while the TALC model allows for an examination of the phases that have shaped the evolution of this tourist area, as reflected in tourist numbers. Furthermore, it should be emphasized that it is only the aforementioned elements of the tourist product that will be developed and examined in this article, even as it is acknowledged freely that further elements exist.

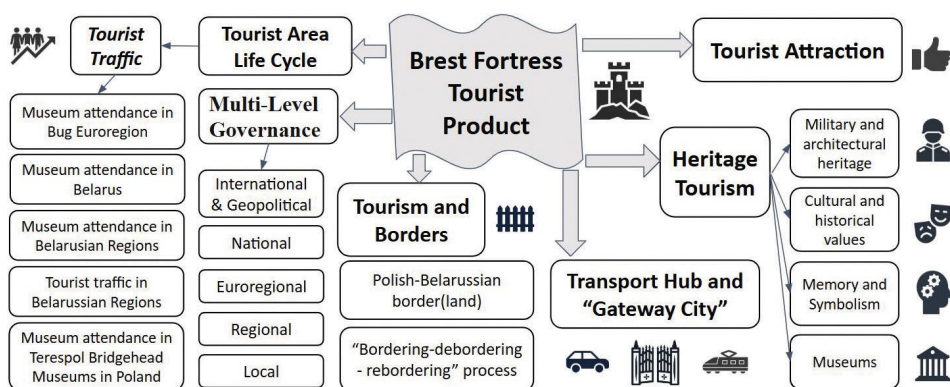

Fig. 1. Elements to the theoretical background

The Tourism Product

The relevant subject literature of recent decades has yielded various definitions when it comes to the nature of the so-called "tourism product". This is something special, composite that arises out of the perspective of area, dimension and diversity, while including a host of extra activities and processes extending beyond tourism *per se* (Fletcher, 2005). A tourism product also encompasses a diverse range of offerings, predominantly centered around the provision of memorable experiences (more than tangible goods) – with this fact merely reflecting the service-oriented nature of the industry (Nelson, 2013).

Beyond that, tourism products often involve the commercialization of historical and cultural heritage, with a leveraging of historic sites and culturally-significant landmarks as primary attractions for holiday excursions and urban getaways. This may be the theory, but the actual operation of sites for visitor use can and does throw up numerous complex challenges – in need of delicate management if tourism promotion is to be balanced with the preservation of the historic environment (Page and Connell, 2020). Tourist products can also be both *sensu stricto*, meaning all things and services purchased separately or as a package, as well as *sensu largo* – as a composition of goods and activities, valu-

es of facilities and services, significance, image of place, ideas, and the entirety of the tourist's experienced journey (Medlik, 1995). The core product is here abstract and intangible, rather than tangible, embodying an idea that fulfills the fundamental need or desire as perceived and sought by the customer – conveyed through language and visuals intended to inspire purchase, and convey the essence of the experiences it can provide (Middleton et al., 2009).

There are both simple tourist products (service, thing, object, event) and complex ones (event, route, place) (Kaczmarek et al., 2002). A tourist product of an area is a geographically-determined product consisting of selected elements of the tourism potential (or existing simple products) of a given area, connected by an underlying idea that determines originality, distinctiveness and attractiveness, having such main elements as heritage, infrastructure, added value and management (Kaczmarek et al., 2005).

In this study, it will be the latter *sensu largo* concept of a complex tourist product of an area (that of the Brest Fortress) which is invoked, where this also denotes many simpler products such as fortification facilities (citadel, bastions, bridgeheads, barracks, casemates, gates, ditches, walls etc.), monuments (the Main Entrance, "Thirst" sculpture, Main Monument, Obelisk, etc.) museums, events, and tourist routes, the organization of services, etc. – all to the extent of ensuring clear added value associated with the overarching idea, concept, image, memory and heritage. The most important event anchored in the memory, and symbolizing patriotism and the masculinity of the Soviet people (especially Belarusians and Russians) is the famous defense of the Brest Fortress of June 1941, during the Pact-breaking attack launched by Nazi Germany on the USSR, as the beginning of what is regarded as the "Great Patriotic War" phase of the 1939-1945 Second World War. The actual importance and value of the circular defense in question here is controversial and debatable, and its impact compared with other military events might even be written off as relatively insignificant, were modern scientific research to be accepted. But on the ideological side, a legend was shaped here by publicists Simonov and Smirnov (Smirnov, 1964). Many books were written on the topic, films made, and the outcome saw successful promotion among the people of the USSR, to the extent that a "life of its own" has been taken on, and exists to this day as concept and added idea. In 1965, the Brest Fortress was given the honorary title "Hero Fortress", while in 1971 a museum and memorial/remembrance complex was opened in the Citadel, symbolizing martyrdom, the masculinity and victorious nature of the Soviet defenders. This leaves the site among the most important places of national remembrance and state ideology – from the point of view of both present-day Belarus and Russia (Marples and Rudling, 2009).

Heritage tourism

Cultural and heritage tourism can be understood and appreciated in various ways by different visitors – "from mass experiences at the world's leading attractions such as The Louvre, through to individualized, highly-customized, and specialized educational tours of, say, Italian cuisine" (Cooper, 2005, p. 780). Heritage tourism is one of the new forms of activity overlapping with other products, such as cultural, urban or event tourism; but it could equally well be brought under the umbrella term "cultural heritage tourism product" (Nelson, 2013, pp. 60-65). Heritage tourism and its attractions are founded upon elements of both living and built culture, as tangible and intangible aspects of the past

are utilized for tourism. This includes present-day cultures inherited from the past, as well as intangible heritage elements like music, language, religion, and festivals, along with material remnants such as monuments, historic buildings, castles, museums, and archaeological ruins (Timothy and Nyaupane, 2009). Some research suggests that it is “tourism heritage products” aimed at enhancing learning, satisfying curiosity and nostalgia, fostering spiritual growth, relaxation, family time, or self-discovery that are gaining in prominence (Timothy and Nyaupane, 2009, pp. 7-10).

The construction of the facilities of the Brest Fortress began in 1832, according to the design of Karl Opperman, and the work was completed in 1842 as one of the best defensive architectural complexes in the Russian Empire of that era. The Brest Fortress, together with other fortresses such as those at Bobruisk, Warsaw, Modlin, Dęblin, Osowiec, Kaunas and Hrodno were to protect the western borders and areas of the Russian Empire from external enemies (Prussia, Austria), as well as becoming points of resistance of the Russian authorities against the separatism espoused by the Polish-Lithuanian-Belarusian nobility – in the circumstances of the 1830-1831 November Uprising in particular (von Rohrscheidt, 2009). Later, and through to the beginning of World War I, the Brest Fortress was extended and modernized several times, with two outer rings of forts appearing, to make this Fortress one of the most unique historical and cultural heritage objects of military architecture of the 19th – early 20th centuries.

The Brest Fortress was added to UNESCO’s Tentative List in 2004, but removed in 2015 over a failure to align with the UN’s core pacifist and anti-war principles. Brest Fortress was viewed by Belarussian authorities more as a war memorial promoting the 1941 defense and militarism than as a 19th-century historical and cultural monument (Zdanievich, 2021). On May 20, 2024, the Belarusian and Russian heritage institutions proposed a new concept for joint nomination of UNESCO Tentative List items, which took the form of a serial transnational nomination entitled “Monuments to the Heroes of the Great Patriotic War: Brest Fortress and Mamayev Kurgan”. This included and includes two large memorial complexes in Brest and Volgograd (former name – Stalingrad), associated with the beginning of (and turning point of hostilities on) the Eastern Front of World War II (Miemoriały..., 2024). The described situation points to the very complicated nature of any perception of the heritage of the Brest Fortress, given strong connections with history, memory / remembrance and state ideology.

Tourist Attraction

Some researchers support the idea that attraction is the crucial element of the tourist product (Middleton, 1996; Kruczek, 2011). Tourist attractions are the features of a location that capture the interest of visitors and act as a magnet, drawing people to that destination. Some tourism attractions appear inherent, yet their appeal still stems from additional “given” meaning that is shaped by both visitors themselves, and the influence of tourism managers. Attractions may encompass “things to be seen, activities to be done, or experiences to be had” (Nelson, 2013, p. 40). Many researchers perceive the tourism product and tourist attraction as linked very closely, to the extent that they sometimes introduce a concept of “attraction product” (Wanhill, 2002; Fyall and Wanhill, 2005). Moreover, a nucleus, which constitutes the central element in a tourist-attraction system, may encompass any attribute or characteristic of a destination that a traveler

considers or actually visits (Leiper, 1990). This heart of the attraction product lies in its imagescape – a visual representation aiming to communicate the essence of the tourist experience to potential customers (Wanhill, 2013).

Destination attractions comprise a wide range of features, including natural attractions (landscapes and other geographical elements), built attractions (such as buildings and tourism infrastructure including historical architecture, monuments, promenades, parks, etc.), cultural attractions (encompassing history, folklore and folk culture, religion, museums, special events, etc.), and social attractions (representing the way of life, customs, language, and opportunities for social interactions of the locals and visitors) (Middleton et al., 2009). There is an extent to which all tourist attractions gauge their success by reference to the “number of visitors, the quality of the experience they give them, and the memories that take home to ensure repeat visits or the spread of, word-of-mouth, recommendation” (Fyall and Wanhill, 2005, pp. 357-358).

The idea of military fortifications serving as tourist attractions is not new, and emerged a relatively long time ago in Western Europe, where the relevant concepts and ideas evolved over decades, resulting in numerous open-air fortification museums in France, Switzerland, Germany and Poland (Zawadka, 2020). In the case of the Brest Fortress, the core of its attractiveness lies in its “added” significance, as strongly connected to Soviet ideology (Śleszyński, 2016). Among (post-)Soviet people, the Fortress is viewed symbolically as the first place at which the Nazis (violating a Pact entered into previously) engaged in brazen attack on the USSR— i.e. today’s Belarusians, Russians and other Soviet civilians who had no suspicion that such a threat existed. The history of the Fortress’s defense has already taken on legendary and heroic attributes already assuming “lives of their own”, and achieving a deep embedding in collective consciousness sufficient to grant the destination a spectacular, almost sacred attractiveness as a “Mecca for homo sovieticus” (Ganzer and Paškovič, 2010; Ganzer, 2011; Marples, 2012).

Tourism and Borders

Within the realm of (cross)border tourism studies, there is wide recognition of the idea that borders function, not solely as barriers, but also as potential attractions for tourism-product development and broader cross-border regional integration (Timothy, 2002; Timothy and Gelbman, 2015; Witte and Braun, 2015; Sohn, 2022; Więckowski, 2022). Moreover, four types of borderland attractions are delineated based on: peripherality, the representation of potential natural and cultural resources; the presence of differences associated predominantly with cross-border shopping and cultural disparities; the presence of borderline features, an embracing of a possibility of a border being crossed physically, as well as the existence of specific border markers, monuments, or infrastructure; and cross-border spaces, denoting newly-established tourist areas – all of which are highlighted as pivotal categories contributing to the allure of borders for tourism (Więckowski, 2023). Different types of border dynamics, characterized by fluctuations in relaxation or intensity, are recognized as bordering, debordering, or rebordering processes (Brańka et al., 2020; Więckowski and Timothy, 2021). The debordering process is in a position to exert significant influence on borderlands through the altering of economic and political circumstances, and even the creation of a new tourist product out of an area – within

either one border country, or more countries bordering on to one another (Więckowski et al., 2024).

Due to migration crises and geopolitical conflicts, some borders that were dismantled in the early 1990s have been re-established over the few last years, leading to the suspension or closure of emerging cross-border tourist spaces (Timothy et al., 2016). A similar process unfolded along the Polish-Belarusian border, where the early 1990s saw a phase of debordering, allowing visa-free border crossings at designated checkpoints. However, with Poland's accession to the Schengen Zone in 2004, border controls were tightened through the introduction of visas (Cyargeenka and Więckowski, 2020). Despite this, between 2015 and 2019, there was a brief period of border regime relaxation, marked by Belarus's gradual implementation of visa-free entry zones (including into the Brest Region), as well as Poland's introduction of the so-called "shopping visa" for Belarusians (Pirozhnik, 2020; Cyargeenka, 2021). From 2020 onward, a process of re-bordering began, driven by a series of negative international and geopolitical factors, including the COVID-19 pandemic, the falsification of elections in Belarus, the migrant crisis and (Poland's) construction of a "border wall" in 2021-2022, the outbreak of full-scale war in Ukraine in 2022, and other destabilizing events doing much to influence the functioning of the tourist products in the Polish-Belarusian borderland (Więckowski, 2025).

Transport hub and gateway city

As early as in the 18th-19th centuries, Brest had transcontinental "west-east" corridors running through it involving both transport (road, then railway) functions, as well as geo-strategic and military aspects. Ultimately, the link-up involved ports in Britain, France, Belgium and The Netherlands, the English Channel and the North Sea, the cities of Paris and Berlin, Warsaw, Minsk, and Moscow, and even an extension through the Urals all the way to Omsk in Western Siberia (Rostishewski, 1995; Rezmer, 2016). Terespol and Brest are also located on the A-Class European Route E30 (National Road 2 in Poland), leading *in extremis* from the Irish port of Cork to Omsk in Russia, and passing *inter alia* through London, Utrecht, Berlin, Warsaw, Minsk and Moscow (Bański et al., 2010). The E20 is in turn a railway line of international importance, considered the most important railway route from Western Europe to Moscow passing through Brest (Bański et al., 2010). A free economic zone, focusing on export-oriented manufacturing with tax incentives, was established in Brest in 1996. Since the 2010s, this has become a primary logistical point on the Eurasian Land Bridge, also known as the Silk Road, facilitating railway passage from China through Kazakhstan, Russia, and Belarus to EU countries (Liu et al., 2021; Studzieniecki et al., 2022). At the intersection of the Brest Railway, specifically at the container terminal of Brest-Severny Station, over 80% of cargo undergoes processing within containers transported by the Belarusian Railway to European destinations (Velesco et al., 2021). In the vicinity of Brest, there are three international border crossings. These include the Brest-Terespol railway crossing, serving both passenger and freight traffic, the Brest-Terespol road crossing, accommodating passenger traffic (by bus and car) and freight traffic of up to 3.5 tons, and the Kukuryki-Kozłowiczy road crossing, exclusively for trucks transporting goods (Więckowski and Cyargeenka, 2019). Ultimately, there is a definite correlation between the development of transportation networks and the increase in tourist activity,

as transport infrastructure plays a crucial role in facilitating connectivity across border regions (Wendt et al., 2021).

National peripheries possess considerable fascination as tourist destinations, captivating visitors through their diverse natural wonders, strategic geopolitical positioning, profound historical narratives, and symbolic significance. They often showcase breathtaking landscapes and treasures of cultural heritage (Timothy, 2002). On the one hand, Brest is situated in a borderland; but on the other this is not a peripheral tourist product because of the number of tourists – with this being one of the largest transport and transit hubs, as well as the capital of the Brest Region.

The Multi-Level Governance concept and Tourism Area Life Cycle model

The Multi-Level (Scalar) Governance (MLG) concept encompasses three dimensions: spatial levels (primarily regional, national, and supranational), the center-periphery concept, and governmental and non-governmental dimensions (Piattoni, 2010). The spatial levels or scales mentioned may interconnect, overlap, and be expanded to local, cross-border, transborder, interregional, euroregional, bilateral, international, transnational and even global spheres (Kropinova, 2021; Studzieniecki et al., 2023). This remodeled concept is taken account of frequently in research concerning heritage tourism and border studies, distinguishing between personal, local, regional, national (domestic, subnational), and supranational (international, global) scales and levels (Timothy and Boyd, 2006; Prokkola and Lois, 2016). Furthermore, there is a scalar typology of cultural-heritage attractions, distinguishing between the global (sites iconic and recognizable worldwide), national (primarily catering to domestic and partly international tourists), local (comprising historical museums, monuments honoring local war heroes), and the smallest scales (individual and family histories) (Timothy and Boyd, 2015, p. 10).

The Tourism Area Life Cycle (TALC) model was adopted here with a view to its serving analysis of the interdependence between tourist numbers and factors influencing the phases of tourism product functioning (Butler, 1980). There are the following main phases to be considered – of exploration, involvement, development, consolidation, stagnation, decline or rejuvenation, albeit with account taken of the way in which not all of these may be present consistently and one by one. However, employing this approach requires awareness that some data may be incomplete or irrelevant (Singh, 2021). The numbers of tourists and museum visitors serve as clear indicators of the scale and significance of the Brest Fortress as a tourism product. There is a further use when it comes to identification of key stages and trends in the development of the tourist area over time, with the most significant factors influencing this process all taken account of.

In this study that combines the adapted MLG concept and the TALC model, selected levels of analysis were used. Initially, at the national level, a comparison was made of the 15 most visited museums in Belarus. This was followed by an analysis of visitor numbers at the regional level, considering the numbers of museum visitors, domestic organized excursionists and tourists across six regions (oblasts) and the capital city of Belarus. At the international and cross-border level, museum attendance was examined within the Bug Euroregion, which includes the Brest Region of Belarus, the Lublin Voivodeship of Poland, as well as the Volyn Region and two small districts of the Lviv Region in Ukraine – although since 2020, tourist traffic from Poland and Ukraine to Brest Region has been rather mar-

ginal. Finally, at the local level, analysis dealt with data on visitor numbers to museums within the Terespol Bridgehead of the Brest Fortress, located on the Polish side.

Methodology and Data Collection

The methodological framework comprised four stages. First, a comprehensive literature review was conducted to establish the historical, cultural, institutional, and infrastructural conditions relevant to the study. The reviewed literature included both conceptual works – focusing on tourism products, attractiveness, and heritage, with particular attention paid to transportation and borderland issues; and practical studies related directly to the examined location, the functioning of tourism, and the significance of the Brest Fortress. In addition to recent publications, older sources (including travel guides) were also considered, some dating back to the Soviet era. This retrospective approach allowed for a deeper exploration of the factors and conditions that have shaped the development of this tourist destination over time (the TALC model); and at different levels and scales (the MLG concept).

Secondly, statistical data from both official and non-official sources were analyzed. Official statistics on tourist and museum attendance were drawn primarily from the Belarusian State Statistics Committee, specifically from Sections relating to Culture and Tourism. However, these data are only available from 2010-2012 onwards, contain significant gaps and inconsistencies, and lack continuity. Furthermore, following the COVID-19 pandemic and the political crisis in Belarus in 2020, the government partly restricted, concealed or minimized the publication of statistical data – not only in the medical field, but also in tourism and culture. To compensate for these gaps, a content analysis of websites belonging to major Belarusian media outlets, particularly those covering the tourism sector, was conducted. This effort aimed to estimate visitor numbers for the top 15 most-visited museums, though only partial success was achieved. Data on the Bug Euroregion were extracted from reports spanning 2005-2015, as no more-recent synthesized data are available, due to the decline in the association's activity over the past decade.

Thirdly, two field research trips were conducted to the study area, incorporating participant observation to assess the destination's characteristics, conditions, peculiarities, image, infrastructure, and accessibility. The first trip took place in July 2019, covering Terespol and Brest and including a crossing of the Polish-Belarusian border; while the second was in October 2024, focusing on Terespol and Kobylany. This comparative approach allowed for an analysis of historical and geopolitical factors operating within this period.

Finally, four in-depth interviews were conducted with key stakeholders. Two of these interviews were held during the most recent field trip – with individuals responsible for the Museum and Cultural Centers in Terespol and Kobylany on the Polish side, while online interviews were conducted with two individuals affiliated with the Brest Fortress Complex and Foundation in Belarus. These interviews provided crucial insights into museum attendance patterns, seasonality, the structure of tourist flows (TALC), infrastructure, destination image, and other relevant aspects.

Results

The “Brest Hero Fortress” museum complex as compared with other Belarusian museums.

The initial phases of Exploration and Involvement after the TALC model began in 1956 with the establishment of a Museum of the Brest Fortress Defence that was first located within a military zone – to the extent that significant accessibility limitations were imposed (Ganzer and Paškovič, 2010). However, the 1971 opening of the Museum and Memorial Complex known as the “Heroic Brest Fortress” marked the beginning of a phase of rapid Development. By 1974, the site had already attracted a total of 7 million visitors (Beshanov, 2009). By 1991, Brest Fortress had been visited by a total of 19 million tourists, meaning the average annual attendance was approximately 600,000-700,00 visitors (Ganzer, 2017a). Following the collapse of the Soviet Union, the site entered a period of Decline. Interest in Soviet heritage was largely replaced by a growing curiosity about Belarusian national culture and history. As a result, by 2008, the total number of visitors had only risen to 20 million, indicating an average annual attendance of around 60,000 – more than ten times lower than during the Soviet era (Beshanov, 2009). Finally, the 2000-2010 period marked a phase of Rejuvenation, driven by a revival of post-Soviet ideology in both Belarus and Russia. This ideological shift contributed to a gradual increase in visitor numbers through to the present day – albeit if no account is taken of the 2020-2021 Pandemic period.

To accurately analyze attendance at the Brest Fortress Museum from 2010 to 2022, we used ticket-sales data from the Belarusian State Statistical Committee, supplemented by rankings from tourism organizations listing the Top 10 or Top 15 most popular museums. Secondly, to enhance the presentation of the information, the top 3 most visited museums are highlighted, and three museums from the UNESCO list are noted specifically (Table 1). Additionally, it is important to note that attendance information for some museums was unavailable for certain years. According to media interviews with the Brest Fortress management, visitor peaks occur from May through to late autumn, as well as during the winter holidays. In 2018, over 4000 Russian tour groups together made up about 40% of all foreign visitors. Poland followed with 1066 groups, Ukraine with 112 groups (over 2000 visitors), and Latvia-Lithuania with over 500 visitors (Vladimirov, 2019).

By making a post-2010 comparison of the popularity of the “Brest Hero Fortress” Memorial Complex with other museums, it is evident that its only serious competitor is the Belarusian State Museum of the Great Patriotic War History receiving approximately 300,000 to 500,000 visits every year. This museum and memorial complex in the capital city of Minsk can be considered a twin to the one in Brest, as it covers the same topic of the Great Patriotic War but on a larger national, international, and even global scale. Third among the Top 15 museums with a similar theme is the “Khatyn” State Memorial Complex in the Minsk Region, which highlights the destruction of a village and the murder of its inhabitants by the Nazis on a local level, serving as a reminder of the countless other victims in Belarus. Collectively, these three museum complexes received approximately 790,000 tourists in 2010, 1,330,000 in 2018, and 1,200,000 in 2022, accounting respectively for 13.8%, 19.1%, and 17.8% of the total museum attendance in Belarus. The next most-popular museums are the “Nesvizh” National Historical and Cultural Reserve Museum (UNESCO), the Gomel Palace and Park Ensemble, and the “Mir” Castle

Table 1. Visitor attendance (in thousands) at the most attractive museums in Belarus over the period 2010-2022 inclusive

Museum /Year	2010	2011	2012	2013	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
All museums attendance	4,989.7	5,299.4	5,724.3	5,731.0	6,308.8	6,664.1	6,958.4	7,085.9	3,236.6	4,854.8	6,701.7
“Brest Hero Fortress” Memorial Complex	309.4	338.6	355.4	390.0	423.3	425.2	522.4	474.1	222.6	383.4	520.6
Belarusian State Museum of the Great Patriotic War History (Minsk)	195.2	219.4	234.9	–	559.6	565.3	571.0	577.9	196.7	247.4	388.2
“Nesvizh” National Historical and Cultural Reserve Museum (UNESCO)	173.4	210.4	431.0	400*	412.4	417.4	421.9	426.1	141.1	178.0	320.9
Gomel Palace and Park Ensemble	292.8	304.4	309.2	300*	325.0	326.8	333.0	338.4	187.1	276.3	298.8
“Mir” Castle Complex (UNESCO)	186.0	195.5	275.5	–	285.0	301.5	319.7	329.0	119.6	180.0	271.8
Museum of “Belovezhskaya Pushcha” National Park (UNESCO)	–	116.8	–	–	106.0	–	–	116.1	53.8	–	–
Brest Regional Museum of Local Studies	183.6	187.3	–	–	203.3	–	–	–	–	–	–
Vitebsk Regional Local History Museum	150.0	181.1	–	–	138.3	–	–	–	82.2	–	169.6
Polotsk National Historic and Cultural Reserve Museum	258.4	243.1	223.9	200*	234.7	–	–	247.2	91.8	–	–
Grodno State Historical and Archeological Museum	–	156.0	–	–	188.1	–	–	194.4	–	–	–
National Historical Museum of the Republic of Belarus (Minsk)	–	174.0	–	–	394.5	–	–	386.4	121.9	–	–
Yanka Kupala State Literature Museum (Minsk)	–	105.8	–	–	126.0	–	–	–	–	–	–
National Art Museum of the Republic of Belarus (Minsk)	366.9	182.9	215.8	–	186.7	–	–	–	–	–	–
State Museum of History of Belarusian Literature (Minsk)	–	65.0	–	–	135.2	–	–	–	–	–	–
“Khatyn” State Memorial Complex (Minsk Region)	182.0	182.0	204.5	–	235.2	240.3	237.5	251.4	–	–	283.7

*approximate data

Source: author’s own elaboration by reference to statistics of the Belarussian National Statistical Committee ([Kukharevich, 2012](#); [Medvedeva, 2017, 2022](#); [Statisticheski..., 2021](#)), as well as data from tourism industry media.

Complex (UNESCO), each attracting an annual attendance ranging from about 180,000 to 420,000 visitors.

Museums of the Brest region compared with other regions of Belarus

Another aspect of statistical data analysis focused on the regional level. Information was collected on tourist attendance (based on ticket sales) at museums in Belarus by region (6 regions and the Capital City of Minsk) from 2011 to 2022 (Table 2). In 2011, the Brest Region ranked second, and from 2013 third – in terms of museum attendances, initially trailing the City of Minsk and later the Minsk Region. The Brest Region is home to 3 out of the Top-15 Museums in Belarus, while Minsk hosts 5, even as the Minsk Region has a further 2, which are close to the capital's metropolitan area. Nevertheless, museum attendance in the Brest Region showed an upward trend, rising from 854,000 in 2011 to 1,158,000 in 2018. During the COVID-19 pandemic, attendance dropped by more than half to 567,000 in 2020, but improved to 1,108,000 in 2022. Between 40 and 50% of museum visits in the Brest Region were to the Memorial and Museum Complex of the Brest Fortress. Additionally, approximately 16% of all museum visits in Belarus over the period 2011-2022 were in the Brest Region.

Tourist traffic in the Brest region compared with other regions of Belarus

Another level of analysis focuses on domestic organized visitors to various regions of Belarus, distinguishing (in line with the approach of the Belarussian National Statistical Committee) between excursionists (day-trippers) – individuals who take a trip without an overnight stay in the country or place of temporary stay, and tourists – individuals who undertake a trip lasting from 24 hours to one year, or spend at least one night in the country or place of temporary stay. In 2012, the Brest Region was visited by approximately 83,000 domestic organized excursionists, which was fewer than in the Minsk Region (148,000), Minsk city (110,000), and the Vitebsk Region (94,000) (Table 3). However, by 2015, attendance in the Brest Region had increased more than fourfold to 479,000 – a circumstance primarily attributable to the completed modernization of the Brest Fortress Museum Complex, and the mass celebrations of the 70th anniversary of Victory Day. Since then, the Brest Region has ranked first among other regions of Belarus in terms of the number of excursionists, accounting for about 50-60% of all taken in Belarus. Thus, in 2022, for example, from among 1,401,000 excursionists, some 183,000 visited the Brest Region. The increase in attendance within the Brest Region can also be explained by the presence of the Belovezhskaya Pushcha National Park (with its Nature Museum) and the Residence of Ded Moroz (Father Frost) – an entertainment site very popular among children in particular (Cyargeenka, 2023).

On the other hand, any discussion of organized domestic tourists should emphasize numbers about 6-13 times smaller than those of domestic organized excursionists during the observed period (Table 4). The Brest Region ranked second, with 12,300 organized tourists in 2012, after Minsk with 25,100, and third with 19,700 in 2022, after Minsk (50,900) and the Vitebsk Region (26,800). This situation can be explained by the possibility of the region and city of Brest being reached rapidly by road or rail transport from other emission tourist centers in Belarus, and returning within the same day. An interesting

Table 2. Number of visits to regional museums in 2011-2022 (in thousands)*

Region/Year	2011	2013	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Republic of Belarus	5,299.4	5,731.0	6,308.8	6,384.5	6,664.1	6,958.0	6,496.6	3,236.6	4,854.8	6,701.7
Brest Region	854.3	947.4	986.1	1,021.4	1,022.1	1,158.3	1,024.4	567.7	857.5	1,108.6
Vitebsk Region	752.2	701.7	699.7	701.7	702.4	752.9	802.1	411.4	539.0	791.8
Gomel Region	616.1	664.6	722.8	740.8	755.4	787.8	819.7	505.7	718.8	812.2
Grodno Region	613.4	711.9	773.1	779.5	809.6	839.4	868.0	296.9	491.3	841.2
Minsk City	1,204.6	1,241.7	1,614.0	1,627.9	1,674.9	1,629.4	1,404.5	538.1	726.9	1,166.1
Minsk Region	832.0	1,011.9	1,049.3	1,050.8	1,221.8	1,307.0	1,089.2	627.8	1,193.9	1,614.5
Mogilev Region	426.8	451.8	463.8	462.4	477.9	483.5	488.7	288.9	327.2	367.2

Table 3. Number of domestic organized excursionists traveling along tour routes within the Republic of Belarus in 2012-2022, as broken down by regions*

Region/Year	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Republic of Belarus	602,490	578,848	647,489	745,248	918,293	894,654	942,612	1,034,473	494,508	1,049,530	1,401,785
Brest Region	83,267	111,959	96,835	339,720	479,361	488,327	535,815	605,178	326,023	608,389	783,447
Vitebsk Region	94,426	66,959	79,953	41,247	79,718	87,184	81,834	86,431	58,369	121,716	160,960
Gomel Region	30,497	20,818	30,232	23,034	20,932	18,690	22,733	24,212	11,939	42,103	56,321
Grodno Region	43,252	38,757	42,854	40,448	47,688	41,925	45,580	44,551	14,835	64,767	74,979
Minsk City	110,326	125,502	154,311	131,249	136,112	110,029	112,589	122,268	37,183	90,153	135,349
Minsk Region	148,501	139,348	155,903	104,025	100,161	98,264	88,797	93,291	29,942	71,977	108,788
Mogilev Region	92,221	75,505	87,401	65,525	54,321	50,235	55,264	58,542	16,217	50,425	81,941

Table 4. Numbers of domestic organized tourists traveling along tour routes within the Republic of Belarus in 2012-2022, with a breakdown by region*

Region/Year	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Republic of Belarus	61,048	76,246	56,213	91,528	83,555	82,126	65,233	72,379	76,985	138,398	128,612
Brest Region	12,352	8,163	5,023	19,083	15,844	16,913	10,198	13,846	16,033	22,961	19,737
Vitebsk Region	4,008	9,808	10,470	20,354	15,898	15,004	14,647	14,589	19,066	27,693	26,805
Gomel Region	4,556	3,792	5,066	7,416	5,742	5,196	2,955	2,966	2,822	7,394	10,224
Grodno Region	3,650	9,021	2,384	1,858	1,131	1,549	3,123	2,110	362	2,121	3,350
Minsk City	25,187	35,902	27,290	22,653	24,217	23,285	26,494	33,791	30,358	49,881	50,898
Minsk Region	7,429	6,234	4,150	18,895	18,221	16,397	6,494	3,708	5,852	12,687	12,931
Mogilev Region	3,866	3,326	1,830	1,269	2,502	3,782	1,322	1,369	2,492	15,661	4,667

*Source: author's own elaboration based on data from the Belarusian National Statistical Committee.

circumstance is that, during the COVID-19 pandemic of 2020-2021, in neither Belarus nor the Brest Region did numbers of organized tourists decrease. Indeed, the figures suggest that they even increased slightly.

Museums in the Bug Euroregion

Another level of analysis involves data from statistics relating to the Bug Euroregion being considered. That includes the Brest Region of Belarus, Poland's Lublin Voivodeship, and Ukraine's Volyn (Volhynia) Region plus two small districts of Lviv Region (that were not included in the analysis). Between 2005 and 2015, the administrative units in question experienced an increase in both numbers of museums and numbers of visitors, with only minor fluctuations and occasional declines (Table 5). From among these areas it was Lublin Voivodeship that recorded the highest museum attendance, along with a notable growth in the number of museums — from 39 in 2005 to 59 in 2015. During the same period, museum attendance rose from 992,600 visitors in 2005 to 1,131,900 in 2015, despite a slight decrease in visits between 2010 and 2012. This trend can be attributed to the fact that Lublin Voivodeship not only hosted the largest number of museums, but also benefited from a demographic and economic potential stronger than anywhere else within the region under study.

However, a comparison of the capitals of the sub-regions shows that it was Brest attracting the highest numbers of museum visitors between 2005 and 2015 – recording attendance figures two to three times higher than those characterizing Lublin, over in Poland. Interestingly, this occurred despite Brest having fewer museums than Lublin – albeit from 2 in 2005 to 6 in 2015, as compared with Lublin's increase from 8 to 10 museums over the same period. This trend can be explained by the significant role Brest plays as a tourist and symbolic hub for museum-related visits, largely due to the presence of the Brest Fortress Museum Complex.

Table 5. Numbers of visitors and of museums in the sub-regions of the Bug Euroregion and their capitals in the years 2005-2015

Region/Year	2005 (v)	2005 (m)	2010 (v)	2010 (m)	2011 (v)	2011 (m)	2012 (v)	2012 (m)	2015 (v)	2015 (m)
Brest Region	714.1	14	783.2	25	854.3	20	908.2	21	986.1	33
Brest	402.1	2	479.3	6	534.3	3	555.0	3	606.4	6
Lublin Voivodeship	992.6	39	948.0	45	935.9	46	836.1	43	1,131.9	53
Lublin	344.5	8	341.4	9	298.7	9	313.3	8	432.2	10
Volyn Region	124.0	10	172.4	15	185.5	17	232.8	17	228.3	17
Luck	48.5	1	87.2	2	92.5	2	143.7	2	147.4	2

(v) – number of visitors; (m) – number of museums

Source: author's own elaboration based on (Tucki, 2007; Jakubowski, 2012, 2013, 2016, 2017).

Tourist traffic to the Cultural and Museum facilities of the Terespol Bridgehead

On the Polish side, there are approximately ten external structures of the Brest Fortress (forts, powder magazines, barracks, etc.), collectively known as the Terespol Bridgehead,

as their primary purpose was to prevent enemy forces from crossing the Bug River. Most of these structures are in a state of neglect and damage, with two exceptions. The first is the Powder Magazine, built in 1913 in the center of Terespol. Thanks to the efforts of the local Society of Fortifications and History Enthusiasts, this has been renovated, and has been opened to visitors since 2010. This site now holds the status of a Museum, and functions as a branch of the Municipal Center for Culture, Sport and Recreation. Visitor statistics have been recorded since September 2019, when the site was visited by 596 people¹. During the lockdown years of 2020 and 2021, visitor numbers were 702 and 950, respectively (Table 6). In the following years, the number of tourists increased to 1,765 in 2022, 2,116 in 2023, and 2,004 in 2024.

Tourism trends show that in spring and summer, the site attracts many cyclists and vacationers, while in autumn and winter it primarily hosts retirees and school groups. Visitor numbers are distributed relatively equally throughout the year. Among foreign visitors, the largest group comes from Germany, specifically to explore the forts of the Brest Fortress and learn about military history. Each year, over a dozen visitors from China also arrive, driven by interest in the “Silk Road” transport project. Additionally, Jewish visitors come to search for their ancestral roots, as many of their forebears emigrated from this area before World Wars I or II. In spite of the vicinity of the border, in the time since the outbreak of the COVID-19 pandemic and later the war in Ukraine, only about three visitors per year have come from Belarus.

Another significant site is the Defense Barracks – i.e. the Kobylany I Interfortification Construction, built between 1912 and 1915 directly on the protective line, with a view to a gap between forts being filled. Construction took place along the Warsaw-Brest main route, a key communication artery. Currently, this site was managed by the Terespol Commune Cultural Center, located 300 meters away. In 2018, it was renovated with EU funds and has been operating as a Memorial Chamber since 2019. Though it does not have official museum status, it presents a permanent exhibition and hosts various cultural activities, including patriotic ceremonies, community picnics, and games for children.

The highest number of visitors was recorded in 2019, when there were 2,200 guests, while the lowest was in 2020, with 894². Due to the lack of permanent heating, the site is open only from May to September. Over the past five years, the barracks in Kobylany have been visited by approximately 20 Belarusians, 2-3 Russians, and a group of 30 Germans touring eastern Poland, as well as individual citizens of other countries. An important

Table 6. Annual numbers of visitors to the Museum in the Terespol Powder Magazine and the Cultural facility at the Kobylany Inter-fort Defensive Barracks

Object/Year	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Kobylany Defensive Barracks	1,243	2,200	894	1,128	1,803	1,557	1,273
Terespol Powder Magazine	–	596*	702	950	1,765	2,116	2,004

Source: data from those taking care of the cultural and museum facilities

*data from September to December

¹ According to the in-depth interview with an employee of the Municipal Cultural Centre responsible for the Terespol Powder Magazine Museum, conducted on 18.10.2024.

² According to the in-depth interview with a Cultural Events Specialist from the Commune Cultural Centre responsible for the Cultural facility in Kobylany Defense Barracks, as conducted on 18.10.2024.

transportation route that supports tourism to both sites, particularly in the summer season when visitor numbers peak, is the GreenVelo cycling trail, which runs north-south along the Polish-Belarusian border.

Discussion

Any analysis of the role and significance of the Brest Fortress as a tourism product will have to note its undeniable value as regards cultural and historical heritage. As an architectural site and a work of fortification art with over two centuries of history, this site has the potential for inclusion on the UNESCO World Heritage List and a function as a Polish-Belarusian cross-border brand tourism product. The tourist attraction of Brest is further enhanced by its favorable location between Eastern and Western Europe and its position as a key transport hub. On the other hand, the attractiveness of the Brest Memorial Complex in Belarus is also connected to an imposed “added” significance, which has served and continues to serve the political and propaganda purposes of authoritarian regimes endangering historical memory (Ganzer and Paškovič, 2010; Ganzer, 2017b).

Based on the data on visitor attendance at the Brest Fortress in Belarus, it is possible to achieve an approximate identification of the following phases according to the TALC model and key factors on different levels (MLG) in its functioning (Fig. 2). First, the initial Exploration and Involvement phases were influenced significantly by the creation of the Soviet myth emphasizing the crucial role of the Fortress’s defense in 1941. The opening of the Museum in 1956 and publications by Smirnov and Simonov from the mid-1950s onwards marked the beginning of this process (Akinchits, 1962). In 1965, the Brest Fortress was awarded the title of “Hero Fortress” (Naumenko, 1970). A decisive turning point came in 1971 with the construction of a massive museum and memorial complex, triggering the Development phase in the 1970s. A major factor contributing to the rapid

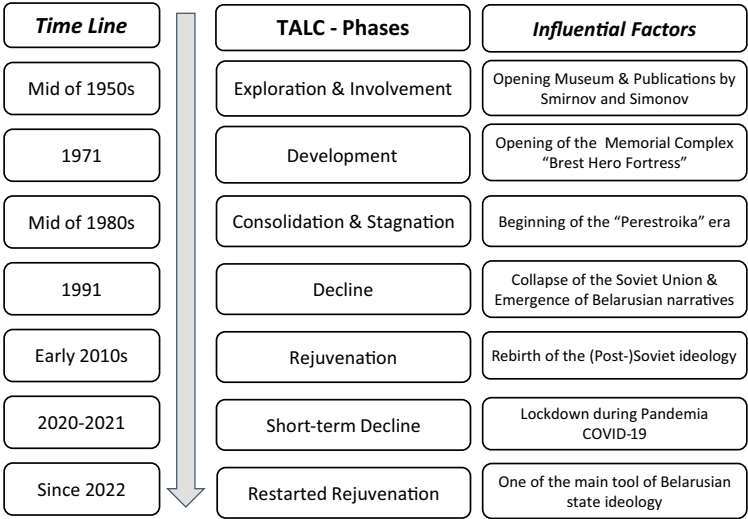

Fig. 2. Tourism Area Life Cycle Phases of the Brest Hero Fortress Memorial and key Influential Factors

increase in tourist numbers was Brest's favorable geographical position, well-developed infrastructure, and transport connections that made it a "gateway city" for emerging tourism flows from both Soviet countries and Western Europe along the Berlin-Warsaw-Brest-Minsk-Moscow corridor. This phase lasted until the "Perestroika" era in the mid 1980s transitioning into Consolidation and Stagnation phases.

During the Decline phase after the collapse of the USSR in the 1990s and 2000s, a shift from Soviet narratives to Belarusian national ideology had the temporary impact of reducing visitor numbers considerably (Beshanov, 2009). However, since the early 2010s, a Rejuvenation phase has been in progress, influenced strongly by the geopolitical revival of Soviet-era narratives and symbols promoted by both Belarusian and Russian authorities. This resurgence continues today, with the exception of a minor Decline phase in 2020-2021 due to the COVID-19 pandemic. Interestingly, even a lengthy list of geopolitical tensions impairing tourism in Central and Eastern Europe, such as deteriorating relations between the EU (including Poland) and Belarus after the 2020 presidential elections, economic and transport disruptions, border restrictions, the political-prisoner situation and pressure on the Polish minority in Belarus, the migrant crisis along the Polish-Belarusian border, and the War in Ukraine – have not led to a decrease in visitor numbers. On the contrary, they have contributed to an increase in attendance at the Brest Fortress Museum Complex. This trend highlights the site's role as a substantial tourist product linked to the rebirth of post-Soviet ideology, as evidenced by how well the place was frequented in 2024, when there were over 600,000 in attendance (Boleje..., 2025).

This, in turn, raises a debatable issue concerning the politicizing and reliability of Belarusian statistical data, especially in regard to the Brest Fortress. Places of National Remembrance, like National Parks, count visitors predominantly through headcounts taken by staff or volunteers, ticket sales, and modern tracking technologies such as scanners (Miazek, 2020). Until the mid-2010s, designated staff or security personnel counted visitors entering through the main gate, which was subsequently replaced by scanners³. This count included museum employees while omitting visitors who entered through other access points. Visits to the Memorial Complex have always been free of charge, while the four museums located within it and one outside require paid admission (Gosudarstwiennoje..., 2025). However, specific ticket-sales figures are absent from official statistics.

Additionally, the Ceremonial Square in the Citadel of the Complex as a core of the tourist product has served historically as a venue for political and ideological events, gatherings, manifestations, concerts, and reenactments, drawing tens of thousands of attendees⁴. This was the case during the Soviet era and has remained so over the past 10-15 years, particularly on significant dates such as June 22 (anniversary of the start of the Great Patriotic War), May 9 (Victory Day), and July 3 (Independence Day). Many attendees do not participate voluntarily, but rather under directives or obligations dictated by their superiors. These include students, government employees, state enterprise workers, members of trade unions, and various pro-government socio-political and patriotic organizations, not only from Brest but from across Belarus. During the Soviet era, participants also came from throughout the USSR, and even today pilgrimages here are made

³ According to the in-depth interview with a Cultural Manager, employee of NGOs connected with Brest, and former employee of the Memorial Complex "Brest Hero Fortress", conducted on 03.12.2024.

⁴ According to the in-depth interview with a Cultural & Creative Manager, former employee of the foundation connected with Brest Fortress, conducted on 13.12.2024.

from Russia. Furthermore, the Brest Fortress serves as a place for official oaths to be taken by soldiers, police officers, border guards, firefighters, and medical students. Youth organizations also maintain an honorary guard at the “Eternal Flame”. These practices align with (post-)Soviet patriotic and ideological traditions, reinforcing loyalty to the state authority. Therefore, it may be stated that the huge turnout to this destination is, on the one hand, difficult to identify precisely, while on the other hand rather possible, because visits to the Brest Fortress are to a large extent an obligation for various groups of Belarusians – as part of the history and heritage policy pursued by the Lukashenko government.

Another debatable issue is the selection of statistical data for comparison. Data on museum attendance and tourist traffic in Belarusian regions illustrate the scale and dynamics of these processes. Given the lack of other more concrete and reliable data, these figures remain the key source for analysis. Research points to significant tourist activity in the Brest Region. However, it is important to note that, besides the Brest Fortress, this region is also home to another flagship tourist product in the Polish-Belarusian borderland, i.e. the Białowieża / Belovezhskaya Forest. In 2018, the Belarusian side there recorded 570,000 visitors, and in 2022, after the COVID-19 pandemic, this number stood at 518,000 (Cyargeenka, 2023). These figures, like other Belarusian statistics, may be subject to criticism, as they are often estimated and also potentially inflated by the authorities. For instance, available data on museum attendance within the Forest suggest significantly lower numbers – approximately 120,000 visitors in both 2011 and 2019. Nevertheless, these two major tourist destinations, well-connected in terms of transportation, and located relatively close to each other within the Brest Region, often complement each other’s cultural and natural attractiveness, serving collectively as a strong draw for a vast number of visitors.

Finally, around 15 years ago, the tourist value of the Terespol Bridgehead sites was questioned due to their poor condition, abandonment, and lack of renovation – with it being judged that the forts were entirely unsuitable for tourism (Bytniewski and Belniak, 2010). However, field research conducted in 2024 showed significant improvement thanks to the efforts and engagement of persons and associations dedicated to military architectural heritage, local, regional and national authorities, EU Funds, and other stakeholders. The Terespol Bridgehead complex, included two local museum and cultural centers, has evolved into a key part of an emerging regional cultural hub and tourist network around Terespol, which also includes the Sanctuary in Kodeń, the Equestrian Center in Janów Podlaski, the *GreenVelo* route etc., as confirmed by museum attendance data.

Conclusions

Currently, most visitors to the Memorial Complex that is the “Brest Hero Fortress” are Belarussians, primarily excursionists (day-trippers), as followed in second place by Russian tourists. Before 2020, Polish and Ukrainian citizens ranked third and fourth respectively, reflecting overall growth in both tourist numbers and national diversity. There was even an early phase to the development of cross-border tourism, particularly after the introduction of the Brest Tourism and Recreation Zone in 2018, with this allowing visa-free entry for Poles, and citizens of 70 other countries. This was further expanded in 2019 to include the Białowieża/Belovezhskaya Forest, Grodno, and the Augustów Canal (Komornicki et al.,

2022). However, between 2020 and 2022, the aforementioned geopolitical challenges led to the closure of all pedestrian and passenger border crossings between Poland and Belarus, except for the Brest-Terespol crossing, which became heavily overloaded. Tourist seasonality at Brest Fortress is tied closely to commemorations of (post-)Soviet holidays, including May 9, June 22, July 3, and September 17 – all as linked to World War II.

Additionally, high visitor numbers and museum attendance in the Brest Region are influenced by the presence of other key attractions, such as the Brest Regional Museum of Local Studies, with three branches in Brest and one at the medieval Kamenets Tower. Most importantly, the Brest Region itself is home to the UNESCO-listed Belovezhskaya Pushcha National Park, a well-connected place, and one of the most-visited attractions in the Polish-Belarusian borderland. On a local scale, factors like renovations, infrastructure upgrades, and temporary exhibition changes have little impact on visitor numbers, as they only affect accessibility briefly.

The analysis of museum attendance data in the Bug Euroregion indicates that the Brest Region and City, as compared with similar territorial units in Poland (Lublin Voivodeship) and Ukraine (Volyn Region), demonstrate a high level of tourist activity and significant potential for the Belarusian part of the Euroregion, particularly Brest, which is the most visited city. However, the Bug Euroregion, as a cross-border entity, has been operating with low intensity since the late 2010s, and after 2020–2021, cooperation with the Belarusian side was suspended.

Regarding the Polish Terespol Bridgehead Museums, the Exploration and Involvement phases can be identified clearly in line with the TALC model, with signs of an emerging Development phase. However, factors such as the negative perception of the destination due to the migrant crisis on the Polish-Belarusian border started from 2021, while poor local and regional public-transport connections, especially to Kobylany, will play a limiting role in increasing tourist traffic. Nevertheless, museum custodians and local authorities are aware that, for now, these sites are primarily serving domestic visitors and the local community, functioning as cultural and social hubs. Their seasonality varies, with the Terespol Powder Magazine operating year-round, peaking in summer, while the Kobylany Barracks are open only during the summer due to a lack of heating. In recent years, most international visitors have come from Germany, while only a handful of Belarusian tourists have been recorded annually.

Of course, the research conducted so far is not entirely complete, as there are statistical gaps and a need for deeper qualitative and quantitative analysis. Nevertheless, what is presented here can be seen as an important step, and a foundation for new ideas, the application of different methods, and an opening-up of further development approaches.

References

- Akinchits, A.S. (1962). Brestskaya oblast'. Izdatel'stvo Ministerstva vysshego, srednego spetsial'nogo i professional'nogo obrazovaniya BSSR.
- Anisiewicz, R. (2020). Tourist assets of the cross-border railway line Brest-Włodawa-Chełm. *Prace Komisji Geografii Komunikacji PTG*, 23(4), 19–31.
<https://doi.org/10.4467/2543859XPKG.20.024.13126>

- Anisiewicz, R. (2021). Conditions for Development of the Entrepreneurial Ecosystem in Tourism in the Border Area of the European Union: The Example of the Tri-Border Area of Poland-Belarus-Ukraine. *Sustainability*, 13(24), 13595. <https://doi.org/10.3390/su132413595>
- Bański, J., Dobrowolski, J., Flaga, M., Janicki, W., & Wesołowska, M. (2010). *Wpływ granicy państwowej na kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego wschodniej części Województwa Lubelskiego*. Studia Obszarów Wiejskich, 21. Warszawa: IGiPZ PAN.
- Beshanov, V.V. (2009). Brestskaja krepost. Moskva: Eksmo.
- Boleje 600 tys. Turystów posietili miemorialnyj kompleks 'Briestkaja krepost'-gieroj' w 2024 godu. 2025. Retrieved from: <https://belta.by/society/view/boleje-600-tys-turistov-posetili-memorialnyj-kompleks-brestskaja-krepost-geroj-v-2024-godu-686979-2025/> (19.05.2025).
- Brańka, T., Donaj, Ł., & Jańczak, J. (2020). Border Processes in Contemporary Baltic-Black Sea Region: Between (Re)Bordering and Debordering. In: O. Bogdanova, A. Makarychev (eds.), *Baltic-Black Sea Regionalisms* (pp. 9-26). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-24878-9_2
- Butler, R.W. (1980). The Concept of a Tourism Area Cycle of Evolution: Implications of Resources Management. *The Canadian Geographer*, 24(1), 5-12. <https://doi.org/10.1111/j.1541-0064.1980.tb00970.x>
- Bytniewski, M., & Belniak, Ł. (2010). Możliwość wykorzystania przedmościa terespolskiego w opinii turystów. In: A. Richling (ed.), *Krajobrazy rekreacyjne. Kształtowanie, wykorzystanie, transformacja*. Problemy Ekologii Krajobrazu, 27 (pp. 73-77). Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej; Polska Asocjacja Ekologii Krajobrazu.
- Cooper, C. (2005). The Future of Tourism: Trends and Issues Within our Control. In: C. Cooper, J. Fletcher, A. Fyall, D. Gilbert, S. Wanhill (eds.), *Tourism: Principles and practice* (pp. 764-789). Financial Times Prentice Hall.
- Cyargeenka, A. (2021). Changes in cross-border tourist traffic on the Poland-Belarus border, as exemplified by the Augustów Canal. *Turyzm*, 31(1), 57-68. <https://doi.org/10.18778/0867-5856.31.1.17>
- Cyargeenka, A. (2023). Białowieża Forest as a tourist product of the area on the Polish-Belarusian borderland. *Geografický Časopis*, 75(4), 369-391. <https://doi.org/10.31577/geogrcas.2023.75.4.18>
- Cyargeenka, A., & Więckowski, M. (2020). Expanding transboundary tourist space – The growing significance of the Augustów Canal. *Baltic Journal of Health and Physical Activity*, 12 (Special Issue 1), 139-143. <https://doi.org/10.29359/BJHPA.12.Spec.Iss1.15>
- Felix, N., & Tuzik, L. (1988). *Brześć, Mińsk, Smoleńsk: Mały przewodnik turystyczny* (Wyd. 1). Krajowa Agencja Wydawnicza.
- Fletcher, J. (2005). Tourism and Development Planning. In: C. Cooper, J. Fletcher, A. Fyall, D. Gilbert, S. Wanhill (eds.), *Tourism: Principles and practice* (pp. 296-337). Financial Times Prentice Hall.
- Fyall, A., & Wanhill, S. (2005). Attractions. In: C. Cooper, J. Fletcher, A. Fyall, D. Gilbert, S. Wanhill (eds.), *Tourism: Principles and practice* (pp. 344-383). Financial Times Prentice Hall.
- Ganzer, C. (2011). Remembering and Forgetting: Hero Veneration in the Brest Fortress. In: S. Doucette, A. Dynko, A. Pashkevich (eds.), *Returning to Europe. Belarus. Past and Future* (pp. 138-145). Warszawa: Oficyna Wydawnicza Uczelni Łazarskiego.
- Ganzer, C. (2017a). Bedingungslose Hingabe an die sowjetische Heimat. Identitätsformierung im Museum der Verteidigung der Brester Festung. In: A. Brait, A. Früh (eds.), *Museen als Orte geschichtspolitischer Verhandlungen: Ethnografische und historische Museen im Wandel* (pp. 29-44). Schwabe Verl.

- Ganzer, C. (2017b). Grenzenloses Heldentum revisited: Die heldenhafte Verteidigung der Brester Festung im Lichte von Wehrmachtakten und deutschen EgodokumentenIm. *Militaergeschichtliche Zeitschrift*, 76(1), 35-69. <https://doi.org/10.1515/mgzs-2017-0002>
- Ganzer, C., & Paškovič, A. (2010). Heldentum, Tragik, Tapferkeit. Das Museum der Verteidigung der Brester Festung. *Osteuropa*, 12, 81-96.
- Gosudarstwiennoje uczrieždienije Miemorialnyj kompleks Briestksaja kriepest' – gieroj – Riežym raboty. (2025). Retrieved from: <https://www.brest-fortress.by/posetitelyam/rezhim-raboty> (08.04.2025).
- Huntington, S.P. (1996). *The clash of civilizations and the remaking of world order*. Simon & Schuster.
- Jakubowski, A. (2012). *Euroregion Bug w liczbach w 2011 r.* Urząd Statystyczny w Lublinie.
- Jakubowski, A. (2013). *Miasta, stolice regionów w Euroregionie Bug w 2012 r.* Urząd Statystyczny w Lublinie.
- Jakubowski, A. (2016). *Potencjał turystyczny w Euroregionie Bug w 2014 r.* Urząd Statystyczny w Lublinie.
- Jakubowski, A. (2017). *Euroregion Bug w liczbach w latach 2010-2015.* Urząd Statystyczny w Lublinie.
- Jalinik, M. (2016). Możliwości rozwoju sylwanoturystyki na obszarze Puszczy Białowieskiej. *Ekonomiczne Problemy Turystyki*, 33(1), 313-322. <https://doi.org/10.18276/ept.2016.1.33-25>
- Jalinik, M. (2017). Tourist traffic in the Białowieża Forest in the light of research. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 473, 247-256. <https://doi.org/10.15611/pn.2017.473.22>
- Kaczmarek, J., Stasiak, A., & Włodarczyk, B. (2002). *Produkt turystyczny albo jak organizować poznanie świata: Podręcznik*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kaczmarek, J., Stasiak, A., & Włodarczyk, B. (2005). *Produkt turystyczny: Pomysł, organizacja, zarządzanie*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Komornicki, T., Wiśniewski, R., Szejgiec-Kolenda, B., & Ciołek, D. (2022). *Ekonomiczne, społeczne i geopolityczne uwarunkowania ruchu granicznego*. *Prace Geograficzne*, 280. Warszawa: IGIPIZ PAN. <https://doi.org/10.7163/9788395452529>
- Kropinova, E. (2021). Transnational and Cross-Border Cooperation for Sustainable Tourism Development in the Baltic Sea Region. *Sustainability*, 13(4), 2111. <https://doi.org/10.3390/su13042111>
- Kruczek, Z. (2011). *Atrakcje turystyczne: Fenomen, typologia, metody badań*. Wydawnictwo Prok-senia.
- Kukharevich, E.I. (ed.). (2012). *Culture in the Republic of Belarus: Statistical Book*. National Statistical Committee of the Republic of Belarus.
- Leiper, N. (1990). Tourist attraction systems. *Annals of Tourism Research*, 17(3), 367-384. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(90\)90004-B](https://doi.org/10.1016/0160-7383(90)90004-B)
- Liu, Z., Dunford, M., & Liu, W. (2021). Coupling national geo-political economic strategies and the Belt and Road Initiative: The China-Belarus Great Stone Industrial Park. *Political Geography*, 84, 102296. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2020.102296>
- Łopatecki, K., & Musiuk, A. (2025). Poziomowanie linii spławnej na Kanale Augustowskim – analiza systemu służ. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, 70(1), 103. <https://doi.org/10.4467/0023589XKHNT.25.001.21323>
- Marin, A. (2011). From breach to bridge: The Augustów canal, an ecotourism destination across the EU's border with Belarus. *Articulo*, 6. <https://doi.org/10.4000/articulo.1705>
- Marples, D.R. (2012). History, Memory, and the Second World War in Belarus. *Australian Journal of Politics & History*, 58(3), 437-448. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8497.2012.01646.x>

- Marples, D.R., & Rudling, P.A. (2009). War and Memory: The Annexation of the Western Borderlands and the Myth of the Brest Fortress, 1939-1941. *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, 32, 225-244.
- Medlik, S. (1995). *Dictionary of travel, tourism & hospitality*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Medvedeva, I.V. (ed.). (2017). *Culture of the Republic of Belarus: Statistical book*. National Statistical Committee of the Republic of Belarus.
- Medvedeva, I.V. (ed.). (2022). *Culture in the Republic of Belarus: Short data book*. National Statistical Committee of the Republic of Belarus.
- Miażek, P. (2020). Causes of Variations in the Scale of Tourism in Polish National Parks. *Turyzm*, 30(1), 71-83. <https://doi.org/10.18778/0867-5856.30.1.19>
- Miemoriały Briestkaja kriepest' i Mamajew kurgan wozli w Priedwaritielnyj spisok UNESCO (2024). <https://unesco.ru/news/preliminary-list-of-unesco-sites-in-belarus/> (19.05.2025)
- Middleton, V.T.C. (1996). *Marketing w turystyce*. Polska Agencja Promocji Turystyki.
- Middleton, V.T.C., Fyall, A., & Morgan, M. (2009). *Marketing in travel and tourism*. Butterworth-Heinemann.
- Naumenko, V.Y. (1970). *Brest: Istoriko-ekonomicheskij ocherk*. Nauka i tekhnika.
- Nelson, V. (2013). *An Introduction to the Geography of Tourism*. Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Page, S., & Connell, J. (2020). *Tourism: A modern synthesis*. Routledge.
- Piattoni, S. (2010). *The theory of multi-level governance: Conceptual, empirical, and normative challenges*. Oxford University Press.
- Pirozhnik, I. (2020). Tourist Clusters as a Factor in Activating Cross-Border Spatial Development. *Studies of the Industrial Geography Commission of the Polish Geographical Society*, 34(3). <https://doi.org/10.24917/20801653.343.1>
- Prokcola, E.K., & Lois, M. (2016). Scalar politics of border heritage: An examination of the EU's northern and southern border areas. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 16, 14-35. <https://doi.org/10.1080/15022250.2016.1244505>
- Rezmer, W. (2016). Potencjał wojenny Republiki Białorusi na początku XXI wieku. *Zeszyty Naukowe KSW*, 42(1), 37-64.
- von Rohrscheidt, A.M. (2009). Polska: Największe muzeum fortyfikacji na wolnym powietrzu w aspekcie rozwoju turystyki kulturowej. *Turystyka Kulturowa*, 2, 20-48.
- Rostishewski, M. (1995). Brest i jego miasto w ewropejskiej politicheskoj strukture. In: *Brestčina: Ot prošlogo k budušem: Nauka, politika, biznes, obrazovanie: Materialy naučno-praktičeskoj konferencii* (pp. 6-10). Belorusskaâ Asociaciâ političeskich nauk.
- Sialverstava, S., Bogusz, T., & Roman, M. (2018). Tourism development in the belarussian part of the Augustow Canal. *Turystyka i Rozwój Regionalny*, 9, 63-70. <https://doi.org/10.22630/TIRR.2018.9.7>
- Singh, S. (2021). Time, tourism area life-cycle, evolution and heritage. *Journal of Heritage Tourism*, 16(2), 218-229. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2020.1766475>
- Smirnov, S. (1964). *Briestkaja kriepest'*. Moskwa: Detskaya literatura.
- Sohn, C. (2022). How to brand a border despite its wall? A social semiotics approach to cross-border place branding. *Geoforum*, 135, 82-92. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2022.07.016>
- Statistyczeskij obzor k Mieždunarodnomu dnu kultury. (2021). National Statistical Committee of the Republic of Belarus. https://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/publications/izdania/public_reviews/index_41730/?sphrase_id=1723985 (19.05.2025)

- Studzieniecki, T., Jakubowski, A., & Kurowska-Pysz, J. (2023). Lithuanian-Polish Tourist Cross-Border Functional Area – a new concept for the development of a cross-border tourist destination. *Prace i Studia Geograficzne*, 68(1), 65-82. <https://doi.org/10.48128/pisg/2023-68.1-04>
- Studzieniecki, T., Jakubowski, A., & Meyer, B. (2022). Key conditions for Euroregions development at external EU borders: A case study of the Polish-Belarusian borderland. *Regional Science Policy & Practice*, 14(4), 718-739. <https://doi.org/10.1111/rsp3.12414>
- Śleszyński, W. (2016). Oficjalny obraz Wielkiej Wojny Ojczyźnianej w Białoruskiej Socjalistycznej Republice Sowieckiej. *Studia Podlaskie*, 24, 171-187. <https://doi.org/10.15290/sp.2016.24.08>
- Timothy, D.J. (2002). *Tourism and Political Boundaries*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203214480>
- Timothy, D.J., & Boyd, S.W. (2006). Heritage Tourism in the 21st Century: Valued Traditions and New Perspectives. *Journal of Heritage Tourism*, 1(1), 1-16. <https://doi.org/10.1080/17438730608668462>
- Timothy, D.J., & Boyd, S.W. (2015). *Tourism and trails: Cultural, ecological and management issues*. Channel View Publications.
- Timothy, D.J., & Gelbman, A. (2015). Tourist lodging, spatial relations, and the cultural heritage of borderlands. *Journal of Heritage Tourism*, 10(2), 202-212. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2014.985227>
- Timothy, D.J., & Nyaupane, G.P. (eds.). (2009). *Cultural heritage and tourism in the developing world: A regional perspective*. Routledge.
- Timothy, D.J., Saarinen, J., & Viken, A. (2016). Editorial: Tourism issues and international borders in the Nordic Region. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 16, 1-13. <https://doi.org/10.1080/15022250.2016.1244504>
- Tucki, K. (2007). *Miasta, stolice regionów w Euroregionie Bug w 2005 r.* Urząd Statystyczny w Lublinie.
- Velesco, S., Klimko, A., Mamedova, I., & Savchenko-Belsky, V. (2021). Transit Potential of the Republic of Belarus: Challenges, Development Prospects and Opportunities for Cooperation. *Transportation Research Procedia*, 54, 568-583. <https://doi.org/10.1016/j.trpro.2021.02.109>
- Vladimirov, E. (2019). 25 millionov ne predel: Brestskaya Krepost' zhdet yubileyogo gostya. <https://xn--c1angbpdf.xn--p1ai/travel/221445/> (21.07.2025).
- Wanhill, S. (2002). Creating Themed Entertainment Attractions: A Nordic Perspective. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 2(2), 123-144. <https://doi.org/10.1080/15022250216291>
- Wanhill, S. (2013). The nature and development of visitor attractions. In: C.A. Tisdell, *Handbook of Tourism Economics* (pp. 259-279). World Scientific. https://doi.org/10.1142/9789814327084_0012
- Wendt, J.A., Grama, V., Ilieș, G., Mikhaylov, A.S., Borza, S.G., Herman, G.V., & Bógdał-Brzezińska, A. (2021). Transport Infrastructure and Political Factors as Determinants of Tourism Development in the Cross-Border Region of Bihor and Maramureș. A Comparative Analysis. *Sustainability*, 13(10), 5385. <https://doi.org/10.3390/su13105385>
- Więckowski, M. (2010). Tourism development in the borderlands of Poland. *Geographia Polonica*, 67-81. <https://doi.org/10.7163/GPol.2010.2.5>
- Więckowski, M. (2022). Borderlines: Linear Tourist Attractions in Liminal Space. In: D.J. Timothy, A. Gelbman (eds.), *Routledge Handbook of Borders and Tourism* (pp. 177-194). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003038993-17>
- Więckowski, M. (2023). How border tripoints offer opportunities for transboundary tourism development. *Tourism Geographies*, 25(1), 310-333. <https://doi.org/10.1080/14616688.2021.1878268>

- Więckowski, M. (2025). The contemporary Polish borders in a state of change. *GeoJournal*, 90(1). <https://doi.org/10.1007/s10708-024-11248-7>
- Więckowski, M., & Cyargeenka, A. (2019). Wpływ złagodzenia reżimu granicznego na Białorusi na wielkość ruchu turystycznego – wstęp do badań. *Przegląd Geograficzny*, 91(4), 589-608. <https://doi.org/10.7163/PrzG.2019.4.8>
- Więckowski, M., Łaska, W., Timothy, D.J., Michniak, D., & Cyargeenka, A. (2024). From closed border to open tourist space: Landscape changes along the Polish-Slovak border. *GeoJournal*, 89(1), 33. <https://doi.org/10.1007/s10708-024-11001-0>
- Więckowski, M., & Timothy, D.J. (2021). Tourism and an evolving international boundary: Bordering, debordering and rebordering on Usedom Island, Poland-Germany. *Journal of Destination Marketing & Management*, 22, 100647. <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2021.100647>
- Witte, J.J., & Braun, E. (2015). Cross-Border Place Branding in Europe. In: S. Zenker, B.P. Jacobsen (eds.), *Inter-Regional Place Branding* (pp. 87-98). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-15329-2_8
- Zawadka, J. (2020). Wizerunek Twierdzy Brzeskiej jako atrakcji turystycznej w percepcji turystów zagranicznych. In: M. Jalinik, S. Bakier (eds.), *Obszary przyrodniczo cenne w rozwoju turystyki* (pp. 218-229). Politechnika Białostocka. <https://pb.edu.pl/oficyna-wydawnicza/wp-content/uploads/sites/4/2020/06/Obszary-przyrodniczo-cenne-w-rozwoju-turystyki15.pdf>
- Zdanievich, N. (2021). *Mozhet li Brestskaja krepost' popast' w spisok UNESCO?* <http://brestdatabase.by/library/mozhet-li-brestskaya-krepost-popast-v-spisok-yunesko> (19.05.2025).

THE BREST FORTRESS IN THE BORDERLAND CONTEXT: SYMBOLISM, MEMORY AND HERITAGE

Abstract

Drawing hundreds of thousands of tourists annually, predominantly from Belarus and Russia, Brest Fortress plays a pivotal role in shaping pro-Russian consciousness. It achieves this by reviving (post-)Soviet ideological motifs and by highlighting the self-sacrifice and heroism of the Fortress's defenders in 1941, effectively translating these narratives into contemporary anti-Western contexts. For other nationalities—Poles, Germans, etc. – this tourist product could also hold significant historical importance related to the events of World War I and II as a site of remembrance. The main goal of the paper has been to examine and assess the symbolic perception by tourists of different nationalities of the Brest Fortress—including both the Memorial Complex on the Belarusian side of the border and the Terespol Bridgehead on the Polish side.

Key words: Brest Fortress, Belarus, Poland, memory, symbolism, tourism, tourism, heritage, border

Introduction

Border areas often have a turbulent history, experiencing changes in borders and territorial and national affiliations. The objects remaining from earlier events and affiliations offer various possibilities for interpretation, sometimes weighing heavily on them and sometimes drifting from their origins and roots. Their memory also belongs to different states and nations, and sometimes their meaning and identity change, and states, regions or even particular cities exploit them as voices of (memory) symbolism or propaganda to suit their own needs. National borders can often hinder the development of frontier regions by restricting spatial opportunities, and proximity to a border is frequently perceived as a developmental barrier (Anderson and O'Dowd 1999). In many respects, borders and borderlands function as a "microcosmic laboratory of socio-economic development and geopolitics" (Więckowski et al. 2024). This is particularly important and interesting in a situation of changing borders, emphasizing differences and national affiliations. The Brest Fortress is one of the most significant showplaces located on the contemporary Polish–Belarusian border. Research on this area combines broader issues of border studies and tourism, emphasizing the historical legacy and symbolic heritage that shape its attractiveness and understanding.

The topicality of this article is also reflected in the fact that the Brest Fortress was included on UNESCO's Tentative List of World Heritage Sites between 2005 and 2015 and was re-listed in 2024. This confirms the significance of the site not only within Central and Eastern Europe but also at the international and global levels. The contemporary relevance and importance of this research are also related to the new meanings and symbolism that former Soviet military heritage has obtained, especially in the context of the political crisis in Belarus in 2020, beginning of the migration collapse on the Polish-Belarusian border in 2021, and the onset of the war in Ukraine in 2022.

The aim of this article is to examine and assess the symbolic perception of the Brest Fortress—including both the Memorial Complex on the Belarusian side of the border and the Terespol Bridgehead on the Polish side. The research included in this article is based on conceptualization, in-depth interviews, primary research, and several years of observation.

Between Borders, Heritage, Symbolism and Memory

It has been observed that borders are deeply connected to heritage, and instead do not and will not disappear but rather transform (Balogh 2019). One should note that heritage is a complex, dynamic, and negotiable socio-political, symbolic - often territorial - process and concept, serving different actors by communicating narratives of inclusion and exclusion, continuity and instability, and cannot be separated from the interrelated concepts of memory and identity (McDowell 2008). Borders enclose and define stable national identities (Källén, 2019, p. 7). Even in the shadows of massive geopolitical change, debordering, and supranationalism, borders continue to reinforce a sense of national identity and belonging (Andersen & Prokkola, 2022). According to border studies and critical tourism geographies, borderspaces function as performative areas that generate meaning through the combination of narratives, emotions, and spatial practices (Newman, 2006; Brambilla, 2015). For instance, the ambiguous spatial nature and symbolic power of water borders create emotional engagement and interpretive possibilities which make them fertile ground for the performance of identity, memory, and imagination (Borschberg et al., 2010; McGrath et al., 2023; Konrad et al., 2025).

The variability of borders (shifting, division, or disappearance), together with their memorialisation as sites of frontier heritage, underscores identity and memory while producing geopolitical borderlands that sustain myths of division and hegemonic narratives (Konrad et al. 2025). Significantly, (Timothy and Więckowski 2022) argue that political boundaries can be regarded as cultural heritage with implications for tourism in the heritage-making, or heritagisation process, expressed in six dimensions: symbols of power, dominance, and national pride; sites of conflict and war that foster dark tourism; meeting spaces that encourage neighborly relations; sources of local stories and heritage narratives; border infrastructures as tangible heritage; and shared transboundary or transnational cultural and natural heritage as a resource (Kolosov and Więckowski 2018, Komornicki et al. 2019; Cyargeenka and Więckowski 2020, Cyargeenka 2023).

However, the impact of borders on regional development is highly context-dependent, with the nature and shifting dynamics of borders playing a crucial role (Jakubowski and Miszczuk 2021). Borders may function in multiple ways—ranging from rigid barriers to integrative contact zones (Martinez 1994). Borders can also be seen through four main functions: barriers, creators of periphery and isolation, lines of differentiation, and axis of cooperation, which help explain their impact on border landscapes, international relations, socio-economic life, including tourism (Więckowski 2019). The role of borders is often closely associated with propaganda (Guichonnet and Raffestin 1974). One of the primary functions of a border is also linked to ideology, understood as a display of power and difference from other states, often manifested through visible markers that carry symbolic and touristic significance (Foucher 2007; Guichonnet and Raffestin 1974; Więckowski 2022). This highlights that the state, along with its multiple levels (local, regional, international) possesses memory, history, and identity, but also carries the pressure of negative aspects of both past and present, as well as apprehension about the future (O'Dowd 2001). Every place has heritage. It may be personal, local, regional, national, or international in its reach, touristic appeal, and commemorative value (Timothy, 1997). As such, borders continue to narrate important histories about faith, family, culture, and nationality. They are crucibles of history, both conflicted and peaceful (Timothy and Więckowski 2022).

Heritage tourism in post-socialist and post-Soviet countries of Central and Eastern Europe has its own specificity and symbolism. Many tourism products related to the Soviet past carry political, ideological, and even propagandistic characteristics, treating the Soviet heritage in

various ways (Light et al. 2009). Moreover, there exist opposing systems of values and memory - the enemy's against our own, the 'ours-theirs' divide—which impose internal consensus on society, concentrating the purest moral values in the figure of the hero, who becomes a powerful basis for state governance and legitimization, with war museums functioning as its symbolic “temples” (Bogumił et al. 2015). In essence, much of socialist symbolism centered on monumental architecture, museums, and heritage sites, which primarily served as instruments of state propaganda and tools for promoting patriotic values (Naumov and Weidenfeld 2019).

Symbolism after border changes

Any change to the border may have an impact on shaping and changing the symbolic meaning of the areas adjacent to it (Więckowski 2010; Komornicki et al., 2019). In the Russian–Finnish borderland, symbolic cross-border solidarity has been expressed through shared war commemorations of the victims of devastating wars and the preservation of common heritage sites, graves etc. Following the 1992 Treaty on the Foundations of Relations, Russia and Finland agreed to jointly honor soldiers who fell on both sides, leading to the erection of numerous bilingual monuments across Russian Karelia. (Melnikova 2025). Following World War II, the regions of Warmia–Mazury and Kaliningrad came to illustrate how borderland identities and historical memory can be reshaped. What had once been German East Prussia was redistributed between Poland and the Soviet Union through decisions taken by the major powers. Perceptions of these territories drew on two main factors: the crafting of national narratives and identities for the newly acquired lands, and the selective use of historical memory to legitimize their inclusion within each state. In the last years, numerous former defensive constructions have been adapted for cultural and educational purposes, now hosting local museums as well as artistic initiatives (Żęgota 2021). As a result of the significant changes in borders and population after the Second World War, nostalgic tourism emerged in the early 1990s to those kinds of regions divided after WW II (Balogh 2014; 2019), which also includes Western Belarus and the Brest region. However, over time these trips declined, as people realized that the “utopian homeland” they were seeking no longer existed, and that the differences between the symbolic past and its heritage and contemporary realities were further deepened by the divergent historical and political trajectories of these regions (Paasi 1999). The Ceric and Więckowski (2025) study investigated how tourists perceive and understand the German-Polish maritime border under the current open-border regime that eliminated formal controls but preserved symbolic and emotional meanings.

Regional context of Brest

In the three East Slavic European countries — Belarus, Russia, and Ukraine — together with Poland, which Timothy (Snyder 2010) called the “Bloodlands,” the brutalities of the war itself can hardly be separated from the mass crimes committed by Hitler's and Stalin's regimes, although the scale of suffering was greatest in Ukraine and Belarus. The Republic of Belarus represents a distinct case within the landscape of East European memory. Rather than an open battleground of competing interpretations of the past, Belarus—with its restricted public sphere and few actors independent of state institutions—functions more as a controlled space for selective remembrance. Here, standard Soviet narratives are continuously reinvented, adapted, localized, and appropriated in various, often competing, ways (Ackermann 2017).

From the era of the Byelorussian Soviet Socialist Republic to the present day, the Second World War has remained a crucial historical event in the collective memory, shaping public consciousness of Belarusians by framing the struggle against German occupation as a fight for national independence (Sahm 2010). While the culture of remembrance in EU states focuses

mainly on the victims, in Belarus, as in Russia, the emphasis is placed on the heroic aspects of victory in the war, paying little attention to the victims that this victory cost (Sahm 2011). The symbolism embodied by the Heroic Brest Fortress memorial and museum complex underscores the enduring belief in Belarus's historical ties to Russia, portraying them as foundational elements in Belarusian geopolitics, history, and culture (Marples 2006). Consequently, numerous prominent landmarks in Belarus such as museums, avenues, and squares are intricately intertwined with the memory and legacy of commemorating the Great Patriotic War (1941-1945) (Marples 2012). Memory constructs a tailored depiction of history and heritage, encompassing not only the individual's experiences but also inserting them within familiar, social, and national frameworks and levels (Saraiva 2015). Navigating a memory terrain that is progressively influenced by political agendas, particularly evident in the post-Soviet context, presents a distinct challenge for Belarusian researchers within a "nativist" or "fatherland" framework, necessitating their academic efforts to align with local standards while also contending with the politicization of memory institutes (Lastouski and Rudling 2024).

The post-war Soviet Union derived its legitimacy from the victory over Nazi Germany, constructing a triumphalist and heroic narrative of the "Great Patriotic War" that, particularly under Brezhnev, both suppressed memories of wartime trauma and Stalinist repressions and reinforced the collective identity of the "Soviet people." (Fedor, Lewis, et al. 2017). Nevertheless, both in the post-Soviet period and in modern-day Russia and Belarus, one can observe a "hyper-exploitation of the past Victory" which "leads to the constant making-present of the war experience, to the unending search for new methods of commemoration, so as to further extend the life of this event" (Rozhdestvenskaya 2015)

While some historical events are selectively emphasized by Belorussian authorities to promote national unity, others are ignored. The Holocaust occupies only a marginal place in official memory, and Belarusians who remained loyal to Poland or fought under Polish command are largely forgotten. Ukrainian nationalism is viewed with suspicion. A simplified Soviet, Orthodox, Eastward-oriented narrative competes with an anti-Soviet, Western, often Catholic one. Reflecting this stance, in 2009 Belarusian authorities declared September 17, 1939—the Soviet invasion of Poland—as "Reunification Day of Western Belarus with the BSSR" in the positive role, casting Poland in the negative one (Rudling 2017). The geographic dimension of the divided memory is very pronounced in neighboring Ukraine, in Belarus this divide more often runs between the urban and the rural, between generations, and between levels of education.

In Ukraine, instead, memory politics and the symbolism surrounding World War II are shaped by a dichotomy between two narratives: co-titled "nationalist", predominantly Western Ukrainian one centered on the glorification of the UPA and UNA-UNSO, and a (post-)Soviet or currently mostly pro-Russian narrative (Yurchuk 2017). These form two bigger symbolic camps - the "fascist" and the "anti-fascist." The anti-fascist banner (in contrast to the anti-totalitarianism) served as a key justification for Soviet ideology and as evidence of the Soviet system's moral superiority (Grunenberg 1996). To preserve the purity of this myth, any questioning or criticism of Soviet leadership or the Red Army's actions - including their defeats and crimes during or after the war - was strictly forbidden.

In contemporary global scientific opinion, the Brest city and fortress is associated mostly with the Treaty of Brest-Litovsk, concluded in early 1918 between Germany, Austro-Hungary and its allies, Soviet Russia, and Ukrainian Central Rada, marking Russia's exit from World War I (Stachel 2022). Additionally, for Poles, Brest is rather associated with the "Brest Trials" in the early 1930s, as well as the defense of the fortress in September 1939. From the perspective of

Belarusians and Russians, the main and pivotal event was the defense of the Brest Fortress against the Nazi forces in 1941 at the onset of the Great Patriotic War.

Moreover, since the 1970s, the Memorial and Museum Complex of the Heroic Brest Fortress have played a highly significant symbolic role for (post-)Soviet people, serving as an iconic example of patriotism, masculinity, and self-sacrifice (Bottlik 2017; Naumov and Weidenfeld 2019). Presently, the memorial constitutes one of the key components of the history and state ideology of Belarus and Russia, making this composite product and destination visited by millions of tourists.

Tourist attendance from European countries such as Poland, Ukraine, Germany, Austria etc. directly depended on the permeability of borders in the different historical phases of easing or tightening the mode of crossing them, which can be encapsulated in the "bordering - debordering - rebordering" approach (Brańka et al. 2020) Więckowski and Timothy 2021).

The external frontiers of the European Union do operate as barriers to free travel and the development of tourism, ensuring that the borders involved will probably remain marginal as tourist destinations, if with some exceptions. Certainly, the creation of cross-border tourist regions near the Schengen Zone's external frontiers will prove difficult (Więckowski and Saarinen 2019, Cyargeenka 2021, Zupančič et al 2018).

The Polish-Belarusian international border was established in 1945, stretching approximately 399 km in length (Zhoomar and Kocsis 2017). Predominantly following the so-called Curzon Line, this border has an antecedent character and was largely imposed top-down by the Soviet and Polish authorities of the time (Eberhardt 2012; 2008). Today, this border also holds geostrategic significance as it constitutes a part of the eastern external land border of the European Union and NATO with Russia and Eastern Neighbourhood countries, serving as a barrier-filter role (Browning and Joenniemi 2008, Więckowski 2025).

AIM AND METHODS

The aim of this article is to examine and assess the symbolic perception of the Brest Fortress—comprising both the Memorial Complex on the Belarusian side of the border and the Terespol Bridgehead on the Polish side. Drawing on desk research, several years of continuous observation, and stakeholder- and expert-focused individual in-depth interviews, the research investigates how tourists of various nationalities (including Polish, Belarusian, Russian, German-speaking, and others) interpret the symbolic meaning of this heritage and memory site within the contemporary political context marked by the deterioration of Polish–Belarusian relations and the resurgence of post-Soviet narratives and propaganda. Furthermore, the article seeks to evaluate the site's symbolic and touristic significance through the intersecting perspectives of Brest and Terespol as a tourism hub situated on the eastern land border of the European Union and the Schengen Area.

Methods

In this article, a qualitative research design was employed, “as a systematic method of inquiry that seeks to build a holistic approach that is largely narrative, a description to inform researchers' understanding of social or cultural phenomena,” described as “subjective in approach among other key importance,” and well suited to exploring perspectives, generating contextual knowledge, and examining texts and documents to “fine-tune the pre-conceived notions, analyzing and estimating the issue from an in-depth perspective” (Anas and Ishaq 2022, 89). Within the broad spectrum of qualitative methodologies, four principal approaches were operationalized: interviews, case studies, observation, and desk research (Pegani 2023).

Firstly, the primary method employed consisted of semi-structured, individual in-depth interviews (IDIs), in which in addition to the structured interview, extra questions were also asked to deepen the topic of interest in a specific area (Żelazo 2013). This approach emphasizes diverse understandings of social reality, with the respondent regarded as “the expert”—the researcher interprets this perspective through “values reflection and listening with the goal of empowering and giving voice to respondents’ experiences” (Hesse-Biber 2010, 455). The following phases were carried out: defining the research objectives and preparing the questions, selecting respondents, conducting the interviews, data analysis, and writing up the results as an article. (Kriukow 2024).

An interview content was developed consisting of open-ended, extensive questions designed to guide respondents in recreating and explaining the research matter. The initial question was: “Which areas and tourism products in the Polish-Belarusian borderlands do you consider the most attractive?” This was followed by: “Is the border and borderland a tourist attraction?” and “How would you evaluate tourist traffic and infrastructure?” **Fundamental and essential questions focused on** the historical and cultural significance, heritage, memory, symbolism, and attractiveness of the study area - Brest Fortress, the city of Brest, and Terespol - taking into consideration that most respondents held at least a higher education degree, had professional experience and knowledge in tourism in the Polish-Belarusian borderlands, and had interacted with hundreds or even thousands of visitors, both local and domestic or international.

A total of nine IDIs (n=9) were conducted in Polish (n=5), Russian (n=3), and Belarusian (n=1) between September and December 2024, in the respondents’ natural environments during pre-arranged face-to-face meetings at their workplaces in Warsaw (n=2) and Terespol/Kobylany (n=4). Three additional interviews (n=3) were conducted online due to the risks associated with crossing the Polish-Belarusian border. More precise information about responders contains **Appendix 1**. Each IDI lasted between 45 minutes and two hours, was audio-recorded, transcribed, and subsequently thoroughly dismantled and analyzed. The examination focused on identifying key statements relevant to the research topic, following a pre-prepared analytical framework (matrix), and contributed to the composition of the results presented in this paper.

Audio data obtained during the interviews were transformed into textual format and additionally translated from Russian (n = 3) and Belarusian (n = 1) into Polish using the TurboScribe software. During the first reading of the transcripts, the authors identified the most important and most compelling responses, statements, and reflections provided by the respondents. Subsequently, an initial working matrix (table) was created and coded. It included the key statements of the informants (n = 9), divided into following categories (c =15): border(land), twin city, tourist hub, transport, heritage, symbolism, memory, museum, UNESCO, tourist attendance, as well as – Poles, Belarusians, Russians, German-speaking, and Other visitors.

In the next stage, the most significant statements were entered into the matrix, and, taking into account their relevance and frequency, approximately 30 quotations, translated as literally as possible into English, were incorporated into the main text in appropriate places. The final stage involved coding the **Table 1 and Table 2** for the discussion section, where nine categories (n=9) were retained, divided into the Belarusian side (Memorial Complex) and the Polish side (Terespol Breadgehead), in order to visualize the most repeating and significant topics. Many decisions regarding selection, categorization, and systematization were, naturally, dependent on the authors’ conceptual perspective.

Secondly, a single-case study was conducted, which primarily involved a detailed description of a specific transboundary study area - the Brest Fortress, located in Brest, Terespol, and their surroundings. This approach allows for drawing conclusions regarding the causes and outcomes

of its development, as well as explaining the characteristics and conditions of emerging cultural, social, and symbolic trends associated with the tourist attraction.

Thirdly, two field trips were conducted to the study area, employing participant observation to examine its up-to-date characteristics, heritage condition, unique features, attractiveness, symbolism, infrastructure, and accessibility. The first trip, in July 2019, covered Terespol and Brest, including crossing the Polish-Belarusian border. The second trip, in October 2024, focused on visiting memorial and heritage facilities, and local municipalities in Terespol and Kobylany, Poland, and included IDIs with four informants.

Finally, desk research (secondary research) was undertaken: a comprehensive review of scholarly and popular literature and web sources to establish the historical and cultural conditions, relevant institutional and infrastructural factors - relevant to this research. The review encompassed conceptual works on tourism attractiveness, symbolism, and heritage, with attention to transport and border issues, as well as case studies directly related to the study area. Both recent publications and older sources, including several modern and Soviet-era guidebooks, were consulted to enable a retrospective analysis (Kałaska et al. 2020). For instance, this review revealed quantitative data that allowed for estimating visitor numbers to the Brest Fortress Memorial Complex since its inception, as well as identifying changes in the symbolism and tourism-related functioning of this attraction.

Symbolism of the Brest Fortress as a military and architectural heritage

The history of defensive structures in Brest dates back to the Middle Ages, as the first detinets was built in the 11th century, and a wooden castle in the second half of the 13th century. By the late 16th century, the castle had been reconstructed in stone, but during numerous wars and sieges, it suffered significant damage. By the late 18th to early 19th century, it had become quite outdated in terms of advancements in existing fortification techniques.

The necessity of a comprehensive modernization, and in reality, the construction of the Brest Fortress, was imperative in the context of the strategic military situation at the turn of the 18th to 19th century, as the city of Brest was situated on the shortest route from Warsaw to Moscow. The initial plans for fortifications emerged in the early 19th century, but they were hindered by the Napoleonic (1803–1815), the Russo-Turkish (1806–1812), and the Russo-Swedish (Finnish, 1808–1809) Wars. Only in the years 1829–1830, an architectural construction project was presented to the Emperor of Russia Nicholas I and approved by him. However, construction work was again delayed due to the Polish–Russian War 1830–1831 and only began in 1833. The key inspirers and architects were military engineers and leaders of the Russian school of fortification Karl Opperman and Jan Pieter van Suchtelen (Anszperger 2013, 39–40). At that time, the build-chiefs and supervisors were general Iwan Dehn and count Ivan Paskevich-Erevansky. The Brest Fortress started operating as a Russian first-category fortress in 1842 (Mel’jancuk 2019, 95). The fortress, in addition to the citadel, had three external fortifications (Terespol, Volhynian, and Kobryn) as well as other defenses such as curtain walls, free-standing ravelins, caponiers, lunettes, and redoubts etc.

In the new geopolitical reality after the Congress of Vienna (1814–1815), the still designed Brest Fortress could play a more significant role among the defensive fortifications in the western part of the Russian Empire. It was an essential part of a network of other Russian fortresses located between the Baltic and Black Seas, such as Fortresses Sveaborg, Daugavpils, Kaunas, Grodno, Osowiec, Zegrze, Novo-Georgievsk (Modlin), Warsaw, Ivangorod (Dęblin), Dubno, Tighina etc. (Gruszecki 1966, 200–203). A unique aspect was that Brest, as well as Bobruisk and Kiev Fortresses, were not situated near the national borders then, but rather served as a protective rear hub for military management and supply. The mentioned arc line of fortresses was erected in order to avoid possible German-Austrian attack deep into Russia as

well as sealing off the territory of the Polish Kingdom (Łupienko 2016, 266–67). In addition, the Brest fortress was one of the more modern defensive points of that time and could serve as a secure military command headquarters. *“This is also interesting, because the Brest Fortress was likely the only one within the Warsaw Military District during the Tsarist era that extended beyond Congress Poland. It would even be possible to develop a historical route connecting these fortresses, including the Citadel in Warsaw and Modlin” (R 8).*

The next period of functioning of the Brest Fortress began in the 1860s and was not finished until the beginning of the First World War when two phases of modernisation occurred (Anszperger 2013). The reason was related to technological advancements and progress in the development of weapons and artillery. Previously, the fortress had a bastion character, but during the modernization and expansion of the fortifications, it became a circle stronghold system, with two lines of several external forts around the citadel located between them at distances of 6 -7 km (Lawin and Stasiak 2006). Of course, this history has remained deeply rooted in the consciousness of the Polish inhabitants from the Terespol area: *“As for the fortress’s symbolism, the locals have a more sentimental connection — they recall that their grandfathers helped build it on this side” (R 1).* Six of these forts and four of the other defense facilities are currently situated in Poland in the vicinity of the town and gmina Terespol and are largely neglected buildings with exception of the Powder Magazine in Terespol and Barracks near the village Kobylany which are serving as local Halls of Memory providing educational, cultural and exhibitional events . *“The sections of the Brest Fortress fortification are our brand. What matters most for a monument is its location — it has become a distinctive symbol of a certain place. This part of the forts, on our side, is bound to our history. There were partitions and occupations, but it was always our municipality, our land. It doesn’t matter who built them or for what purpose — they are part of our cultural heritage, and we can take pride in them... These are interesting sites for enthusiasts who travel across Poland and Europe visiting defensive structures and fortresses” (R 4).* But these heritage monuments may not meet the expectations of every tourist: *“In Terespol there are forts of the Brest Fortress and the Powder Magazine. It’s a specific kind of tourism — not everyone wants to travel to see fortifications and pieces of walls and concrete.” (R 2).*

Continuing the historical account, it is worth emphasising that during World War I, the Brest Fortress did not play a significant defensive role, serving mainly as a logistical and railway hub for the Russian army. In 1915, following defeats in the defense of fortresses such as Novogeorgievsk, Osowiec, and Kovno, Russian forces avoiding encirclement abandoned Brest without engaging in battle with the Germans and Austrians, evacuating or destroying accumulated ammunition, equipment, and provisions. The city was burned down by 70%.

In December 1917, separatist negotiations between the Central Powers (German, Austro-Hungary, and Ottoman empires and Bulgaria) and Soviet Russia and Ukrainian People's Republic began in Brest, and in February-March 1918, were concluded. These crucial military and geopolitical peace discussions resulted in the signing of the Treaty of Brest-Litovsk, which withdrew Russia from World War I (Spalević and Jerotijević 2023). The negotiations took place directly in the fortress in the officers' salon building known as White Palace. Interestingly, Brest fell under the rule of the Ukrainian People's Republic as the center of Podlasie Region, but the future of this area had to be decided by a joint Ukrainian-German commission, taking into account the opinion of the local population. Nevertheless, de-facto administrative and military functions in Brest were carried out by the German stronghold crew until February 1919, when the city and fortress passed to the Second Polish Republic. During the Polish-Soviet War, Brest was occupied by Red Army units in August 1920 until their defeat in the Battle of Warsaw. In these military events, the fortress also did not play any significant defensive role. According to the Treaty of Riga in 1921, Brest became part of the Second Polish Republic as a capital of

Polesie Voivodeship. A culturologist from the Terespol Commune identifies the next stage in the site's history as follows: "*The interwar period is known as the 'Polish period of the Brest Fortress.'"* (R 4). At that time, the significance of the construction was minimal, being used as barracks, a military depot, and prison. In the early 1930s, after the Brest Trials, the fortress housed ten political prisoners opposed to the Piłsudski Sanation regime, including Wincenty Witos, Wojciech Korfanty, and Herman Lieberman. **Respondent 8**, who is also a Polish academic scientist, likewise supported the symbolism and importance of this event for the historical memory of Poles: "*However, in history, Brest of Poland has also been remembered in various ways. For example, during the interwar period, we had the so-called 'Brest elections' ['Brest trials'] where in the Brest Fortress the leading Centrolew politicians were imprisoned... And creating a museum display of this, I think, would also make it more attractive for the Polish tourist.*" Belarussian historian also extended and generalized this path: "*For [Polish] tourists, it is important to see the area that belonged to Poland in the interwar period. There is a sense of nostalgia, not so much among the younger generation, but an awareness that this area once belonged to Poland.*" (R 7).

Symbolism and the place of memory depending on nationality

In this chapter, the aim is to analyze perceptions of Brest Fortress as a comprehensive tourist product and a place of memory from the perspective of its contemporary symbolic image. It is also worth highlighting and comparing various significant modern historical and cultural events that are relevant to tourists from Poland, Belarus, Russia, Kazakhstan, Ukraine, Germany, Austria, Israel and other countries.

Recreating the history of Brest Fortress is challenging due to its capture by three different forces during the Second World War. Initially, the Germans seized it from the Poles in September 1939, only to hand it over to the Soviets under the Molotov-Ribbentrop Pact. In Jun-July 1941, the Nazis (including German and Austrian military units) captured it again. Finally, in July of 1944, the USSR retook the fortress as the Red Army advanced westward across the former Polish border.

For Poles

An interesting historical moment was that the headquarters of the Commander-in-Chief of the Polish Army, Marshal Edward Rydz-Śmigły, was located in Brest-on-the-Bug before its defense, from September 7 to September 13, 1939. Then, Polish soldiers (about 2,000 to 2,500) commanded by Brigade General Konstanty Plisowski valiantly defended Brest Fortress against the German XIX Panzer Corps (about 5,000) of General Heinz Guderian from 14 to 17 of September. Despite being outnumbered and outgunned, Polish defenders held their ground for several days (Szafran 2007). The resilience and bravery of the Polish soldiers in Brest became a symbol of their resistance against the German invasion. Ultimately, after fierce fighting, the fortress fell on September 17 and the Polish garrison left the town, but the defense efforts delayed the German advance and demonstrated Polish determination. The Poles lost about 1,000 soldiers killed and around 1,300 taken prisoner. "*The defense in September 1939 took place on the other side and there was no defence here, but locals remember that Guderian's German troops massacred a withdrawing [Polish] medical convoy in Terespol, and that soldiers from the fortress's defense are buried here in the Orthodox cemetery.*" (R 1). Additionally, on September 22, before Brest was transferred to the USSR, a joint German-Soviet military parade, led by General Heinz Guderian and Soviet Kombrig Semyon Krivoshein, was held. This event also symbolizes for visitors from Poland the negative commemoration "*of the Molotov-Ribbentrop Pact, when Poland was divided. Brest belonged*

to Poland for 18 years... Many Polish families had lived in Brest...”, as well as some tourists visiting this place in order “to learn more about their ancestors. I have noticed exactly that Poles are more knowledgeable and interested in history, each of them creates their own narrative” (R 5). Referring to the period of easing the Polish-Belarusian border regime before 2020 (Więckowski, Cyargeenka 2019), it is worth noting the respondent’s words: “For Poles, Belarus was an exotic country, and they wanted to visit it... There is still a stereotype that the East is “wild,” undeveloped, mysterious — a place of peace and nature. The Brest Fortress definitely attracts tourists. Many Poles wanted to come to the Brest Fortress, even just for a short while... occasionally for one or two hours during cycling rallies” (R 3).

For (Post)-Soviet people (Russians, Belarusians etc.)

In Soviet post-war historiography, the aforementioned events were rather omitted, and the Red Army's offensive into Eastern Poland started on September 17, 1939, was justified as defending brother Belarusians and Ukrainians from Nazi enslavement, without mentioning the Nazi-Soviet Molotov-Ribbentrop Pact (Akinchits 1962; Naumenko 1970). In contemporary official Belarusian historical discourse, the events of September 1939 are seen as having positive symbolic significance. They marked the integration of Western Belarus, formerly part of the Second Polish Republic, with the Belarusian SSR, uniting the majority of the Belarusian people under one state entity for the first time in modern history, albeit within the framework of the USSR and under complete dependence on Moscow communist authorities. However, there is one hall in the Brest Fortress Museum dedicated to the defense by the Poles in 1939 and the “liberation march” of the Red Army and near the citadel lies a cemetery of Polish soldiers (Ganzer 2017b; 2011). Yet, in contemporary literature, tourist guides, and websites, there is limited information about these events because this topic is somewhat not in trend of historical discourse in Belarus, Russia, and Poland alike.

The most significant aspect for tourists from Belarus, Russia, and some other former USSR countries is the symbolism of the defense of Brest Fortress in 1941, marking the beginning of the Great Patriotic War of the Soviet people against Hitler's forces. The legendary Soviet version of the heroic defense in June and July 1941 highlights the perseverance of Red Army soldiers who resisted the numerically superior German forces for over a month. Despite lacking water, food, and ammunition, the Soviet patriots, driven by an indomitable will, fought to the last bullet, inflicting significant losses on the enemy. The exhausted and wounded surviving defenders, often unconscious, were either killed or taken prisoner. On 23 July 1941, the 32nd day of the war, Major Piotr Gavrilov, the last defender of the fortress, was captured. This symbolic narrative is largely based on the memoirs of Soviet citizens from that era, which were collected, edited, published, and popularized in the mid-1950s through novels by the writer and historian Sergey Smirnov (Smirnov 1964; 1957b; 1957a) and through the war film “*The Immortal Garrison*” by the screenwriter Konstantin Simonov.

However, there are scholarly works that question the official legendary (post-)Soviet narrative regarding the existential significance of the fortress's defense. As evidence, they cite the relatively low number of German casualties, with approximately 430 killed and around 580 wounded (Ganzer 2017b). It is argued that within the first 10 days of the defense, between 6,700 and 7,800 soldiers out of the over 9,000-strong garrison were taken prisoner by the Nazis, while the exact number of Soviet soldiers killed is unknown but estimated to be at least 2,000 (Ganzer 2014). After 8-9 days of intense fighting, the fortress fell. This is supported by the fact that on July 2, 1941, the 45th Wehrmacht Division, which had stormed the fortress, left Brest, leaving behind only about 130 men as a protective garrison. These remaining troops immediately began executing Jews (about 4,000) as well as non-Jewish communists and Soviet officials, approximately 400 people in total (Ganzer 2011).

It's crucial to ask, why did the Soviet authorities choose Brest Fortress and turn it into a place of remembrance? Firstly, the answer is provided by the main popularizer of the subject, Smirnov, who states that the military-strategic significance of this battle was small compared to the defense of Moscow, Leningrad, Stalingrad, etc. However, the writer emphasizes the symbolism of this defense, noting that in the first weeks and months of the war, there were hundreds of similar incidents where Soviet soldiers and border guards, besieged by the enemy in various cities and points of resistance, did not surrender but defended to the last breath (Smirnov 1964). This delayed the German forces and their rapid advance. Local defeat in defense of the Brest Fortress long outdated both militarily and geostrategically may be compared even to the narrative of the Greek legend of the 300 Spartans: *"It was a manipulation made long ago, but many people support it for their own purposes - the heroism of men who fought for the Fatherland"* (R 5)

On the other hand, the Brest Fortress was located directly near the west national border, and its Terespol Gate, with its red brick walls and gates, symbolically represents the entrance to the USSR, where the color red was highly admired. Lastly, the most important military memorial sites like Kursk, Stalingrad, and Sevastopol, etc. did not reveal the questions: What happened at the beginning of the war? What was the Red Army doing? How did the Nazis manage to reach Moscow? The example of Brest Fortress gives the spectacular answer (Ganzer 2011). Furthermore, this negative event, defeat, was reinterpreted in positive terms, leading to *"the narrative perception of the Fortress as a Monument of Victory in the Great Patriotic War"* (R 5). Emphasizing the symbolic case study of the fortress's defense—that it is one case among thousands—is similar to the narrative found at the Khatyn Memorial Complex near Minsk, which commemorates the thousands of villages destroyed by Nazis both in Belarus and throughout the occupied USSR areas (Marples 2012, 444–45). A similar, subsequent example of collective recognition was the awarding of the title *"Hero City"* to Minsk in 1974, which further acknowledged the contributions and sacrifices of thousands of Belarusian partisans and underground fighters.

A decade earlier, in 1965 Brest Fortress was included in the list of Hero-Cities not so much due to lobbying by leaders of BSSR, although its temporarily resolved the issue of Belarus's representation, but rather as a concession to the public's desire to remember the war not only in geopolitical terms but in a local, familial, and personal scale (Boltunova and Yegorova 2022, 91–92). In this case, the post-Stalin authorities aimed to satisfy clear needs of society by attempting to soften the collective trauma associated with wartime occupation and captivity, including the rehabilitation and heroization of the Brest Fortress defenders (Kamenir 2024). Indeed, it was Smirnov's books that vividly brought the personal stories of the interviewed veterans, civilians, and their family members to Soviet readers, portraying their experiences in rich detail (Smirnov 1957b).

Differences in the symbolic perception of the Brest Fortress between contemporary Russian and Belarusian tourists were instanced by **informant 5**: *"Russians try to appropriate this site of memory as a symbol of their glory. In Brest, there are many Russians who proudly walk around with flags, trying to mark someone else's territory, not even during demonstrations, but at bus stops, markets. Belarusians would not behave in this way at a site of memory in Russia, carrying the Belarusian flag."* Belarus is a smaller state without imperial tradition and clearly articulated politics of memory, and conversely *"In Russia, propaganda functions more effectively. Tourists come in order to feel directly a sense of nostalgia for the past, even if that past was destructive and dark. The Brest Fortress is perceived as an object of nostalgia, in a negative sense. From my own experience working in the Museum, I saw that after the release of the film "Brest Fortress" (2010), crowds of people came and asked: "Was it here that people were killed?" And I would answer that this was more an invention, an artistic element,*

something that did not happen in reality. For all, it did not matter whether it was true.” (R 5) The symbolism of the Brest Fortress also began to serve as an element of the state’s restoring post-communist ideology and propaganda: *“This theme, I would say, has been instrumentalized by the authorities. And therefore, part of the tourists consists of staged groups, such as those sent from Russia on ‘memory trains,’ mainly youth, to reinforce Belarus–Russia binding. It is a highly integrating site on a political and patriotic level, where the message is that we all fought together” (R 6)*

The Brest Fortress Memorial has also been a symbol of Belarus on the international stage, attracting numerous foreign delegations and political leaders even during Soviet times, including Yasser Arafat (1971) and Raul Castro (1976). Twenty-first-century visits included also the Patriarch of Moscow and All Russia Alexy II in 2001, former Russian President Boris Yeltsin in 2002, Russian President Dmitry Medvedev in 2008, and Russian Prime Minister Vladimir Putin in 2010. Therefore, it can be said that the Brest Fortress symbolically underscores Belarus's deep-rooted historical connections with Russia, portraying them as essential elements of Belarusian geopolitics, history, and culture (Marples 2006).

Interestingly, the official narrative highlights that the heroes of the defense of the Brest Fortress included not only Belarusians and Russians but also other Soviet peoples. For instance, the Tatar Major Piotr Gavrilov, who survived the war and the Jewish Red Commissar Efim Fomin, who was captured by the Nazis and executed. (Marples 2012, 443). Notably, there are even several contemporary academic works regarding a couple of hundreds of Kazakh defenders from the 125th Regiment and the 131st Light Artillery Regiment of the Red Armee (Akhmetova 2018b; 2018a).

For Ukrainians

For Ukrainians, the defense of Brest Fortress is not a significant national memorial, resonating mainly with those who share a post-Soviet mentality (Fedor, Kangaspuro, et al. 2017). However, prior to the events of 2020-2022, Ukrainian tourists ranked fourth (more than 2.000) in 2018 in visiting the fortress after Belarusians, Russians and Poles (Vladimirow 2019). For some radical nationalist Ukrainian scientists, Brest, along with the Polesia region (southern Belarus), is even considered a historically Ukrainian area - ethnically, linguistically, and otherwise - citing its strong connection to Kievan Rus and later to the Galician-Volhynian principality (Leoniuk 2010; 1996). This extreme viewpoint is supported by the fact that Brest and the region belonged *de jure* to the Ukrainian People's Republic (1918-1919), and later to the Nazi's Reichskommissariat Ukraine (1941-1944).

From the perspective of *Jewish and Holocaust* research, the memorial complex does not sufficiently address this issue, although Brest has a small museum “Jews of Brest” outside the fortress. Nevertheless, during the war up to 20,000 Jews, including residents of Brest and Terespol as well as those deported from other regions, fell victim (Ganzer and Paškovič 2010, 92–94). Moreover, for visitors this area is of symbolic significance, evoking history through local and familial memory: *“We also have British and Americans, who are searching for their Jewish roots, as their ancestors left before the First or Second World War” (R 1).*

For German speaking tourists

Among European tourists, the most prominent group comprises German-speaking visitors, whom respondents identified simply as “Germans,” without distinguishing whether they were citizens of Germany, Austria, Switzerland, the Netherlands, Scandinavian. Respondents confirmed their interest in both the Polish and Belarusian sections, including historical significance as well as family and business ties: *“From outside Poland, Germans are definitely*

the most numerous tourists, because groups travel to visit the forts of the Brest Fortress [on the Polish side]. Previously Germans would always go to see the Fortress and the Citadel [in Belarus]. They could leave their car in Terespol, take a scheduled bus that went right to the fortress, or use trains" [R 1]. Likewise, for the Belarusian section: "From my experience, Germans also stand out, as many of them have either familial connections in Belarus or business interests there." [R 9]. As for German-speaking tourists visiting the museum complex in Brest, "in fact, they make up a rather insignificant share of all visitors. It appears that they tend to perceive the site in its current form primarily as a Soviet memorial, reflecting the events and historical narrative of 1941" [R 6]. For Austrians interested in World War II history, the defense of Brest Fortress may be of particular interest due to the military fate of the 45th Wehrmacht Infantry Division, which directly besieged the Brest Fortress in 1941 and initially was formed in Upper Austria in Linz (Ganzer 2017b).

Tourist Traffic to the "Brest Hero Fortress" Memorial and Museum Complex and to the Heritage and Memorial Sites of the Terespol Bridgehead.

Firstly, the Museum of the Defense of Brest Fortress was opened on November 8, 1956. In 1965, the Brest Fortress was awarded the honorary title of "Hero Fortress," an unusual exception amid the trend of naming cities such as Moscow, Leningrad, Kiev, Minsk, Odessa, Stalingrad, and other cities of military glory in the USSR as "Hero Cities" (Naumenko 1970, 129). Consequently, the construction of the war memorial complex "Brest Hero Fortress" began in the late 1960s and was completed in 1971. The memorial is located on the Central Island of Brest Fortress – the Citadel, and in the eastern part of the Kobrin fortification, covering an area of 70 hectares. Works of monumental sculpture and architecture harmoniously blend with the ruins of the fortress. The main elements of the complex are the Main Entrance, the sculpture composition "Thirst," the main monument "Courage," the Bayonet Obelisk, the three-tier necropolis, the Eternal Flame of Glory, and the Ceremonial Square, which adjoin the building of the Museum of the Defense of Brest Fortress and the ruins of the White Palace (Felix and Tuzik 1988, 31).

Since 1999, the "5th Fort" Museum has been a branch of the memorial. On June 22, 2014, a new exhibition, "Museum of War – Territory of Peace," was added to the memorial in the South-Eastern Barracks. From 1997 to 2011, and again from 2018 to 2020, the Brest Fortress underwent major renovations, restorations, and museification of its structures. The complex has been offering both permanent and traveling thematic exhibitions as well as thematic and sightseeing excursions, which have been changed multiple times throughout the museum's operation.

First of all, returning to the past, some interesting mentions of attendance were found in literature from the USSR era. For example, one guidebook highlights that every day, two Berlin-Moscow tourist trains arrive at the Brest station. Additionally, in 1960, over 40 special trains with tourists arrived from East Germany, Poland, and France, and some European countries (the UK, Belgium) established bus routes to the USSR through Brest (Akinchits 1962, 112–13). The museum complex of the Brest Hero Fortress attracts thousands of domestic and international tourists, symbolizing Soviet soldiers' bravery and patriotism (*Figure 1*). The historical and economic review of Brest from 1970 reported that over the past ten years, about 4 million people had visited the Heroic Fortress (Naumenko 1970, 131). Tourists from all republics of the USSR and more than 70 foreign countries visited the site. Another tourist guide from the early 1980s stated that approximately 10 million people visited the Brest Fortress over the past five years, including youth and Komsomol members laying flowers (Pokidov 1982,

26). There are also confirmations from later researchers that the museum, becoming a new “Soviet pilgrimage site” in the 1970s, attracted between 600,000 and 700,000 visitors annually (Ganzer 2017a).

By the summer of 1974, the Brest Complex had welcomed 7 million visitors from over 100 countries, rising to 19 million by 1991 (Beshanov 2009). Following the dissolution of the Soviet Union in December 1991, visitor numbers diminished more than thirteenfold in three years, and funding was nearly cut off. Once a prominent USSR landmark and a soviet wide center for patriotic education, the Brest Memorial Complex became just another oversized museum in Belarus, actually unnecessary at that time due to the decreasing curiosity about the Soviet past and the growing interest in Belarusian national history and culture. Before 2008, it had attracted around 20 million visitors from 130 countries (Beshanov 2009). Media reports also indicate that the Brest Complex was visited altogether by 24 million tourists in 2017, 25 million in 2019, 26 million in 2022, and 27 million in 2023 (Kozlovich 2019, Vladimirow 2019, Brestskaja kriepost 2022, 2023). According to official state statistics, in 2022 the memorial complex was visited by 520,000 people, and in 2024 by more than 600,000 (BELTA 2025). But these figures are questioned: *“I think the number is quite realistic, but with an asterisk. The number of tickets sold and the number of visitors are different things. Our economy is planned, and the visitation plan is set by the Ministry of Culture, while the administration of the Brest Fortress tries to achieve it.” (R 5)*. This leads to the suspicion that the reported number of tourists is artificially enlarged: *“part of them are definitely not tourists, they are just visitors: schoolchildren obliged to attend, participants in military parades and oaths, some gatherings and rallies...” (R 6)*.

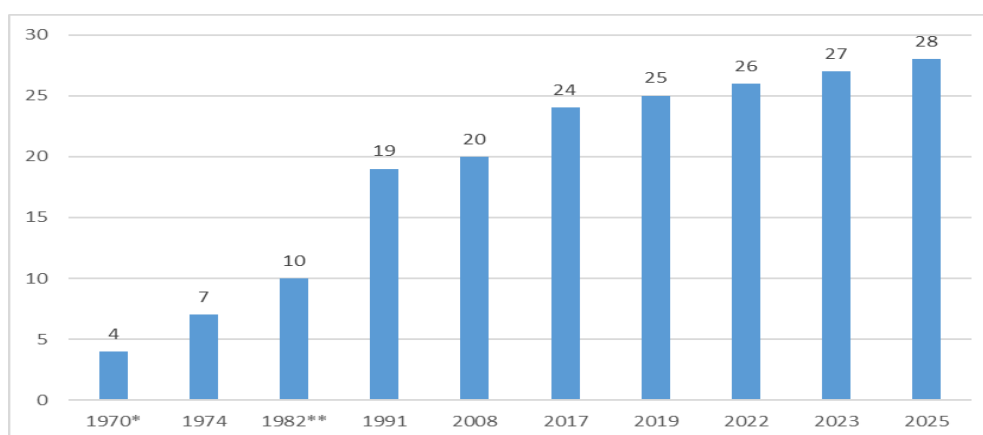

Figure N 1. Total number of visits to the Heroic Brest Fortress Museum Complex in the years 1970 - 2023 in millions.

* Total number of visitors during the last 10 years, before 1970

** Total number of visitors during the last 5 years, before 1982

Source: author's own elaboration on the base of literature and data from the tourism industry media

Information about the seasonality and structure of foreign tourist traffic can be derived from a journalistic interview with the Director of the complex, Grigory Bysuk, who provides data from 2018. *“We welcomed over 4,000 groups from Russia, which accounts for approximately 40 percent of all foreign visitors. Poland ranks second with 1,066 groups. Interestingly, despite the events in Ukraine, 112 groups visited us from there, totaling more than 2,000 people. Next are Latvia and Lithuania, with over 500 visitors. China also actively visits us, with more than 300 visitors. Germany had 217 visitors, and the United States had 172 visitors. And so on. We even had tourists from Australia, in three small groups”* (Vladimirow 2019). This is also

confirmed by *Expert 5*, with an interesting remark: “*Most likely, so. By feel, there were slightly more Poles than Ukrainians. But I could have mistaken Ukrainians for Russians... When I was still working, there were many Poles and Germans, not individually, not in twos or threes, not in families, but indeed entire buses!*”

Many visitors of various nationalities pass through Brest in transit to or from European countries. Additionally, the museum complex in Brest Fortress sees the highest attendance from May to late autumn. There is a small tourist season in December and January, coinciding with the New Year holidays in Belarus and Russia. The Memorial and Museum Complex experiences peak daily visitor numbers on May 9th, the anniversary of the Victory Day, with around 70,000 visitors in 2017, and on June 22nd, the anniversary of the start of the Great Patriotic War, with up to 15,000-20,000 visitors.

On the Polish side of the border, only two heritage sites of the so-called Terespol Bridgehead which currently houses the local Halls of Memory, are officially opened to tourist visitation, and visitor numbers there are significantly lower compared to the Brest Complex. The former Powder Depot in Terespol city has, over the past five to six years, attracted between approximately 700 and 2,100 visitors annually [R1]. Another site, the Inter-Fortification structure - Defensive Barracks in Kobylany, is visited by around 900 to 2,200 people per year [R 4]. The majority of visitors are Polish, followed by tourists from German-speaking countries, while Belarusian and Russian visitors are relatively few.

Discussion and conclusions

The research conducted, both conceptual and empirical, provides a basis for better understanding. Understanding the variability of borders, territorial affiliation, and its impact on the perception of places remains an under-researched phenomenon. Preparing for this variability, which is important for understanding heritage, both for education and tourism, can also support justifications for the value of Brest Fortress as a heritage site at any spatial scale. This may also be important in understanding this value in the context of applying for inscription on the UNESCO World Heritage List. The changes of meaning, perception, and even memory play an important role in this phenomenon. However, consequently, the region’s name – serving as a vessel for shared values and collective imagery – becomes a key element in fostering internal regional cohesion (Wysocka-Niemiec et al, 2025).

The area of the contemporary Brest region has always been situated at a borderland. On the one hand, there were the advantages of being near the border – interactions, culture, trade, transportation, transit, foreign capital, and more. On the other hand, there were drawbacks – destruction brought by numerous armed conflicts and wars, colonial policy of the powers leading to the destruction of heritage (Grybko 1996, 14–15). Brest is also an interesting tourist destination, with a rich history, changing identity and memory.

After conducting thorough research and analysis, combining conceptual and empirical aspects, we can propose a table combining the specificity of the issues discussed.

Categories	Terespol (Bridgehead facilities)	Brest (Fortress Memorial Complex)
Heritage	Local, familial level	Domestic and International levels
Symbolism	- Predomination of the commemorative, victimizational and local historical narratives -Part of Russian Empire Fortress - Important symbol of shared, though	- Predomination of the heroic and victorical narratives - Crucial part of (post-)Communist ideology in Belarus and Russia - Place of beginning the last “Big War”

	difficult, Polish-Soviet history	- Shocking effect for modern children and youth through brutal death-related and military narratives
Memory	- Ancestors built this fortress - Military events of September 1939	- Heroic dependence of Brest Fortress by soviet warriors in June-July 1941 - “Polish” interwar period of Brest Fortress, - “Brest trials”, political prison in 1930th? - Place of Holocaust
Border(land)	- Not a cross-border product - Border restrictions, bad image of Belarussian border	- From the beginning site exists not being cross-border product - International tourists’ frequency strictly depends on border regime
Tourist Hub	- Regional dimension - Tourist movement contains about a several thousand visitor per year - Since 2020-2021 local tourism hub on axis “north-souths” - Green Velo Eastern Bicycle Route	- International and domestic levels - Huge tourist flow with hundred of thousands visitors per year - “Gate to Europe” - Good connection with other tourist destination in Belarus - Białowieża Forest, Mir, Niesvizh UNESCO, and capital Minsk - Good connection with tourism emission areas in Belarus and Russia

Additionally, to summarize the most important aspects in the specific understanding of tourist use and heritage and memory for individual nationalities, **Table 2** has been proposed.

Nationality	Terespol (Bridgehead facilities)	Brest (Fortress Memorial Complex)
Polish tourists	- 1st place in tourist frequency - local brand - place for various local cultural and commemoration activities	- 3rd place in tourist frequency before 2020 - Polish tourist are more knowledgeable and interested in history - Exotic, mysterious “Wild East” area - Nostalgic tourism
Belarussian tourists	- Extremely low tourist frequency - Few Belarussians know about these objects	- 1st place in tourist frequency - “Incorrect tourists”, or rather visitors, ideological forced tourism - Site of patriotism, state ideology and propaganda
Russian tourists	- Extremely low tourist frequency - Most Russians don't know about these objects	- 2nd place in tourist frequency - Centrum of patriotism, former USSR - Place of the Beginning of the Great Patriotic War - Incorrect and perversive perception created by fictional literature and cinema - object of nostalgia in a negative sense - Try to appropriate this site of memory as a symbol of their glory
“German-speaking” tourists	- 2nd place in tourist frequency - Fortifications and military sites	- insignificant share of all visitors - perceive the site in its current form primarily as a Soviet memorial, reflecting the events and historical narrative of 1941

Firstly, when discussing the limitations of the conducted research, it is important to underline the human factor in the perception of reality, as reflected in the narratives of the respondents. Their accounts inevitably carry elements of personal engagement and subjectivity, which, despite efforts to supplement them with additional data, introduces a degree of uncertainty in the analysis of how tourists perceive the symbolism of the Brest Fortress. As one of the informants accurately noted: *“It’s hard to assess the exact visitor profile just by looking at a car with German or Swedish plates — it could be a local, a Belarusian, or a tourist from somewhere abroad.”* [R 2] This observation underscores the challenge of delineating clear categories of visitors and the interpretative complexities inherent in studying symbolic and heritage sites located on the borderland.

Secondly, the research revealed a clear dichotomy in the narratives collected from the Polish and Belarusian sides concerning the interpretation of the Terespol fortifications and the Brest Fortress Memorial Complex, respectively. This divergence was evident both in the analysis of in-depth interview data - reflecting respondents’ direct perceptions of the studied issues (the first level of perception) - and in their accounts of how visitors perceive these sites (the second level of perception). These findings were further complemented by the author’s own observations and secondary data analysis (the third level of perception). The results, summarized in the accompanying **Table**, provide a synthetic but discussible overview of the identified symbolic interpretative differences between the two sides of the border.

A third issue concerns the question of whether the Brest Fortress can genuinely be regarded as a cross-border tourist product. Under current conditions, however, multiple barriers limit this potential. As **respondent 9** observed, *“The Brest Fortress is rather a site for the Belarusian public and for children. It is not a cross-border product. The language barrier is our key issue. Cross-borderness is important for tourists. ‘Visa-free’ somehow helps, but nevertheless, the general political situation and the war [in Ukraine] don’t help.”*. At the same time, other perspectives highlight the symbolic and experiential value of the border itself. As noted by another **informant 8**, *“The border between two political systems, with all its restrictions, may itself be perceived by many as a tourist attraction. The border can actually be something that makes a tourist product more appealing, enhancing its attractiveness. The borderland as such possesses a certain mystery and a sense of uniqueness.”* It is therefore important to underline that, despite its geographical position and symbolic potential, the Brest Fortress cannot currently be classified as a genuinely cross-border tourist product, primarily due to the difficulty of crossing the Polish–Belarusian border (Studzieniecki et al. 2022; Kondrateva and Shlapenko 2021). Nonetheless, between 1 January 2018 and 2020–2021, the introduction of the *Brest Tourism and Recreation Zone* with a visa-free regime marked an initial attempt to ease border restrictions and foster limited forms of cross-border mobility (Cyargeenka 2023).

Fourthly, both the actual number of visitors and the symbolic significance of the Brest Hero-Fortress Memorial Complex as a flagship site of heritage and memory remain subjects of debate. Many of its visitors cannot be regarded as real tourists but rather as individuals compelled to visit the site for ideological or educational reasons (Cyargeenka 2025). Therefore, it is difficult to accurately assess how the site’s symbolism is perceived within the authoritarian context of Belarus and Russia, where collective memory is shaped under ideological pressure. For some Russian visitors, this perception is superficial and trend-driven: *“It’s fashionable now to say, ‘I went to the Brest Fortress,’ but they don’t attach any deeper patriotic meaning to it. They stop by the Fortress, then head to the shopping mall.”* [R9] Moreover, many Russian tourists seek experiences modeled on the patriotic film “Brest Fortress” (2010), explicitly requesting guided tours that *“follow the movie — show us the gates and scenes just like in the film.”* [R 6] Another issue concerning perception and symbolism among younger generations can be described as follows: *“For visiting school students, it is often a shock, as they live in a*

completely different, digital world, while museums remain in another one. The form of presentation is outdated.” [R 5]

Fifthly, it raises many controversial issues and demonstrates the applied nature of the research. This is particularly significant in light of the 2024 application submitted by the Belarusian and Russian authorities to UNESCO to recognize the Second World War Memorial Complexes of the Brest Fortress and Mamayev Kurgan in Volgograd as transboundary World Cultural Heritage sites. Thorough examination of the initiative launched in 2024, together with the earlier initiative from 2005–2015, when the Brest Fortress was included on the UNESCO Tentative List, may provide an important foundation for further research and scholarly debate, expert evaluation, with important implications for tourism and heritage management, and trans- and cross-border cooperation.

In conclusion, the article presents substantial conceptual and empirical material that brings the researched area closer to the reader. The research results indicate that heritage and symbolism in historical, cultural, geopolitical, and especially war and military contexts constitute key elements of tourists’ interpretations of the Brest Fortress, confirming the importance of memorial sites in shaping both national and cross-border historical narratives in neighbouring (Poland, Belarus, Ukraine) as well as more distant (Russia, Germany etc.) countries, often viewed through different conceptual lenses.

The paper indicated that military heritage sites situated in border regions can function as typical “touristic hubs of memory,” where regional, national, and geopolitical symbols intersect and overlap. Brest Fortress depicts a heritage object where the historical memory shapes the perception of the border not only as an administrative or political boundary located on the external borders of the EU but also as a symbolic space. The findings suggest that tourism functioning in the Brest Fortress area should take into account the multilayered character of memory and the diverse symbolic interpretations of visitors and stakeholders from different nationalities. Owing to the limited number of IDIs and the nature of the study area, the results should be taken into account exploratory. Future research may integrate a wider spectrum of attendees and compare perceptions of analogous locations in other border regions of Europe.

References

Ackermann, F. (2017). Successors to the Great Victory: Afghan Veterans in Post-Soviet Belarus. In J. Fedor, M. Kangaspuro, J. Lassila, & T. Zhurzhenko (Eds), *War and Memory in Russia, Ukraine and Belarus* (pp. 211–255). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-66523-8_8

Akhmetova, L. (2018a). The defense of Brest Fortress: The history of Kazakhstanis from the 125th regiment. *Analele Universitatii Din Craiova, Seria Istorie*, 23(1), 107–120.

Akhmetova, L. (2018b). The participation of Kazakhs of the 131st Light Artillery Regiment in the defense of the Brest Fortress in 1941. *Annales : Anali Za Istrske in Mediteranske Študije = Annali Di Studi Istriani e Mediterranee = Annals for Istrian and Mediterranean Studies. Series Historia et Sociologia*, 28(2), 245–254. <https://doi.org/10.19233/ASHS.2018.16>

Akinchits, A. S. (1962). *Brestskaya oblast’*. Izdatel’stvo Ministerstva vysshego, srednego spetsial’nogo i professional’nogo obrazovaniya BSSR.

Anas, N., & Ishaq, K. (2022). Qualitative Research Method in Social and Behavioural Science Research. *International Journal of Management, Social Sciences, Peace and Conflict Studies*, 5(1), 89–93.

Anderson, J., & O'Dowd, L. (1999). Borders, Border Regions and Territoriality: Contradictory Meanings, Changing Significance. *Regional Studies*, 33(7), 593–604. <https://doi.org/10.1080/00343409950078648>

Ansziperger, A. (2013). Turystyka forteczna jako element turystyki przyjazdowej do Torunia. In L. Narębski (Ed.), *Fortyfikacje nowożytne w Polsce: Badania, realizacje, projekty, zagospodarowanie do współczesnych funkcji: Praca zbiorowa* (pp. 177–186). Urząd Marszałkowski Województwa Kujawsko-Pomorskiego.

BELTA. (2025, January 5). Boleje 600 tys. Turystow posietili miemorialnyj kompleks 'Briestskaja kriepest'-gieroj' w 2024 godu. <https://belta.by/society/view/boleje-600-tys-turistov-posietili-memorialnyj-kompleks-brestskaja-krepost-geroj-v-2024-godu-686979-2025/>

Beshanov, V. V. (2009). *Brestskaja krepost*. Yauza, Eksmo.

Bogumił, Z., Wawrzyniak, J., Buchen, T., Ganzer, C., & Senina, M. (Eds). (2015). *The Enemy on Display: The Second World War in Eastern European Museums* (1st edn). Berghahn Books. <https://doi.org/10.2307/j.ctt9qd9gr>

Boltunova, E., & Yegorova, G. (2022). *Territoriya i istoriya: Pozdnesovetskiye proyekty «Goroda-geroi» i «Zolotoye kol'tso»*. Kuchkovo pole. <https://publications.hse.ru/pubs/share/direct/808804538.pdf>

Bottlik, Z. (2017). The symbols of the independent state. In D. Karácsonyi, K. Kocsis, & Z. Bottlik (Eds), *Belarus in maps* (pp. 54–56). Geographical Institute Research Centre for Astronomy and Earth Sciences, Hungary Academy of Sciences.

Brańka, T., Donaj, Ł., & Jańczak, J. (2020). Border Processes in Contemporary Baltic–Black Sea Region: Between (Re)Bordering and Debordering. In O. Bogdanova & A. Makarychev (Eds), *Baltic-Black Sea Regionalisms* (pp. 9–26). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-24878-9_2

Browning, C. S., & Joenniemi, P. (2008). Geostrategies of the European Neighbourhood Policy. *European Journal of International Relations*, 14(3), 519–551. <https://doi.org/10.1177/1354066108092311>

Cyargeenka, A. (2021). Changes in cross-border tourist traffic on the Poland–Belarus border, as exemplified by the Augustów Canal. *Turyzm/Tourism*, 31(1), 57–68. <https://doi.org/10.18778/0867-5856.31.1.17>

Cyargeenka, A. (2023). Białowieża Forest as a tourist product of the area on the Polish–Belarusian borderland. *Geografický Časopis - Geographical Journal*, 75(4), 369–391. <https://doi.org/10.31577/geogrcas.2023.75.4.18>

Cyargeenka, A. (2025). Brest Fortress as a flagship tourist product in the context of geopolitical change and heritage significance. *Przegląd Geograficzny*, 97(3), 241–264. <https://doi.org/10.7163/PrzG.2025.3.1>

Cyargeenka, A., & Więckowski, M. (2020). Expanding transboundary tourist space – The growing significance of the Augustów Canal. *Baltic Journal of Health and Physical Activity*, 12, Spec. iss. 1, 139–143. <https://doi.org/10.29359/BJHPA.12.Spec.Iss1.15>

Eberhardt, P. (Ed.). (2008). *Problematyka geopolityczna ziem polskich*. PAN IGiPZ.

Eberhardt, P. (2012). The Curzon Line as the eastern boundary of Poland. The origins and the political background. *Geographia Polonica*, 85(1), 5–21. <https://doi.org/10.7163/GPol.2012.1.1>

Fedor, J., Kangaspuro, M., Lassila, J., & Zhurzhenko, T. (Eds). (2017). *War and Memory in Russia, Ukraine and Belarus*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-66523-8>

Fedor, J., Lewis, S., & Zhurzhenko, T. (2017). Introduction: War and Memory in Russia, Ukraine, and Belarus. In J. Fedor, M. Kangaspuro, J. Lassila, & T. Zhurzhenko (Eds), *War and Memory in Russia, Ukraine and Belarus* (pp. 1–40). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-66523-8_1

Felix, N., & Tuzik, L. (1988). *Brześć, Mińsk, Smoleńsk: Mały przewodnik turystyczny* (Wyd. 1). Krajowa Agencja Wydawnicza.

Foucher, M. (2007). *L'obsession des frontières*. Perrin.

Ganzer, C. (2011). Remembering and Forgetting: Hero Veneration in the Brest Fortress. In S. Doucette, A. Dynko, & A. Pashkevich (Eds), *Returning to Europe. Belarus. Past and Future*.

Ganzer, C. (2014). German and Soviet Losses as an Indicator of the Length and Intensity of the Battle for the Brest Fortress (1941). *The Journal of Slavic Military Studies*, 27(3), 449–466. <https://doi.org/10.1080/13518046.2014.932632>

Ganzer, C. (2017a). «Bedingungslose Hingabe an die sowjetische Heimat». Identitätsformierung im Museum der Verteidigung der Brester Festung. In A. Brait & A. Früh (Eds), *Museen als Orte geschichtspolitischer Verhandlungen: Ethnografische und historische Museen im Wandel* (pp. 29–44). Schwabe Verl.

Ganzer, C. (2017b). Grenzenloses Heldentum revisited: Die »heldenhafte Verteidigung der Brester Festung« im Lichte von Wehrmachtakten und deutschen Egodokumenten. *Militärgeschichtliche Zeitschrift*, 76(1), 35–69. <https://doi.org/10.1515/mgzs-2017-0002>

Ganzer, C., & Paškovič, A. (2010). 'Heldentum, Tragik, Tapferkeit.' Das Museum der Verteidigung der Brester Festung. *Osteuropa*, 12/2010, 81–96.

Grunenberg, A. (1996). Anti-Faschismus und politische Gegenwelten. In J. W. Falter, H.-G. Jaschke, & J. R. Winkler (Eds), *Rechtsextremismus* (pp. 502–513). VS Verlag für Sozialwissenschaften. https://doi.org/10.1007/978-3-322-97077-0_29

Gruszecki, A. (1966). Twierdze rosyjskie na ziemiach polskich. *Studia i Materiały do Historii Wojskowości, STUDIA i MATERIAŁY DO HISTORII WOJSKOWOŚCI*, XII(I), 198–230.

Grybko, A. U. (Ed.). (1996). *Geografija Bresckaj woblasti*. Ministerstwa edukacji i nawuki.

Guichonnet, P., & Raffestin, C. (1974). *Géographie des frontières*. Presses universitaires de France.

Hesse-Biber, S. (2010). Qualitative Approaches to Mixed Methods Practice. *Qualitative Inquiry*, 16(6), 455–468. <https://doi.org/10.1177/1077800410364611>

Jakubowski, A., & Miszczuk, A. (2021). New approach towards border regions in the Territorial Agenda 2030. *Europa XXI*, 40. <https://doi.org/10.7163/Eu21.2021.40.1>

Kałaska, M., Jędrusik, M., & Wites, T. (2020). A new guidebook analysis method for the study of tourist-historic cities: The case of the Maghreb. *Geographia Polonica*, 93(2), 287–301. <https://doi.org/10.7163/GPol.0174>

Kamenir, V. (2024). 'Hero-Fortress' of Brest Takes First Blow of Nazis' Operation Barbarossa. *Military Heritage*, 26(3), 34–43.

Komornicki, T., Wiśniewski, R., & Miszczuk, A. (2019). Delimitacja przygranicznych obszarów problemowych. *Przegląd Geograficzny*, 91(4), 467–486. <https://doi.org/10.7163/PrzG.2019.4.2>

Kondrateva, S. V., & Shlapeko, E. A. (2021). Travel preferences of Finnish cross-border tourists: Opportunities and limitations for Russian Karelia. *Geographia Polonica*, 94(4), 555–572. <https://doi.org/10.7163/GPol.0220>

Kriukow, J. (2024). Writing Up Qualitative Results. In *Cooking Up Qualitative Results: A Guide to Writing the Results Chapter*.

Lastouski, A., & Rudling, P. A. (2024). A Silent Death: The Destruction of Academic Scholarship in Belarus. In N. Möerner (Ed.), *A World Order in Transformation?: A Comparative Study of Consequences of the War and Reactions to These Changes in the Region* (pp. 99–108). Södertörns högskola. <https://sh.diva-portal.org/smash/get/diva2:1846696/FULLTEXT01.pdf>

Lawin, M., & Stasiak, A. (2006). Obiekty historyczno-wojskowe. In A. Stasiak (Ed.), *A to Polska właśnie... Przewodnik do ćwiczeń z geografii turystycznej i krajoznawstwa* (pp. 109–126). Wydawnictwo WSTH w Łodzi.

Leoniuk, V. (1996). *Slovnyk Beresteiishchyny: Tom 1*. Wydawnicza firma 'Afisha'.

Leoniuk, V. (2010). *Slovnyk Beresteiishchyny: Tom 2*. Wydawnicza firma 'Afisha'.

Light, D., Young, C., & Czepczyński, M. (2009). Heritage tourism in Central and Eastern Europe. In D. J. Timothy & G. P. Nyaupane (Eds), *Cultural heritage and tourism in the developing world: A regional perspective* (pp. 224–245). Routledge.

Łupienko, A. (2016). Military Aspects in the Spatial Development of Polish Cities in the Nineteenth Century. *Acta Poloniae Historica*, 114, 255–290. <https://doi.org/10.12775/APH.2016.114.09>

Marples, D. R. (2006). Color revolutions: The Belarus case. *Communist and Post-Communist Studies*, 39(3), 351–364. <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2006.06.004>

Marples, D. R. (2012). History, Memory, and the Second World War in Belarus. *Australian Journal of Politics & History*, 58(3), 437–448. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8497.2012.01646.x>

Martinez, O. J. (1994). The Dynamics of Border Interaction. New Approaches to Border Analysis. In C. H. Schofield (Ed.), *Global Boundaries: World Boundaries* (Vol. 1). Routledge.

Mel'jancuk, A. I. (2019). *Brest na staradaunich kartach i planach*. Belkartahrafija.

Melnikova, E. (2025). Border Memory and the Politics of Territoriality in the Russian-Finnish Borderland. *Nationalities Papers*, 1–25. <https://doi.org/10.1017/nps.2025.10070>

Naumenko, V. Y. (1970). *Brest: Istoriko-ekonomicheskij ocherk*. Nauka i tekhnika.

Naumov, N., & Weidenfeld, A. (2019). From Socialist icons to Post-Socialist attractions: Iconicity of socialist heritage in Central and Eastern Europe. *Geographia Polonica*, 92(4), 379–393. <https://doi.org/10.7163/GPol.0147>

O'Dowd, L. (2001). State Borders, Border Regions and the Construction of European Identity. In M. Kohli & M. Novak (Eds), *Will Europe Work?: Integration, Employment and the Social Order* (pp. 95–110). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203167359>

Pegani, A. (2023). ASPEKTY METODYCZNE W PRZEPROWADZANIU BADAŃ NAUKOWYCH – BADANIA JAKOŚCIOWE. *Wiedza Obronna*, Tom 285 Nr 4 (2023). <https://doi.org/10.34752/2023-N285>

Pokidov, Y. (1982). *Brest-Minsk-Smolensk-Moscow*. Progress Publishers.

Rudling, A. (2017). "Unhappy Is the Person Who Has No Motherland": National Ideology and History Writing in Lukashenka's Belarus. In J. Fedor, M. Kangaspuro, J. Lassila, & T. Zhurzhenko (Eds), *War and Memory in Russia, Ukraine and Belarus* (pp. 71–106). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-66523-8_3

Sahm, A. (2010). National Founding Myth The Second World War in Belarusian Memory Culture. *Osteuropa*, 60, 43–54.

Sahm, A. (2011). Вторая мировая война в качестве мифа об основании государства: Изменения в культуре памяти в Беларуси [World War II as a Foundation Myth: Changes in the Culture of Memory in Belarus]. *Osteuropa*, (Special issue), 35–46.

Saraiva, A. M. (2015). How cultural heritage can positive influence tourism the memory of place. *European Scientific Journal*, 18–23.

Smirnov, S. (1957a). *Brestskaya krepost': Kratkiy ocherk geroicheskoy oborony 1941 g.* [Brest Fortress: A Brief Essay on the Heroic Defense of 1941]. Voenizdat.

Smirnov, S. (1957b). *V poiskakh geroyev Brestskoy kreposti* [In Search of the Heroes of the Brest Fortress]. Knizhnoye izdatel'stvo.

Smirnov, S. (1964). *Brestskaya krepost'* [Brest Fortress] (2nd edn). Dietskaja literatura.

Snyder, T. (2010). *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*. Basic Books.

Spalević, Ž., & Jerotijević, D. (2023). The peace of Brest-Litovsk: Causes, agreement, and consequences. *Zbornik Radova Filozofskog Fakulteta u Pristini*, 53(2), 209–227. <https://doi.org/10.5937/zrffp53-43402>

Stachel, A. (2022). The Consequences of the Treaty of Brest-Litovsk for the 1918 UPR in German and Austrian Historiography. *Foreign Affairs*, 32(3), 37–43. [https://doi.org/10.46493/2663-2675.32\(3\).2022.37-43](https://doi.org/10.46493/2663-2675.32(3).2022.37-43)

Studzieniecki, T., Jakubowski, A., & Meyer, B. (2022). Key conditions for Euroregions development at external EU borders: A case study of the Polish–Belarusian borderland. *Regional Science Policy & Practice*, 14(4), 718–739. <https://doi.org/10.1111/rsp3.12414>

Szafran, C. (2007). *Historyczne znaczenie twierdzy Brześć (skrót referatu wygłoszonego podczas Międzynarodowej Konferencji „Twierdza Brześć – wspólne dziedzictwo historycznokulturowe”, Koroszczyń, 25 – 26 maja 2007 r.)*. <https://tadeuszczerwik.wordpress.com/2011/04/15/historyczne-znaczenie-twierdzy-brzesc/>

Timothy, D. J., & Więckowski, M. (2022). Borders, Heritage, and Memory. In D. J. Timothy & A. Gelbman, *Routledge Handbook of Borders and Tourism* (1st edn, pp. 219–240). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003038993-20>

Vladimirow, E. (2019). 25 миллионов не предел: Брестская Крепость ждет юбилейного гостя [25 million isn't the limit: Brest Fortress awaits its anniversary guest]. <https://xn--clangbpdf.xn--plai/travel/221445/>

Więckowski, M. (2018). Political borders under ecological control in the Polish borderlands. *Geographia Polonica*, 91(1), 127–138. <https://doi.org/10.7163/GPol.0105>

Więckowski, M. (2019). Od barier i izolacji do sieci i przestrzeni transgranicznej – konceptualizacja cyklu funkcjonowania granic państwowych = From barriers and isolation to transboundary space and networks – conceptualising ways in which state borders function. *Przegląd Geograficzny*, 91(4), 443–466. <https://doi.org/10.7163/PrzG.2019.4.1>

Więckowski, M. (2022). Turystyczne wykorzystanie oznaczeń granic w Polsce = Tourist use of border markers in Poland. *Przegląd Geograficzny*, 94(2), 253–271. <https://doi.org/10.7163/PrzG.2022.2.5>

Więckowski, M., & Cyargeenka, A. (2019). Wpływ złagodzenia reżimu granicznego na Białorusi na wielkość ruchu turystycznego – wstęp do badań = The influence of relaxation of the border regime in Belarus on tourist traffic – introduction to the research. *Przegląd Geograficzny*, 91(4), 589–608. <https://doi.org/10.7163/PrzG.2019.4.8>

Więckowski, M., Łaska, W., Timothy, D. J., Michniak, D., & Cyargeenka, A. (2024). From closed border to open tourist space: Landscape changes along the Polish-Slovak border. *GeoJournal*, 89(1), 33. <https://doi.org/10.1007/s10708-024-11001-0>

Yurchuk, Y. (2017). Reclaiming the Past, Confronting the Past: OUN–UPA Memory Politics and Nation Building in Ukraine (1991–2016). In J. Fedor, M. Kangaspuro, J. Lassila, & T. Zhurzhenko (Eds), *War and Memory in Russia, Ukraine and Belarus* (pp. 107–137). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-66523-8_1

Żęgota, K. (2021). Historical Memory and Identity of Borderlands: The Case of the Warmia and Mazury Region and the Kaliningrad Region. In A. Żukowski & W. T. Modzelewski (Eds), *The Kaliningrad Region: A Specific Enclave in Contemporary Europe* (pp. 41–50). Brill Schöningh. <https://doi.org/10.30965/9783657760626>

Żelazo, M. (2013). Kwestionariusz wywiadu jako narzędzie badawcze. *Obronność - Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej*, 2 (6), 222–238.

Zhoomar, P., & Kocsis, K. (2017). Boundaries. In D. Karácsonyi, K. Kocsis, & Z. Bottlik (Eds), *Belarus in maps* (p. 27). Geographical Institute Research Centre for Astronomy and Earth Sciences, Hungary Academy of Sciences.

Zupančič, J., Wendt, J. A., & Ilieș, A. (2018). An outline of border changes in the area between the Baltic and the Mediterranean: Their geopolitical implications and classification. *Geographia Polonica*, 91(1), 33–46. <https://doi.org/10.7163/GPol.0104>

Warszawa, 13.05.2026.

Oświadczenie współautorów publikacji stanowiącej osiągnięcie naukowe.

Niniejszym oświadczamy o następującym merytorycznym wkładzie w powstanie artykułu:

Więckowski M., Cyargeenka A. (2019). Wpływ złagodzenia reżimu granicznego na Białorusi na wielkość ruchu turystycznego – wstęp do badań. Przegląd Geograficzny, 91, 4, 589-608.
<https://doi.org/10.7163/PrzG.2019.4.8>

zgłoszonym na cykl powiązanych tematycznie artykułów naukowych w postępowaniu w sprawie nadania stopnia doktora Aliksandrowi Cyargeenka **Wpływ zmian granic w różnych etapach historycznych na funkcjonowanie produktów turystycznych na pograniczu polsko-białoruskim**

Marek Więckowski (udział 60%):

1. Pomysłodawca badań
2. Koncepcja, zakres oraz układ treści
3. Przegląd literatury
4. Opracowanie wyników oraz sformułowanie wniosków
5. Wiodąca rola w powstaniu wszystkich rozdziałów
6. Przeprowadzenie artykułu przez proces wydawniczy oraz autor korespondencyjny

Aliksandr Cyargeenka (udział 40%):

1. Zgromadzenie materiału empirycznego
2. Przygotowanie materiału graficznego
3. Opracowanie wyników
4. Udział przy pisaniu artykułu i przy poprawianiu po recenzjach

Artykuł powstał w ramach realizacji projektu badawczego NCN 2018/29/B/HS4/02417 pt. „Granice Polski jako zasoby - pomiędzy dziedzictwem a produktem turystycznym” (kierownik Marek Więckowski, stypendysta Aliksandr Cyargeenka)

Marek Więckowski

Aliksandr Cyargeenka

Warszawa, 13.05.2026.

Oświadczenie współautorów publikacji stanowiącej osiągnięcie naukowe.

Niniejszym oświadczamy o następującym merytorycznym wkładzie w powstanie artykułu:

Cyargeenka A., Więckowski M. (2020). Expanding transboundary tourist space – The growing significance of the Augustów Canal. Baltic Journal of Health and Physical Activity, 12, Spec. iss (1), 139-148. <https://doi.org/10.29359/BJHPA.12.Spec.Iss1.15>

zgłoszonym na cykl powiązanych tematycznie artykułów naukowych w postępowaniu w sprawie nadania stopnia doktora Aliksandrowi Cyargeenka **Wpływ zmian granic w różnych etapach historycznych na funkcjonowanie produktów turystycznych na pograniczu polsko-białoruskim**

Aliaksandr Cyargeenka (udział 60%):

1. Opracowanie przeglądu literatury
2. Zgromadzenie materiału empirycznego
3. Przygotowanie materiału graficznego
4. Opracowanie wyników i sformułowanie wniosków
5. Udział przy pisaniu artykułu i przy poprawianiu po recenzjach

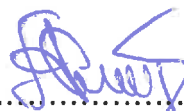
Marek Więckowski (udział 40%):

1. Koncepcja, zakres oraz układ treści
2. Przegląd literatury
3. Wspólne opracowanie wyników oraz sformułowanie wniosków
4. Przeprowadzenie artykułu przez proces wydawniczy oraz autor korespondencyjny
5. Udział przy pisaniu artykułu i przy poprawianiu po recenzjach

Artykuł powstał w ramach realizacji projektu badawczego NCN 2018/29/B/HS4/02417 pt. „Granice Polski jako zasoby - pomiędzy dziedzictwem a produktem turystycznym” (kierownik Marek Więckowski, stypendysta Aliksandr Cyargeenka)

.....
Marek Więckowski

.....
Aliksandr Cyargeenka

Warszawa, 23.05.2026.

Oświadczenie współautorów publikacji stanowiącej osiągnięcie naukowe.

Niniejszym oświadczamy o następującym merytorycznym wkładzie w powstanie artykułu:

Cyargeenka A., Więckowski M. (2026). The Brest Fortress in the borderland context: symbolism, memory and heritage. Geographia Polonica, 2, 26, 148-170.

zgłoszonym na cykl powiązanych tematycznie artykułów naukowych w postępowaniu w sprawie nadania stopnia doktora Aliaksandrowi Cyargeenka **Wpływ zmian granic w różnych etapach historycznych na funkcjonowanie produktów turystycznych na pograniczu polsko-białoruskim**

Aliaksandr Cyargeenka (udział 75%):

1. Opracowanie koncepcji, zakresu i układu treści
2. Opracowanie przeglądu literatury
3. Zgromadzenie materiału empirycznego
4. Przygotowanie materiału graficznego
5. Opracowanie wyników i sformułowanie wniosków
6. Pełnienie wiodącej roli w powstaniu wszystkich podrozdziałów
7. Przeprowadzenie artykułu przez proces wydawniczy oraz autor korespondencyjny

Marek Więckowski (udział 25%):

1. Opracowanie koncepcji, zakresu i układu treści
2. Opracowanie wyników oraz sformułowanie wniosków
3. Udział przy pisaniu artykułu i przy poprawianiu po recenzjach

Signature Not Verified
Dokument podpisany przez Marek
Więckowski
Data: 2026/05/23 12:18:47 CEST

Marek Więckowski

Aliaksandr Cyargeenka

Warszawa, 25 maja, 2026 r.

Szanowni Autorzy:

Aliaksandr Cyargeenka i Marek Więckowski

Zaświadczenie o przyjęciu artykułu do publikacji

W imieniu redakcji czasopisma „Geographia Polonica” mam przyjemność potwierdzić, że Państwa artykuł zatytułowany „THE BREST FORTRESS IN THE BORDERLAND CONTEXT: SYMBOLISM, MEMORY AND HERITAGE” otrzymał pozytywne recenzje i został przyjęty do publikacji w „Geographia Polonica”. Artykuł ukaże się w zeszycie 2, tomie 99, w bieżącym roku (2026).

Czasopismo „Geographia Polonica” (ISSN 0016-7282 – wersja drukowana; 2300-7362 – wersja online) jest indeksowane m.in. w bazach SCOPUS, Web of Science, Ebsco Academic Search Ultimate, GeoRef, DOAJ oraz ERIH PLUS. Czasopismo znajduje się w wykazie czasopism naukowych Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego z liczbą 100 punktów.

Tomasz Paczuski

Tomasz Paczuski

Sekretarz